

ZGODOVINA ZA VSE

leto II, 1995

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Marta Verginella

“ŽIVI POMAGAJO ŽIVIM, ŽIVI MRTVIM, MRTVI ŽIVIM IN MRTVI
MRTVIM.” 1

Skrb za dušo v kmečkih oporokah s tržaškega podeželja

“Die Lebenden helfen den Lebenden, die Lebenden den Toten, die Toten den Lebenden
und die Toten den Toten.”

Seel-Sorge in bäuerlichen Testamenten aus dem Triester Umland

Anton Šepetavc

PIJEM, TOREJ SEM SLOVENEK 18

ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva

Ich trinke, also bin ich (Slowene) ...

... oder: Alkoholismus als Phänomen und Tabu des Slowenentums

Stane Granda

“ODLOČNO ZAVRAČAM, DA SEM BIL DEMOKRAT!” 37

Podoba revolucije 1848/49 skozi usodo radovljiškega okrajnega sodnika Ignaca Guzlja

“Ich weise entschieden zurück, jemals Demokrat gewesen zu sein!”

Die Revolution 1848/49 im Spiegel des Schicksals des Bezirksrichter von Radovljica, Ignaz
Guzelj

Ervin Dolenc

“ZA MENOJ NE BODO FARJI PEVALI... ZA MENOJ BO ŠLA MUZIKA” 57

Politični boji in versko življenje na kranjskem podeželju v začetku stoletja

Hinter mir werden nicht die Pfaffen singen... Hinter mir geht die Musik

Politische Kämpfe und Glaubensleben in der Krainer Provinz zu Beginn des Jahrhunderts

Darja Mihelič

**“O STVAREH, ZARADI KATERIH LJUDI, ZLASTI VLADARJE,
HVALIMO ALI GRAJAMO”**

68

O tradiciji zapravljlivosti ljubljanske mestne vlade

“Von den Dingen, um deretwillen man Menschen, insbesondere Herrscher, lobt oder tadelt.”

Zur Geschichte der Verschwendungssucht der Laibacher Stadtverwaltung

Teorija

Clemens Wischermann

ZGODOVINA MESTA MED OKOLJEM IN NAČINOM ŽIVLJENJA

76

Tendence sodobnega raziskovanja urbanizacije v Nemčiji

The History of Cities Between Environment and Lifestyle

Trends in Modern Research on Urbanisation in Germany

S knjižne police

89

“Ako hoče zgodovina doseči svoj pravi namen, mora prigodke tako pripovedovati, kakor so se v resnici godili, in značaje tako popisovati, kakor so res sezali v tek raznih dogodeb, s kratka, pravi zgodopisec mora biti objektivni. To pa ni majhno zahtevanje in težave niso male, ker se človek rad udaja zmotam, in tudi najkrepkejša volja popolnoma nikoli ne doseže najvišje stopinje, ker človeška narava je preslaba...”

dr. E. H. Costa

Marta Verginella

“ŽIVI POMAGAJO ŽIVIM,
ŽIVI MRTVIM, MRTVI
ŽIVIM IN MRTVI
MRTVIM.”

P. Ribeira

Skrb za dušo v kmečkih oporokah s tržaškega podeželja

Od časa Gregorija Velikega in sv. Avguština kristjanom ni več grozila tragična dilema zveličanja ali pogube. Ob kristjanovi smrti ni bila izrečena zadnja beseda; med smrtjo in poslednjo sodbo je namreč nastopilo obdobje, v katerem je bila vsaki spokorjeni duši dana možnost, da se v vieah očisti. Cerkevni teoretiki, ki so se zavzemali za to, da bi Cerkev trdno držala v svojih rokah ključ za vstop v nebesa, so utemeljili obstoj vie, vmesnega kraja med peklom in nebesi.

“Izumljanje” vie je trajalo dolgo, od zgodnjega srednjega veka vse do 12. stoletja, dokler jih ni v 13. stoletju višja cerkvena hierarhija končno priznala. Pri utrjevanju svojega monopola nad onstranstvom se je Cerkev soočila s prepričanjem, ki je bilo zakoreninjeno med ljudmi, namreč, da med svetom živih in svetom mrtvih potekajo kontinuirani in tesni odnosi.¹ Dialog z rajniki je bil za ljudstvo samoumeven, prav tako kot je bilo za Cerkev neogibno, da ga obvlada in očisti kakršnihkoli profanih primesi. Predstava “nebesne predsobe” se je uveljavljala počasi (med širšimi ljudskimi plastmi še

v potridentinskem času) tudi zaradi teoretske ohlapnosti cerkvenih nauk. Krščanski teoretiki vie so se čisto znašli v zadregi, ko so opisovali vice; slepomišili so okrog kazni, ki naj bi jo duše rajnih prestale v njih, in tudi okoli njenega trajanja.²

Z dogmatično utemeljitvijo vie si je Cerkev prizadevala zblížati onstranstvo s tostranstvom in prepričati vernike, da je samo svetnikom in svetnicam dano, da se brez posebnih priporočil povzpnejo do paradíža. Za vse druge duše pa sta bila bivanje in trpljenje v vieah neizogibna. V vmesnem prostoru med peklom in nebesi je bila dana priložnost za zveličanje tudi tistim, ki svojčas niso živeli po pravilih krščanske nauka. V “predsobi nebes” so najhujši grešniki, seveda, če so se pred smrtjo spokorili, nadaljevali svojo pokoro, vse dokler si niso njihove duše prislužile zveličanja.³ Grešne, a ver-

¹ A. Prosperi, “Premessa”, v *Quaderni storici*, XVII, 50, 2, str 398.

² J. Le Goff, *L'immaginario medievale*, Laterza, Bari-Roma, 1988, str 111 (naslov izvirnika *L'imaginaire médiéval*, Gallimard, Paris, 1985), J. Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Gallimard, Paris, 1981

³ P. Brown, *Il culto dei santi*, Einaudi, Torino, 1983 (naslov izvirnika *The Cult of Saints*, University Press Chicago, Chicago, 1981), A. Ja. Gurevič, *Contadini e santi Problemi della cultura popolare nel Medioevo*, Einaudi, Torino, str 62-124

ne duše so se torej v vicah, kjer so se v trpljenju duhovno precobrazile, očistile vsega hudega. V primerjavi s peklenkim ognjem ter fizičnimi in duhovnimi mukami, ki so vsakega pogubljenega čakale v peklju, je trpljenje v vicah delovalo blagodejno.⁴ Vice so dokazovale milost krščanskega Boga, ki je celo najhujšim grešnikom ponudil možnost, da se izognejo strahotam pekla. Obenem so potrdile, da med tostranskim in onstranskim življenjem ni radikalnega preloma.⁵

Nič ni bilo potemtakem zamujeno za grešnika, ki se je spokoril pred smrtjo. A to še zdaleč ni pomenilo, da bo njegova pot do zveličanja kratka in lahka. Da je eksurgacija duše zadostovala za vstop med blažene, je bila potrebna dejavna pomoč živih in svetnikov; potrebna so bila priporočila, molitve, miloščina in zadušnice. Skratka, zveličanje duše je bilo najprej v rokah posameznika, po njegovi smrti pa je bila njegova usoda odvisna od sorodnikov in božjih služabnikov, tako teh na zemlji kot onih v nebesih. Cerkveni možje so pridigali, da se češčenje device Marije ter občestva svetnikov in svetnic vernikom kar dvakrat obrestuje: najprej v življenju, nato pa še po smrti. Trdili so, da Bog odpušča grešnikom in grešnicam po priporočilu neutrudnih božjih služabnikov, nekdanjih prebivaleev zemlje, ki so si z mučeništvom in z versko gorečnostjo pridobili mesto v nebesih, in se neovirano gibljejo med nebesi in zemljo, da bi zbliževali človeka z Bogom.⁶

Da bi si že v življenju zagotovil pomoč v onstranstvu, je posameznik, po mnenju srednjeveških duhovnikov, razpolagal s pomembnim tuzemskim sredstvom: z oporoko. S *commendatio animae* in z nabožnimi volili je oporočitelj poskrbel za svojo dušo pred Bogom in hkrati obvezal potomce in sorodnike, da bodo zanjo skrbeli tudi po njegovi smrti.⁷

Oporočitelji in oporočiteljice iz Brega, podeželja jugovzhodno od Trsta, so bili v 17. in 18. stoletju poučeni o tem, kar jih čaka v onstranstvu.⁸ Vedeli so, da se bodo morale njihove duše očistiti v vicah in vedeli so tudi, da sta trajanje in oblika njihovega trpljenja v "predsobi nebes" najbolj odvisna od njih samih. S primer-

nim testamentarnim odrejanjem so lahko odločilno vplivali na dejanja bližnjih po svoji smrti. Kot vzorni kristjani so se morali s svojim posmrtnim življenjem soočiti pravočasno, že v tostranstvu. Vedeli so tudi, da samo "pravilen" prehod duše v onstranstvo blagodejno vpliva na skupnost živih. Med ljudstvom se je prijelo pričanje, da je treba duši preprečiti predolg postanek v vicah in z njim možnost, da bi občasno obiskovala svet živih. Vednost o možnih težavah duše tistega, ki je - dokler je bil živ - zapostavljal onstransko življenje, je breške oporočitelje/ice v 17. in 18. stoletju spodbudila, da so se odločali/e za testamentarno odrejanje bolj iz strahu pred pogubo duše kot iz skrbi za porazdelitev zapuščine. Tako pričajo oporoke, ki so se ohranile v dolinskem župnijskem arhivu.

Ko je oporočitelj/ica iz 17. ali 18. stoletja postavil/a na tchnico dušo in telo, se je odločno postavil/a na stran duše in najprej izgovoril/a priporočilo njej v blagor. Breški kler je versko občestvo podučil, da je Bog milostljiv, da pa potrebuje dokazilo o pobožnosti posameznega kristjana. In kot je razvidno iz oporok, so breški verniki in vernice pri izrekanju poslednje volje upoštevali/e poduk klerikov. V upanju na krščansko "dobro" smrt, so breški oporočitelji in oporočiteljice v 17. in 18. stoletju izpovedovali/e svojo vero in priporočali/e svojo dušo Bogu, njegovemu Sinu, Mariji, Nebesnemu dvoru ter ostalim zavetnikom in zavetnicam.⁹ Kot ponazarja oporočka Lucije Parovel, so priporočilu prilagali prošnjo za zveličanje: "Najprej z vso ponižnostjo in spoštovanjem je priporočal in priporočala svojo dušo vsemogočnemu troedinemu Bogu, zelo blaženi Mariji Devici in vsem svetnikom in svetnicam v nebesih s prošnjo, da mu bodo pri Bogu izgovorili usmiljenje za njegove grehe in po tem življenju slavo v nebesih. Telo pa resnično zapušča materi zemlji zaradi dolga naravi z obvezo, da bo pokopan na pokopališču sv. Urha z običajnimi obredi in mašami tako, kot se spodobi za vsakega vernega kristjana."¹⁰ V priporočilih iz tega časa je marsikateri/a oporočitelj/ica še prosil/a za pomoč posameznega svetnika ali svetnice. Zgled takšnega priporočila najdemo v oporočki Ivana Raceta: "Z

(naslov izvirnika: *Problemy srednevekoj narodnoj kul'tury. Iskustvo, Moskva 1981*).

⁴ F. Lebrun, *Les hommes et la mort en Anjou*, Mouton, Paris-La Haye, 1971, str. 446-448.

⁵ P. Chaunu, *Brève histoire de Dieu*, Robert Laffont, Paris, str. 162.

⁶ A. Ja. Gurevič, *Contadini...*, cit., str. 367-367.

⁷ F. Lebrun, "Les Réformes", v: G. Duby, M. Perrot (ur) *Histoire de la vie privée*, 3. knjiga, Seuil, Paris, str. 71-111.

⁸ Za družbenogospodarski oris breških vasi v 19. stol. glej: M. Verginella, "Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju", v: *Zgodovinski časopis*, 44. 2, 1990, str. 171-179.

⁹ Glej tudi M. Vovelle, *La morte e l'Occidente*, Laterza, Roma-Bari, 1986, str. 41 (naslov izvirnika: *La mort e l'Occident de 1300 à nos jours*, Gallimard, Paris, 1983); F. Lebrun, *Les hommes...* cit., str. 451-452.

¹⁰ Župnijski Arhiv Dolina (od tu dalje ŽAD), Lucia Parovel, 3.2.1644, fasc. Testamenti. - "Prima con ogni humiltà, et riverenza ha raccomandato et raccomanda l'anima sua all'onnipotente Iddio trino et uno alla Beatissima Vergine Maria, et a tutti gli Santi et Sante del Cielo pregandoli si compiassero intercedere appresso Iddio perdono dei suoi peccati, et doppo questa vita la gloria del paradiso il corpo veramente lascio alla madre terra per debito di natura con patto sia sepolto nel Cimitero di Santo Oderico con gli soliti officii et messe come si conviene ad ogni fedel cristiano."

vso ponižnostjo in spoštovanjem priporoča svojo dušo Vsemogočnemu troedinemu Bogu in vedno slavni Devici Mariji in Angelu, svojemu Varuhu in Svetniku in zaščitniku, katerega ime nosi, in vsem svetnikom in svetnicam v Nebesih, zato da bi molili za neskončno božjo milost, medtem ko bo njegova duša odšla iz tega krhkega telesa in naj jo blagovoli Gospod postaviti med blažene v Nebesih in telo zaradi dolga naravi pusti, da bo pokopano na pokopališču sv. Urha, patrona in zaščitnika, po krščanskem običaju in usmiljenju, kot je treba.”¹¹

Na ta priporočila lahko gledamo kot na sam na sebi prazen, formalen nasldek ustaljene oporočne prakse, vendar tak pristop prezre informacije, ki nam jih commendatio animae daje o namembnosti oporoče in pobožnosti breškega prebivalstva. M. A. Visceglia in F. Lebrun trdita, da se v priporočilu duše kaže oporočiteljevo oziroma oporočiteljičino češčenje posameznih svetnikov in svetnic, skratka njegov/njen verski odnos do onstranstva.¹² Nabožne klavzule breških oporok pričajo, da je bil odnos breških oporočiteljev in oporočiteljic do onstranstva v 17. in 18. stoletju tesnejši kot v 19. stoletju. Izhajajoč iz priporočil duš v 17. in 18. stoletju, ugotovimo, da je bila sicer predstava o vicah med breškimi prebivalstvom tedaj dokaj medla. Breški oporočitelji in oporočiteljice so začeli/e neposredno omenjati vice in verne duše v njih šele na pragu 19. stoletja. Dokaj poznega omenjanja vic pa po našem mnenju ne gre preprosto enačiti z nepoznavanjem poti, ki naj bi jo duša opravila v onstranstvu. Breški oporočitelji in oporočiteljice so bili/e seznanjeni/e s trpljenjem duš v onstranstvu in zato so tudi primerno poskrbeli za svoje posmrtno življenje.

Kmečki človek je vse do 19. stoletja dajal duši prednost pred telesom in vsem drugim zemeljskim, kar je bilo po svoji naravi časovno omejeno in zato minljivo. Kot pričajo oporoče Brežanov in Brežank, ki so za obdobje 1819-1904 shranjene v Pokrajinskem arhivu Koper, se je lestvica vrednot breškega prebivalstva začela postopoma spreminjati v prvi polovici 19. stoletja.

Na začetku 19. stoletja so Brežani in Brežanke svojo poslednjo voljo še vedno izrekli/e z vidika krščansko “dobre” smrti. Na smrtni postelji so zaupali/e v posredovanje Jezusa Kristusa, Marije, svetnikov in svetnic. Preden je pobožni Mihael Tul začel odrejati zapuščino, je v upanju, da bo njegova duša, potem ko se bo rešila zemeljskih spon, sprejeta med blažene v nebesih, naslovil priporočilo Stvarniku, zaščitnici - odvetnici grešnikov - Mariji, Angelu varuhu in sv. Mihaelu.¹³ Konec 18. stoletja je bilo tako podrobno priporočilo, kot ga najdemo v Tulovi oporoki, za breške oporoče še običajno, v 19. stoletju pa se je pojavljalo le izjemoma.

Ne glede na to, ali je bila poslednja volja zapisana v slovenščini, italijanščini ali nemščini, je bila najobičajnejša vsebina commendatio animae v 19. stoletju enaka: “Priporočam svojo dušo vsemogočnemu Bogu”, “Raccomando l' anima mia ad Iddio onnipotente”, “Empfehle ich meine Seele Gott dem Allmächtigen”. V Dolini je med letoma 1833 in 1904 priporočilo svojo dušo 54,1 % oporočiteljev in oporočiteljic. V razdobju 1833-44 naletimo v oporoki na priporočilo v 62,1 % primerov. Največ priporočil je bilo zabeleženih med letoma 1855 in 1864 (85,3 %). Kasneje postanejo priporočila redkejša. V razdobju 1895-1904 je priporočilo duše del oporoče v 30,8 % primerov. Za priporočilo duše so se v Dolini pogosteje odločali moški kot ženske.¹⁴

Obubožani trgovec Jakob Česnik iz Doline, ki je bil v mladosti župnijski hlapec, se je - kot je sam pripomnil - za poslednjo voljo odločil zaradi nepredvidljivosti dneva svoje smrti. V njej je izročil svojo “ubogo Dušo Bogu Očetu kater meje ustvaro, Bogu sino kater meje Odrejšu, Bogu svetmu Duhu kater meje posveto, in prečisti Dvici Mariji Materi božji in svetmi Jakopi mojmi Patroni in usi Nebeški Deržini debi Oni zame Nebeškemu Očetu prosili (...)”.¹⁵ Podobno priporočilo lahko preberemo v oporoki Andreja Prašla iz Doline: “Jest sročim Mojo ubogo Dušo Bogu Očetu kater meje ustvaro, Bogu sino kater meje odrejšu Bogu svetmu Duhu kater mej Posveto in prečisti Divici Mariji Materi Božji in mojmi Patroni svetemi Andreji in usim svetnikom in svetnicam Božjim de bi oni zame per Očetu Nebeškemu prosili in mi sprosilu odpuščanje mojnih Grehou.”¹⁶ Oba oporočitelja je vodil v okrilje vere strah

¹¹ ŽAD, Giovanni Raze, 27 8 1700, fasc. Testamenti. - “Con ogni humiltà e riverenza raccomanda l' anima sua all' onipotente Iddio trino et uno, et alla Gloriosa sempre Vergine Maria e al Angelo suo Custode e al Santo del suo nome et Protettore, e a tutti li Santi e Sante del Cielo, a ciò pregasero, che per una infinita misericordia, mentre quest' anima sia partita da questo fragile corpo si compiaccia il Signore collocarla nel numero dei Beati in Cielo, il corpo veramente per debito di natura lascia sii sepolto nel Cimitero di S Ulderico Patrono et protettore con quel modo e carità cristiana si deve”

¹² A M Visceglia, “Corpo e sepoltura nei testamenti della nobiltà napoletana (XVI-XVIII sec.), v: Quaderni storici, XVII, 50, 1982, str. 587; F. Lebrun, Les hommes.... cit., str 451

¹³ Pokrajinski arhiv Koper (od tu dalje PAK), Oporoke (Okrajno sodišče Koper), Mihael Tul, 15 9 1834, fasc. 1836-1849

¹⁴ V letih 1825-1904 je v Dolini zapustilo oporoko 252 oporočiteljev in oporočiteljic. Približno ena tretjina vsega odraslega prebivalstva se je odločila za zapis ali izrek poslednje volje.

¹⁵ PAK, Oporoke, Jakob Česnik, 18 2.1861, fasc. 1861-1866

¹⁶ Potrdilo o pobožnosti Andreja Prašla so tudi zadušne maše, ki si jih je oporočitelj izgovoril: “Zapustim de se more deržat Os-

pred božjo kaznijo. Odločitev, da si s priprošnje svetnikom, svetnicam in drugim nebeškim bitjem pridobita pomoč, je bila veliko bolj stvar njune osebne izbire kot volje zapisovalca oporoke.

Od tradicionalnega obrazca se že zaradi oporočiteljevega stanu oddaljuje priporočilo Andreja Lovrihe. Kot duhovnik je imel privilegirani odnos z Bogom in nanj je opozoril tudi pri sestavi oporočnega priporočila duše: "Ker ni znana ni ura, ni hip svoje smrti, tedaj zdaj pri čistem razumu, narpravije perporočim mojo grešno dušo očetu nebeškemu, ki me je ustvaril, Jezusu Kristusu, ki me je odrešil in Sv. Duhu, ki me je posvetil in se Svojo vmilostjio poklical v broj duhovnikov, tudi perporočim svojo Dušo Bl. D. Mariji, da ona mi na strani stala v moji zadnji uri in pri ostri sodbi mene branila i zagovarjala. Tudi Vi dva S. Andrej i moj, Angel varh, bodita mi prava prijatelja čuvarja voditelja prama sv. raj! - Jezus, Jožef i Marija! bodite mi zmirej moja kompanija, posebno v moji zadnji uri. Po smrti pak Ti o moj Bog! daj mi i skozi mi ono milost, Tebe od lica i do lica gledati, uživati i se s Teboj veseliti na vse veke Amen."¹⁷ Takšno osebno noto v izoblikovanju priporočila duše kaže tudi oporoka farovške pomočnice Neže Letnar: "Nar prej izročim mojo dušo Bogu Očetu mojemu Stvarniku, Bogu Sinu mojemu Odrešeniku in Bogu Svetimu Duhu mojemu Posvečevalcu, naj je bo trojcdini Bog vsmiljen in naj po milosti sodi."¹⁸ V zadnjih dvh desetletjih 19. stoletja marsikateri pobožni mož ali žena duše ni priporočil/a s posebnim obrazcem. Tisti, ki so jo, so se obračali neposredno na Boga, ne da bi omenjali druge božje osebe.

Če podatke o *commendatio animae* iz dolinskih oporok primerjamo s podatki iz boljunskih, ricmanjskih in mačkoljskih oporok, ugotovimo, da so dušo najpogosteje priporočali v Dolini, najredkeje v Boljuncu, najdlje pa se je navada priporočanja ohranila v Mačkoljah. Priporočanje duše v Mačkoljah, Boljuncu in Ricmanjih je bilo, obratno kot v Dolini, bolj značilno za oporočiteljice kot pa za oporočitelje. Tudi v oporokah iz Mačkolj, Ricmanj in Boljunca dobimo večinoma že hudo okrnjeno *commendatio animae*. Iz nje so bili najprej izvzeti svetniki in svetnice, nato še devica Marija, Jezus Kristus in Angel varuh. Ustalila se je navada, da je oporočitelj/ica priporočil/a svojo dušo predvsem Bogu, medtem ko so se na druge božje osebe člani Nebesnega dvora obračali/e samo še najpobož-

nejši/e. Podrobno priporočilo duše, ki je poleg Boga omenjalo še druge božje osebe, so v Mačkoljah, Boljuncu in Ricmanjih začeli opuščati že v 70. letih. Od tedaj so se raje posluževali strnjenga priporočila duše Bogu.

Prisotnost priporočila duše v prvi polovici 19. stoletja in njeno postopno izrinjanje iz oporočnega besedila v drugi, razlagamo po eni strani kot del laicizacije oporočnega akta, po drugi strani pa kot potrdilo manjšega strahu oporočiteljev/ic pred kaznijo in pogubo duše. Priporočilo duše je postalo del notranjega verskega čustvovanja in kot tako ni več sodilo v oporočni akt. Ne kaže pozabiti, da je bilo opuščanje *commendatio animae* splošen pojav v oporočni praksi na tleh katoliške Evrope. Oporočiteljci in oporočiteljice v Bregu so ravnali/e podobno kot skoraj stoletje pred njimi bolj in manj dobrostoječi/e oporočiteljci/ce v Franciji. F. Lebrun meni, da se v spremenjenem oporočnem formularju na območju Anjouja ob koncu 18. stoletja kaže progresivna laicizacija tamkajšnjega prebivalstva. Podobno trdi M. Vovelle, ko opuščanje priporočil in sočasno upadanje števila nabožnih volil v provansalskih oporokah pripisuje sekularizacijskim vplivom.¹⁹ Aričsovo razmišljanje o izrinjanju nabožnih klavzul iz oporočne prakse pa gre v drugo smer. Opuščanja priporočil in nabožnih volil ne pripisuje laicizaciji družbe. Ob koncu 18. stoletja je, po njegovem mnenju, oporočitelj skrb za svojo dušo in bivanje v onstranstvu prepustil svojcem. Ker jim je zaupal, je iz svoje oporok izključil nabožna volila in z njimi tudi priporočilo duše. Nezaupljivega oporočitelja, ki je do potankosti določil svoj prehod v onstranstvo, je nadomestil lik do družine zaupljivega človeka, ki je bil trdno prepričan v pomoč svojih domačih.²⁰

A vrnimo se k breškim oporočiteljem in oporočiteljicam in njihovi skrbi za dušo. Priporočilo duše Bogu, Jezusu Kristusu, Mariji in svetnikom ter svetnicam samo na sebi ni zagotavljalo prehoda oporočiteljeve oziroma oporočiteljčine duše v nebesa. Ko se je duša znašla v vicah, je bila prepuščena božji volji in nesposobna, da bi naredila karkoli v svojo korist. Dolžina njenega postanka v vicah je bila odvisna (kot smo že povedali) od živih, zlasti pa od njihove molitve. Na zemlji so živi lahko opravljali pokoro v blagor pokojnikov duše. Edini pogoj, ki ga je Cerkev postavila, je bil, da so bili z rajnim v sorodstvu. Kleriki so pridigali, da je dolžnost vsakega kristjana, spominjati se svojih umrlih predni-

mi dan in Obletenzo in še 10 svetih Maš za mojo dušo za odpuščanje mojih Grehou in to se more ispounit spopred ko je mogoče" (PAK, Oporoke, Andreja Prašel, 4.3.1864, fasc. 1861-1866).

¹⁷ PAK, Oporoke, Andrej Lovriha, 11.9.1888, fasc. 1888-1892.

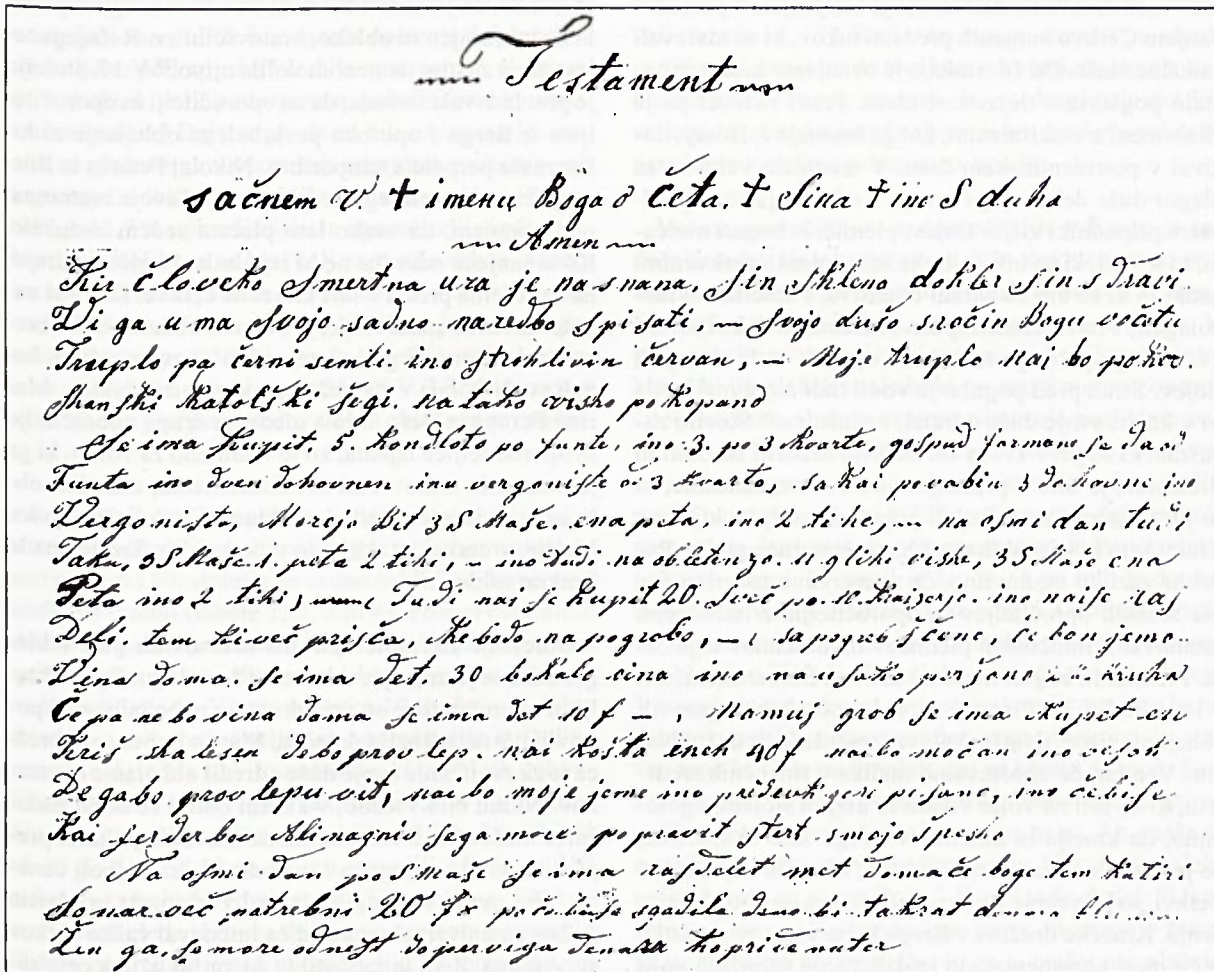
¹⁸ PAK, Oporoke, Neža Letnar, 28.9.1877, fasc. 1873-1879.

¹⁹ M. Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Plon, Paris 1973, str. 593-614; F. Lebrun, *Les hommes...*, cit.

²⁰ P. Ariès, *Storia della morte in Occidente*, Rizzoli, Milano, 1980, str. 149-162 (naslov izvirnika: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du moyen âge à nos jours*, Seuil, Paris, 1975).

kov, zlasti staršev, in plačati zanje prepotrebne zadušnice.²¹ Ljubljanski škof Anton Alojz Wolf je sredi 19. stoletja opozarjal slovenske vernike, naj naročajo maše za svoje pokojne sorodnike. Zadušnice naj bi se maševale zlasti na dan "njih smrti ali pokopa, na tretji, na sedmi, na trideseti dan, in na letni dan po smrti, sicer pa tudi, kadar so mašniki prošeni spomin za kakiga mr-

vinarja svojega dolga. Avtor sicer ne pove, za kakšnimi bolečinami trpijo duše, pripomni pa, "da trpljenje, ki ga morajo v vicah prestat, žgé in peče kakor ogenj". Dušam v vicah je v tolažbo samo misel, da njihove muke niso večne in da jim bodo živi priskočili na pomoč, "ker si same pomagati ne morejo". Zatorej mora že sama vednost o nevarnem in trpečem stanju, v katerem

tvega storiti".²² Z začetnicami podpisani J. A., sodelavec Slovenskega prijatelja, je bil prepričan, da je vsak kristjan dolžan pomagati vernim dušam, ker so med njimi tudi njegovi sorodniki in prijatelji. Vzorni kristjan se je sicer moral spominjati tudi na duše tistih, ki jih osebno ni poznal. Njegov nauk je zvenel kot opomin vsem tistim, ki so se do duš v vicah nemarno vedli. Vice so ječa, naglaša pisec, tudi za duše tistih, ki imajo pri Bogu majhne dolgove. V vicah je Bog "ojster sodnik", ki zadrži vsakogar, dokler ne poravna zadnjega

so v vicah duše pokojnih sorodnikov, bratov in sester, prijateljev ter dobrotnikov, spodbuditi žive, da jim pomagajo z molitvijo, s sveto mašo, z dobrimi deli in z odpustki.²³

Plačevanje zadušnih maš je bilo po mnenju slovenskih cerkvenih piscev 19. stoletja dokaj smotrna "naložba", ki se bogato obrestuje, predvsem zato, ker utegnejo duše človeku pomagati veliko bolj od še živečih ljudi. Po božji volji se mrtvi vračajo v svet živih, največkrat s posebnimi nalogami, da jim pomagajo, da jih

²¹ J. Le Goff, *L'immaginario...*, cit., str. 111-113.

²² A. Alojs (Wolf), *Nauk od nar. potrebnih resniz svete vere*, Ljubljana, 1839, str. 220.

²³ J. A., "Pridiga za god vernih duš", v: *Slovenski prijatelj*, 1874, str. 297-302.

podučijo in bedijo nad njihovim življenjem. Živi so potemtakem dolžni, da z zadušnicami rajnim povrnejo izkazano pomoč.²⁴

Z izmenjavo darov med mrtvimi in živimi, je v 17. stoletju zapisal pater Pietro Ribcira, se je izpopolnil sistem vzajemne pomoči: "Živi pomagajo živim, živi mrtvim, mrtvi živim in mrtvi mrtvim."²⁵ Vzajemna pomoč med živimi in mrtvimi se je udejanjala s posredovanjem Cerkve in njenih predstavnikov, ki so maščevali zadušne maše. Od 14. stoletja je obhajanje zadušnic postalo poglobljena dejavnost klera. Pravi razcvet pa je "bussines" z zadušnicami, kot ga imenuje J. Bossy, doživel v potridentskem času. V srednjem veku so za blagor duše del svojega imetja Cerkvi zapuščali predvsem pripadniki višjih slojev, plemiči in bogati meščani, to je tisti, ki so bili najbolj seznanjeni s cerkvenimi nauki in ki so bili že zaradi bogastva, s katerim so razpolagali, v navideznem sporu s krščansko doktrino. Od 17. stoletja pa se je ta navada oprijela tudi revnejših slojev. Strah pred pogubo je vodil tudi najrevnejše, da so v korist svoje duše odrcjali zadušnice.²⁶ Število zadušnic, ki so jih v 17. in 18. stoletju naročili Brežani in Brežanke, je bilo v primerjavi s številom zadušnic, ki so jih v istem času odrejali pripadniki višjih slojev na Kranjskem in v istrskih mestih, neprimerno manjše. Podobno razliko ugotovimo, če primerjamo nabožna volila breških opročiteljev in oporočiteljic z nabožnimi ustanovami francoskih plemičev in meščanov tega časa. Plemiči in bogati meščani tako na Slovenskem, kot v Istri, Italiji ali Franciji so si v oporokah zagotovili obhajanje tisoč, dvatisoč ali več zadušnic za dušni blagor. Vendar, če upoštevamo razlike v finančnih sredstvih, ki so bili na voljo višjim in nižjim slojem, ugotovimo, da kmetje in kmetice v Bregu niso skoparili/e, ko je šlo za onstranstvo. Sredstva, ki so jih zapuščali/c Cerkvi, so bila zanje smotrna naložba za onstransko življenje. Kmečke družine v Bregu je po vsej verjetnosti v večji meri obremenjevalo izplačevanje nabožnih volil kot dediče in voliljojemnike iz plemiških vrst, čeprav so bili slednji zadolženi za izplačilo nekaj tisoč maš.²⁷

²⁴ G. Zarri, "Purgatorio 'particolare' e ritorno dei morti. Tra riforma e controriforma: l'area italiana", v: *Quaderni storici*, XVII, 50, 2, 1982, str. 466-497.

²⁵ P. Ribeira, *Flos Sanctorum. Vita de Santi, Venezia, 1667*, str. 750.

²⁶ J. Bossy, *L'Occidente cristiano. 1400-1700*, Einaudi, Torino, 1990, str. 64-69, tudi str. 33-34 (naslov izvirnika: *Christianity in the West. 1400-1700*, Oxford University Press, Oxford, 1985).

²⁷ F. Lebrun, *Les hommes...*, cit., str. 50. Duhovščina v Provansu in v Anjuju se je v 18. stoletju pritoževala, da so naročila zadušnic prekoračila vsote, namenjene volilom. Francosko plemstvo in delno tudi nižji sloji, piše Vovelle, so bili na prelomu iz 17. v 18. stoletje žrtev baročnega, pozunanjenega čustvovanja. Težili so k zunanjemu pretiravanju: "Petitsoč, desetisoč maš ni bilo nič izjemnega za plemiča ali trgovca; in med

S posledicami večjih ali manjših verskih naložb so se morali v obch primerih ukvarjati živi.

V 17. stoletju so oporočitlji in oporočiteljice v Bregu odrcjali/e večinoma ustanovne maše, saj tako imenovanih drobnih maš skoraj niso omenjali/c. Cerkvi so zapuščali zemljo, denar in premoženje. ruvel, vdova iz, si je zagotovila obhajanje zadušnic takoušnic takoušnic tako, da je cerkvi Sv. Jakoba v Prebcnegu zapustila kožuh, srajco in obleko, bratovščini sv. Rečnjega telca pa je z istim namcnom volila njivo.²⁸ V 17. stoletju je prevladovala navada, da so oporočitlji in oporočiteljice iz Brega z oporoko poskrbeli za obhajanje zadušne maše *perpetuis temporibus*. Nikolaj Petaros iz Boršta je za univerzalnega dediča postavil svoja bratranca, pod pogojem, da vsako leto plačata sedem zadušnic. Ko omenjene odredbe ne bi izpolnila, bi njima odrcjena zapuščina prešla v last krajevne cerkve. Da bi si zagotovil večno maščevanje, je Petaros obdaril vaško cerkev z deležem, ki ga je imel v Glavinovcm mlinu, kapeli sv. Nikolaja v Zabrczcu pa je zapustil brajdo. Marina Foraus iz Berc je bila glede na drugo oporočiteljic in oporočiteljic izjema, ko je v zameno za volilo, ki ga je namcnila bratovščini sv. Zakramenta, odrcdila obhajanje zadušnic v cerkvi sv. Martina na oltarju devic Marije, v cerkvi sv. Urha in v cerkvi Sv. Trojice pa le "enkrat toliko".²⁹

Odrejanje zadušnic oziroma ustanovnih maš v blagor duše se je zmanjševalo že v 18. stoletju. Oporočitelji in oporočiteljice so pri odrejanju nabožnih volil postavljali/c natančnejša določila. Martin Zobec iz Zabrczca je za zveličanje svoje duše odrcdil obhajanje nocturnov. Ni mu bilo vseno, v kakšni obliki se bodo zadušnice maševalc. S testamentarno klavzulo je hotel preprečiti, da bi se njegova žena odločila za najbolj ceno, tiho mašo. Iz drugih klavzul zvcemo, da je Martin Zobec za univerzalnega dediča imenoval vaško cerkev sv. Antona. Ženi je zapustil le dosmrtni užitek celc zapuščine.³⁰

V 17. in 18. stoletju so oporočitlji in oporočiteljice v Bregu zapuščali/e večje deleže svojega premoženja krajevni cerkvi, in to ne glede na prisotnost in število družinskih članov. Zveličanje duše je bilo zanj poglavito, s preživetjem svojih domačih se niso pretirano ukvarjali. Cerkvi so zapuščali zemljišča, denar ali hišo,

letoma 1680 in 1720 je polovica provansalskih plemičev (seveda od teh, ki so odrcjali zadušnice) določilo od 300 do 400 maš. Gre za učinkovito mobilizacijo v korist onstranstva, ki jo je udejaniła potridentska pastoralna" (M. Vovelle, *La morte...*, cit., str. 297).

²⁸ ŽAD, Lucia Paruel, 3.2.1644, fasc. Testamenti.

²⁹ ŽAD, Marina Foraus, 26.1.1644, fasc. Testamenti.

³⁰ ŽAD, Martin Zobec, 25.5.1728, fasc. Testamenti.

tako da je vrednost volila določila število zadušnic. Šele ob koncu 18. stoletja se je med oporočitelji in oporočiteljicami utrdila navada, da nekaj nepremičnin, premičnin ali denarja z istim namenom zapustijo dedičem ali volilojemnikom, v zameno pa od njih terjajo izplačilo točno določenega števila maš. Trend namembnosti nabožnih volil je šel od nepreciziranja oblike zadušnic in časa njihovega obhajanja k podrobnemu določanju števila, oblike in časovnih intervalov, v katerih naj bi se odvijali obredi.³¹ Je bilo morda poštenje duhovnikov postavljeno pod vprašaj? Je bila sprememba v odrejanju nabožnih volil pod vplivom jožefinizma in ukinitve bratovščin? Dejstvo je, da so bili od konca 18. stoletja za plačevanje v oporokah odrejenih zadušnic najpogostejše zadolženi sorodniki. V času med leti 1819 in 1904 je 11,7 % oporočiteljev in oporočiteljic iz Doline, Ricmanj, Boljunca in Mačkolj zapustilo denar, s katerim naj bi domači plačali zadušnice, 22,4 % je za maševanje maš namenilo zemljo, 71,7 %, to je večina oporočiteljev in oporočiteljic pa je odredila, naj se zadušnice plačajo iz njihove zapuščine. V 3,3 % primerov so ženske za plačilo obredov volile obleke in premičnine.

Kot pričajo breške oporoke, je bilo prepričanje, da se kristjan z nabožnim volilom izogne trpljenju v vicah, v prvi polovici 19. stoletja še vedno trdno zasidrano med breškimi ljudmi (tabele 1, 2, 3 in 4). Posegi centralnih oblasti na področje vere in razpustitev bratovščin niso omajali vere, da so nabožna volila poglavitna dolžnost vsakega kristjana. V prvi polovici 19. stoletja je dobra polovica vseh oporočiteljev in oporočiteljic iz Doline natančno določila število zadušnic, ki naj bi jih duhovniki obhajali v korist njihove duše; 34,1 % jih je odredilo manj kot 10 zadušnic, 25,0 % od 10 do 29, 10,3 % od 30 do 59, 2,8 % pa so si izgovorili od 60 do 250 zadušnic (tabela 5). Med letom 1833 in letom 1904 se je v Dolini glede skrbi za dušni mir svojcem prepustilo 23,8 % oporočiteljev in oporočiteljic. Njihovo število se je povečalo v 80. letih, še posebej pa na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

Iz tabel 6 in 12 je razvidno, da so oporočitelji in oporočiteljice v Boljuncu nabožni naložbi posvečali manjšo skrb in da so v teku desetletij naročali čedalje manjše število zadušnih maš. K izrinjanju nabožnih klavzul (to pomeni tudi odrejanje zadušnic) iz oporočnih aktov prebivalcev te vasi, so prispevali laično usmerjeni pisarji, ki so v drugi polovici zapisovali oporoke Brežanov in Brežank. Tudi v Mačkoljah, kjer so oporočitelji

in oporočiteljice med vsemi Brežani vložili največ sredstev za zadušne maše, je v 19. stoletju opaziti - še posebej od 60-ih let dalje - poenjanje skrbi za dušne potrebe, in to ne glede na spol tistega, ki je zapuščal poslednjo voljo (tabele 8, 9 in 10). V Ricmanjih so se v 19. stoletju le redkokateri oporočitelji in oporočiteljice odločali za večje število zadušnic; večina se jih je zadovoljila s skromnejšo versko naložbo, čeprav je bilo tudi nekaj takih, ki pri odrejanju nabožnih volil niso varčevali (tabela 11, 12). Tudi v tej vasi ni zaznati posebnih razlik med ženskim in moškim odrejanjem števila zadušnih maš. Velja pa omeniti, da je v drugi polovici 19. stoletja tako med oporočiteljicami kot med oporočitelji naročanje zadušnic postopoma upadlo.

Večina oporočiteljev in oporočiteljic v Bregu je zadušnice odredila v korist svoje duše, nekateri pa so se z natančnimi navodili spominjali dušnih potreb že umrlih staršev in sorodnikov, pokojnega moža ali žene. V primerih, ko so oporočitelji predpisali število zadušnic, ki naj bi jih plačali nasledniki po smrti matere, oporočiteljice žene, slednja ni zapustila svoje poslednje volje. Anton Tul je odredil tri maše z navadnimi molitvami na dan pogreba, osmine in obletnice in še šest malih maš. Dve zadušnici naj bi bili maševani za dušo pokojnega očeta, štiri za dušo pokojne matere in štiri za dušo pokojne sestre. Pristavil je še: "(...) pa tudi kadar bo moja žena Vanca umerla naj se berejo 3 s. maše iz usimi navadnimi molitvami to so na dan pogreba, osmine in obletnice."³² Jožef Smotlak je določil, "naj se berejo 3 s. maše iz navadnimi cerkvenimi molitvami, to še na dan pokopališča in na osmi dan in na obletnico, in zraven tega še 10 s. maš maleh, naj se berejo za mojo Dušo. Ukažem tudi, de po smrti moje žene Mince naj se uglih toljko s. maš bere koker zame, to so, 3 s. maše iz navadnimi cerkvenimi molitvami, in 10 s. maš maleh, naj se berejo za njeno Dušo." K tem je še dodal: "Ukažem tudi de stroške kar zadenc zame, in za mojo ženo, to je, kar je za pokopališče, in za s. maše, naj plačajo usi moji erbi vsi po enako, in ko bi ne hoteli plačati, pustim njivo na Mctežici za poroštvo, naj bode jo imel tisti kateri bode te stroške plačal."³³

Redkokateri oporočitelji so zapuščali volilo v korist vseh duš v vicah, kot je to storil posestnik Martin Sancin. Najprej je odredil 150 maš, ki naj bi jih brali v korist njegove duše v dolinski cerkvi, nato pa je zadolžil sinova Matijo in Antona, univerzalna dediča, da za rajne v vicah plačata 100 maš, in sicer v kapucinski cerkvi v Kopru.³⁴ Marija Sancin je svojemu zetu zapustila posodo in živč, ki je bil pri hiši. V zameno pa je

³¹ Večje preciziranje pri nabožnem darovanju razlaga D. Kos kot odmik od slepe k racionalni laiški religioznosti (D. Kos, "Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje)", v: Zgodovinski časopis, 47, 1, 1993, str. 37).

³² PAK, Oporoke, Anton Tul, 6.12.1876, fasc. 1873-1879.

³³ PAK, Oporoke, Jožef Smotlak, 8.5.1875, fasc. 1873-1879.

³⁴ PAK, Oporoke, Martin Sancin, 30.10.1845, fasc. 1836-1849.

zahtevala, da plača toliko zadušnih maš, kolikor je znašala vrednost zapuščine.³⁵ Marija Mare se je z oporoko zavarovala pred tem, da bi kdo izmed prevzemnikov zapuščine spregledal njeno voljo. V oporočni klavzuli je izjavila, da če "kdo izmed dedičev ne bi hotel plačati 20 goldinarjev za maše, odreja, da se v ta namen proda še tretji del bale in se s pridobljenim denarjem plača svete maše".³⁶ Marija Strajn, rojena Sanein iz Doline, je odredila, da si bodo dediči njeno premoženje lahko razdelili šele potem, ko bodo plačali vsak po tri sv. maše.³⁷ Marija Žerjav, prav tako iz Doline, je za dušni blagor zapustila večjo vsoto denarja. Odredila je, naj njen dedič porabi sto goldinarjev za plačilo svetih maš, "ki naj se berejo pri župniji" za njeno ubogo dušo.³⁸ Marija Vodopivec, rojena Mejak, je za zadušnice namenila 150 goldinarjev. V isti namen je zapustila tudi polovico svoje posesti, v glavnem njiv, kar daje misliti, da ji je bila usoda njene duše nadvse ljuba. Njeni sorodniki so sicer lahko ohranili drugo polovico zapuščinske posesti, a le pod pogojem, da so plačali toliko zadušnic, kolikor je bil vreden delež, ki so ga bili dobili.³⁹ V primeru Mihaele Prašel lahko ugibamo, s kolikšnimi težavami so se morali spoprijeti sinova in hčere, ki jim je oporočiteljica naložila v plačilo 100 zadušnih maš. Oporočiteljica si je prvih 50 zadušnic zagotovila že v času, ko je stopila v zakonski stan, preostalih 50 pa je odredila z oporoko.⁴⁰ Omembe vredna je tudi oporoka Marije Bernetič iz Riemanj. Pri razpolaganju s svojim premoženjem ji je bila poglavitna skrb za dušo, verjetno tudi zato, ker oporočiteljica ni imela bližnjega sorodstva. Hišo, ki ji jo je podaril Janez Gabragna, je oporočiteljica zapustila najemniku Juriju Pregareu s pogojem, "de on more usaku letu 6. svetih maš plačat". Pristavila je še, da se njeno njivo "ima šaeat inu fit po 5. od stu od tega kapitala se ima Svete Maše dat, še oče Jožef Klun iz Rizman fit o vrednosti kar bo ta Niva po Šaeali sne-sla usaku leto odraital, ima ta Niva niemu za vselei ostat". Tudi najemnino, ki jo je prinašala druga stavba, ki je bila v njeni lasti, je namenila za izplačilo zadušnic in prav tako vračilo, ki ji ga je bil dolžan nek koprski gospod. "Eno Mizo, eno Skrinio, inu eno postelio zapustim mojmu affitualu Juriu Pregareu. Use kar je te druge rube u' hiši, inu u Kanovi, se ima po moj smerti prodat preeci, imu za speže od pokopališča ponueat, če bi kei vanzalu, se ima Svete Maše dat. Jožef Klun meni ima dat za fit od verta 8. f za kitere se ima preeci po moji smerti te potrebne sveče od usega kupit." V zadušne maše je poleg tega vložila tudi denar, ki so ji ga bili

dolžni trije vaščani. Ob koncu svoje poslednje volje je še izjavila: "Use te Svete Maše imajo u' Cerkvi Svetga Jožefa u' Riemagnah bit brane. Prosem de di biu Kaplan is Riemanie na to gledau, de bi se ta moj Testament ali zadnje moje u' kasanie popolnoma dopolnilu."⁴¹ Njena sovaščanka Marija Berdon je za maše v blagor svoje duše zapustila 60 gld, riemanjski cerkvi sv. Jožefa pa je namenila 100 gld, "kapital od kateriga interese bodo plačene in se bodo brale vsako leto štiri sv. Maše za duše rainkih po mojim namenu". Nato je vsem svojim otrokom, sinovoma in trem hčeram, naročila, da plačajo vsak po tri zadušnice.⁴² Ivana Strain, rojena Božič, je imela skromnejše zahteve; staršem je zapustila dva osla, opremo za peko in pripravo kruha ter druge malenkosti pod pogojem, da plačajo 10 sv. maš takoj po njeni smrti, stroške pogreba, osmino in mašo na dan obletnice.⁴³

Ravnanje oporočiteljev se ni bistveno razlikovalo od ravnanja oporočiteljic. Tudi oni so svoje dediče in volilojemnike bremenili z večjim ali manjšim številom zadušnic, ki jih niso odredili z nič manjšo natančnostjo. Mlinar Jožef Gombač je z oporočno klavzulo odredil, da se bo za njegovo dušo bralo pet zadušnih maš v dolinski cerkvi pri oltarju sv. Križa in pet pri oltarju užaloščene Marije. Šest zadušnih maš naj bi maševali v Riemanjih pri oltarju sv. Jožefa, po eno pa v cerkvi na Sv. Višarjah, v cerkvi na Sveti gori, na hribu Sv. Križa in še eno v cerkvi na Trsatu.⁴⁴ Gombač je bil očitno prepričan (ostajal je namreč zvest pobožnim navadam 17. in 18. stoletja), da bo zadušnica učinkovitejša, če bo obhajana pri določenem oltarju. Večje število maš, maševanih pri različnih oltarjih in v različnih cerkvah, je po njegovem mnenju ustvarjalo jamstvo za pomoč tega ali onega svetnika.

S svojo poslednjo voljo si je krojač Janez Prašel zagotovil 3 sv. maše vsako leto, in sicer za 50 let "zandružen. Ta perva S. Maša, Nai se Bere na poponičič, Naj bo peta, vergonist ino en Dohovni, Leta S Maša Se more, leta namen, Maševat, h časti, terplejna Jezusa Kristusa ino njegove lube matere, ino njegove smerti, inu za use duše vieah. Ta druga S. maša naj se bere, h časti ponadolžnim v ječo vereniga našiga Jezusa Kristusa, ki je za nas u smrt sojen biv, ino u svojen terplenju Prestav, kader je na S. Križu vesu, ino za use grešnike na svetu, ino k časti pokopališa Jezusa Kristusa, (ta S. maša naj bo na viljo S. petra, ino p. tudi peta. Ta tretja S. Maša, Naj se bere u dan S. janzca Šentjaža, o Božiču.

³⁵ PAK, *Oporoke, Maria Sanzin*, 21.1.1837, fasc. 1836-1849.

³⁶ PAK, *Oporoke, Maria Marz*, 1.4.1836, fasc. 1836-1849.

³⁷ PAK, *Oporokc, Marija Strain*, 25.1.1892, fasc. 1888-1892.

³⁸ PAK, *Oporoke, Marija Jerjan*, 3.3.1836, fasc. 1836-1849.

³⁹ PAK, *Oporoke, Marija Vodopuz*, 12.5.1849, fasc. 1836-1849.

⁴⁰ PAK, *Oporoke, Mihaela Prashel*, 29.9.1842, fasc. 1836-1849.

⁴¹ PAK, *Oporoke, Maria Bernetič*, 25.6.1845, fasc. 1850-1854

⁴² PAK, *Oporoke, Marija Berdon*, 6.6.1896, fasc. 1893-1897.

⁴³ PAK, *Oporoke, Giovanna Strain*, 8.1.1846, fasc. 1836-1849.

⁴⁴ PAK, *Oporoke, Giuseppe Gombatz*, 25.11.1842, fasc. 1836-1849.

Tudi pcta en duhovni vergonist, tu je per useh 3 taku, lcta S. Maša sc ima u ta Namcn Mošcvat, h časti Rojs-tva Jezusa Kristusa, ino njegove lube Materc, za tu ker se je, tako bobrutlov Skasov, sc je očlovrečiv, ino nam tulko Nu jc storu, de nas je od večniga pogoblenja rešo, skuzi njcgovo veliko terplcnjc. Ino nan usem nabeško veseljc zadobiu) de bi se lcta S. zakonom ino vera, ka-tera jc Od nega gor postavlcna, se zmeran bol in bol, po vsin Svetc gmercla, inu usaka Meihna kriva vcra, u za-četku zaterta, de be se usi cnkrat, u večnim vesclji, Per S. Bogu zncšli. U ta namcn sc jima leta S Maša Bret usako leto. (...).” Spretnost v sukanju bescd jc oporo-čitelju dovoljcvala, da jc podrobno utcmcljil svoje iz-bire in svoje onstranske naložbe. Pripomnil jc šc: “Za-stopte dobro, ta pcrcva, ino ta druga S. Maša, jino tudi darilo, Bo jercft Stavlo, kader bo Preteklo, 50 pcdeset let (...) Potcn ta treta S. Maša, tu je u božičo, jo zapu-stin, Večno, tu jc za uselej (...) Sc jima tulko, kapitala Uzct nuter, dc sc bo s tistcga interesa, plačcla, u sako leto pruti.” Lcta 1850 jc dolinski oporočitelj s 500 gld obdaril cerkev sv. Urha v Dolini, eerkev sv. Trojice v Kroglah s 300 gld, cerkev Matere božje na Pečah z 200 gld, 200 gld jc zapustil za miloščino v Riemanjih, isto vsoto jc namenil tudi cerkvi sv. Roka, koprskim kapu-einom je dodclil 100 gld, reškim kapucinom in dolin-ski šoli pa jc prav tako obema zapustil 100 gl⁴⁵ Dolin-ski krojač Jancz Prašel jc s svojo oporoko poskrbel, ko-likor jc najboljc mogcl, za življenjc svoje duše v on-stranstvu, vendar ob pozornem prebiranju vseh klavzul njegove lastnoročno zapisanc oporokc ugotovimo, da ni nič slabšc poskrbel, da bi se njcgovo imc in sledovi njcgovcga dcla ohranili čim dljc v času. Prašlovo odre-janje ključ h kratkem razmislcku. Nedvomno imamo opraviti z oporočiteljem, ki izstopa gledc nabožnih vo-lil. Prašla jc zlasti skrbcla urednictev njcgovih nabož-nih želja. Iz bojazni, da se jih tisti, ki jih jc postavil za izvršitev svoje poslcdnjc voljc, ne bodo držali, jih jc ponovil. Kot priča vscbina tudi drugih oporočnih klav-zul, jc krojač Jancz Prašel oporočitelj, ki imenitno poo-seblja brčško družbo 19. stoletja, svet, razpct med tra-dicionalnimi oblikami življenja in vse bolj individuali-stičnim duhom, ki bo na podežclju prevladal šclv v 20. stoletju.

Vrnimo se k običajnejšim primcrom. Jakob Švara iz Ricmanj jc za blagor svoje duše odredil “30 maš katic-rc sc imajo brat u treh licah. Usaka Maša sc more za-merkat na listek ih more gospod popisat.” Dodal jc šc “tudi za Mater se more 30 maš plačati kakcr zame”.⁴⁶ Natančno jc določil čas, ob katerem naj bi se opravili obredi, in zahteval izdajo potrdila za vsako mašcvano

zadušnico. Le manjšina brčških oporočiteljev in opo-ročiteljic (39,8 %) jc predpisala čas, ob katerem naj bi domači poskrbeli za maševanje zadušnih maš. Drugi (60,2 %) niso dali natančnih napotkov v zvczi z maše-vanjem zadušnih obredov. Če vzamcmo v pretres vse stoletno obdobje, ugotovimo, da se je v drugi polovici 19. stolctja povččalo število tistih, ki so od svojih do-maćih zahtevali, naj čimprej po njihovi smrti plačajo zadušnicc, določenc v oporoki.

Nekateri oporočitelji in oporočiteljice (23,4 %) so navcdli/e čas, ko naj bi se zadušne maše obhajalc. Odre-dili/c so, da sc zadušnice mašujcjo takoj po pogrebu ali v prvcm letu po smrti. Glavnina oporočiteljev in opo-ročiteljic (75,5 %) tcga ni določila in jc čas obhajanja zadušnih maš prepustila volji domačih. Jancz Hervatič iz Ricmanj jc na primer odredil 5 zadušnic in dodal, naj jih domači plačajo, “kadar bodo mogli”.⁴⁷ Nekateri opo-ročitelji in oporočiteljice (28,2 %) so odrcjali tudi obli-ko zadušnic. Zadušnica jc bila lahko pcta, eon noctur-no, ali maša “z viljami”. Oporočiteljice v Bregu so se raje odločale za pcte kot za tihe maše.

Povpraševanje po pctih zadušnih mašah se jc pove-čalo v drugi polovici 19. stolctja. Zlasti vrhnja plast prebivalstva jc žclclala, da se obred v blagor njihove du-šc odvija slavnostno in tako učinkovitejc krcpi spomin družine in skupnosti nanjc. Primcrljava izbir številčno-sti določenih oblik zadušnic v posameznih vaseh kaže, da so se za pctc maše najpogostejc odločali v Dolini.

Ob smrti pomembnih ljudi se jc pogrebni obred od-vijal tri dni: vespce so mašcvali na večcr, vigilije in vc-liko pcto mašo so opravili v jutranjih urah, maša z re-quiemo pa se jc odvijala dan kasnejc.⁴⁸ Razvrščanje zadušnic - tiste, opravljcne na dan pogreba, do tcden-ske, mesečne in vse do letnc obletnice - jc ustvarjalo ritem postopnega ločcvanja dušc od sveta živih. V tej

⁴⁷ PAK, *Oporoke, Jancz Hervatič, 26.6.1875, fasc. 1873-1879.*

⁴⁸ *Nocturno ali vigiliae nocturnae oziroma nocturna laus jc bila zgodnje krščanska oblika uočnih ali zgodnjih jutranjih maš, med katerimi so peli psalme. Od 12. stolctja jc bil nocturno preimcnovan v zornico, ki se jc mašcvala pred sončnim vzhodni (Enciclopedia cattolica, Sansoni, Firenze, 1952, VIII. knjiga, str. 1965-66). Vespri ali vesperae so se obhajali v zgod-njem krščanstvu najprej kot zasebna molitev v popoldanskih urah (Ibidem, XII. knjiga, str. 1322-1323). O pogrebnih mašah glej P. Ariès, *L'uomo e la morte dal Medioevo a oggi, Laterza, Roma-Bari, str. 198-206 (naslov izvirnika: L'homme devant la mort, Seuil, Paris, 1977); M. Vovelle, Piété..., cit., str. 114-122; L. Valli, *Del eulto esterno della religione, Milano, 1858, str. 206-220; J. Maillard, "Fondationes et domandes de mes-ses a angers a la veille de la Révolution", v: Histoire de la messe XVII-XIX siècles, Centre de Recherches d' Histoire Re-ligieuse et d' Histoire des Idées, Angers, 1979, str. 133-140; M. Vovelle, *La morte..., cit., str. 132.****

⁴⁵ PAK, *Oporoke, Jancz Prašel, 15.4.1856, fasc. 1855-1860.*

⁴⁶ PAK, *Oporoke, Jakob Švara, 13.3.1883, fasc. 1879-1883.*

zvezi je dal zelo natančna navodila Anton Kuret iz Ricmanj, ki je poleg tradicionalnih treh maš na dan pogreba, osmine in obletnice odredil dve maši con nocturno, nato eno sveto mašo na praznik sv. Antona, svojega zaščitnika, eno mašo pa na obletnico smrti, in to deset let zapovrstjo. Določil je, naj duhovnik za vsako mašo prejme dva goldinarja, organist in cerkev pa po trideset krajcarjev.⁴⁹ Nedoletni Ivan Sancin iz Doline je odredil 50 maš za svojo dušo. Deset jih je naročil z nocturni, za ostale pa je želel, da so tihe, basse.⁵⁰ Maša z nocturni je sredi 19. stoletja bila za 30 krajcarjev dražja od navadne, tihe maše. Vsaka peta maša je tedaj veljala naročnika 1 gld in 30 krajcarjev.

Če seštejemo število in obliko maš, ki so jih odredili posamezni oporočitelji, in pri tem upoštevamo imetje, s katerim so razpolagali, ugotovimo, da so Cerkvi za-

puščali zanje nezanemarljive vsote. Zlasti ženske, ki so večinoma razpolagale z manjšim imetjem kot moški, so pogosto odredile tolikšne nabožne naložbe, kolikor je znašala vrednost deleža, dodeljenega nemu izmed otrok. Število dednih upravičencev je le v redkih primerih vplivalo na nabožno naravnost oporočiteljev in oporočiteljic. Najdejo se namreč primeri, ko je oporočitelj, kljub dvema ali celo več naslednikom, zapustil cerkvi 1/3 svojega imetja.

Hkrati pa ne gre zanemariti tistih primerov (med 252 dolinskimi oporokami jih je le 10 oziroma 4,0 % vseh), v katerih so oporočitelji in oporočiteljice z izrecno oporočno klavzulo odredili/e, naj domači po svoji volji in

močeh poskrbijo za zadušnice. Drugi, t.j. vsi, ki niso zapustili nabožnih volil, so tako ali tako prepustili skrb za svojo dušo sorodnikom.

Ana Žerjav je odločitev o številu in obliki maš za blagor svoje duše prepustila možu, ki naj se odloči "po sveji vesti", je izjavila.⁵¹ Gašper Komar je odredil, naj žena in sin naročita toliko zadušnic, kolikor jih dopuščajo "hišne moči".⁵² Andrej Kuret iz Ricmanj, čeprav pobožen mož, je odredil, naj njegova "gospodinia plača S. maš tolko koker premure".⁵³ Jožef Pregarc iz Ricmanj je v zvezi z zadušnicami odredil: "Za mojo Dušo, perporočim, da zapovnite še za S. Maše, vsaku Leitu; ne perpišem, tolku, ali pa tolku; Ampak kolker bo vam mogoče."⁵⁴ Lovrenc Petaros je v oporoko vnesel zahtevo, naj njegov sin, univerzalni dedič, vsako leto plača 10 zadušnih maš. In dodal je še: "(...) vendar ne mislim, da mora obhajanje trajati v nedogled, temveč le do časa, dokler bodo gospodarske možnosti to dovoljevale domačim."⁵⁵ Jožef Parovel je za univerzalnega dediča deleža, ki ga je imel v Parovelovem mlinu, imenoval brata Ivana, ker mu je bil v pomoč, ko je služil vojaški rok in v času dolge bolezni, čeprav ga je zavezal, da plača maše "za njegovo dušo po svoji vesti". Bratu, ki se je izkazal v času njegove bolezni, je zaupal in je bil prepričan, da mu bo pomagal, kolikor bo to v njegovih močeh, tudi po njegovi smrti.⁵⁶

Breški oporočitelji in oporočiteljice, seveda tisti/e, ki so odredili/e nabožna volila, so se v 19. stoletju glede maševanja zadušnic le izjemoma prepuščali vesti in finančnim zmogljivostim domačih. Napačno in krivično bi bilo trditi, da jih preživetje družine ni skrbelo. Enako zmotno bi bilo tudi spregledati njihovo versko zavzetost, ki se je začela ohlajati šele v zadnjih treh desetletjih istega stoletja. Dejstvo je, da je pred tem marsikateri oporočitelj/ica v prid svojega dušnega miru odredil/a večje število zadušnic, kot so ga prenesle denarne in gospodarske zmogljivosti družine. Dobrostoječi, a

⁴⁹ PAK, Oporoke, Antonio Kuret, 29.4.1838, fasc. 1836-1849.

⁵⁰ PAK, Oporoke, Giovanni Sanzin, 21.11.1843, fasc. 1836-1849.

⁵¹ PAK, Oporoke, Ana Žerjav, 12.3.1849, fasc. 1836-1849.

⁵² PAK, Oporoke, Gasparo Comar, 31.3.1837, fasc. 1836-1849.

⁵³ PAK, Oporoke, Andrej Kuret, 9.2.1879, fasc. 1873-1879.

⁵⁴ PAK, Oporoke, Jožef Pregarc, 2.8.1863, fasc. 1861-1866.

⁵⁵ PAK, Oporoke, Lorenzo Petaros, 21.10.1846, fasc. 1836-1849.

⁵⁶ PAK, Oporoke, Giuseppe Parovel, 2.1.1843, fasc. 1836-1849.

zadolženi Jožef Tumshig je z oporoko volil 500 gld v korist svoje duše; kar pomeni, da si je izgovoril približno 500 tihih zadušnic oziroma 250 petih. Glavnino zapuščine je prepustil ženi Urši, encmu nečaku je zapustil v last 235 gld, drugemu pa je volil eno njivo.⁵⁷ Zapuščina, ki jo je prevzela žena, je bila obremenjena s hipotekami, povrh tega pa naj bi slednja izpolnila možvo voljo in izročila Cerkvi za takratne razmere znatno vsoto denarja, kar bi še huje prizadelo domače gospodarstvo. Vprašanje, ali je žena Jožefa Tumsicha ugodila v oporoki izrečeni moževi volji, ostaja povsem odprto. Postopno nižanje absolutne in relativne vrednosti (gldc na celotno zapuščino), namenjene nabožnim volilom, vsekakor kaže, da breški oporočitelji in oporočiteljice proti koncu 19. stoletja v onstranstvu niso več videli/c področja svoje investicijske dejavnosti. Plačevanje zadušnic je dediče, zlasti tiste, ki so prevzeli skromno zapuščino, še vedno obremenjevalo, vendar v manjši meri kot sredi stoletja.

V 19. stoletju se je med drugim dogajalo, da so dediči prek oporoke podedovali celo zadušne maše, ki jih sam/a oporočitelj/ica svojčas (najverjetneje zaradi pomanjkanja sredstev) ni plačal/a. Zadolženost malih kmotov, porast števila dednih upravičencev zaradi manjše otroške umrljivosti, skromnost dedščine in seveda tudi vse bolj laično naravnana miselnost, ki je onostranstvu prisojala vse manjši pomen, so močno načeli tradicionalno naziranje breških oporočiteljev in oporočiteljic ter ga spremenili. Tudi tisti, ki so bili ob koncu 19. stoletja dobrostoječi, so za dušne potrebe zapuščali čedalje skromnejša sredstva. Vaški veljak Janez Lovriha iz Doline, katerega zapuščina je bila vredna nekaj tisoč goldinarjev, je za branje zadušnih maš namnil dokaj skromno vsoto - 30 gld, ne glede na to, da je enega izmed sinov izšolal za duhovnika. Kot bralce Novic, Slovenskega pravnika in drugih posvetnih slovenskih publikacij je bil preveč laično usmerjen, da bi dal Cerkvi prednost pred skrbjo za potomce.⁵⁸

Marsikatere naslednik se je znašel pred težko izbiro: izpolniti željo pokojnega/e, kar je vodilo k zadolžitvi pri krajevni cerkvi, ali pa se izneveriti oporočiteljevi oziroma oporočiteljicini želji. Zapostavljanje skrbi za rajne duše se je moralo marsikateremu Brežanu oziroma Brežanki ob koncu 19. stoletja zdeti manj hudo od teže dolgov, ki bi pritiskala na domače gospodarstvo. Skrb za krajšanje in lajšanje bivanja pokojnih v vicah se je umikala v ozadje, v ospredje pa je stopala potreba po čim smotrnejšem vodenju domačega gospodarstva.

Dolinski župnijski pravilnik iz leta 1838 vključuje seznam 41 družin in posameznikov, za katere so bile v letih 1839-1854 maševane zadušnice. Za nekatere pokojne je družina plačevala zadušnico enkrat letno, kadar pa je bila naročnik storitve ustanova, so se maše obhajale tudi trikrat ali štirikrat letno. Katapan sicer izrečno ne omenja primerov, ko potomci niso izpolnjevali pokojnikove oporočne odredbe, vendar so breški duhovniki po vsej verjetnosti maševali tudi takrat, ko niso bili plačani.⁵⁹

Tak sklep se vsiljuje, izhajajoč iz dopisov tržaškoko-prskega škofijskega ordinariata, ki je na začetku 19. stoletja javil župnijskemu uradu v Dolino, naj točno preveri imetec, letni dohodek ali glavnice zadevnih ustanov. Potrebno je bilo preprečiti zmešnjavo, ki je nastala na tem področju v preteklosti, ko so dediči prodali prav tista zemljišča, ki so jih oporočitelji in oporočiteljice namenili za izplačilo maš. Da se je breško prebivalstvo v nabožnih navadah vse bolj oddaljevalo od tradicije, potrjujejo tudi sočasni posegi tržaškega škofijskega ordinariata, ki se je zavzemal, da bi bil v oporokah odrejene maše tudi maševane. Kot je razvidno iz dopisov škofijskega ordinariata dolinski župniji, dediči in volilojemniki ob koncu 19. stoletja večkrat niso naročili in plačali v oporokah odrejenih zadušnic. Samovoljno so se odločali o njihovem številu in pri tem zanemarjali odredbo oporočitelja ali oporočiteljic. Takšno prosto razlaganje oporočiteljeve/ičine volje med dediči je tržaški škofijski ordinariat prisililo k strožjemu nadzoru maševanja ustanovnih in zadušnih maš, in to kljub začetnemu nasprotovanju dolinskega klera. Škofijski ordinariat je hotel preprečiti navado, da se obhajanje zadušnih in ustanovnih maš odvija ne glede na denarne fonde ustanov in ne glede na plačilo. S svojim posegom je nameraval dediče in volilojemnike prisiliti k izpolnjevanju volje rajnih. Višje cerkvene oblasti se potemtakem niso ukvarjale z vprašanjem, ali so nasledniki kos izplačevanju odrejenih zadušnic.

Leta 1912 je tudi dolinski župnik Josip Zupan na katapanskih straneh svetoval, naj se duhovniki izogonejo naročniškemu neizplačevanju zadušnic: "Posestniki menjavajo zemljišča, jih delijo ali tudi za doto dajejo, večkrat se ne zna, kdo je pravi dolžnik (...). V Dolini, Bobjuncu pa tudi v Prebcnegu, Kastelcu in Socerbu so nekateri cerkveni dolgovni tako zamreženi, da je treba mnogo dni preučevati staro glavno knjigo dolžnikov dotičnih cerkva, preden se pride na jasno. (...) Pozor če tudi žugajo dotični prosilci ali odvetniki s tožbo rekoč, da je dolg zastarel - da ni več dolga - da se ga ni nikdar tirjalo - da o dolgu nič ne zna - itd. V takem slučaju naj

⁵⁷ PAK, *Oporoke, Giuseppe Tumscig, 27.1.1835, fasc. 1818-1835.*

⁵⁸ PAK, *Oporoke, Janez Lovriha, 17.3.1880, fasc. 1879-1883.*

⁵⁹ ŽAD, *Catapano parochiae, 1838.*

se upravitelj obrne po škof. Ordinarijatu na e. Kr. finačno Prokuro in s tem se dobi časa za preiskovanje in preučevanje, priti na sled dotični glavnici: kako jo dolguje, ali če je bila v resnici že plačana.⁶⁰

Na začetku 20. stoletja je torej v tako imenovani busines zadušnic posegla poleg višje cerkvene institucije tudi krajevna. V času širjenja sekularizacijskih teženj je krajevna cerkev, podobno kot na drugih ravneh verskega življenja in udejstvovanja, morala na novo določiti svoje pravice in poskrbeti za to, da pridobi sredstva, ki so ji jih namenjali oporočitelji in oporočiteljice. Večji nadzor nad mašnimi ustanovami in nad plačevanjem zadušnic pa lahko pripišemo tudi čedalje manjši pripravljenosti krajanov na obdarovanje cerkvene institucije. Novi časi so zmanjšali odrejanje zadušnic, zmanjšali njihovo število in privedli do neupoštevanja oporočnih nabožnih odredb, pred čemer se je skušala Cerkev zavarovati s pravnimi sredstvi. Župnijska dokumentacija nam ne pove, kako pogoste so bile tožbe med nasledniki in klerom, in v čigavo korist je večinoma razsojalo sodišče.

Kot nam potrjujejo številne zgodovinske študije, je upadanje nabožnih volil vsesplošen pojav, ki je potekal vzporedno s procesom modernizacije. V Franciji je povpraševanje po zadušnicah oslabilo že v teku 18. stoletja, v južni Italiji pa skoraj stoletje kasneje. Vzroke tega procesa P. Ariès pripisuje, kot smo že zapisali, uveljavitvi novih družinskih odnosov.⁶¹ Za M. Vovella je vse manjših nabožnih naložb kriva verska hladnost razsvetljenkega časa kot tudi negativna gospodarska konjunktura.⁶² J. de Viguere trdi, da je zmanjšanje zadušnih maš posledica dveh dejavnikov: dekristianizacije in strožje fiskalne politike. V Franciji je obdavčitev nabožnih ustanov zmanjšala sredstva, ki so jih oporočitelji/ce prvotno namenjali/e Cerkvi.⁶³ P. Maery ugotavlja, da je vse do konca 19. stoletja neapeljska elita za odrešenje rajnih duš potrošila veliko svojih sredstev. Da so neapeljski višji sloji na prehodu iz 19. v 20. stoletje pozabljali na dušne potrebe v onstranstvu, so po Maeryjevem mnenju krive gospodarske težave, v katerih so se znašli neapeljski meščani in aristokrati. Po njegovem mnenju pa ne gre zanemariti niti sunkovite uveljavitve nove miselnosti in novih kulturnih vrednot, ki so tradicionalno versko čustvovanje v veliki meri izrinile iz javnega življenja in ga potisnile v sfero intimne, notranje vernosti.⁶⁴

⁶⁰ ŽAD, *Katapan cerkve sv. Urha*, 1912.

⁶¹ P. Ariès, *Storia...*, cit., str. 149-162.

⁶² M. Vovelle, *Piété...*, cit., str. 593-614.

⁶³ J. de Viguere, *La dévotion populaire à la messe, XVII-XIX siècles*, Université d'Angers, Angers 1985, str. 14.

⁶⁴ P. Maery, *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, Einaudi, Torino, 1988, str. 73-74.

Ali lahko iz tega sklepamo, da so potemtakem Brežani in Brežanke, ko so pozabljali na dušne potrebe, sledili istim vzgibom ob izteku 19. in na začetku 20. stoletja? Njihovo testamentarno odrejanje ne kaže na sunkovit prelom s tradicijo niti na sunkovit prevzem laične miselnosti. Družbenogospodarske razmere v drugi polovici 19. stoletja, demografski pritisk in vse večja zadolženost malih kmetov (poleg negativne gospodarske konjunktura, ki so jo breške vasi doživele ob koncu 19. stoletja) so narekovale nove preživetvene strategije. Z gospodarsko in družbeno krizo, ki je zajela tradicionalne kmečke skupnosti, so nastopili pogoji za postopen odmik od tradicionalnih vedenjskih modelov. Vlaganje v onstranstvo je bila smotrna naložba za človeka, ki je bil razpet med tem in onim svetom, za tistega pa, ki je vir preživetja našel v mestni tovarni ali delavnici, božji poseg ni vplival na njegovo eksistenco. Kot je razvidno iz občinske in župnijske arhivske dokumentacije, je najrevnejši sloj podeželskega prebivalstva, zlasti tovarniški delavei in dninarji, na prehodu iz 19. v 20. stoletje odrekel poslušnost Cerkvi. Na vasi se je širilo "brezversko" in nemoralno obnašanje, medtem ko se je vaških veljakov oprijemala liberalna miselnost. Cerkev je svoj tradicionalni vpliv in z njim svojo avtoriteto izgubljala tako med najrevnejšimi kot med najpremožnejšimi in najvplivnejšimi Brežani in Brežankami. Postopoma se je znižalo število tistih, ki so obiskovali cerkvene obrede in hodili k spovedi, s tem pa tudi število tistih, ki so bili za svoje dušne potrebe del svojega imetja pripravljene zapustiti Cerkvi. Poleg tega so se v breški družbi pojavile nove institucije, ki so posegale v družbenogospodarsko življenje krajevnih skupnosti in ki so si s svojim delovanjem pridobile zaupanje krajanov. Ivan Sancin je, potem ko je postavil ženo Uršulo za poglavitnega dediča, 50 gld zapustil Okrajni zadrugi v Dolini. V njegovi oporoki bi zamenjki iskali priporočilo duše ali nabožno volilo.⁶⁵

Ob tem ne gre pozabiti, da se je tudi sam kler v drugi polovici 19. stoletja s tem, ko je vse več energij vlagal v narodnobudiljsko dejavnost, oddaljil od baročne pobožnosti in "pastorale strahu". Oslabitev, ki jo je v javni sferi doživela cerkvena institucija ob koncu 19. stoletja, je za seboj potegnila tudi potrebo po potrjevanju družbenega statusa članov vaške skupnosti, ki se je dotlej kazalo tudi v obliki nabožnih volil. Nove okoliščine, ki so jih torej delno spodbudili sami cerkveni možje, in bolj laična usmerjenost breškega prebivalstva, sta ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja nabožne klavzule odrinjala iz poslednjih volj krajanov.

⁶⁵ PAK, *Oporoke*, Ivan Sancin, fasc. 1894-1897.

Proces sekularizacije in nov odnos do življenja, ki je ovrednotil tako materialne dobrine kot tostransko življenje, sta v zadnjih desetletjih 19. stoletja jemala težo onstranskemu življenju. Ob novem vedenju se je ohranjala sieer tudi tradicionalna miselnost oporočiteljev in oporočitelje, ki jih je usoda njihove duše v onostranstvu še vedno skrbelo in ki domačim niso zaupali skrbi zanjo. Toda teh primerov je bilo čedalje manj in oporočitelji in oporočiteljice so se samovoljno odločali/e le za tolikšno število zadušnic, ki ni bremenilo denarnih zmogljivosti družine, ali pa so odločitev o številu zadušnic prepustili kar samim svojeem. Tudi zato, ker zadolženost pri Cerkvi v marsikateri družini ni dovoljevala nikakršnega slepomišenja. Ob koncu 19. stoletja, lahko potemtakem trdimo, se je strah pred pogubljenjem duše med breškim prebivalstvom umaknil pred skrbjo za preživetje družine in pred zaupanjem (ali samopunjem), da bodo domači vendarle opravili to, za kar je pokojnik menil, da je za njegovo dušo potrebno.

Zusammenfassung

“Die Lebenden helfen den Lebenden, die Lebenden den Toten, die Toten den Lebenden und die Toten den Toten.”

P. Ribeira

Seel-Sorge in bäuerlichen Testamenten aus dem Triester Umland

Mit der Erfindung des Fegefeuers gab die Kirche jeder büßenden Seele die Möglichkeit, sich an diesem Ort zu reinigen. Nach Meinung mittelalterlicher Fegefeuer-Theoretiker können selbst die schlimmsten Sünder in diesem Vorzimmer zum Himmel - vorausgesetzt natürlich, daß sie vor dem Tode Buße getan haben - ihre Buße so lange fortsetzen, bis ihre Seelen sich die Seligkeit verdient hätten. Die Seele, die sich im Fegefeuer befand, war dem Willen Gottes anheimgegeben und außerstande, irgendetwas zu ihrem eigenen Nutzen zu unternehmen; daher war die Länge ihres Aufenthalts im Fegefeuer von der Fürbitte der Heiligen und der Lebenden abhängig. Letzteres konnte der Einzelne bereits zu Lebzeiten sicherstellen. Das Testament als juristischer und religiöser Akt ermöglichte den Abschluß eines Vertrages zwischen dem Erblasser, den Erben und den Dienern Gottes im Diesseits und im Jenseits.

Wie aus einer ganzen Reihe von Testamenten ersichtlich wird, die im 17., 18. und 19. Jahrhundert von Bauern und Bäuerinnen aus Breg hinterlassen wurden (es handelt sich hierbei um Dörfer im südöstlichen Umland von Triest), waren die dortigen Erblasser und Erblasserinnen mit der jenseitigen Topographie wohlver-

traut. Sie wußten auch, daß Dauer und Form ihres Leidens im Fegefeuer von ihrem Letzten Willen abhängig waren. Deshalb bekannten die Erblasser und Erblasserinnen von Breg im 17. und 18. Jahrhundert in der Hoffnung auf eine christliche “gute Sterbestunde” ihren Glauben und empfahlen ihre Seele Gott, seinem Sohn, der Jungfrau Maria, den Himmlischen Heeren und allen übrigen Schutzpatronen und -patroninnen. Wenn man sich F. Lebrun anschließen will, demzufolge die Glaubenshaltung des Verstorbenen zum Jenseits in den Anempfehlungen seiner Seele ersichtlich wird, kann festgestellt werden, daß im 17. und 18. Jahrhundert das Verhältnis der Erblasser und Erblasserinnen von Breg zum Jenseits ein engeres war als im 19. Jahrhundert, und daß die Vorstellung, die die Bewohner von Breg vom Jenseits hatten, ziemlich undeutlich gewesen sein muß. Das Fegefeuer und gläubige Seelen werden in ihnen explizit erst von Erblassern und Erblasserinnen an der Schwelle zum 19. Jahrhundert erwähnt.

Wie die Testamente aus Breg bezeugen, begann sich die Werteskala der Einwohnerschaft von Breg in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu wandeln. Erblasser und Erblasserinnen sprachen damals seltener eine *commendatio animae* aus, und wenn, dann war das traditionelle barocke Muster verstümmelt. Zunächst wurden aus ihm die Heiligen ausgenommen, dann die Jungfrau Maria, Jesus Christus und der Schutzengel. Mitte des 19. Jahrhunderts dominierte eine recht zerrüttete Form der Anempfehlung an Gott, an die anderen Personen wandten sich nur noch die Allerfrömmsten.

Ein ähnliche Tendenz ist auch bei den Verfügungen für Seelenmessen zu verzeichnen. Angst vor der Verdammnis bewegte Bauern und Bäuerinnen aus Breg im 17. und 18. Jahrhundert, einen Teil ihres Besitzes der Kirche zu hinterlassen, um sich dadurch die Seligkeit zu verdienen. Im 17. Jahrhundert stiftete man vorwiegend Messen, vermachte der Kirche Grund und Boden, Geld und bewegliches Gut. Um sicherzustellen, daß Seelenmessen *perpetuis temporibus* gelesen wurden, hinterließen Frauen der Kirche Grund und Boden und Kleidung. Ihr eigenes Seelenheil war sowohl den Erblassern wie auch den Erblasserinnen wichtiger als das Überleben ihrer Hinterbliebenen. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts war die Überzeugung, ein Christ könne sich mit einem frommen Vermächtnis die Leiden des Fegefeuers ersparen, unter den Einwohnern von Breg noch fest verwurzelt. Die Josephinischen Reformen erschütterten den Glauben nicht, daß ein frommes Vermächtnis die Pflicht eines jeden Christen sei. Rechnet man die Anzahl und Form der Messen zusammen, die die einzelnen Erblasser in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gestiftet haben und berücksichtigt dabei das Vermögen, über das sie verfügten, stellt man fest, daß

der Kirche ganz erkleckliche Summen hinterlassen wurden. Vor allem Frauen, deren Vermögen größtenteils kleiner war als das von Männern, waren es, die für die Kirche oft einen so großen Anteil an ihrer Hinterlassenschaft bestimmten, daß er dem Erbteil eines der Kinder entsprach. Die Anzahl der Erbberechtigten nahm nur in seltenen Fällen Einfluß auf die frommen Stiftungen der Erblasser und Erblasserinnen. Es finden sich nämlich Fälle, in denen der Erblasser bzw. die Erblasserin trotz der Tatsache, daß zwei oder mehr Nachkommen vorhanden waren, 1/3 seines bzw. ihres Einkommens der Kirche hinterließ.

Die Anzahl derer, die es mit einer ausdrücklichen Klausel in ihrem Testament ihren Angehörigen anheimstellten, nach bestem Wissen und Gewissen für die Seelenmessen zu sorgen, steigt erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an. Doch auch in dieser Zeit sind noch einige Erblasser zu finden, die eine größere Zahl an Seelenmessen verfügten, als es die finanziellen Möglichkeiten der Familie bzw. der Erben zuließen. Der sinkende absolute und relative Wert (im Hinblick auf das Gesamterbe) solcher frommen Vermächtnisse zeigt jedenfalls, daß die Erblasser und Erblasserinnen von Breg gegen Ende des 19. Jahrhunderts im Jenseits kein privilegiertes Investitionsgebiet mehr sahen. Und selbst wenn die Erblasser und Erblasserinnen ihren Erben oder Vermächtnisnehmer mit einer Klausel im Testament dazu verpflichteten, Seelenmessen zu bezahlen, entzogen sie diese ihrem Auftrag. Die Verschuldung der Kleinbauern, die durch niedrigere Kindersterblichkeit ständig steigende Zahl Erbberechtigter, die bescheidenen Hinterlassenschaften, die laizistische Denkweise, die liberal eingestellte Honoratioren und die ersten Ar-

beiter, die sich im nahen Triest verdingten, auf dem Land verbreiteten, erschütterten das traditionelle Weltbild der Bewohner von Breg mächtig und veränderten es schließlich. Wie die Pfarrbücher beweisen, stieg gegen Ende des 19. Jahrhunderts die Zahl der Erben, die gerade das Stück Land verkauften, das die Erblasser und Erblasserinnen für die Bezahlung der Seelenmessen bestimmt hatten. Die Mißachtung testamentarischer festgelegter Vermächtnisse an die Kirche war derart verbreitet, daß das bischöfliche Ordinariat in Triest vom Breger Klerus verlangte, strengere Aufsicht über das Abhalten von gestifteten Messen und Seelenmessen zu führen.

Die Abkehr von dem traditionellen posttridentinischen Verhaltensmuster weist in Breg nicht auf einen abrupten Bruch mit der Tradition hin, auch nicht auf eine abrupte Übernahme einer laizistischen Denkweise. Die wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnisse in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, der demographische Druck und die immer größere Verschuldung der Kleinbauern (neben einer Wirtschaftsflaute, die die Breger Dörfer gegen Ende des 19. Jahrhunderts durchmachten) diktierten neue Überlebensstrategien. Zugleich entfernte sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch der Klerus, der aktiv die nationale Wiedergeburt propagierte, von der Frömmigkeit barocker Ausprägung und von der "Pastoral der Angst". Die neuen Umstände, die teilweise auch auf die Rechnung der Kirchenmänner gehen, und die eher laizistisch ausgerichtete Breger Einwohnerschaft verdrängten gegen Ende des 19. Jahrhunderts die religiösen Klauseln aus dem Letzten Willen der Landbevölkerung.

Tabela 1: Število zadušnic po naseljih

	Po vesti		Nobenc		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Naselje																
Boljunce	5	2,2	127	56,7	43	19,2	36	16,1	6	2,7	7	3,1	-	-	224	100
Ričmanje	14	8,3	49	29,0	44	26,0	46	27,2	6	3,6	9	5,3	1	0,6	169	100
Mačkolje	-	-	16	17,0	28	29,8	32	34,0	12	12,8	4	4,3	2	2,1	94	100
Dolina	10	4,0	60	23,8	86	34,1	63	25,0	26	10,3	4	1,6	3	1,2	252	100
Skupaj	29	3,9	252	34,1	201	27,2	177	24,0	50	6,8	24	3,2	6	0,8	739	100

Tabela 2: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobenc		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33,3	-	-	2	66,7	3	100
1825 - 1834	-	-	3	20,0	1	6,7	6	40,0	5	33,3	-	-	-	-	15	100
1835 - 1844	4	6,2	9	13,8	13	20,0	22	33,8	10	15,4	7	10,8	-	-	65	100
1845 - 1854	3	4,6	14	21,5	12	18,5	23	35,4	7	10,8	5	7,7	1	1,5	65	100
1855 - 1864	5	4,9	18	17,6	30	29,4	26	25,5	16	15,7	7	6,9	-	-	102	100
1865 - 1874	5	5,0	32	31,7	32	31,7	28	27,7	3	3,0	-	-	1	1,0	101	100
1875 - 1884	8	6,3	44	34,4	42	32,8	27	21,1	4	3,1	3	2,3	-	-	128	100
1885 - 1894	2	1,3	77	51,3	37	24,7	31	20,7	2	1,3	1	0,7	-	-	150	100
1895 - 1904	2	1,9	55	51,4	33	30,8	13	12,1	1	0,9	1	0,9	2	1,9	107	100
Skupaj	29	3,9	252	34,2	200	27,2	176	23,9	49	6,7	24	3,3	6	0,8	736	100

Tabela 3: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja - moški

Obdobje	Po vesti		Nobenc		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	1	50,0	2	100
1825 - 1834	-	-	1	12,5	1	12,5	3	37,5	3	37,5	-	-	-	-	8	100
1835 - 1844	3	7,0	6	14,0	9	20,9	15	34,9	8	18,6	2	4,7	-	-	43	100
1845 - 1854	2	4,4	9	20,0	9	20,0	16	35,6	5	11,1	3	6,7	1	2,2	45	100
1855 - 1864	4	6,5	13	21,0	17	27,4	15	24,2	11	17,7	2	3,2	-	-	62	100
1865 - 1874	4	6,9	21	36,2	18	31,0	14	24,1	-	-	-	-	1	1,7	58	100
1875 - 1884	4	5,4	28	37,8	23	31,1	14	18,9	3	4,1	2	2,7	-	-	74	100
1885 - 1894	1	1,2	46	54,1	21	24,7	15	17,6	1	1,2	1	1,2	-	-	85	100
1895 - 1904	-	-	28	43,8	23	35,9	11	17,2	1	1,6	-	-	1	1,6	64	100
Skupaj	18	4,1	152	34,5	121	27,4	103	23,4	33	7,5	10	2,3	4	0,9	441	100

Tabela 4: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja - ženske

Obdobje	Po vesti		Nobenc		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1	100
1825 - 1834	-	-	2	33,3	-	-	3	50,0	1	16,7	-	-	-	-	6	100
1835 - 1844	1	4,5	3	13,6	4	18,2	7	31,8	2	9,1	5	22,7	-	-	22	100
1845 - 1854	1	5,0	5	25,0	3	15,0	7	35,0	2	10,0	2	10,0	-	-	20	100
1855 - 1864	1	2,6	4	10,5	13	34,2	10	26,3	5	13,2	5	13,2	-	-	38	100
1865 - 1874	1	2,4	10	23,8	14	33,3	14	33,3	3	7,1	-	-	-	-	42	100
1875 - 1884	4	7,4	16	29,6	19	35,2	13	24,1	1	1,9	1	1,9	-	-	54	100
1885 - 1894	1	1,6	31	48,4	16	25,0	15	23,4	1	1,6	-	-	-	-	64	100
1895 - 1904	2	4,7	27	62,8	10	23,3	2	4,7	-	-	1	2,3	1	2,3	43	100
Skupaj	11	3,8	98	33,8	79	27,2	71	24,5	15	5,2	14	4,8	2	0,7	290	100

Tabela 5: Število zadušnic v dolinskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	2	50,0	-	-	1	25,0	1	25,0	-	-	-	-	4	100
1835 - 1844	3	11,1	1	3,7	5	18,5	8	29,6	8	29,6	2	7,4	-	-	27	100
1845 - 1854	2	9,1	3	13,6	2	9,1	8	36,4	5	22,7	1	4,5	1	4,5	22	100
1855 - 1864	-	-	7	21,2	11	33,3	7	21,2	7	21,2	1	3,0	-	-	33	100
1865 - 1874	-	-	6	19,4	13	41,9	10	32,3	2	6,5	-	-	-	-	31	100
1875 - 1884	4	8,7	6	13,0	22	47,8	12	26,1	2	4,3	-	-	-	-	46	100
1885 - 1894	1	2,1	18	38,3	16	34,0	12	25,5	-	-	-	-	-	-	47	100
1895 - 1904	-	-	17	40,5	17	40,5	5	11,9	1	2,4	-	-	2	4,8	42	100
Skupaj	10	4,0	60	23,8	86	34,1	63	25,0	26	10,3	4	1,6	3	1,2	252	100

Tabela 6: Število zadušnic v boljunskih oporokah po spolu oporočitelja

Št. zadušnic	Moški		Ženska		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%
Po vesti	4	80,0	1	20,0	5	100
Nobene	76	59,8	51	40,2	127	100
1 - 9	26	60,5	17	39,5	43	100
10 - 29	21	58,3	15	41,7	36	100
30 - 59	4	66,7	2	33,3	6	100
60 - 100	5	71,4	2	28,6	7	100
Skupaj	136	60,7	88	39,3	224	100

Tabela 7: Število zadušnic v boljunskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		* Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	1	20,0	1	20,0	1	20,0	2	40,0	-	-	5	100
1835 - 1844	-	-	6	33,3	2	11,1	7	38,9	1	5,6	2	11,1	18	100
1845 - 1854	-	-	8	38,1	7	33,3	5	23,8	-	-	1	4,8	21	100
1855 - 1864	2	6,1	11	33,3	8	24,2	7	21,2	2	6,1	3	9,1	33	100
1865 - 1874	1	2,6	22	57,9	10	26,3	5	13,2	-	-	-	-	38	100
1875 - 1884	1	2,6	25	65,8	8	21,1	4	10,5	-	-	-	-	38	100
1885 - 1894	1	2,4	31	75,6	2	4,9	5	12,2	1	2,4	1	2,4	41	100
1895 - 1904	-	-	23	76,7	5	16,7	2	6,7	-	-	-	-	30	100
Skupaj	5	2,2	127	56,7	43	19,2	36	16,1	6	2,7	7	3,1	224	100

Tabela 8: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po spolu oporočitelja

Št. zadušnic	Moški		Ženska		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%
Nobene	12	75,0	4	25,0	16	100
1 - 9	16	57,1	12	42,9	28	100
10 - 29	26	81,3	6	18,8	32	100
30 - 59	8	66,7	4	33,3	12	100
60 - 100	1	25,0	3	75,0	4	100
101 - 400	1	50,0	1	50,0	2	100
Skupaj	64	68,1	30	31,9	94	100

Tabela 9: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja - moški

Obdobje	Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	1	50,0	2	100
1825 - 1834	-	-	-	-	2	66,7	1	33,3	-	-	-	-	3	100
1835 - 1844	-	-	1	33,3	-	-	1	33,3	1	33,3	-	-	3	100
1845 - 1854	1	14,3	1	14,3	4	57,1	1	14,3	-	-	-	-	7	100
1855 - 1864	-	-	4	36,4	4	36,4	3	27,3	-	-	-	-	11	100
1865 - 1874	-	-	2	28,6	5	71,4	-	-	-	-	-	-	7	100
1875 - 1884	3	50,0	-	-	3	50,0	-	-	-	-	-	-	6	100
1885 - 1894	6	42,9	4	28,6	4	28,6	-	-	-	-	-	-	14	100
1895 - 1904	2	25,0	3	37,5	3	37,5	-	-	-	-	-	-	8	100
Skupaj	12	19,7	15	24,6	25	41,0	7	11,5	1	1,6	1	1,6	61	100

Tabela 10: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja - ženske

Obdobje	Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1	100
1825 - 1834	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	-	1	100
1835 - 1844	-	-	-	-	-	-	-	-	2	100	-	-	2	100
1845 - 1854	1	50,0	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	2	100
1855 - 1864	-	-	1	16,7	2	33,3	3	50,0	-	-	-	-	6	100
1865 - 1874	-	-	2	66,7	-	-	1	33,3	-	-	-	-	3	100
1875 - 1884	1	20,0	3	60,0	1	20,0	-	-	-	-	-	-	5	100
1885 - 1894	-	-	5	71,4	2	28,6	-	-	-	-	-	-	7	100
1895 - 1904	2	66,7	1	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	100
Skupaj	4	13,3	12	40,0	6	20,0	4	13,3	3	10,0	1	3,3	30	100

Tabela 11: Število zadušnic v ricmanjskih oporokah po spolu oporočitelja

	Moški		Ženska		Mož in žena		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Št. zadušnic								
Po vesti	8	57,1	6	42,5	-	-	14	100
Nobene	32	65,3	16	32,7	1	2,0	49	100
1 - 9	31	70,5	13	29,5	-	-	44	100
10 - 29	29	63,0	16	34,8	1	2,2	46	100
30 - 59	5	83,3	1	16,7	-	-	6	100
60 - 100	3	33,3	6	66,7	-	-	9	100
Nad 100	1	100	-	-	-	-	1	100
Skupaj	109	64,5	58	34,3	2	1,2	169	100

Tabela 12: Število zadušnic v ricmanjskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	-	-	-	-	1	50,0	1	50,0	-	-	-	-	2	100
1835 - 1844	1	6,7	2	13,3	5	33,3	7	46,7	-	-	-	-	-	-	15	100
1845 - 1854	1	7,7	1	7,7	2	15,4	6	46,2	1	7,7	2	15,4	-	-	13	100
1855 - 1864	3	15,8	-	-	6	31,6	6	31,6	1	5,3	3	15,8	-	-	19	100
1865 - 1874	4	18,2	4	18,2	5	22,7	8	36,4	-	-	-	-	1	4,5	22	100
1875 - 1884	3	9,1	9	27,3	9	27,3	7	21,2	2	6,1	3	9,1	-	-	33	100
1885 - 1894	-	-	22	53,7	10	24,4	8	19,5	1	2,4	-	-	-	-	41	100
1895 - 1904	2	8,3	11	45,8	7	29,2	3	12,5	-	-	1	4,2	-	-	24	100
Skupaj	14	8,3	49	29,0	44	26,0	46	27,2	6	3,6	9	5,3	1	0,6	169	100

Anton Šepetavc

PIJEM, TOREJ SEM SLOVENEČ¹

ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva

"Ko bi Slovenci svojo domovino tako ljubili kot ljubijo vino in dekleta, ej, prihodnjost bi bila naša zagotovo."

(Josip Jurčič)

1.1. NAVODILO ZA UPORABO

Žeja je - tako nas "tolažijo" nekaterniki² - našemu plemenu prirojena.

Ampak, tudi če reč razumemo le še kot eno v dolgem nizu kritizerskih nesramnosti na rovaš vsestransko zidealiziranega avtostereotipa našega milega naroda, si

končno vendar moramo priznati: če se kje zares veliko pije (in to zelo tjavdan, brez reda in prave potrebe), se pije na Slovenskem.³

Potemtakem bo res držalo - če na stvar pogledamo primerno karikirano in hiperbolično -, da je med vsemi mogočimi -izmi tega enkratnega sveta na Slovenec (in kajpak tudi Slovenke) še najgloblji in najtrajnejši vtis napravil - alkoholizem.

Ker - kdaj že je alkohol, v takšni ali drugačni obliki, postal del slovenske folklore, običajen spremljevalec tako prazničnega kot delovnega vsakdana!

¹ Če se je Rene Descartes (1596 - 1650), po latinsko *Cartesius*, z reko *Cogito, ergo sum* (Mislim, torej sem) izvil iz primeža skepse, se je Anton Prijatelj s knjigo *Pijem, torej sem?** vanj spet vkljenil. Naš naslov je namerna modifikacija njegove *alkozofije*; opozarja, da alkohol(izem) na Slovenskem vendarle ni zgolj individualna kvazihamletovska dilema (Piti ali ne piti...), pač pa svojevrsten družbeni fenomen, ki korenini v čudno sprevrženem razumevanju narodne identitete - v alkoholu slovenski človek išče (in najdeva?!) potrditev svojega slovenstva.* Anton Prijatelj, *Pijem, torej sem?*, Novo mesto 1992. V knjigi *Prijatelj kot praktik* (zdravnik-specialist medicine dela ter član novogoriške invalidske komisije) razkriva tragične razsežnosti slovenskega alkoholizma.

² Pravzaprav gre za znamenitega Frana Šukljeta, ki takole opisuje "stari kranjski običaj", da se pije, pa če je vzrok ali ne: "Bokali so se pa vseeno praznili, ne vem, ali so gospodje dalje pili, da potolažijo svojo patrijotično razburjenost ali pa radi žeje, prirojene našemu plemenu." Glej: Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1988, str. 20.

³ S trditvijo seveda ne želimo niti zaničevalno karikirati niti uavdušujoče poteneirati - če smo malec zlobni - že od Cankarja slavnih "slovenskih razmer." Je pa res, da namerno pozabljamo na pereči ex-sovjetski vodkalklub, pa tudi steer se nam zadeva v svoji trajnosti zdi preveč resna, da bi jo mogli primerjati z razvpitimi skandinavskimi trajekti, islandskimi sobotami, balkanskimi vašarji ali ameriški (moto)partyji.

Kdaj že je prerasel nehoteno slučajnost in se razvil v svojevrsten družbeni fenomen⁴, ki - če povemo po pesniško - prav kot bršljan trdno oklepa in zajeda našo individualno in kolektivno eksistenco.

Kdaj že se je skorajda spojil s čudno sprevrženo narodno identiteto, ki agropopovski "pivo, rugzak, šnops" razume kot dokaz slovenstva, športno Planico pa kot ljudsko veselico in pijanski žur.

In hkrati, po drugi strani - kdaj že se je alkohol, ta "legalna droga", zastrl v tabu, ki se o njegovih dramatičnih (tragičnih) razsežnostih na Slovenskem kaj nerado govori, čeprav je javna skrivnost, da je alkoholizem zelo tipična slovenska socialna bolezen.⁵

Ko se tako lotevamo neljubega razglabljanja, se hočeš nočeš slejkoprej znajdemo v nerodnem položaju: vsa reč se namreč na eni strani navkljub dobrohotnemu namenu prav lahko sprevrže v zoprno pridigarstvo obtoževanje in oštevanje, v neživiljenjsko, moralistično "narodno pedagogiko", na drugi strani pa - če se zadeve polotimo le s ptičje perspektive - v osladno burko s tortami in breami za vsakogar.

Ker pa naš cilj ni niti moralni maček niti režanje kar povprek, naj se bralec stvari loti, kot se je je pisee: z švejkovsko norčavostjo in s pekočo skrbjo hkrati.

1.2. FILOZOFSKA UVERTURA V ALKOHOLNE "UČINKE IN VZROKE"

Tako. Zdaj, ko smo ugotovili nekaj grenkih dejstev, pa se le podajmo v slovenske pivske revirje "zdanjih in prednjih časov" in povejmo za uvod kakšno lovsko o slovenskih alkoholnih "učinkih in vzrokih" (kajpak z najboljšim možnim namenom).

Čeprav povprečen Slovenec ne ve kaj prida o Voltairovem Kandidu, o čudoviti Panglossovi filozofiji pa se mu še sanja ne, je reč v svoji einični norčavosti in hkratni smrtni resnobnosti kot naročena za naše razmišljanje. Še marsikdaj in na marsikaterem mestu tele provokativne razprave si bomo namreč morali priznati, kar je modro uganil mojster Pangloss, namreč, da ga ni učinka brez vzroka, da je vse ustvarjeno v svoj namen in da

ne more biti drugače, kot da je ustvarjeno v najboljši namen.

Potemtakem ima fenomenalno slovensko alkoholjubje - ker očitno ima svoje učinke - tudi svoje vzroke. Ti so seveda (kot se za pokrajinsko dušo našega naroda spodobijo) sila raznovrstni in primerno zapleteni⁶, zato si je pa tudi naivno domišljati, da bi še tako poglobljeno proučevanje učinkov lahko razkrilo misterij vsestranske pojavnosti njihovih vzrokov.⁷

Ampak, ker imamo pri vsem tem - kot rečeno - najboljši namen, razkrinkajmo za popotnico tisti vzrok, ki bi ga v vesoljnih Butalah gotovo sprejeli z navdušenim ploskanjem in viharnimi živiokleci: rujna kapljica je bila nedvomno ustvarjena v najboljši namen, v slovenski namen tako rekoč, in zato ne more biti drugače, kot da je očeak Noe prvo z najboljšim namenom stisnil prav za našo žejo.

Ergo: ker je tako, se ga z najboljšim namenom vred nikoli ne branimo preveč. Narod naš pa dokazuje hrani, da se ga tudi nikoli nismo.

In o tem bo tekla beseda v teje esejistično obarvani razpravi.

2.1. GOSTILNIC KOT GOB PO DEŽJU

Ivan Rob, najveselejši med sicer tradieionalno "žalajočimi ostalimi" slovenskimi pesniki, je v znameniti travestiji Jurčičevega Desetega brata takole nazorno orisal lepote slovenske domovine:

*"Ni gore, hriba ne gorice,
kjer cerkvica se ne blešči;
ni mesta, trga ne vasiče,
da ne bi krčma stala v nji."*⁸

Tako je z najboljšim namenom zabeležil dejstvo, ki so o njem ne brez vzroka živkale že mnoge generacije slovenskih vrabcev: ob vsakem božjem hramu je pri

⁶ Primerjaj: Anton Trstenjak, *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana 1991.

⁷ Bralec se lahko o tem prepriča, če le prebere kakšno izmed sicer ne tako redkih tozadevnih knjig, kakšno *Rugljevo reeimo, kot je Dolga pot*, Ljubljana 1981, ali pa kakšno "mohorjevko", npr. *Jožeta Ramovša knjigo Alkoholno omamljen, Celje 1986*.

Sicer pa za podkrepitev dejstva, da je mnogo metod, nobena pa ni popolna, zadostuje tudi pozornejše spremljanje *Rugljevega "boja" zoper t.i. kobal-lokarščino, torej slovensko institucionalno psihiatrijo*. S tem v zvezi glej npr. članek *Njegova pot, Mladina*, 14. februar 1995.

⁸ Glej: Ivan Rob, *Izbrano delo*, Maribor 1965.

⁴ Kot je Jean Dclumeau v knjigi *Le Pcur en Occident*, Paris 1978, raztabviziral fenomen strahu, tako bi se kdo že končno moral z antropološko-zgodovinskega vidika lotiti nenavadnega, pravzaprav kar fenomenalnega slovenskega alkoholjuba.

⁵ Prof. dr. Anton Doleuc, znameniti slovenski patolog, ki je v plodnem obdukeijskem življenju pogledal v jetra lepemu številu ex-Slovinccev, rad pove, da sta dva največja sovražnika slovenskega naroda vojna in - alkoholizem.

nas tudi kakšen vinski. V cerkvi pač ne teče le božja, ampak tudi vinska služba, in neumen bi bil možakar, ki bi si spotoma ne privezal duše. Zakaj bi ga pa pili le gospod župnik?! In s suhim grlom se tudi ne da lepo slovensko zapeti, ka-li? Saj je že Fran Milčinski zapisal, kako je v pijanskem navdušenju en tak zatulil zdaj nič več popularno (jugo)slovansko himno:

*"Mej duš Slovani, preklet hudič,
naša reč slovanska, fiks Lavdon,
sakramensko živo klije,
dokler, harduš kršččen,
naše verno srce, krucinal krvav,
za naš narod bije!"⁹*

Zgodilo se k sreči ni v cerkvi med povzdigovanjem,

Moderni Descartes:
Stradam - torej sem!

ampak na dolenskem vlakcu v nedeljo zvečer; edini treznec na njem je bil - pisatelj sam! Zato je pa zgodbo tudi zaključil s še danes izvirnim predlogom: "Na Angleškem ima vsak vlak svoj posebni voz za pijance. Slična uredba bi bila tudi na dolenski železnici nujno potrebna. Toda posebnega voza ne bo treba za pijance, ampak seveda za treznec, ker je teh manj. In niti celga voza ne bo treba, majhen oddcetek s štirimi sedeži bo zadoščal."¹⁰

Pa šalo na stran, čeprav o dolenskem pijanstvu ni prav veliko šal - vse je menda lepo res. Kot je lepo res tudi vse, kar bomo v nadaljevanju zapisali o (pre)številnih krčmah, ki so po Slovenskem vedno bile, so in bodo materialni dokaz zavzete pivske kulture, ki nas je prav tako zvesto in vztrajno kot tista "taprava" - o kako hudobno! - spremljala in ohranjala skozi stolctja. Saj se ve: od zibelke do groba ne gane moja se zvestoba, Slovenec sem! In če kje, se v dobri slovenski gostilni

počutim domače in na svojem.

Zato jih pa na Slovenskem nikoli ni manjkalo. Recimo naše stolno mesto, "bela Ljubljana", je - kot navaja Ivan Vrhovec - ¹¹ leta 1792 imela kar 162 gostilnic, v Prešernovem času (torej po 1830.), ko je mesto štelokrog 15000 duš, pa 154 vinotočev, 6 pivovarn, pa še po 7 kavarn in žganjarij za povrh. To z drugimi besedami pomeni, da je vsak tak hram bil napajališče za kakšnih 90 ljudi. Napajališče? Da; kaj pa drugega! Morda se res grdo sliši, ampak podatki o popiti pijači (o tem v naslednjem poglavju) so neusmiljeno resnični in dokazujejo, da je bila pivska vnema rajnih Ljubljančanov prav saharska, logika najboljšega namena iz našega uvida pa je tudi vzorno delovala.

Tako zelo, da je do današnjih dni preživela tista ljudska ugotovitev, kdo da so v resnici Ljubljančani. Pesem namreč nedvoumno sporoča, češ, tam v Ljubljani sami so pijanci. In očitno ne kar na suho! Že ljubljanski zdravnik dr. Viljem Lipič, ki je 1834. podrobno popisal razmere v mestu,¹² je ugotovil - po njem pa žalostno dejstvo povzema Josip Mal - "da je bilo v njegovi dobi v Ljubljani (s 15000 prebivalci) kakih 400 pijaneev".¹³ Menda pa - tako Lipič - je bilo v prejšnjih stoletjih še slabše.

Da nam kdo ob tehle nerodnih podatkih ne bi očital provincialne zarote zoper milc nam Ljubljančane, se ozrimo še v domače loge in pometimo pred lastnim pragom. Torej: leta 1843. je bilo v samem mestu Celju 33 točilnic in gostiln (ali cna na vsakih 55 prebivalcev!), v okraju celjskega magistrata pa 73 gostilničarjev, 39 točajev piva in 2 kavarnarja.¹⁴ Leta 1902. je bilo v mestu še vedno slovenskega alkofenomna vrednih 35 gasilnic žeje, kar pa je ob takratnih 6713 prebivalcih pomenilo cno "le šč" na vsakih 192 ljudi.¹⁵ Hudi nacionalni boji, ki so prav v teh letih divjali po mestu, so lepo krščansko navado, da se žejnemu da piti, pa če je Rus ali Prus, povsem izkoreninili. Tističas se je "v biscru na Savinji" pilo le še po načelu: "Vsak k svojim!"¹⁶ V slo-

⁹ Fran Milčinski, *Zbrani spisi, I. knjiga (Igračke - Muhoborci)*, Ljubljana 1960, str. 208.

¹⁰ Prav tam, str. 213.

¹¹ Ivan Vrhovec, *Staroslav, Gostilne v stari Ljubljani, Ljubljana 1926*, str. 5-8.

¹² Gre za v nemščini napisano, 150 strani obsegajočo knjigo, z naslovom *Grundzüge zur Diopsobio-statik, Ljubljana 1834*.

¹³ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda, (Najnovejša doba)*, Celje 1928, str. 632.

¹⁴ Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Geografa Gotha (1842). Prvi del, I. snopič, Ljubljana 1985*, str. 109-110.

¹⁵ *Zgodovinski arhiv Celje, Mestna občina Celje, fasc. 106, št. 7432/1905*.

¹⁶ Glej dve deli Janeza Cvirna, in sicer: *Kri v luft! Čreva na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja, Celje 1990*, in *Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907, Zbirka Zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988*.

venskih lokalih se je dokazovala slovenska, po nemških pa nemška narodna zavest. Še en dokaz, da naslov naše razprave ni kar iz trte zviti: narodna zavest je bila, pa naj se še tako nesramno sliši, v slovenski zgodovini tudi pivska zavest! In seveda obratno.

Toda vrnimo se še za hipee k rdeči niti tegale poglavja - k nenavadni množičnosti gostiln, ki bi jih glede na povedano lahko imenovali tudi kar "gasilski domovi". (In sploh ne bi bilo narobe. Saj se ve, da so gasilske rabote že od njihove prve prikazni ne le podoba požrtvovalne pripravljenosti, pogasiti kar koli - kakopak tudi žejo! -, pač pa tudi trdne pripadnosti troedini vaški skupnosti: eerкви, gostilni, gasilskemu domu). Celjani Ljubljančanom po tej plati pač ne bi imeli kaj tipično pokrajinsko (zgodo)vinskega očitati; navsezadnje še dandanašnji imamo za najhujšo žejo vsak svojo nemajhno pivovarno; lokalpatrioti, kot smo, pijemo kajpak vsak svoje in se ljuto konkurenčno borimo, kdo ga bo več.

Če pa že iščemo kraj za zajetno knjigo slovenskih pivskih rekordov, pa povejmo, da je to nekoč zanesljivo bila Kaniža pri Ptujju. V tem spodnještajerskem trgu je leta 1858 živelo 450 ljudi, ki so iskali "pozabo trpljenja" in "preganjaleca žalosti" v nič manj kot 18 gostilnah!¹⁷

Potemtakem bo kar držalo, kar je v svojih znamenitih Podobah prednikov nakazal že Janez Trdina: strah pred vodo¹⁸ je bil največji prav na podeželju. Butalei bi takoj ugotovili, zakaj: tam je bila narodna zavest že od nekdaj posebno močna; slonela je namreč tudi na lastni proizvodnji, ki ni bila majhna.

2.2. OŠTARIJE, KRČME, GOSTILNE ITD. ITN. IPD.

Pravijo, da kvantiteta prinaša kvaliteto. V športu že, pri žlamanju pa ne!

Tolikšna poplava najrazličnejših gostiln, krēm, oštarij, žganjarij, šnopsarij, pivnic, točilnic, ostajališč, trakterij, pušlšankov in kar se je v ta namen še uporabljalo besed, je, ne da bi se kaj prida menila za najboljše namene, povzročila krepko inflacijo njihove kakovosti.

¹⁷ Primerjalno zanimiv je podatek, da je med obema vojnama v Rogateu, trgu z okoli 800 prebivalci, bolj ali manj stalno delovalo 10 gostiln, da o t.i. pušlšankih sploh ne govorimo.

¹⁸ Janez Trdina, *Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879*, 3. knjiga, str. 779: "Strah vode je tod velik. Z vinom ne meša je kmet nikoli, še gospod malokateri - češ je škoda! Tudi so taki, ki vode nikoli ne pijo. Modra starka mi je rekla, da jej strašno teži želodec, če jo pije, da jej škodi - kedar ji je slabo, srkne raje 1/2 kupice vina, ali pa 3-4 glažke dobrega briujevea."

To pa je v naši lepi slovenščini že zdavnaj botrovalo rojstvu tudi takih besed, kot so denimo beznica, brlog, luknja ali pajzelje. Jakob Alešovec, ljubljanski revolveržurnalist, kot ga je v sveti jezi zavoljo pisanja njegovega Brenelja imenoval Josip Jurčič,¹⁹ je o vzrokih in učinkih slovenskega alkopitja iz lastnih izkušenj marsikaj (z)vedel. Zato je tudi nekako samoumevno, da je "ta duhovita, dovolj sposobna, a do eksempla bedna pojava slovenskega novinarja"²⁰ med drugim spisala tudi za celo knjigo dokumentirane pivske proze, ki že v naslovu Ljubljanske slike, podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom (1879) napoveduje naturalistično zavzetost pri obravnavanju tabuplasti takratnega bitja in žitja.

In res, v knjigi Alešovec poznavalsko natančno utvari tipologijo za Slovence zelo značilne skupnosti: oštarija / birt / pijancee. Oštarije in birte²¹ prav po biološko razvršča v 4 razrede, pač v skladu z njihovimi bolj ali manj (ali nič) finimi kvartirji.

Preden jih naštejemo in se malee podrobneje poglobimo vanje, povejmo, da je Alešovec take gospode in gospe bolj malo cenil. Bil je pač pravi človek iz ljudstva, ljudstvo pa je bilo že od nekdaj prepričano, da se zlepa ne najde bolj pokvarjenih ljudi (no ja, tudi mesarji in farške kuharice nikoli ne pridejo v nebesa, ampak o tem kdaj drugič), kot so tile oderuhi in goljufi, ki vino mešajo z vodo, prodajajo slinaste ostanke in revčkom pijanceem podtikajo čudne račune. Skratka, Alešovec je verjel, da jih je mogoče primerjati kvečjemu s polipi, s sesali, ki da "srkajo mozeg iz ljudi".

Janez Trdina to hudičevo navezo v svojih Podobah prednikov razkrinkava s takšnole ljudsko razlagalno zgodbi: "Revež pogostil je hudiča z vinom, hudič ga vpraša, koliko hoče za postrežbo; kmetič veli, nič. Hudič pravi: To ni moja navada, da bi zastonj kaj jemal. Dal ti bom dobro plačilo. Tu imaš patent za krēmo. Če boš točil pošteno, obogatel boš v 10 letih, če boš pivee sleparil v 5, če boš pijanceem kradel tudi v enem. Tako je nastala prva krēma. Popred dajalo se je vino zastonj kakor voda."

¹⁹ Glej: Josip Jurčič, *Zbrano delo*, 11. knjiga, Ljubljana 1984; *Zoper slovensko revolver-žurnalistiko Brenclj-Alešovečeve*, str. 191-201.

²⁰ Matjaž Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, Ljubljana 1975, str. 111.

²¹ Ivan Vrhovnik-Staroslav, n.d., str. 9: "S tujim laškimi ali nemškimi imenoma so naši predniki klicali krēmarja ali gostilničarja. Že Trubar omeuja 'oštarijo'. Ta beseda se čuje še dandanes med ljudstvom...Laške 'oštarije' še ni izpodrinila domača gostilna ali krēma, ki sta obe viemeljeni v starslovenščini (gostilnica, gostilnik; gostinica, gostinik, krēbnik, krēmnik, krēmovati - Miklošič, Lex.)."

Ampak vrnimo se k Alešovčevi tipologiji, ki jo Ivan Vrhovnik - Staroslav v knjigi *Gostilne v stari Ljubljani* (1926) skorajda dobesedno obnavlja. Rodbinsko ime za te gostilniške doktorje Fauste ni Prodana duša, pač pa Homo spirituosos. Duhovito, kaj? Kar diši po špirtu! Ja, in 4 tipi? Tile so:

1. Polypus nobilis (gostilničar za gospodo)
2. Pater familiaris (gostilničar boljše vrste)
3. Homo copulator speculans (krčmar nižje vrste) in
4. Homo veneno vivens (žganjar).

POLYPUS NOBILIS, KDO JE MAR?

Gnezdi po mestih, saj ima "svoj brlog... na bolj obiskovanih krajih, kakor tudi pajk le tam nastavlja mreže, kjer je več muh." Če se taki gostilni reče brlog, je to čista hudobija. V njej je namrcč "vse politirano in svetlo", mize so "pisano pogrnjene ali kamenite", natakariji so črno oblečeni in v belih srajcah, natakariice pa bolj kot "strežljivim boginjam" podobne mladim gospodičnam ali nališpanim igrankam.

Toda, kaj pomaga še tako lepa oprema in dobra postrežba, če pa tudi taki birti kot volkovi menjajo le dlako, čudi pa ne. Točijo namreč nika-kršno vino, tako da te "od pol litra mora bolcti glava, če si le božji." Tudi "golaž, narejen iz ostankov prejšnjega, če ne prejšnjih dni... ti zaleže toliko, da se vsaj leto dni vselej streseš, kadar kdo izgovori to besedo, ali če ga vidiš na mizi." Tako se zaveš, da si bil v boljši gostilni šelc ob odhodu. Račun je namreč tak, da misliš, "da si požiral desetice in pil dvajsetice", da je mera polna, pa moraš dati še "za po vrhu" ali "za tobak", čemur se v manj nobel gostilnah reče lepo po slovensko Trinkgeld.

IN PATER FAMILIARIS?

Ta tič je že manj fin, kar se precej vidi že po gnezdu, v katerem "je vse na nižji stopnji; prav gosposkega ni mnogo." Gostov to ne moti kaj prida, saj sta jelo in pilo bistveno boljše kot v t.i. gosposkih gostilnah.

Tu se torej dobode "nepokvarjeno domače vino" in "poreijoni (so) veliki, pa ne predragi", zato pa v tak kvartir zahajajo ne le mcščani, pač pa tudi kmctiči, ki so ravno tako dobrodošli in jih nihče ne gleda postrani. In kar je največ vredno: "Oko očeta gostilničarja je pa vedno odprto in gleda, da nikomur ni prazen kozarec - zlasti, če pojo pri kaki mizi karte in ljudje bolj gledajo vanje kot v kozarce". Poleg birtovega počtenja, ki zanj ne bi bilo pametno dajati roke v ogenj, se v takih gnezdih dobi še ena jako zanimiva navada: lahko si "le vesel, pijan pa ne". To je sicer resna pomanjkljivost, ki pa nikogar posebej ne moti, saj na Slovenskem že od nek-daj nihče ni pijan, ampak vedno le vesel, lušten, dobre volje itd.

HOMO COPULATOR SPECULANS

Je tič bolj zanikrne sorte, "škodljiva zver". Za pijanec mu je figo mar, njegov "brlog je... že ves na nižji stopnji. Mize niso pogrnjene, ali če so, vselej le z uma-

zanim ali raztrganim perilom; stoli so okorni, duh neprijeten. Postrežba je ženska... Pijača in jed v taki gostilni ni za razvajene ljudi; še celo za kmeta ne, kvečjemu za kakšnega mestnega postopača najnižje vrste. Kletci ni, sodček vina se pa že kje spravi, in več kot vedro ga tak gostilničar navadno ne premorc."

Gostov podnevi skorajda ni, "zato krčmarju tudi ni treba skrbeti ne za kuhinjo, ne za klct, pač pa za take ženske, ki so z vsakim 'prijazne'. Preveč obnoščne pa ne smejo biti, da gostu ne jemljejo apetita, sicer gre, še preden je izpraznil prvi četrt liter godljc, narejenc iz vina in vode..."

Ampak tudi tak krčmar ima eno dobro lastnost: gostu rad pomaga jesti in piti. Pa ne le on, tudi "natakariica ali pa še njegova žcna, kuharica ali kar je živega pri hiši." Ko mu prijazno požro in požlampajo, kar se po ljudskih šegah šika in spodobi, to pa je več kot pol, mu naznanijo, da je bila v gostilni že dvakrat policija in je zato lokal treba nujno in takoj zapreti.

IN ŠE HOMO VENENO VIVENS

“Brlog tega moža - pravijo mu tudi šnopsarija - je nečeden, temen, zrak v njem zaduhel, prekajen s špiritom, s smrdljivim tobakom, pa še z drugimi ‘dišavami’... Gosti ne hodijo k njemu jest, ampak le pit, in to ne iz žeje, ampak iz navade in obupnosti.”

Kdo pa so ti “gosti”? “Vsak obiskovavce takega ‘hotela’ se odlikuje po raztrgani, oguljeni in umazani obleki, po razmršenih lasch in po zabuhlem obrazu.” Vsi so seveda taki, da bi morali dobivati dodatek za stalnost, saj po grlu spustijo prav vsak prisluženi ali pa priberačni belič. Ob dedcih se v tem hramu, kjer se “prične človeška revščina najnižje vrste”, tare tudi odsluženi Mic Kovačevih. Vendar trdosrčni točaj ni rasist in šovinist in ne pozna razlik: “Na kredo nobeden nič ne dobi...Kadar ni nič več okroglega v žcpu, krčmar še vode ne da, gluha je za vse prošnje in ne ganejo ga obljube, ne kletev, ne žuganjc, pač pa še pomaga prošnjiku, če je preveč siten, čez prag prej, nego je njegova volja.”

Toda šnopsariji mu tega nič ne zamcrijo; pijanski spomin pač ni bogvekaj, ljubezen do ‘štamperla’ je močnejša. Zlasti ob pctkih in sobotah “vidiš ... kako iz zakristij, kjer so dobili miloščino, kar v proesijah - kakor mravlje - naravnost marširajo v žganjarijo.” Naj je tak krčmar še tako ‘trd, neizproslen, mož jaklen’, gostov mu nikoli ne bo zmanjkalo. “Nasprotno: čim manj bo denarja, tem več bo dobil tak oštir gostov.”

Je pač tako na Slovenskem, da je piti navada, jesti pa razvada. Sloveni smo, kar smo, tudi zato, ker se zvesto oklepamo tradicije in spoštujemo izročila svojih prednikov: šc dandanašnji rajši stopimo v bife (ali celo buffct), snak bar ali bistro, kot pa da bi prestopili prag kake solidne gostilne. Tam je namreč treba jesti!

2.3. MI SLOVENCİ VINCA NE PRODAMO, KER GA SAMI...

“Nor je, kdor se ne napije, Kranjce moj se ga ne brani...”, je travestiral Prešernovo gloso že omcnjeni Ivan Rob. In mimogrede povedal, da smo Slovenci res filozofski pivci. Vedno imamo za bregom kak dober vzrok; pijemo zdaj na veselje, zdaj na žalost, čc pa ni drugega, pa kar tako in so dober izgovor - kot v ljudskih pesmih - celo svetniki, Devica Marija ali Kristusovo trpljenje.

Učinki so zato v povprečju seveda zelo dobri; kolikor manj ga spiyejo redki popolni abstinenti, toliko več ga polokajo tisti, ki bomo v tem poglavju nekaj več povcdali o njih.

Že iz Alešovčeve tipologije brez težav razberemo tudi strukturo t. i. piveev. Ta je v očitni in zelo tesni zvezi s socialnim statusom posameznika. Josip Suchy, ki je leta 1924 dal na svitlo nadvse duhovito dokumentarko Ljubljanski tipi (s podnaslovom Satirično-psihologični obrazi), pa je ljubljanske pijančke (mimogrede: tudi on zatrjuje, pa čeprav Ljubljančan, da je Ljubljana “mesto pijancev”) po zaslugah kot pri šahu razdelil v štiri kategorije, in sieer: ponočnjake, vinske bratee, “tihe” in “kvartalne”.

Poglejmo si jih malee.

Ponočnjaki so tisti tički, ki začenjajo s svojo dejavnostjo, ko pade prvi mrak. Taki “si poiščejo prijatelje ali v gostilni ali v kavarni. Kamor se zaženejo, tam pijejo mnogo in različno pijačo; silijo sebe in prijatelje, da pijejo ter da so veseli, dokler se ne prepričajo, da se prav za prav - dolgočasijo. Po daljšem prerokanju sprejmejo predlog, da gostujejo tam kje v kaki predmestni krčmi, kjer je morebiti odprto čez noč. Res je tam še nekako ‘pol živo’, čeprav natakariie že napol zaspane tavajo naokoli. Posreči se jim, da izpraznejo litrček, celo drugega in tretjega. Pa sedaj tudi tu postane ‘resno’. Tudi tu zaklepajo...In tako so na cesti...Nihče še ni zaspan in nobenemu se noče domov. Kaj sedaj? Kam sedaj? Uberejo pot ter hite pevajoč in razgrajajoč po tihih nočnih ulicah, ne meneč se za ukore redarjev, nazaj v mesto. Viktorija! Tam je luč! Tam imajo še odprto! In kakor sokoli na plen se ‘spuste’ na razsvetljeno točko.” Ko v zgodnjem jutru pritavajo domov, se objokani ženi skesano izpovejo, prosijo odpuščanja in na častno pivsko prisežejo: “Draga ženka! Odpusti mi - bilo je zadnjokrat - nikoli več - par dobrih prijateljev - rojstni dan - sami moški - Bog me kaznuj, če je bila kakšna ženska v naši družbi...” Po okrepičnem spaneu, nenadoma pozabijo na vse obljube. Ko pade mrak, krcnejo na teren, pa če bi preklje padale.

Vinski bratee so drugačni. “Ta druga vrsta obiskovalcev ‘ekstra sobe’ ali tako zvani ‘stalni gostje’ ... si zna pridobiti učenee in nove ‘bratce’.” Od ponočnjakov se vinski bratci ne ločijo le po svoji prirojeni ali pripiti veselosti (to so namreč v sodobnem žargonu t.i. vcscljaki), ampak tudi po tem, da se ga nalezejo samo v družbi, s katcro jih veže simpatija. Prav po tem se razlikujejo tudi od “tihih” pijančkov, ki tam v kakšnem mračnem kotu vedno pijejo solo. (Le kaj bi s pričami?! Sieer so pa tudi runde drage!; op.p.)

Vinski bratee so vedno “dobri prijatelji” in seveda “v srcu dobro mislijo”. (Tako kot slovenski avtostereotip, ki se strašno rad poistoveča z nadvse lepo Prešernovo mislijo, pač po modifieirano Kajuhovo: Samo milijon

...nas dobrih je ljudi; op.p.) Družinskih obveznosti ne zanemarjajo, tudi zakonskih ne; vsak večer so pravočasno v postelji. (In ne prisegajo na rck: "Dolga abstinenca, dobra potencia!", op.p.) Mogoče jim tudi zato drage ženke pri njihovi pivski dejavnosti ne delajo težav. Navsezadnje so pa taki soprogi tudi primerno zviti: od časa do časa popeljejo svoje boljše polovice v veselo družbo, da se na lastne oči in grlo prepričajo, kako dostojno se zabavajo njihovi soprogi "med dobrimi prijatelji".

Pa še eno lastnost imajo: zelo zvesti so. Če ta ali oni zapusti "stalno omizje", je to le zaradi bolezni ali smrti. Za preminulim pretaka vroče solze predvsem krčmar, medtem ko ga "dobri prijatelji" v njegov spomin zvesto žingajo do konca in še naprej.

"Tihi" pijančki so ljubitelji dobre kapljice, ki se ne zmenijo kaj prida za hrupno gostilniško življenje. Suehy pravi: "On ne mara družbe, sovraži glasno pijančevanje, nedostojne šale, brezsmislne smešnice, prazno veselje, z eno besedo, ves hrupni svet vrtoglavcev, ki se morajo zabavati."

"Tihemu" pijančku osladna zabava pač ni potrebna, pije mu čisto zadostujc. Pa "s kakim užitkom pije, s kako pijeteto prinaša kozarček k nemim ustnicam in s kako brezglasno in veselo vznesenostjo srka kapljico za kapljico vase. (Saj poznate znameniti Ropretov šanson Človek sem, ki vase nekaj dam?, op.p.) Pri pogledu tekočine se mu poraja cel svet misli in njegove možgane preplavljajo bliskoma kakor fosforesajoča sijavnica pestrejša in sijajnejše sanje, kakor so celokupne pravljice Šeherezade." Za "tihega" pijančka je torej vinski hram skorajda božji hram, "tam biva s svojim božanstvom, da se nemoteno vdaja nasladam pijančevanja ter neslišno dialogizira z nevidnim duhom v kozarčku."

"Tihi" pijanček je tudi "znanstven pivec". Ta pasma se namreč rekrutira iz "bivših profesionalnih in tako zvanih 'kvartalnih' pijančkov, navadno pa iz ljudomrzcev... Vsekakor pa je 'tihi' pijanček še najbolj simpatična prikazn." (Seveda, saj nikoli ne vpije, ne izziva, se ne pretepa, ne bruha in ga nasploh več nese na hrbtu kot pa v r...; op.p.)

"Kvartalni" pijanček je psihopatičen pojav. Je sicer prav dober "družinski oče, uradnik, delavec itd.", ki pa mu nenadoma popustijo živci pa hajd v krčmo.

"Že nekaj dni pred tem 'napadom' mu razberč razlica in nos simptomc, namreč 'hektično' pomešane plavičaste potcze, nos se mu nabrekne, brke se klaverno povesejo, oči mu zro zamišljeno in topo. In 'bolczen'

se ga primc z nevzdržljivo silo. Tak pojav traja samo nekaj dni in je v 'cvetju' tako okoli prvcga."

Skratka, gre za čisto poseben tip pijančka, ki ga nacrkat "kura pekne"; primerno se ga naccdi, se pa tudi hitro strezni in da potem do prvega spet mir. Takih pijančkov je bistveno manj kot drugih, se pa - tako Suehy - slejkoprej "amalgamirajo" z eno od prej naštetih kategorij.

Navedena tipologija je sicer navidez bolj commc či comme ça. Razumljivo, saj avtor očitno ni imel nobenih znanstvenih ambicij. In vendar je treba priznati, da se njegove duhovite "študije" pravzaprav v marsičem skladajo s sodobno strokovno terminologijo, ki - kot je znano - alkoholike deli v alfa, beta, gama in delta "kategorije". Slejkoprej gre tudi tu za očitno hudo popularno štiristopenjskost v duhu najuspelejšega vrca Jovana Vesela- Koseskega: "Zakon narave je tak, da iz malega raste vcliko." Če se torej alfa alkoholiki (po Suchyju "ponošnjaki") še zmorejo nadzirati, zaradi kratkih stikov z najbližjimi pa vsaj občasno z večjimi ali manjšimi težavami abstinirajo, pa so "deltarji" že povsem telesno in duševno na tleh; njihova abstinenca se uradno imcnuje delirium tremens, v ljudskem jeziku pa kar "miške majcene".

Naj za konec tegale pijanskega poglavja za pokoro in v opombo preberemo še tipologijo alkoholizma, ki jo je v drugem slovenskem protialkoholnem glasilu, znameniti Zlati dobi, leta 1908. priobčil avtor, ki zaradi necrodnega pisanja ni želel biti imcnovan.

Dobro podkovani neznanec je alkoholizem - enkrat za spremembo - razvrstil v pet kategorij, in sicer:

1. kratki alkoholizem
2. dolgi alkoholizem
3. alkoholizem učenih
4. alkoholizem delavnih in
5. alkoholizem narodov.

Kratki alkoholizem (alcoholismus actus) je najnedolžnejša oblika pretirane ljubezni do alkohola. Sem sodijo primerki, ki se ga le tupatam navlečejo. V takih trenutkih jih obide sv. Duh (t.i. špiritus). Nenadoma razumejo vso politiko, govorijo ptuje jezike, sprašujejo, "po čem je Dunaj", se upajo iti "metat z bikom" - dokler ne obležijo kje za kako mizo, ali pa (če imajo skrbno ženo) na postelji, kjer se zbudijo z razbito glavo in obrnjenim želodeem. Za tako "veseljce" zapravijo skoraj celo plačo, potem pa se, čakajoči na novo, dolge tedne grede "tožbe bled'ga, vel'ga liea". Spreobrnjenjc običajno traja lc do naslednjc prilike.

Dolgi alkoholizem (alcoholismus chronicus) je že dru- ga pesem. Taki tiči ga žehtajo redno, je pa treba reči, da ga tudi nesejo. Pijani nikoli niso, vedno vedo, kaj dela- jo. Pijejo seveda samo za potrebo: pivo za žejo, vino za prebavo, žganje za zdravilo. Žganje sploh, saj je boljše kot kake navzgravžne kapljice. Umrejo pa taki med pet- desetim in šestdesetim vsled napornega dela za narod in domovino. Pri obdukciji zdravnik milostno zapiše kako bolezen srea ali želodec, žil ali jeter, to pa zato, ker narodnih boleznj pač ne pozna.

Alkoholizem učenih (alcoholismus philosophorum) je zviti in prikrit kot tajna služba. (Na tem mestu, spo- štovani bralec, se pišočemu utrinja zgodovinski spo- min, tako da slavnemu verzu: "Bilo kuda, Udba svuda" v svrhu modernizacije dodaja še dva, in sicer: "Kjer koli bova, z nama Sova" in "Kjer koli bomo, z nami Vomo.") Taki učenjaki znajo ceniti dobro kapljico. V krčmi nikoli ne izustijo "koliko", ampak vedno samo "kakšno". Poznajo namreč vse letnike in lege. Pri mizi oni vodijo pogovor. Najrajši seveda predavajo o skriv- nostih vin, pri čemer mladih ne pozabijo poučiti o umet- nosti pitja in o zdravstvenih pravilih. Držijo se uradnih ur in dolžnosti. Doživijo visoko starost in umrejo kot spodbudni zgledi, kako zdravo je vino.

Alkoholizem delavnih (alcoholismus vinocularum) je nekaj čisto posebnega. Negujejo ga predvsem vino- gradniki in krčmarji. Prvi tako pridno obdelujejo vino- gradc, da kar pozabijo na travnike in njive, drugi pa ecle noči prebedijo v svojih zakajenih gostilnah, da bi ja čimbolje poskrbeli za svojo družino. Njihova delav- nost je seveda samo navidezna, saj jih kmalu in nena- doma pobere zahrbtna poklicna bolezen, imenovana ei- roza.

Alkoholizem narodov (alcoholismus populorum) je po mnenju pisca splošna prazna vera. Mnogi rodoljubi namreč verjamejo, da bo ustanavljanje "narodnih" gos- tiln in pivovarn rešilo ogroženi slovenski rod. Koliko in kako ga rešuje, pa lahko vidi tudi slepec, saj je "al- kohol prvi in edini vir žalostnega gospodarskega sta- nja" na Slovenskem.

Amen.

2.4. ŽEJNI, DA BI MRAVLJE ZIZALI

Da je žeja stalnica slovenskega bitja in žitja, smo že ugotovili. In da jo je naš mili narod vso svojo nekratko zgodovino zavzeto gasil tudi. Saj se že Praslovan baje ni prav nič branil medicine in tistega ola iz križank, naši predniki pa so se tudi že od najzgodnejših dob vneto trudili dokazovati, da vendarle smo (zgodo)vinski na- rod.²²

Ker so torej že tako zgodaj zapopadli starodavni rek, da je gospod Bog najprej sebi brado ustvaril, so se po- samezni primerki, ki pa so v vsakem času predstavljali upoštevanja vredno množico, jako zavzemali, da bi (zgodo)vinsko resnicio odkrili najprej v svoji čaši, čaši- ci, kupi, kupici, glažu, glažku. In kajpak tudi v svojem kozarčku, fraklju, šilčku, štamperlu. Butalei bi to zgodbo razlagali kot svetel primcr vedno dejavnega slovenske- ga individualizma.

Tako je bila potrošnja take ali drugačne kapljice vse- skozi na primerno grozljivi višini in se je skupaj z na- rodno zavestjo ohranjala in ohranila vse do današnjih dni, ki z neuradno dobro znano (in uradno raje zamol- čano) potrošnjo dokazujejo znameniti rek, da se zgo- dovina ponavlja. Kozarček tega trenutka je že nasled- nji hip zgodovina; pijanski in zgodovinski spomin imata nekaj skupnega: oba se trudita, da bi ujela ta trenutek in vendar oba slejkoprej šele dancs in tu odkrivata in lepita razbite drobce večerajšnjega časa in prostora; ne- navajene, pravijo, ob tem boli glava. Bogve, če se spla- ča vse skupaj, čc jc vredno vseh teh (zgodo)vinskih muk?!

Zgodovinar Ivan Vrhovec se v to ni tako filozofsko poglabljal. Mrtvo hladen je meni nič tebi nič navedel podatek, da so vrli Ljubljčanani 1820. polokali sahar- skih 28 288 veder laškega vina, 62 544 veder dolenjca, 50 440 veder piva in 1786 veder žganih pijač, kar ob razmerju 1 vedro = 56, 56 litrov pomeni, da je tističas vsak Ljubljčan (mesto je štelo okrog 12 000 duš) spu- stil po grlu kakih 350 litrov vina, 230 litrov piva in 8 litrov "ognjenc vode". (Ali nekoliko manj, če pošteno upoštevamo, da jc v stolno mesto vsak dan prihajalo na pomoč precej "zunanjih sodelaveev".)

Že omenjeni dr. Lipič je debelih deset let kasneje ugo- tovil, da je potrošnja vina precej upadla - zdaj so ga stisnili "le" še 100 litrcikov na grlo. To se seveda ni zgodilo zaradi kakšne čudežne spreobrnitve užejanih Ljubljčanov, pač pa za voljo očitnega precoblikovanja socialne strukture piveev.

Tako trditev lahko najprej podkrepimo s podatkom, da je tudi v dvch največjih avstrijskih mestih, torej na Dunaju in v Gradcu, potrošnja vina na začetku 19. sto- letja krepko upadla (Dunaj: 1780 - 140 l, 1800 - 120 l, 1830 - 73,4 l, 1840 - 44 l), zato pa se jc drastično pove- čala poraba piva in žganja, ki so ju zaradi sprejemlji- vejše eene (pa najbrž tudi zaradi manjše izbirčnosti in v zvezi s tem primerne zasvojenosti) pili predvsem niž-

²² Zanimivo je, da že v Brižinskih spomenikih beremo o "lihvem" pitju, kar je lep dokaz, da smo v resnici pravi potomci svojih žejnih prednikov.

ji sloji. (!)²³ Nič kaj drugače ni bilo v kranjski Ljubljani. Po Lipičevih navedbah se je tedaj v še vedno krepko provincialnem mestecu spilo kar 4000 veder žganja letno (ali 15 litrov na prebivalca) in 10.000 veder piva (ali 38 litrov na prebivalca).

Ti podatki dokazujejo, da je v navedeni pivski revoluciji res šlo za izrazit socialno-kvalitativni prelom v zvezi s pojavom t.i. konzumne družbe. Socialni status je namreč v mestu živčnega posameznika po logiki tržnih zakonitosti usmerjal (nižje sloje pa tako kratkoma lo prisiljeval) v pitje tiste pijače, ki mu je bila cenovno dostopnejša. Tako so se nižji sloji v mestu ljubljanskem na prelomu v 19. stoletje pač "poistovteli" predvsem s pivom in žganjem (ali pa kvečjemu z dovolj poeni dolenjeem), medtem ko si je denarnejša gospoda šc naprej (zdaj v (malo)meščanskem duhu in napuhu toliko bolj!) privoščila zlasti dražja, italijanska - ali kot so rekli - laška vina.²⁴

Na podčelju te spremembe seveda ni bilo mogoče opaziti v tako izraziti obliki. Kapitalizem se je sicer po najboljših močeh trudil, da bi tudi kmptom, ki so dotlej v glavnem vse pridelali sami (pa v glavnem sami tudi potrošili), dopovedal, da je napočil čas, ko pametni prodaja in kupuje. Vsaj glede pijače pa ni bilo kakšnega pretresljivega uspeha. Slovenska zemlja je bila pač že od nekdaj po dolgem in počez krepko posejana z vinogradi in brajdami. V srednjem veku Noetovo rastlinico najdemo celo na Gorenjskem (v okolici Bleda, na Šmarjetni gori pri Kranju in v okolici Škofje Loke), na Koroškem in skorajda v sami Ljubljani (leta 1403 se omeњajo vinogradi pod Rožnikom!). Vina je bilo torej dovolj tudi za kmečki stan, (v vinorodnih Dolenjski, Primorski in Štajerski, kjer ni bila doma samo vodena kislina, so ga že od nekdaj sicer dosti tudi prodali, vendar pa zato niso imeli nobene potrebe, da bi karkoli posebnega kupovali; pili in jedli so itak predvsem vino, ki pa so si ga za neskomne domače potrebe vedno prihranili v primernih količinah), je pa res, da je bilo zlasti v vinorodnih krajih velikokrat slabe kakovosti in zato primerno le za domačo rabo. V Celju na primer: "Tukajšnja vina so najslabše kakovosti, jih ne prodajajo in jih porabijo v glavnem doma."²⁵

²³ Glej: Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgutverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich in 18. und 19. Jahrhundert.* Wien, 1982.

²⁴ Ivan Vrhovnik-Staroslav, ki se sklicuje na zgodovinarja Vrhovca, v navedenem delu pravi, da so "v stari dobi v Ljubljani prevladovala vina s Krasa in z Vipavskega. Pozneje se je vdomačil dolenjec." Nekako od srede 17. stoletja se je že pilo tudi (precej neakovostno) pivo, od začetka 19. stoletja pa vse bolj žganje. "Leta 1805. se je popilo v njihovih brlogih 56 tisoč bokalov žganja..." (!) Pivska diferenciacija konzumne družbe je bila torej vse očitnejša.

²⁵ Niko Kuret, n.d., 1/109.

Torej spričo že večkrat poudarjenc prirojenc žeje "Slovenšč'ne celc" tudi najslabšega ni uspelo zadržati v sodih. In tako se je pilo, veliko in stalno, brez mere in tjavdan, zlasti na vinorodnem Dolenjskem in Štajerskem. Rck, da so tri največje dobrote Slovcneev "vinska kapljica, svinjska rberca pa ženska stogcnca", je legendarni Jancz Trdina strnil v tri knjige naturalistično resnicoljubnih Podob prednikov - ubi Bacchus, ibi Venus -, ki smo jih zavoljo izjemne povednosti žc večkrat omenili, zdaj pa ponovno ne moremo mimo njih. Kaj moremo, so pač prava enciklopedija dolenjskih pivskih navad in razvad!

Braleu v veselje navedimo zdaj nekaj že kar zljajnanih t.i. vinskih prizorov, ki potrjujejo tisto našo nesramno misel, češ, od zibelke do groba...

- "Enoleten otrok v naročju matrici: 'Mama, pupa!' Mati princse kupico vode. Otrok mahne po kupieci in zavrešči: 'To je kak - mama vina!' Ljubczniva mati mu ga prinesc."
- "V krēmi. Gost dvoletncmu domačcmu sinēku: 'Francelj, pojdi malo k meni.' Otrok: 'Neccm.' Gost: 'Zakaj ne?' Otrok: 'Zato ker mi ne das nic vina.' Ljubcznivi gost mu natoči pol kupicc, otrok priteče in izpije do zadnje kapljc."
- "Ded 3-letni vnukinji: 'Rczika, me maš kaj rada?' Otrok: 'O ja oče.' Ded: 'Zakaj me maš rada?' Otrok: 'Zato ker mi daste vselej poln glaz vina, mama pa šc pol ne.'"
- "Oče 4-letni hčerkci: 'Zefka! Ali bi ti tudi rada pila?' Zefka: 'Kaj me prašate tako nēumno, ko veste, da zmirom rada pijem.'"²⁶

In tako dalje in tako naprej po sistemu: "Kar se Janezc nauči, to Jancz zna." Trdina, ki je bil tudi Janez, je ta pregovor na svojih zapisovalskih pohodih zelo v živo spoznal; tudi zato je sporočilo njegovih zapiskov mogoče strniti v nič moralistično življenjsko ugotovitev: kjer se je pilo, se bo pilo. In pije se na Slovenskem povsod in ob vsaki (ne)priliki. Nepivskih krajev in pokrajin preprosto ni (več). Ali - kot je z drugimi besedami zapisal Josip Mal: "Pa tudi nckoč po tujcih toli hvalljena gorenjska zdržnost in treznost je jela močno omahovati. 'Čbelica' žc ne dca v tem pogledu nobenc razlike več med prebivalstvom, ker

*Gorenjci so brali,
Dolenjci bero,
Dolenjci so pili,
Gorenjci pijo.*"²⁷

²⁶ Janez Trdina, n.d., 3. knjiga, str. 741.

²⁷ Josip Mal, n.d., str. 632.

In tako nam poročila z začetka tega stoletja pravijo, da se je na Kranjskem leta 1905. popilo 15 200 000 l vina, 13 000 000 l piva in 5 500 000 l žganja, kar je udeležence protialkoholnega shoda na Dunaju 13. oktobra 1907 temeljito razburilo.

Najhujša nadloga je bilo seveda žganje;²⁸ se ve, zakaj. V radovljiškem okraju (kjer je za trtico že prezoprno vreme) ga je na primer svoječasno "prišlo" kar 23 l na človeka, protialkoholni list Piščalka pa v letu 1906. zgroženo navaja: "Marsikateri gospodar si nakuha tropinjeveca in slivovke 4- 500 l. Tega blaga se zelo malo proda, ampak večina se doma popije." Četudi upoštevamo, da gre pri tovrstnih navedkih za dovolj prozorno protialkoholno tendenčnost, ki se prav pogosto sprevrže v nekritično pokrajinsko posploševanje v smislu nekakšne *confessio generalis*, pa ni mogoče prezreti številnih podatkov, ki količinskost slovenskega alkopitja prikazujejo zgolj neobremenjeno realistično.

Tako Alkoholna in protialkoholna statistika za Slovenijo iz leta 1920 navaja tele dovolj zgovorne podatke:

- V Sloveniji se izvršuje 6026 koncesioniranih gostilničarskih in krčmarskih obrti; od tega toči in na drobno prodaja pivo, vino, sadjevec in žgane opojne pijače 3122, pivo, vino in sadjevec 2599, žgane pijače pa 305 obrtnikov.
- Na 185 oseb pride ena gostilna in na 308 ena točilnica žganih pijač.
- Letno se popije 170 000 hl piva, 270 790 hl vina, 73 664 hl sadjeveca in 4200 hl sadnega žganja v skupnem znesku 1.405.100 000 kron, kar pomeni, da na osebo odpade povprečno 49 litrov opojnih pijač (nad 7,5 litrov čistega alkohola!) v vrednosti 1312 kron (brez uvoženega žganja in vina).
- Zaradi prestopkov naredbe o omejitvi točenja alko-

holnih pijač in neredov je bilo kaznovanih 1357 oseb, in to s 121 335 kron denarne in 633 zaporne kazni.

- V tem času pa je bilo v Sloveniji le 8 brezalkoholnih gostiln in 56 podjetij za izdelovanje brezalkoholnih pijač, ki pa so zaradi pomanjkanja surovin obratovalle le v presledkih!²⁹

Kaj naj k tako bedni bilanei še dodamo, razen morda, da bi se o količinah in vrstah alkoholnih pijač, ki smo jih na Slovenskem v vseh časih tako neusmiljeno uničevali, dalo povedati še mnogo mnogo več; štrene pač zlepa ne bi zmanjkalo, ampak struktura našega pisanja bi šla dokončno rakom žvižgat. Zato pa zaključimo z retoričnim vprašanjem, ki smo ga posredno nakazali že zgoraj: le kakšna katastrofa bi bila bilanea trenutnega stanja, če bi se ga kdo v tej ljubi državi zares lotil?³⁰

2.5. ŠE KIKLCO PRODALA BOM, ZA SLADKO VINCE DALA BOM

Da so ga dedei brez vsake mere dajali na zob, smo rekli. Da so jim pa pri tem pogosto pridno pomagale babnice, pa še ne. Pa dajmo.

Kakšne "junakinje" so bile Dolenjke, nam prikaže Trdina s temle navedkom: "Borusovka na Kalu pošvrka vina toliko, da jej gre v 14 dneh 5 veder vina (okoli 280 l!, op.p.), ali se ve da daje i drugim, vendar jej ni nič težko popiti ga sami po 5 vrčev. Na Karlovei - samotni bajti pod Tržko goro - biva pa še večja junakinja - mož jej vsaki dan odmeruje po sedem bokalov in vse požvr-ga baba sama."³¹

Lepa reč, imeti tako žolno v hiši! Sploh še, če potem - kot navajajo nekateri poročevalci v znameniti anketi nadvojvode Janeza iz leta 1818 - začne pozabljati, kje je doma, zanemarja otroke in družino in se vlači po gostilnah, kjer se obnaša v skladu z ljudskim rekom: "Baba pijana, rit prodana." Pri Trdini takih primerov pač ni težko najti, saj jih ni malo. V pohujšanje in sploh in oh si preberimo enega "lepših": "Vdova B. zapravila je za ples in druge veselice od nedelje do pustnega utorka 17 for. O belem dnevu legla je za vasjo v blato in se dala f. Sama je pravila, da je imela z enim orgie v zidanici. Oba sta se slekla in plesala naga. Ljubosumni hlapec

²⁸ Žganje je bilo že od prvih poskusov protialkoholne borbe deležno posebne skrbi. Škof Slomšek je napisal za celo knjižico svaril in opomb (Čujte, čujte, kaj žganje dela!, Celovec 1847); tudi sicer po Drobničah, Novicah in drugod kar mrgoli tovrstnih opozoril. Celo manj pomembni pesniki so priskočili na pomoč, recimo Jožef Lipold-Rečički, ki je v Drobničah leta 1850 objavil pesem Pjancam žganopivcem, katero prva kitica se glasi:

Ljudstvo pije zdaj žganjico;
En bokal žc za petico,
Daja ga oštirska roka.
Glejmo stariše, otroka,
Ktiro v lituž pripeljajo,
Mu že žganja piti dajo.
Stari, mladi žganja pjani
Niso Turki ne krisijani.
Svinja nima gcrši rive
Kakor taki žganopivc.

²⁹ Te statistične podatke je objavil Fran Goestl v delu *Misterij duše*, Ljubljana 1924, str. 162.

³⁰ Tu imamo v mislih dejstvo, da so v rajni Avstriji in kraljevini Jugoslaviji mnogo natančneje sledili porabi alkohola; obdavčen, kot je bil, je predstavljal pomemben finančni vir, ki se mu država pač ni hotela odreči. Zato pa tudi venomer srečujemo zanesljive podatke o t.i. obdavčenem alkoholu. In dancs?

³¹ Jancz Trdina, n.d., II/172.

do zdaj nje žrebee, opazivši to skoz luknjo ključa, trkal jc zastonj. Tudi dekleta vpričo drugih govorc ljubčkom, da jim bodo dalc kav sati spotoma, čc jih domu sprcmi-jo."³²

No ja, potem naj pa lc še kak tercijal reče, da so so-
dobne ženskc pokvarjene.

Rajši se vprašajmo po vzroku, zakaj da je marsikata-
ra ženska (zlasti seveda v vinorodnih pokrajinah)³³ pra-
rasla v Míeo Kovačevo. Čeprav ne priscgamo na natu-
ralistično teorijo trojne določenosti, pa vendar moramo
ugotoviti, da se je prvi in najvažnejši vzrok tega nrod-
nega učinka prav gotovo izoblikoval iz "lepj" družin-
skih (sorodstvenih, soscdskih itd.) zgledov in vzorov
po trbovcjskem modelu: "Mat kurba, fotr pjanc."

Ne le iz Trdinovih zapiskov je namreč znano,³⁴ da ga
marsikje niso pili le ata in mama. Dogajalo se jc, da so
ga že v zibcll ljubeznivo dajali bodočim pijančkom.
Vsak izgovor je dober in tako so iz "zdravstvcnih" raz-
logov "vino ... dajali tudi otrokom, ko so dobivali zob-
bc, čcš, da jc to v tem času potrebno".³⁵ Zdravjc jc pač
tudi na Slovenskem vedno bilo največjc bogastvo in v
Butalah so se vedno dobro spoznali na homeopatijo.
"Zdravilni učinki" so bili tako že v otroštvu obilni. In
vzgojni?

"Spolni nagon", pravi Trdina, "zbujaj se tod silno ra-
no. Decčkom s 6-7 leti že napenja se žila, z 10-12 se že
sploh kavsa... Glavni vzrok jc brez dvombe čutniec raz-
dražujočc vino, ki se daje otrokom brez merc piti in pa
slabi zgledi staršcv, ki se pred dceo valjajo zl. v pijans-
tvu."³⁶

Drugi vzrok za tako stanjc jc gotovo tičal v social-
nem statusu (kmcčkc) ženskc v takratni patriarhalni
družbi. Izkoriščane, podrcjene, za povrh pa še slabo izo-
bračnc so si marsikje ustvarile nekoliko čudno teorijo
o svojem življenjskem standardu. Le-tega so namreč
merile kar s količino rujnega, ki jim ga jc namcnjal za-
konski sodrug; kolikor več jim ga jc dajal, toliko večjc
jc bilo njihovo zakonsko zadovoljstvo. Seveda so bile

ženskc (kot pač šc danes) najbolj občutljive in žejne v
poporodnem času. Ljudska misel o kurji župei, pogači
in primrcni količini, ki da se mora sevirati porodnici, ni
od včeraj. Žc Valvazor poroča o lcpj navadi, da se po-
rodnicc dajc krepkega vipavea, kar da jo žc po nekaj
dneh postavi na noge,³⁷ Josip Mal pa navaja dr. Lipičc-
vo nejevoljo, čcš da porodnicc popijcjo vse prevcč vi-
na: "Pravi, da jc bila vsa nesrcčna tista kmetica, ki jc v
tej dobi dobila samo pol vedra vina (približno 28 l,
op.p.)."³⁸

Vendar pa se ob tem spodobi dodati olajševalno raz-
lago. Ne grc namreč pozabiti, da jc v zavesti naših pred-
nikov vino imelo bistvcno večji pomen kot dandanaš-
nji. Imeli so ga namreč ne le za eno od pijač; v njem so
videli še vse kaj drugega - hrano, poživilo, zdravilo.
Dovolj znano jc, da so v prejšnjih stotletjih po špitalih
zdravili tudi z vinom. V graškem špitalu na primer jc
1632. vsak oskrbovanec zjutraj in zvečer obvczno do-
bil kozarcc vina, skupaj kakšnih 8 del. V dunajskem
špitalu so nekoliko kasncjc (1666.), kar jc jako zanimi-
vo, že uvedli nekakšno soeialno diferenciacijo "vinskih"
bolnikov; tako jc zdravnik dobival 3,5 litra vina na dan,
župnik 2,8 l, kaplan pa le še 2,1 litra, alkohol so seveda
dajali tudi otrokom.³⁹

Tudi zato se ne smemo čuditi, da so knezoškof Slom-
šek, sicer tako vneti borec zoper alkohol, na nekcm mc-
stu vendarlc zapisali: "Dobro jc žganjc požrceti, kadar
kako nezdravo sapo greš."⁴⁰ To jc pri Slomšku, ki se
sicer sklicuje na vodo, ki da jc najboljša pija⁴¹ (sicer jc
tudi res, da jc bila voda na podeželju vse do 18. in celo
do 19. stotlja kljub vsemu povedancm vendarlc glav-
na pijača!), čista izjcma. Na drugih mestih namreč bc-
rcmo vse kaj drugega; šc v svojih ponarodelih pivskih
pesmih rad opozarja na zmernost. V strahu za devišstvo
slovenskih deklet pa takolc pridigarso zveni: "Krčmc
so dekleam sploh nevarne. Dekle, katero se ob nedc-
ljah in praznikih po krčmah potika, ponuja se hudobiji
v službo... Ako boš deklea v krčmo pit hodila, hitro

³² *Prov tom, 1/25.*

³³ *Morsikatero dekle oli ženo jc v pitjc zovedla nesrečo v ljubez-
ni. Eno najpretrcsljivejših podob take pijonke jc ustvoril Fron
Saleški Finžgor v ljudski dromi Razvolino življenja (1921).*

³⁴ *Zelo tozodevno zgovorno jc statistično poročilo celjskego mest-
nega šolskego sveta iz leta 1909. Potem ko so onketirali učcn-
cc petrazredne dcške in dekljške ljudske šole in meščonskc dc-
kljške šole, so ugotovili, da jc le 3,2% tokih, ki alkoholo še
niso poskusili, tistih, ki so občosno pili, jc bilo 81,9%, "red-
nih" pa 15%! ZAC (sig. 15/5).*

³⁵ *Josip Mal, n.d., str. 444.*

³⁶ *Janez Trdino, n.d., 1/228.*

³⁷ *Mirko Rupel, Valvosorjevo berilo, Ljubljona 1951, str. 132:
"Porodnicc dajo čctri ure po porodu najmočnejšcga vipaveo,
ki go ona krepko in pogunno potegne. Tudi pozncjc jc njeno
redna pijačo najboljši vipovec. Trejti ali čcrti dan jc opravljvo
po hiši vsakovrstna dela."*

³⁸ *Josip Mol, n.d., str. 444.*

³⁹ *Alkohol v špitalih (Janez Cvirn).*

⁴⁰ *Anton Martin Slomšek, Blože in Nežica v nedeljski šoli, Celje
1842.*

⁴¹ *Stoletna protiko devetnojnsta stotlja od 1801 do 1901. Zo
duhovne, dcželskc služobnike in kmete. V Ljubljani 1847, str.
209.*

*"Voda jc prvo in nar bolj zdrava pijača, ktero nam jc sam
Bog v ogašenje žcjc vstvoril; vse druge pijoče jc le človeška
umetovnost, slodnost, sladkorivnost znojčila."*

boš svojo nedolžnost zapila... Žganje, rozolj in vse druge slaščice (!) so deklicam smrtni strup. Taka pijača zelo milo teče po grlu, zadnjič pa pikne kakor gad, in rani ko strupena kača. Grd, da ni gršega, je pijanec; - ali sedemkrat grša je pijanka..."⁴²

Ampak zaključimo z zmernejšim Janezom Vajkardom Valvazorjem, ki v svoji Slavi takole duhovito povezuje v venček, kar je na Kranjskem očitno vedno bilo povezano - vino, dekleta, dedci, otroci: "Belemu vinu pravijo pisateljji 'kindermaher'. V nekem pogledu se to ime po pravici daje vsakemu dobremu vinu, zakaj, če se nezmerno ali na merice pije, napravi često iz mož otroke, celo iz modrijanov norec. Neredko se vendar ta razlaga spremeni, tako namreč, da se pri marsikateri vino ljubeči osebi s predobrim požirkom vpelje otročnost ne le v pamet, ampak tudi v telo. Zategadelj se zlasti dekleta, ki nočejo prezgodaj postati 'otročja', ne smejo spuščati v preveliko zaupljivost niti z dobrim belim vinom niti s tistimi, ki ga radi pijo. Naj bo vino, bodisi rdeče ali belo, še tako dobro in slastno, je vendar dekletom zelo nevarno in, kakor pravijo, prav rado trebuh napne."⁴³

2.6. OS ŽIVLJENJA

Marsikaj in marsikoga so v slovenski zgodovini že imenovali os, ki da se okoli nje vrtili naše bivanje in nihanje. Soeialni realisti so sporočali, da je os življenja zemlja, komunisti spet, da je Tito, mi pa - kaj bi leporečili - povemo naravnost in ga imenujemo z besedo, hudiča: alkohol je. Alkohol, žal. Prerežimo po dolgem in počez kot kak Balzae slovensko srenjo, in kaj bomo ugotovili? Da je povsod, da usmerja in vodi usode ne zgolj posameznikov, ampak tudi celih plasti družbenega življenja - od umetnosti do politike.

2.6.1. ŽALOSTNA KOMU NEZNANA JE RESNICA, DE SIM ŽEJIN ...

O alkoholu in literaturi je toliko zgodb in zgodbie,⁴⁴ da bi manj poučeni utegnili pomisliti, da so kar vsi slovenski literati (bili) alkoholjubi; eni bolj, drugi manj krojni. Pa ni res.

Ni res, pa četudi - bolj za šalo kot zares - verjamemo v ustvarjalni misterij, imenovan umetniška inspiracija, kot ga je vsej siceršnji kunštosti navkljub duhovito razkrinkal Ivan Rob v travestiji Prešernove Glose:

*"Kar pri Sokratu začniva,
marsikaj je mož uganil,
vendar vina se ni branil.
Knjige modrecev odpriva,
čudo, glej, se ti odkriva:
v vinu misel drzna vzklije,
vino vir je poezije,
inspiracija priplava,
kadar pije modra glava."⁴⁵*

⁴² Anton Martin Slomšek, *Krščansko devišstvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta. V Celovcu 1894 (deveti natis)*, str. 30.

⁴³ Mirko Rupel, n.d., str. 48.

⁴⁴ Glej: Cvirn-Šepetavc, *Psihologija slovenskega pitja*, Novi tednik, 1992.

⁴⁵ Ivan Rob, n.d., str. 139-140 (Pivska glosa).

Je pa vseeno o latinskem literatu in Menartovem literatu⁴⁶ mogoče povedati še in še. Le kdo še ni nič slišal o Prešernu, kdo nič ne ve o Cankarju? Pa o Strnišu, o Vodniku, o ... Da, o Vodniku recimo, ki ga je Prešeren takole "namočil":

*"Preoblečen sem menišč bil,
in rad sem pel, še rajši pil."⁴⁷*

Te puščice vrli Prešerin gotovo ni spisal kar na suho, saj so tudi sodobniki o Vodnikovem "nagnjenju" vedeli povedati marsikaj. Kako simbolično skladno s svojim Zadovoljnim Kranjcem je živel "rdečelični, dobro nahranjeni farček" (tako ga je opisal legendarni Jernej Kopitar!), pa nam povedo tudi takšne verzi t.i. prvega slovenskega pesnika:

*"Men diši pit,
kar je nalit',
marvin, al draga,
al pikolit."⁴⁸*

Iz zadnje kitice Dramila, ki je o njej v znanem pismu z dne 25.6.1794 Žiga Zois menil, češ, "taki verzi so večni", zvemo, kaj je menda bilo za Vodnika kot zavodnega Slovenca najhujša kazen in zlo - "prazen bokav". Saj! Iz njega je ta bivši menih in bivši duhovnik črpal značilno šaljivost, s katero je zabelil prenekateri članek v svojih Lublanskih novicah. Recimo tegale z dne 8. novembra 1797: "Ta teden sim zvedel, kako Krajnci nemšujejo; eden me na cesti srčca in praša: 'Gospod, ste vidili tukaj gori cvelf vozen po cesti iti?' - Meni se zdi, de se taki od noviga mošta nemški jezik govorit uče."

Ampak kakršenkoli že je bil Vodnik, treba je reči, da je tudi mentorja in mecena imel primerne. Govorimo kajpak o Zoisu, ki bajc tudi ni bil zapriseženi sovražnik rujne kapljice. Tako je Vodniku v pismu 4. avgusta 1795 napisal tudi tele precej čudne literarne nasvete: "V cerkvi Svetega duha pri Bohinjsem jezeru je nekdó za velikim oltarjem z ostrim predmetom napisal na steno distih v makaronskem slogu, ki se ga da le na pol prebrati, in kolikor se spominjam, se glasi takolc:

'Qui plus vina bibit, quam svoja Mošna premore ille est ... nebore itn.'

To priporočam v dopolnitev in rabo! ali kaj podobnega! ... Ker je govor o pitju, je treba poiskati vse mo-

goče različice in izraze ad id, pri tem pa upoštevati vse stopnje od poskušanja do pijanosti, torej je na primer v prvi kitici že lahko primeren en požirk, serkniti itn... Treba se je izogibati pogostemu ponavljanju rekel, ..., ponavljanju v prevč nizkotnem tonu, na primer ... (mu kapelca) 'po krvjvc dol leiti', 'zapisan v bratošni svinski', 'teče kapelca v rit' itn."⁴⁹

Ljubi Bog, pa naj še kdo reče, da slovenska literatura ni že od vsega začetka povezana z litri! To pismo je pač ena prvih slovenskih literarnih kritik in Zois je v njej očitno ves ljudski. Levstik bi rekel "iz ljudstva za ljudstvo", zlobnež pa dodal: "Liter na liter - literatura".

No ja, na tem mestu bi lahko postregli s toliko eksmpli, ki zgornjo hudobijo potrjujejo, da bi nam pisanje gotovo ušlo z vajeti in bi nas potem kdo rcs še obtožil grdih namenov. Ne, teh pa res nimamo; Zdravljico priznavamo za himno in še vedno nas srce boli zaradi tiste Cankarjeve skodelice kave.⁵⁰ Pa tudi o Gregorčiču mislimo vse najlepše, čeprav je Henrik Tuma srečanje z njim popisal takole: "Gregorčič mi je prišel v veži naproti. Takoj sem opazil, da je vinjen. Na moj pogled je Gregorčič dejal: 'Se vam čudno zdi, kajne? Vidite, tako je z menoj. Čutim se tako zapuščenega, da iščem tolažbe le v vinu. Sem pa že tako opešal, da me vsaka kaplja zmaga'.⁵¹

Smo pač navadni smrtniki in se tega zavedamo. Kot netipični Slovenci pa radi pomctamo tudi pred svojim pragom. Zato pa tudi to nerodno poglavje raje zaključimo s spravljivo mislijo Ernestine Jelovškove, ki je v Spominih na Prešerna spregovorila tudi o pivskih navadah in razvadah svojega slavnega očeta: "Največjo slabost pa, ki se mu je mogla očitati, imajo tudi 'pobožne duše', zlasti božji namestniki: Rad jc pil! Seveda, bil ni tercijal...!"⁵²

Kakorkoli že, drži, da je bila gostilna v slovenski kulturni in literarni zgodovini vedno priljubljen kvartir, zbirališče, debatni klub. Marsikatera, kot na primer ljubljanskega Kolovrata ali celjskega gostišča Pri jelenu, se je oprijel naziv "literarna krčma". (Tiste pri Permetu v Ljubljani pa po zaslugi strastnega "gostilniškega po-

⁴⁶ Janez Menart je pomenljivo besedo literat uporabil v pesmi Podeželski plakat, Časopisni stih, Ljubljana 1960.

⁴⁷ V prvem natisu v Čbelici III, 8. Sršen.

⁴⁸ Valentin Vodnik, Izbrano delo, Ljubljana 1978, str. 181.

⁴⁹ Žiga Zois (Pohlin, Linhart, Vodnik), Izbrano delo, Ljubljana 1970, str. 39. (Zoisovo pismo V. Vodniku z dne 4. 8. 1795).

⁵⁰ O Prešernu in Cankarju se je v zvezi z njunim "nagnjenjem" že veliko reklo in napisalo. O Prešernovih pivskih peripetijah zvezo iz Slodnjakove knjige Prešernovo življenje (Ljubljana, 1964); kajpak tudi iz Spominov na Prešerna (gl. op. 52). Marsikatero Cankarjevo skrivnost pa je izdal tudi Janko Omahen v tozadevno izjemno poučni knjigi Obiski pri Ivanu Cankarju, Maribor 1969.

⁵¹ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937.

⁵² Ernestina Jelovšek, Spomini na Prešerna, Ljubljana 1903, str. 33.

sedalca" Frana Levstika kar - "narodni hlev"!)⁵³ Goto-vo ne slučajno; nesramno je, a je kar res: slovenska kul-tura in literatura sta se v takih krčmah domala rodili in odrasli. V njih se je porodilo in nastalo lepo število najž-lahtnejših stvaritev. In če se ob tem navežemo na na-slednje poglavje - kaj pa so bile čitalniške besede dru-gca kot družabni večeri s pitjem, pčtjem in kančkom rodoljubne literature?

Da ne? Pa še kako! Le spomnimo se primera zlogla-snega ljubljanskega župana E. H. Coste.

2.6.2. ALKOHOLNA POLITIKA ALI POLITIKA ALKOHOLA?

Ko je 8. junija 1864 po hudem volilnem boju takrat 32-letni advokat dr. Etbil Henrik Costa bil izvoljen za ljubljanskega župana, je to med slovenskimi rodoljubi izzvalo viharno navdušenje. Celo legendarno (pretirano) kritični in samovšečni Fran Levstik se je nad Costo tako navdušil, da mu je nemudoma spesnil t. i. Veliko pesem, novemu županu posvečeno. V koseskarsko bom-bastični prigodnici je ganjeno zapel:

*"Ljubljana, mati naša, izvolila
tvoj um je, tvoje mlade si moči,
da jim usodo svojo izročila
svoj up in težo svojih bi skrbi."*

Čitalnični pevovodja Josef Fabian je pesem precej uglasbil in njegov pevski zbor jo je novemu županu zapel pri slovesni podoknici na večer njegove zaprisc-ge dne 16. julija 1864.

Toda euforija ni dolgo trajala. Vzrok? Kaj drugega kot alkohol! Ponoči 23. julija 1867 se je Costa očitno vinsko potrjen vračal iz čitalnice. Na poti se je po lepi slovenski navadi pomudil še v eni (ali več?) krčmi. Se-veda se je (spet po lepi slovenski navadi) zapletel v pre-pir in pretep. Kot se je kasneje zagovarjal, je, da bi reč umiril, na pomoč poklicel nekaj voljnih sokolov, ki so jih turnarjem baje krepko naložili. Hudo so naklestili predvsem nekega hlapca, ki se je čutil poklicanega, da z gnojnimi vilami nemškutarjem priskoči na pomoč. To je bil zadosten vzrok, da je oblast 25. septembra 1867 prekinila učinke Costovega "slovenskega" županova-nja. Menda ni treba govoriti, da je bila s tem (zgodo)vin-skim dogodkom "slovenska stvar" v beli Ljubljani za dolga desetletja potisnjena na stranski tir.

Tako se ne gre čuditi, da je prekipelo tudi Levstiku, ki je zdaj župana pospremil z manj navdušnimi vrzci:

*"Župana te volila je, Ljubljana!
Županstvo tebi je, kar zajcu boben;
tako sem jaz Štempiharju podoben,
kot ti županu, muha ti pijana!"⁵⁴*

Zgodbo smo izbrali, ker lepo kaže, kako pomembno vlogo je imel alkohol v slovenski narodnopolitični zgo-dovini. Nemalokrat je odločilno, celo usodno preokrec-nil politične boje.

Volilna tekma je namreč slejkoprej vedno potekala po metodi "mokrega prepričevanja" in zato lahko mir-ne duše zapišemo, da na Slovenskem ni bilo volitev - ne občinskih ne deželno- ali državnozbornskih -, ki bi potekale brez rujne kapljice. Dr. Josip Vošnjak je v ro-manu Pobratimi (1889) tako predvolilno "seeno" tako-le ovekovečil: "Bolj ko se je bližal dan volitev, tem huje so nadlegovali volilne može in mestni tajnik jih je obletaval kakor osa strd... Vino je teklo, kolikor ga je kdo hotel zliti vase; preprostejšim ljudem so dajali žga-nje."

Tudi pri Trdini beremo podoben primer. V Krškem je na volitvah 1877. zmagal neki Žvižgavec, za njego-vo zmago pa je bil bojda najbolj zaslužen - sod.

Izjemno podučna pa je zgodba o občinskih volitvah v Šentilju leta 1910. Slovenci so tamkaj z nadvse uspe-šno alkoholno agitacijo uspeli zmagati, tako da so v precejšnji meri izničili kolonizacijske uspehe Südmar-ke. Zgodba je na kratko takšnale.

Kljub večmesečnim volilnim pripravam nobena stran nikakor ni mogla doseči prepričljive prednosti. Nemei so lahko računali na uspeh v prvem, Slovenci pa v tret-jem volilnem razredu, medtem ko je v drugem vladalo ravnovesje. Torej je na volilno zmago lahko računala stran, ki bi ji uspelo pridobiti en glas več.

Uspelo je Slovincem. Na dan volitev so prišli na po-moč slovenski študentje iz Gradea, "ki so se mešali med kmetske može in sinove in dirjali na vse strani v družbi z domačini po bolj zaspane in omahljive volilce". Da bi preprečili morebitni slovenski poraz v tretjem volil-nem razredu, so na volišče princslili tudi tri bolne starē-ke, enega med njimi od "mertvouda zadetega" in sploh v takem stanju, da je neki pregreti Nемеc na splošno ogorčenje slovenske strani besno pokomentiral, češ, ta je za na britof, ne pa za na volišče. Pa drugi volilni razred? Odločilen je bil 72-letni Lovro Lopič, ki je še na volitvah leta 1906 glasoval za nemško stranko.

⁵³ Celotno tozadevno štorijo bo bralec našel v: Matjaž Kmecl, Fran Levstik, v: Znameniti Slovenci, Ljubljana 1981.

⁵⁴ Fran Levstik, Zbrano delo, 2. knjiga, Ljubljana 1952, str. 259.

Tokrat so mu že navsezgodaj preprečili napačno odločitev: vrli študentje so ga prec naložili na sani in ga dostavili v slovenski volilni štab. Tam je - kot je v spominih zapisal Franc Žebot - "pri topli peči...možek srkal rujno Baumanovo starogorsko kapljico in je čez dobro uro trdno zaspal". Okoli poldneva so ga previdno zbudili, mu ga stisnili še pol bokala za korajžo, potem pa ga pospremili do volišča. Tu je pijani Lopič politično rešil še dandanašnji aktualno "šentiljsko vprašanje".⁵⁵

Naj s tem v zvezi povemo še besedo, dve o toliko opevanih taborih. Na Slovenskem so bili politični shodi vedno tudi pivski shodi. Celo v t.i. "svinčenih časih" bivšega režima si ni bilo mogoče misliti prvomajskega slavlja brez golaža in piva in ni bil pravi član samoupravne socialistične družbe človek, ki se ljudskega rajanja ni (primerno pivsko) udeležil. Zato pa brez dlake na jeziku, kot smo, kar povejmo, kaj da so bili v resnici tabori - ljudske veselice. Saj zato so pa tudi pritegnili tolikšne množice rodoljubov! In bogne daj, da bi se kdo pri takih za narod nad vse važnih dogodkih pivsko "nazaj držal". Takemu se je zgodilo kot tistemu rcežu v Milčinskega Muhoborcih: možakar je bil sicer zvesti borec za narodno stvar, ampak na eni takšni veselici v dolenskih Močilah je popolnoma zatajil. Baš na ta vevlačni dan je imel namreč "hromi želodec" in ga ni mogel dovolj udušiti, pa so zato njegovo rodoljubje vrgli med škarté, njega pa kljub vsem dotedanjim zaslugam (nikoli ga nihče na takih narodnih slavljih ni videl brez kozarca v roki!) odpakirali v penzijo, češ, kdor ga ne more več piti, je odslužen rodoljub.

Zato nas pa tudi ne čudijo poročila o tem, kako so potem v praksi delovali pivsko izvoljeni predstavniki naroda. Marburger Zeitung leta 1874. poroča, da v Celju občinski odbor ne more izglasovati niti najnujnejših zadev, ker je stalno nesklepčen. Dopisnik pojasnjuje, da zato, ker ga odborniki že od ranega jutra žulijo po mestnih gostilnah. Henrik Tuma v svojih spominih pripoveduje o podobnem pojavu v zvezi z dunajskim državnim zborom. Slovenski poslanci so baje ves božji dan "zasedali" v kavarni Landmann; če je bilo kaj res nujnega, jih je moral priti iskat sluga iz parlamenta.⁵⁶

Takolc pivsko se je torej odločala in potrjevala politična volja slovenskega naroda. Je prenesramno, če rečemo, da je bila politična volja na Slovenskem velikokrat kar pivska volja? S to rečjo je bilo pač vedno neka-ko obratnosorazmerno: kolikor boljši so bili pivci, toli-

ko slabši so bili politiki. Zdaj celo Butalccm ne bi bilo težko ugotoviti, zakaj smo Slovenci vedno imeli tako slabc politike; človek pač ne more služiti dvema gospodarjema.

Ali pa vendarle! Po samostanih so vedno dokazovali, da se temeljito spoznajo tudi na vino in žganje. In resnici na ljubo: čez kloštrsko kapljico (pa kakršnokoli že) je skorajda ni.

2.7. BORCI ZOPER "ALKOHOLNO KUGO"⁵⁷

V Novicah iz leta 1845 na str. 36 beremo tudi tolc "domačo povest": 7. dan tega mesca so na Vačah neki- ga mladčca per 25. letih v gojzdi mrtviga našli, ki se je bil neznosno žganja napil, in tako domu grede od mertuda zadet ob poti obležal. Naj bo ta žalostna prigodba vsim tistim v izgled, ki so žganju vdani, kakšna nesrečna smert jih čaka!⁵⁸

Ta kratka vest, kot bi jo imenovali dancs, je v marsičem zelo značilna. Najprej, ker kaže, da tovrstni primeri očitno niso bili prav redki, potem pa tudi, ker je opremljena z za tiste (in kasnejše) časc kar običajnim svarilom, kaj se naposled zgodi tistemu, ki ga preveč žlampa. Krasno izhodišče torej za kratko (o zadcvi bi se namreč dala napisati ccla knjiga!) razmišljanje o protialkoholnem gibanju na Slovenskem.

Dovolj znano je, da so se prvi pozivi k treznosti pojavili že zelo zgodaj. Že Valvazor namreč piše o "bratovščini Sv. Krištofa zoper pijančevanje in preklinjanje, ki jo je ustanovil neki baron Dietrichstein na Korškem v začetku 16.stoletja".⁵⁹ Člani - plemiči - 80 po številu - so, tako Valvazor, baje precej omilili pijančevanje in preklinjanje po slovenskih dcželah.

Tej trditvi pa ne gre preveč vcrjeti, sicer pri Janezu Svetokriškemu, ki je kot odličen pridigar gotovo imel kar precejšen vpliv na takratno populacijo, v tretji adventni pridigi ne bi brali takihle reči: "Rad verujem, de bi nekateri žnidarji radi imeli, de bi angeli za njih šivali, kadar oni gredo kvartat, pijačovat itd., de bi vodo u vino preobcurnili, dc za vsakatirim štiham en glažek vina bi popili... En ribič, kateri cclu nuč jc v vodi stal, potrbuje vina inu si ga zašluži, kadar dosti ulovi, dc li pije, kar je prav; se opijant pak inu vse v hoštariji pustit, kar je udobil, le-tu nej prav. Bug pomagaj, vsaj nejste pijavke, katere taku dolgu vlečcjo, de samc od

⁵⁵ Za celovitejšo predstavo naj bralec prebere referat Janeza Cvirna s 26. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu leta 1992, sicer pod naslovom *Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno* objavljen v ČZN, 1/1993.

⁵⁶ Henrik Tuma, n.d., str. 146.

⁵⁷ Izraz povzemamo po naslovu pisanja nekega Jurija Trunka, ki ga najdemo v *Dom in svetu*, 1902 (*Alkoholova kuga*).

⁵⁸ Kmecl, n.d., str. 44.

⁵⁹ Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji*, Ljubljana 1927, str. 82.

sebe dol padajo; najste gobe, katere vso tinto u sebe potegnjo; najste uni vrči iz Kane Galileje, kateri so bili taku polni, de je čez vinu šlu..."⁶⁰

Protialkoholni poskusi - individualni in kolektivni - so torcj bili, in ni jih bilo malo. Bili pa so kar zapovrstjo neuspešni. Apcli slovenske inteligence (dr. Viljem Lipič, Matej Milharčič, Anton Martin Slomšček) so redoma naleteli na gluha ušesa. Podobno usodo so doživeli tudi razne protialkoholne družbe. Tista na primer, ki jo je 1887. ustanovil ljubljanski škof Missia, ko je v t.i. pastirskem pismu potarnal nad strašnimi posledicami pijančevanja med svojimi ovčicami. Družba treznosti, kot se je imenovala, navkljub močnemu prizadevanju dušnih pastirjev ni dosegla nobenih vidnejših uspehov.

Če so šc v 19. stoletju naivno verjeli v čudežno "moč ozdravljenja" in temu primerno podeenjevali vesplošno (folklorno) zasvojenost slovenskega "narodnega telesa", pa so na prelomu v naše stoletje začeli pihati povsem drugi (čcprav nič uspešnejši) vetrovi. Potem ko je med 9. in 14. aprilom 1901 bil na Dunaju osmi mednarodni protialkoholni kongres, ki so se ga med drugimi udeležili tudi dr. Janez Evangelist Krek, dr. Ivan Robida kot zastopnik dcželnega odbora Kranjske in dr. Frane Zupane, deželni vladni svetnik v Ljubljani, so tudi na Slovenskem ustanovili krcpko protialkoholno gibanje. Že 17. 9. 1902 je bil v Ljubljani 1. slovenski protialkoholni shod, ki se ga je udeležilo simboličnih 50 ljudi. V precej optimistični resoluciji so sieer med drugim priznali, da že omenjena Družba treznosti ni dosegla svojega namena, nasprotno, iz leta v leto več se pijc. Zato so v kar številnih točkah predlagali, da naj se pod okriljem prečastitca knczoškofijstva začne organizirano dcclati, "da se kaj stori za omejitev pijančevanja".⁶¹

V naslednjih letih je sledilo kar nekaj podobnih dogodkov: ljubljanska sinoda (1903), 2. slovenski protialkoholni shod (1903), t.i. škofijski list (1904), "protialkoholne" učiteljske konference (1905), shod zastopnikov spodnještajerskih in koroških delavskih društev v Mariboru (1905)... Nekakšno piko na i je pomenila ustanovitev društva Abstinente (9. 11. 1905), ki mu je predsedoval tedaj zelo vplivni dr. Janez Evangelist Krek, izdajalo pa je društveno glasilo, imenovano Piščalka, mesečnik "za abstinente, pivec in pijance".

Piščalka je kar precej razglasila, da je za slovenski narod "sedaj najvažnejše socialno vprašanje alkoholno vprašanje" in se postavila na "stališc populnc abstinence, pod gcslom, da je alkohol strup in da ni nikdar potrebe vživati ta strup". Najbrž jc prav to (očitno prenapeto) stališc pomenilo vzrok njencga hitrega pogin: že s 17. številko (1907) ga je Piščalka - pravijo, da iz finančnih razlogov, najbrž pa iz obupa - nehala svirati.

Če odmislimo razumljivi odpor piveev, ki jim do abstinence nikakor ni bilo (človek pa lc mora biti narodno zaveden in vsaj malo spoštovati tradicijo, kajne?!), jc v tej zvezci presenetljivo daleč najhujši odpor pokazala prav inteligenca! In da jc reč še hujša, celo zelo katoliška inteligenca! Na stran odpornikov se je namreč postavil celo sam p. Stanislav Škrabee, sicer pameten mož in še do današnjih Toporišičevih koseskarskih izumov upoštevanja vreden jezikoslovec. Tako se je razvila tragikomična polemika med Piščalko in frančiškanskim Cvetjem, ki jc zagnalo vik in krik, češ, da je razglašanje vina za strup neposreden napad na Sveto pismo, ker, "čc jc vino strup, potem je Kristus izbral strup za materijo najvišjega zakramenta".⁶²

Tak nepričakovan odpor je vzpodbudil nekega M.V., da je leta 1906 dal na svitlo brošuro z naslovom Kaj je torej z alkoholom? V njej je kajpak hotel vrniti milo za drago tudi Škrabcu. Za uvod je neznani avtor pojasnil, da so bili vrli abstinenti pravzaprav napadeni, in nadaljeval: "K temu se je čutil poklicanega P. Stanislav Škrabee na platnicah svojega 'Cvetja'. Pa ravno on, glasnik redov sv. Frančiška, ki je bil vendar abstinente!... Zdaj pa se spozabi tako daleč, da - poleg mnogih drugih neokusnosti - pišč - naravnost nedostojno! - o 'evebih' in 'vamperlih', 's katerimi bomo maševali' (!)..."⁶³

Očitno jc, da v tej polemiki ni šlo lc za teološke "vzroke in učinke", v ozadju se je skrival spopad med konzervativno in napredno (katoliško) inteligenco. Še več: pri vsej reči je šlo - kot pač običajno na Slovenskem - za (politično) polarizacijo javnosti, ki jo je alkoholizem prav tako figo brigal kot v nedavnem "gladovnem primeru" dr. Janeza Ruglja. Ta in takšna polarizacija se namreč jasno čuti tudi v nič kaj katoliškem Slovanu 1904/5, kjer na strani 283 takratni urednik Fran Gove-

⁶⁰ *Nazadnje je to gotovo najnenavadnejšo polemiko v novejši slovenski zgodovini zaključil sam Fran Saleški Finžgar, ki je v pismu Piščalki zapisal tudi tole: "Boj demonu alkoholu je postala deviza zdravnikov, državnikov, sociologov in sploh vseh ljudi, ki imajo smisla in še dosti srca za človeštvo...Vzdihni alkoholnih bolnikov kriče tako, da se razlega po zemlji. In zaradi tega ne razumem, kako se je mogel vneti ta neslani boj zoper vas abstinente. Čemu tu cepiti v dlake sv. pismo? Ali naj prigrmi Še danes kdo zoper Galilejev 'Eppur si muove' z Jozvoetovim 'Solnce stoj'!...Ni treba mučiti sv.pisma, kakor so ga za dobo bizantinizma razni čudni eksegeti." (Piščalka, 1906, str. 50.)*

⁶¹ *M.V., Kaj je torej z alkoholom?, Ljubljana 1906, str. 8-9.*

⁶⁰ *Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana 1969, str. 86-87.*

⁶¹ *Anton Mrkun, n.d., str. 85-86.*

kar s precej cinično pripombo pospremlja predstavitev prve številke Piščalke: "Torej mora napasti 'Piščalka' tudi konsumne gostilne in vse beznice na božjih potih!" In "prijazno" zaključí: "Ako doseže idealni g. urednik svoj namen vsaj v lastnem stanu, mu bomo z veseljem čestitali!"

Protialkoholno gibanje je po tej peripetiji - bilo je nasprotnik tudi "vseh takozvanih 'zmernih pijancev' in 'pametnih piveev' - temeljito presahnilo. Že res, da je Piščalko nadomestila Zlata doba, da je v letih 1914-1919 sledila t.i. Sveta vojska⁶⁴ in da je denimo v Mariboru še leta 1938 obstajala vrsta politično obarvanih treznostnih gibanj in društev, ki o njih beremo tudi v Jančarjevem Severnem siju: Zveza trezne mladine, socialno reformatorsko društvo Treznost, zadruga Brezalkolna produkeija (ki naj bi skrbela za brezalkolno vkuhanje in prekuhanje sadja!). Že res, da še danes obstajajo KZA in AA klubi... Toda, množičnih uspehov ni bilo in jih še vedno ni.⁶⁵

⁶⁴ 30. maja 1919 so tudi v Celju ustanovili odsek Svete vojske, praktična posledica je bila morda leta 1923 izšla Naredba o pobijanju pijančevanja. Ne gre pa pozabiti tudi na radikalne pobude legendarnega profesorja s celjske gimnazije Emilijana Lileka, ki je takrat predlagal prohibicijo po ameriškem vzoru

⁶⁵ Seveda je treba reči, da se zlasti evropski strokovnjaki z alkoholizmom vse bolj ukvarjajo. Nič čudnega. Gre za veliko vpra-

šanje: kako z zakonom urediti distribucijo alkohola in njegovo porabo v Evropski uniji? Evropejcev je le 12% svetovnega prebivalstva, popijejo pa 50% vsega alkohola, kolikor ga vsako leto pridelajo na Zemlji! Glej: Razgledi, 3. 3. 1995; Gail Vines, Jaz sem sproščen, ti si pijan.

Povejmo naravnost: Slovenci smo navkljub venetski teoriji in zameram zadnjih let še vedno Slovani, kar pa prav tako neradi priznamo kot "žejo, prirojeno našemu plemenu".

3.1. ZAKLJUČEK, KI TO SPLOH NI

Pa zaključimo naše popotovanje od vzrokov do učinkov nenavadne slovenske žeje z mislijo na Frana Levstika, ki je - na kar v tem kontekstu ne gre pozabiti - svoj znameniti literarni program simbolično vpel med dolenske vinograde in zidanice.⁶⁷

⁶⁶ Fran Goestl, Pijanost in blaznost, Letopis Maticice slovenske za leto 1893, str. 164-172.

⁶⁷ Fran Levstik je v Popotovanju ves ljudski. Svoj literarni pro-

Zaključimo ga z zgodbo o razvpitem kranjskem rogoviležu Maksu Rubežniku, ki je 20. septembra 1869 skupaj z Venelom Joeifom kalil nočni mir in red. Potem ko ga je stražnik Anton Bradaška "zavolj ponočnega nemira in razgrajanja aretoval", je Rubežnik zapri-seženo izjavil: "Ne bom rekel, da nisem vriskal, pijan sim bil, in zavolj tega ne morem kaj kaznovan biti. Pijan sim bil, in bom še, to mene nobeden ne bo odvadil, kakor tudi ne, da bi ne vriskal."⁶⁸

Sporočilo našega pisanja je torej jasno ko beli dan: na Slovenskem se je pilo in se bo pilo. Kakorkoli že obrnemo morje, vedno bo ostalo slano. Alkohol je - in ob to smo se večkrat obregnili - fenomen slovenstva, naš bog in naša smrt. Naš Eros-Tanatos, naša skrita in skrivnostna ljubezen.⁶⁹

O takšnih ljubeznih se ne govori; neprijetno je in boli. In zato menda je fenomenalno slovensko alkoholjubje preraslo v svojevrsten tabu, ki ob njem gredo rakom žvižgat vse teorije. Teoretičnega vzroka preprosto ni mogoče najti, po učinkih, ki smo jih navedli, pa zlahka ugotovimo, da se praktični vedno najdejo. Ker - "pije mesar, ker je na stojnici mrz, in pije pek, ker je pred pečjo vroče, - pije ribič, ki je vedno ves premočen, in pije delavec v sušilnici, ker se mu grlo suši - pije verižnik in pije pribežnik, pije turist in pije pometač, vsak ima svoje utemeljevanje, svoj izgovor, svoj zagovor, pa tudi kmet, delavec, meščan, intiligent. Saj kmet težko dela, delavec slabo služi, meščan tako nima drugega kot svoj kozarček vina in intiligent pije menda, ker je intiligenten... in vsi lahko od danes na jutri pijačo opuste, če že mora biti."⁷⁰ Ampak je ne. In vsak ve, zakaj. In nihče ne ve, zakaj. In tudi to se navsezadnje imenuje zgodovina.

3.2. EPILOG

Leta 1912 se je slovenska srenja zbala za zdravje "prvega slovenskega pisatelja", ki so ga "škodljivi vplivi pogubnega gostilniškega okolja" že dodobra načeli. Zbrali so denar in ga poslali z "blagoslovljenega Rož-

nika". Kar nekaj časa ga je v svoji idilični kranjskogorski hišici gostil tudi njegov politični somišljenik, sieer nadvse urejeni, delavni in resnobni odvetnik, politik in publicist dr. Henrik Tuma, ki se je še posebej trudil za pisateljovo "očiščenje in pomlajenje".

Pa zaman. Nekaj mesecev kasneje mu je v pismu razočarano poočital: "Uplivali ste prav bridko name, ker sem konstatiral, da živite življenje dijaka brez dela. Isto posedanje in popivanje po krémah, isto premlevanje dovtipov in šal, pravi suženj vsakdanjih navad brez eilja."⁷¹

Cankar mu je seveda užaljeno odbrusil: "Vi ste me pač videli ob vinu in puneah; živ krst pa me ne vidi tiste dolge tedne, dni in noči, ko hodim gor in dol kakor v rešetki in kujem s kladivom stavek na stavek. Saj jaz, hudiča, nisem kriv, da sem Slovenec."⁷²

Tako, pa smo se vrnili k našemu naslovu! Ni ga učinka brez vzroka: pijem, ker sem Slovenec; Slovenec sem, zato pač pijem.

Zusammenfassung

Ich trinke, also bin ich (Slowene) ...

... oder: Alkoholismus als Phänomen und Tabu des Slowenentums

Fran Šuklje, der berühmte slowenische Politiker des vorigen Jahrhunderts, schrieb einmal in seinen Memoiren, "der Durst" sei "unserem Stamme angeboren".

Auch wenn wir seinen boshaften Gedanken nur als eine weitere Kritik auf Rechnung des allseits idealisierten Autostereotyps des slowenischen Volkes verstehen wollen, müssen wir schließlich aber immerhin zugestehen: Im Land auf der Sonnenseite der Alpen wird schon seit jeher wirklich viel getrunken, und das einfach so in den Tag hinein, ohne Ordnung und ohne irgendeinen Grund.

Der Alkohol ist eben schon lange zu einem Teil der slowenischen Folklore geworden, der gewohnte Begleiter an Werk- und Feiertagen, das Getränk, das einem traditionell schwermütigen Volk die "Freude zurückbringt". Und schon lange ist er auch zu einem eigenartigen, schwer faßbaren und noch schwerer erklärbaren Phänomen geworden: Wirklich nicht jeder ist abhän-

gram namreč opremi tudi z ne prav redkimi "vinskimi" prizori in mislimi, na primer tole Mrtolazovo: "Popred bo nas konec, preden vina," ali pa Bojčevovo: "Kako bo človek jeseni brez vina? Zakaj sem pa trpel in guzo napenjal? Poletij je voda dobra; jeseni bi je ne pil za ne vem kaj!"

⁶⁸ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Občina Kranj (KRA-2), arhivska enota 699 (1869).

⁶⁹ Ob tem se spomnimo na prvo kitieo čudovite Gradnikove pesmi Eros-Tanatos:

"Pil sem te, in ne izpil, Ljubezen,

ko duhteče vino sladkih trt,

vžil sem te, da nisem bil več trezen

in da nisem vedel, da si Smrt."

⁷⁰ Fran Goestl, *Misterij duše, Ljubljana 1924, str. 162.*

⁷¹ Dušan Moravec, Ivan Cankar, v: *Znameniti Slovenci, Ljubljana 1978, str. 196.*

⁷² Prav tam.

gig, aber die Abhängigkeit ist dennoch allgegenwärtig, so, daß sie nicht nur individuelle, sondern auch die kollektive Existenz zu gefährden droht (Heute sterben in Slowenien jährlich 2000 Menschen an den Folgen übertriebenen Genusses alkoholischer Getränke).

Der Titel dieses Beitrags "Ich trinke, also bin ich..." will auf die seltsam verdrehte nationale Identität aufmerksam machen, die im Alkohol immer von neuem einen Beweis für das Slowenentum sucht (und findet?!): Ich trinke, also bin ich Slowenc; Slowene bin ich, also trinke ich. Mit ausgewählten, überaus zahlreichen "Beispielen" und "Geschichten" aus dem politischen, literarischen und auch alltäglichen Leben in der Vergangenheit sollen in der vorliegenden Erörterung einige Aspekte der geradezu phänomenalen Alkoholie aufgezeigt werden, von der Josip Jurčič sagte, daß sie sogar stärker als die Heimatliebe sei.

Die essayistisch gefärbte Erörterung ist bemüht, auch auf die überraschende Schweigsamkeit hinzuweisen, die außer bei "Ausbrüchen" einer (erfolglosen) Anti-Alkohol-Kampagne in bestimmten Geschichtsepochen regelmäßig dieses immergrüne slowenische Nationalproblem begleitet. Aus Scham? Aus einer kindischen Flucht vor der Wirklichkeit? Aus einem allseits idealisierten Autostereotyp heraus, der keine ernsthafte Kritik erträgt?

Wie auch immer: Diese Sache, über die man nicht gerne spricht, wird faktisch tabuisiert.

Doeh die Geschichte kann und darf nicht schweigen. Mit Schwejkscher Narretei und zugleich mit brennender Sorge enthüllt sie die Vielzahl an Daten über die Allgegenwärtigkeit und die große Verbreitung der slowenischen Alkoholie, die kein Ende findet - sie ist allüberall, von unglücklicher Liebe angefangen bis zu zerstörten Familien, von wichtigen nationalen Entscheidungen bis zu literarischen "Schicksalen"; ein recht allumfassender Gott, Eros-Thanatos.

Eben deshalb scheint der Schreiber bei diesem Unterfangen einem Fimonteur nicht unähnlich, der aus unzähligen Katern, aus der Vielzahl des déjà vu ein so effektvolles Bild der Wirklichkeit wie nur irgend möglich zusammenstellt. Was immer er auch tut, immer bleibt ein Gefühl des Nichtgesagthabens zurück.

Beim slowenischen Alkoholismus, der als Phänomen und Tabu durch die Geschichte bis in die heutige Zeit nachverfolgt werden soll, bleibt fortwährend soviel Nichtgesagtes übrig, daß der Autor sich bemüßt fühlt, dringend dazu aufzurufen, dieses Problem im Rahmen einer Monographie wissenschaftlich zu bearbeiten.

Stane Granda

“ODLOČNO ZAVRAČAM, DA SEM BIL DEMOKRAT!”

Podoba revolucije 1848/49 skozi usodo radovljiškega okrajnega sodnika Ignaca Guzlja

Revolucije opredeljujejo programi in ljudje, ki se zanje borijo. Slovensko zgodovino pisje se je doslej rado spominjalo predvsem dveh: tiste iz leta 1848 in socialistične. Zadnjo bi v tem desetletju nekaferi radi črtali iz zgodovinskega spomina, pri čemer uživajo precejšnjo in organizirano pomoč ne tako majhne skupine zgodovinarjev. Med obema revolucijama bi bilo mogoče potegniti nekatere zanimive paralele, ki pa bi nas v tem primeru oddaljile od predmeta našega zanimanja. Opozorili bi radi na le neko zanimivo razliko. O revoluciji 1848 naši ljudje še nekaj vedo, zelo malo pa jim je znanega o takratnih osebnostih. Socialistična revolucija pa jim je znana predvsem po osebnostih, zgodovinski dogodki pa so stranskega pomena.

Tudi revolucija 1848. leta ima svoje heroje in žrtve. Zanimivo pa je, da se prvih doslej ni skušala polastiti nobena politična stranka v slovenski zgodovini. No, nekaj je bilo prerivanja okoli Antona Füstera, ker se je njegov podpis znašel na nekem letaku skupaj z Marxom.¹ Marjan Britovšek mu je posvetil obsežno monografi-

jo.² V rojstni Radovljici so mu odkrili celo ploščo. Omenjeni mož je nedvomno odigral v revoluciji na Dunaju veliko vlogo, gotovo je njegov delež v njej od vseh ljudi z našega ozemlja po svetu najbolj znan. Naši predniki so njegovo delovanje sprva spremljali s ponosom, simpatije pa so se naglo ohladile, ker mož za slovenske potrebe in želje ni kazal praktično nobenega zanimanja. Füster je bil in ostal Kranjec.

Imamo pa Slovenci iz leta 1848 celo plejado velikih in tudi tragičnih osebnosti. Ne da bi jih razvrščali po pomenu, jih naštejmo samo nekaj: tajnik Slovenskega društva v Ljubljani Janez Bučar, mož oziroma mladenič, ki je bil duša njegovega radikalnega nacionalnega krila, eden organizatorjev podpisovanja peticij za Zedinjeno Slovenijo, govornik na različnih prireditvah, eden najhujših nasprotnikov ponovljenih volitev v frankfurtski parlament marea 1849, katerega dejavnost je pritegnila celo pozornost ministra Bacha; Jurij Gajer, kramar iz Krškega, nesporni voditelj kmetov v vzhodni Dolenjski, poslanec v dunajskem državnem

¹ Franc Rozman, *Füster in Marx*, *Zgodovinski časopis* 19/20, 1965/66, str. 275-276.

² Marjan Britovšek, *Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji*, Maribor 1970.

zboru, kjer je imel stike z mnogimi takratnimi radikali in zelo verjetno tudi Kudliehov znanec, če že ne kaj drugega; tu je nesrečni Martin Semraje - poročilo o njegovi smrti in pogrebu je "pokrila" vest o Prešernovi smrti.³ Kdo ve za nesrečnega kamniškega študenta Josipa Verono, pa njegovega kolega z Dolenjske Jožefa Jermana, pa njegovega rojaka, kasneje uspešnega zdravnika Jožeta Kaplerja, pa beneškega Slovenca Ivana Obalo, ki je opozoril, da je Slovence, s tem pa dal vedeti, da spada v Združeno Slovenijo tudi Beneška Slovenija; kdo ve za Štajereca Jurija Kosarja, ki je k svojemu podpisu za Zedinjeno Slovenijo pripisal Welko zelen tote zgodbe; vsi so bili takrat mlajši od trideset let.

Kar nekaj od zgoraj naštetih je zaradi svoje dejavnosti v revoluciji 1848 nosilo tragične posledice. Zgodovinski viri so presiromašni, da bi pokazali tragiko propada "Pomladi narodov". Mogoče je še najbolj zgovoren primer nesrečnega kmeta Jožefa Rupnika iz Št. Vida pri Vipavi, ki je iz strahu pred preiskavo in zaporom naredil samomor.⁴

Še zanimivejša pa je zgodba o uradniku Ignacu Guzlju, rojenem v Puštalu pri Škofji Loki 29. julija 1812 leta⁵, ki je začetek revolucije 1848 dočkal kot aktuar 1. razreda na okrajnem komisariatu v Novem mestu. Tu je imel silno zanimivo družbo. Njegov neposredno predpostavljeni okrajni sodnik Matevž Pintar je bil trd človek, ki je znal dokaj brezkompromisno uvajati red. K sreči ga je nekoliko nevtraliziral okrajni komisar Karl Wasehntius, zaradi česar so si ostali uradniki marsikaj privoščili. Občutek varnosti jim je povečeval okrožni glavar Anton pl. Laufenstein, človek liberalnih nazorov, ki mu je fevdalni družbeni sistem, zlasti pa odnos zemljiških gospodov do kmetov, neskončno presedal. Prav nič ni bil ponosen na dejstvo, da je bil fevdalni sistem v njegovi kresiji, ne samo najtrši na Kranjskem, ampak celo daleč naokoli. Uradniki, zlasti neporočeni, so zahajali v tamkajšnje kazino in diskutirali. Žejo so gasili z dolenjskim vinom, ki je za take prilike dokaj primerno. Prav med njegovimi kolegi se je porodila ideja, da bi svoje politične nazore pokazali z uprizoritvijo Linhartovega Matička. Do prve slovenske premiere te-

ga dela je prišlo 1848. leta na praznik treh kraljev. "Okoli 300 ljudi je v gledišču v kazini zbranih bilo, ki so toliko dopadajenja na ti veseli igri našli, de je bila v nedeljo potem v drugič igrana. Gospodje igravei, gospe in gospodične igravke: vsi so se prav po mojstrovsko obnesli."⁶

Ker je bil Guzelj zelo družaben človek, vesele narave, zelo demokratičnih nazorov, se samo po sebi zastavlja vprašanje, zakaj ni tudi on nastopil, še zlasti, ker so imeli nekateri nastopajoči uradniki težave s slovenskim jezikom? Nikakršnih dejstev ne poznamo, ki bi nam lahko olajšala ugibanje. Seveda je možno, da ni imel igralskega talenta, da se je bal nadrejenega Pintarja ali pa, da je imel v žepu že dekret o prestavitvi v Radovljico in bi bila vključitev v amatersko igralsko skupino neodgovorno dejanje do kolegov. Vsekakor njegovo slovo ni bilo najlažje. Tu je ljudi že spoznal, družba je bila prijetna, revolucija je mnoge prebudila, njegov pisarniški kolega aktuar 2. razreda Frane Polak je poleti postal urednik prvega dolenjskega časopisa Sloveniens Blatt, nenazadnje je tu imel tudi neko prijetno razmerje, iz katerega se mu je rodil sin. Odločitve, da bi se z njegovo mamo poročil, ni zmož, ni pa skrival svojega očetovstva in ni pozabljal na finančne obveznosti. V Radovljici ga je čakalo mesto okrajnega sodnika, torej napredovanje, višja plača, bližina rojstne Škofje Loke, okrajni komisar Evzebij Rizzi, s katerim nista bila le znanea, pri graščaku Vinceneu Thurnu je deloval kot domači učitelj njegov rojak Lovro Pintar, za slovenstvo ves vnet človek, s katerim sta se poznala še iz ljudske šole. Ker ni imel kaj tehtati - ukaze je bilo treba izpolnjevati, Guzelj pa je bil dober uradnik -, je Novo mesto zapustil.

11. aprila se je že javil na novem delovnem mestu, ki ga je začasno vodil Moriz del Negro, aktuar 2. razreda. Rizzi je ni bilo v mestu, ker je zaradi bolezni odšel iskat zdravja na Reko. Zlobni jeziki so sicer trdili, da se je ustrašil težavnosti razmer po izbruhu marčne revolucije, vendar je bilo dejstvo, da je bilo njegovo zdravstveno stanje takšno, da je tako dejanje lahko opravičil. Tudi njega je nadomeščal že omenjeni uradnik z italijanskim priimkom. Tiste dni, ko je Ignac Guzelj, uradno Ignacij Guselli, za prijatelje pa kar Nace, prevzemal številne nerešene primere na novem delovnem mestu, je bilo najhujše razburjenje zaradi izbruha marčne revolucije na Dunaju že mimo. Podložniki radovljiške graščine so se namreč že vrsto let tožili z graščakom, katerega predniki so po njihovem mnenju krivično pobirali remanenčni davek. Iz sodnega procesa so izšli kot zmagovalec in slišati je bilo, da bodo tiste dni že dobili po-

³ "Bistre glave in nar boljšiga serca je bil ranjki vedno le za blagor in povzdigo naše slovenske domovine ves vnet, in je vsled tega marsikatero pesnico ali drugi zbudivni sostavek zložil, in večdel z imenam "Tomačevski ali Semrajcov" v časopisih na svitlo dal. Izverstni sostavek: "Kaj bomo Slovenci cesarja prosili", kteriga je družba Slovenija na Dunaji lansko spomlad v 6 tisoč listih mad Slovence razdelila, je bilo njegovo delo." Slovenija, 9. 2. 1849.

⁴ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Tajni predscdstveni spisi 1852, 57/P, 24. 4. 1852.

⁵ Podatek mi je posredoval mag. France Štukl, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁶ Novice, 12. 1. 1848.

vrnjenege del denarja. Ko so kmetje slišali, kaj se v državi dogaja, so tudi oni zahrumeli: "Alles ist frei" in pridrli pred grad.

Grof Vincene Thurn denarja seveda ni imel. Razburjenje je bilo zelo veliko. K sreči mu je priskočil na pomoč uradnik Negro, ki je kmete uspel pomiriti. Da se kaj podobnega ne bi ponovilo, so se uradniki in nekaj meščanov organizirali v nočno stražo in patroljirali po mestu. Vršilec dolžnosti okrajnega komisarja pa je uvidel, da to ni nikakršna rešitev. Odhitel je v Ljubljano in tam zaprosil za vojaško zaščito. Ker je tam pripovedoval, da podložniki grozijo požgati gospodarska poslopja radovljiške graščine, je vojake tudi dobil. Oblastem v Ljubljani je bil že dovolj ižanski primer, ki je odmeval po celi monarhiji. O njem so dunajski uradniki osebno obvestili celo vladarja, cesarja Ferdinanda.

Kritiki osrednjih oblasti v Ljubljani so trdili, da so vsega krive one, ker premilo ravnaajo, kmetov pa niso sposobne podučiti o bistvu sprememb v državi. Zato so Negro tudi ustregli. Ko se je ta z vojaki vračal proti Radovljici, je med potjo v bistvu že vse dosegel. Pri Podbrezju, ki je bilo nekakšno središče upornih kmetov, so namreč vojaki naleteli na njihovo večjo skupino, ki se očitno ni zbrala zaradi družabnosti. Ko so tamkajšnji radovljiški podložniki opazili vojake in radovljiškega uradnika z njimi, so se razšli. Vojaška cnota je še nekaj dni ostala v mestu. Podnevi so vojaki postopali okoli okrajnih uradov, ponoči pa stražili graščinska gospodarska poslopja. Vesti o nevarnih kmečkih namerah so poniknile, vojska je mesto zapustila, zavlada-lo je kratkotrajno politično zatišje.

Guzelj se je na poti na novo službeno mesto zagotovo ustavil v rojstni Škofji Loki, kjer je živel njegov brat Jurij, ki se je vključil v tamkajšnje politično življenje.⁷ V Radovljici je opazil v tem pogledu nekakšno nerazumljivo zatišje, ko je bilo povsod naokoli vse v kipe-nju. Uradniki so se pred uradnimi in ob večernih urah radi zadrževali v Prešernovi kavarni. Njena najemnica je bila Marija pl. Sehossulan, žena celovškega uradnika. Njuno dejansko razmerje ni bilo jasno in ljudje so namigovali, da sta ločena. V kavarni kot tudi v Mulejevi gostilni ji je pri delu pomagala hči. Tudi Mulejevo gostilno je namreč vodila vdova. Ker je bila gostilna v Sodarjevi hiši, so jo domačini imenovali "Pri sodarei".

Čeprav je bil združen okrajni komisariat Radovljica - Bled največji na Kranjskem, sam kraj pa mesto z ne-

kaj nad 300 prebivalci, tega v njem ni bilo čutiti. Uradniki, običajno jih je bilo med 15 in 20, so se sprva obnašali, kot da so neke vrste višji graščinski podložniki, ne pa možje, ki jim politične spremembe v cesarski prestolnici odpirajo nova obzorja in nove možnosti. Meščanom in okoličanom (v predmestju je živel skoraj 400 ljudi, v Predtrgu pa skoraj 300) je bilo veliko bolj pri sreju gospodarsko-poslovno kot politično razmišljanje. K temu so nemalo primogli Kropa in Kamna Gorica s svojimi fužinarji (oba kraja sta spadala v okraj Radovljica), Zgoše s svojimi tekstilei in seveda Bled. Guzelj kot novi človek z izkušnjami iz revnejšega, toda duhovno veliko bolj razgibanega Novega mesta, zaradi Rizzijeve odsotnosti dejansko prvi mož okraja, nenazadnje okrajni sodnik, se s takimi razmerami ni mogel sprijazniti. Čeprav je tudi sam zelo rad prijel za vinski kozarec, se mu je zdelo vse skupaj nekoliko prazno. Sprožil je idejo, da bi ustanovili kazino ali čitalnico, kjer bi se njeni člani zbirali in gojili družabno življenje. Ideja je padla na plodna tla, problem pa je bil prostor. V hiši, kjer je bila Prešernova kavarna⁸, so najeli dve večji sobi, trgovec Friderik Homan je posodil denar za opremo. Ker je bilo treba dolg vračati, želeli pa so imeti v čitalnici kar največ časopisov, so določili dokaj visoko članarino 40 krajcarjev. V primerjavi s celoletno naročnino, ki je znašala za posamezni časnik približno 4-krat toliko, torej okoli 2 gld in pol, to dejansko ni bilo malo.

Kljub vsemu je čitalnica zaživela. Vanjo so razen dveh vstopili vsi uradniki, kar nekaj meščanov, duhovnikov, ne pa "župnik", ki je bil dejansko le njegov namestnik, ga pa zaradi ugleda in premoženja ni nihče drugače imenoval, zdravnik dr. Zoff, grof Thurn, graščak Jerman, fužinar Toman iz Kamne Gorice, posestnik France Prešeren z Bleda, sicer lastnik radovljiške kavarne, gozdarski upravitelj blejskih oziroma briksenških gozdov Ullrich in še nekateri drugi. Po povratku z Reke sredi maja se jim je pridružil tudi okrajni komisar Evzebij Rizzi. Radovljica je s svojo čitalnico zaživela. Zaradi Guzeljevih zaslug zanjo, so ga mnogi šteli za njenega predsednika, čeprav to menda ni bil. Uradni seznam njenih članov in funkcionarjev se nam namreč ni ohranil, oblasti pa so v porevolucijskih časih, ko so poizvedovale o prevratniškem dogajanju v njej, to pozabile vprašati.

Radovljica je v tistem času dajala zelo slovenski videz. Njeni meščani so nekoliko manj uporabljali nemški jezik kot v nekaterih drugih mestih na Kranjskem, jih pa tudi ta ni prav nič motil. Nacionalnega vprašanja

⁷ Stevo Šink, *Drobci iz loške preteklosti* Loški razgledi 15, 1968, str. 201-202. Tudi za to opozorilo se kolegu mag. Francetu Štuklu toplo zahvaljujem.

⁸ Guzelj se je leta 1853. leta nedvomno motil, ko je trdil, da se je to zgodilo v Hudovernikovi hiši.

v prvih porevolucijskih tednih ni bilo čutiti. Ko pa so ob koncu aprila začele prihajati vesti, naj bi prebivalci nemške narodnosti z ozemlja nekdanjega Svetega rimskega cesarstva, ki že skoraj pol stoletja ni več obstajalo, izvolili svoje poslance v skupni nemški parlament, ki naj bi nekdanje njegove dežele združil v novo nemško državo, so se začela posameznikom zastavljati nekatera vprašanja.

Ta so močnejše izbruhnili, ko se je v Radovljici pojavil mlajši koroški duhovnik Vincenc Rizzi, sicer brat okrajnega komisarja. Ta mož je sila zanimiva osebnost. Zaradi zgodnje očetove smrti (očitno so imeli v rodu neko bolezen, saj sta tudi on in Evzebij zgodaj umrli), je velik del mladosti preživel pri stricu v Ljubljani, slavnemu ljubljanskemu županu Janezu Nepomuku Hradecem. V gimnaziji je bil dijak Matije Čopa. Nekaj časa je služboval kot uradnik, nato pa vstopil v Celovcu v bogoslovje in 1844. leta pel novo mašo. Bolj kot dušnopastirsko delo sta ga privlačevala litaratura in politika. Že zgodaj se je uveljavil kot koroški pesnik, pisatelj in publicist.⁹ Ker se je v Ljubljani naučil tudi našega jezika, je spremljal kulturno dogajanje med Slovenci. Bil je častilec Prešerna in ga celo prevajal v nemščino. Pokojni Alfonz Gspan je zapisal, da sodi Rizzi "med tiste tujce, ki so takrat globlje kakor večina Slovencev doumeli Prešerna".¹⁰

Revolucija je dala tudi Rizziju možnost, da se je začel politično udejstvovati. Idejo Združene Nemčije je navdušeno sprejel. S tem je seveda prišel navzkriž s svojim dotedanjim odnosom do Slovencev. Čeprav se je zavedal, da v novi veliki nemški državi ne bo realnih upov za njihov obstoj, svojega mnenja ni spremenil. Kljub ljubezni do njih, jim je predvidel zaton, ker pač živijo na ozemlju, ki je za Nemce prepomembno, da bi ga lahko pogrešali. Seveda je imel v mislih predvsem dostop do Jadrana in tržaško pristanišče.¹¹

Ko je take nazore razlagal v Radovljici, se mu ni nič zgodilo, le pristašev ni našel prav veliko. Po njegovem odhodu pa se je predvolilna polemika razvnela. Ob pravolitvah za Frankfurtski parlament 2. maja na Bledu, naj bi nekdo grozil Nemcem z izgonom. Verjetno se je moralo nacionalno nasprotje pokazati tudi drugod. Na volitvah poslanca 5. maja so vsi radovljiški volilni možje, razen treh iz Kroke, podpisali protest proti volitvam in tako prispevali k znamenitemu kranjskemu volilnemu izidu.¹²

O Guzljcem neposrednem deležu pri takemu razvoju razmer v Radovljici nimamo neposrednih dokazov. Iz nekaterih namigov o nekem ljudskem tribunu, ki naj bi ljudi prepričeval proti zvezi z Nemci, bi bilo mogoče marsikaj sklepati, vendar bi bilo to zelo nezanesljivo. Dejstvo pa je, da je Guzelj skupaj z uradnikom Janezom Koširjem ter duhovnikom Lovrom Pintarjem, zelo zgodaj pristopil k ljubljanskemu Slovenskemu društvu, ki je bilo ustanovljeno 25. aprila.¹³ Ker je bil Pintar dokaj radikalen v nacionalnem vprašanju, takšno pa je bilo tudi takratno društveno vodstvo z dr. Martinakom kot predsednikom in Bučarjem kot tajnikom, nam je s tem lahko marsikaj jasno.

Ignac Guzelj je kot navaden gardist vstopil tudi v radovljiško nacionalno gardo, ki pa ni nikoli prav zaživela. Guzljeva popularnost je naraščala, slovel ni samo po mestu ali okraju, ampak precej daleč naokoli. Mnogi so bili prepričani, da mu velik del ljudi, zlasti na podeželju, sledi povsem nekritično. Junijske volitve v dunajski državni zbor so pokazale, da to ni povsem res. Na poslanskih volitvah, ki so bile 20. junija v Radovljici, so volilni možje radovljiškega volilnega okraja že v prvem poizkusu izvolili smledniškega okrajnega komisarja Mihaela Ambroža. Guzelj je dobil le 1 glas. Ker pa je bil Ambrož izvoljen tudi v Škofji Loki in Višnji Gori, je mandat v Radovljici takoj odklonil, onega iz Guzljevega rojstnega mesta pa sprejel. Ker pa so tu kmetje zahtevali, da bi ga dva spremljala, mu svetovala in ga nadzirala, ni bil povsem prepričan, da bo škofjeloška izvolitev priznana. Zato je radovljiški mandat pogojno zadržal. Če ne bo potrjen za Škofjo Loko, bo radovljiški poslanec.

V Ljubljani so sklepali, da do zadnje variante ne bo prišlo in so ukazali, naj radovljiški volilni možje znova volijo. Volitve so bile razpisane za 5. julij. Ali je imel takrat Guzelj ambicijo, da bi sam kandidiral, ni znano. Nenazadnje je tudi ni mogel upoštevati, ker se mu je zgodilo nekaj, česar še zdaleč ni pričakoval. Nekaj dni poprej se je namreč v Radovljici prikazal dr. Franc Auser, doma iz Mirne na Dolenjskem, resnični cesarsko-kraljevi apelacijski svetnik notranjeavstrijsko-primorskega apelacijskega in višjega kriminalnega sodišča v Celovcu. Poiskal je Guzlja in mu povedal, da bi rad kandidiral za poslanca. Prosil ga je za podporo. Radovljiški sodnik seveda ni imel kaj razmišljati, kajti v takratni sodni hierarhiji je bil Auser tako visoko, da ni bilo kaj odlašati. Guzelj se je zelo angažiral, še zlasti, ker je bil kandidat v tamkajšnji okolici popolnoma neznan. Vse proste ure je porabil, da sta obiskovala ljudi in kraje, ki bi lahko prispevali k srčnemu izidu. Bila sta

⁹ Erich Nussbaumer, *Geistiges Kärnten. Literatur- und Geistesgeschichte des Landes. Klagenfurt*, str. 355-360.

¹⁰ *Slovenski biografski leksikon III*, str. 110.

¹¹ Povzeto po gornjem članku.

¹² Vasilij Melik, *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. Zgodovinski časopis II-III, 1948-1949*, str. 69-134, zlasti 103-105.

¹³ ARS, *Arhiv Slovenskega društva 1848, fasc. 2 (seznam članstva)*.

dokaj uspešna. Ko je prišlo do glasovanja, je od 84 možnih glasov dobil dr. Avsec kar 33, njegov glavni nasprotnik kmet in gostilničar Anton Hafner pa le 5 več. Ker ni nihče dobil absolutne večine, so volitve takoj ponovili. Vse misli so bile usmerjene na tiste, ki so ob prvih volitvah dali 12 glasov radikalnemu pravniku dr. Janezu Ahačiču, ki je bil pri oblasteh sicer na slabem glasu. Volilni možje so bili namreč dokaj nepredvidljivi in nikjer ni bilo rečeno, da se bodo odločili za kmečkega kandidata. Zgodilo pa se je, kar je bilo vendarle

Guzelj je bil znova na udaru. 17. septembra mu je pisal dr. Avsec pismo, v katerem ga naslavlja kot dragega prijatelja. Tokrat ga ni prosil le posredne podpore, ampak tudi fizične, saj je pričakoval, da bo Guzelj sam odpotoval v Škofjo Loko in tam agitiral zanj. Naslednji dan pa je apelacijski svetnik v Celovcu zvedel, da misli tam kandidirati tudi ljubljanski gubernijski svetnik Friedrich Creizberger, vitez pl. Kreizberg, eden najvplivnejših mož na Kranjskem, hkrati pa še skrajni konzervativec, ambiciozen in zelo maščevalen mož.

Radovljica sredi 19. stoletja

pričakovati. Od tokratnih 86 glasov jih je dobil zmagovalec Hafner 45. Izid volitev je bil odločen, dr. Avsec pa tudi ni imel vzroka za nezadovoljstvo, saj je tokrat dobil 5 glasov več kot prvič. Z Guzljem sta se zato razšla dokaj prijateljsko.

Dunajski parlament Ambroževe izvolitve v Škofji Loki ni potrdil, zato je ta prevzel radovljiški mandat. V Loki so morali ponovno voliti. 22. avgusta je na razpisane volitve prišlo premalo volilnih mož, zato so jih preložili na kasnejši datum. Ker je Ignacij Guzelj imel tam brata, ki je tudi precej zabredel v politiko, Ločani so ga tudi izvolili za volilnega moža, in ker sta bila v dobrih odnosih, je dr. Avsec, ki je to vedel, znova prosil radovljiškega okrajnega sodnika za pomoč. Vse je bilo zaman. Bližala se je septembrska ponovitev volitev.

Avsec se je takoj zavedel, da spravlja Guzlja v skrajno neugoden položaj in mu ponovno pisal. Sporočil mu je, da v takih razmerah od njega ne more pričakovati, da bo osebno odšel v Škofjo Loko ali se zanj javno izpostavljal. Seveda pa ne bo imel nič proti, če mu lahko pomaga na kakšen drug način. Guzlju je tudi zagotovil popolno diskretnost. Nekoliko naivni Avsec ni vedel, da je isto Kreizberg od njega zahteval že 2. septembra. Ljubljanski gubernijski svetnik je bil v svojem pismu dokaj nesramen. Od Guzlja je namreč pomoč naravnost zahteval. Pisal mu je, da je iz nekega Avščevega pisma zvedel, da mu je pomagal že poprej v Škofji Loki, da je zato uporabil svoje tamkajšnje sorodnike. V mislih je imel očitno tamkajšnje volitve 22. avgusta, ki pa zaradi premajhne udeležbe volilnih mož niso uspeli. Radovljiški okrajni sodnik naj ne pozabi, je nadaljeval Kreizberg, da mu je v prejšnjih časih marsikdaj us-

lišal kakšno prošnjo in da tokrat pričakuje vračilo. Seveda ga pomoči odvezuje, če je to predhodno obljubil Avseu.

Ubogi Guzelj je bil v hudi stiski in je sklenil, da je najbolje ničesar storiti. Mogoče bi bil ta sklep dober, če ne bi bil vmešan Kreizberg. Noben od kandidatov, ki bi jima moral pomagati Guzelj, ni uspel. 28. septembra so šele v tretjem poizkusu izvolili poslanca. Bil je to kmet Janez Sever iz Vižmarij. Kreizbergu je na volitvah sprva še dokaj dobro kazalo, saj je bil na prvem in drugem glasovanju na drugem mestu po številu glasov. Avsee je le pri prvem glasovanju dobil 3 glasove.¹⁴

Ignaciju Guzlju, ki je imel z obema nadrejenima gospodoma opisane sitnosti, vse skupaj ni bilo prav nič všeč. Bolj kot samo delo ga je motilo dejstvo, da je moral pomagati ljudem nasprotnih političnih nazorov. Po drugi strani pa mu je gotovo tudi godilo, da si za njegovo pomoč prizadevajo tako ugledni in vplivni ljudje. Njegova samozavest je rasla, delo v službi mu je šlo dobro od rok.

Pristaši starega sistema, ki so se za nekaj mesecev potuhnili, so ponovno začeli dvigati glave in postavljati različna, tudi provokativna vprašanja. Politične diskusije so postajale vse bolj glasne, mnenja so se dokaj odkrito kresala. Družba, ki se je zbirala v čitalnici in ob večerih po gostilnah, je že precej pozabila na prejšnje čase, ko je bilo treba biti pozoren ob vsaki javno izrečeni besedi. Razlike v mnenjih so se njenim članom zdelc precej običajne. Tudi tisti, ki so spomladi še zelo navdušeno sodelovali, so se nekoliko razšli. Guzlju septembra ni bilo všeč nekritično navdušenje Lovra Pintarja za Hrvate, ki ga ni kazal le v pisanju člankov za slovenske časopise, ampak tudi v nabiranju denarja za njih. Da tudi sam podari 2 gld, se je odločil šele potem, ko je bila akcija že praktično končana in uradni seznam darovalcev v Radovljici zaključen.¹⁵ Vsekakor so bili nekateri radovljiški meščani, zlasti pa uradniki, premalo pozorni na širše politično dogajanje. Tako niso zaznali, da se politična pomlad preveša v politično jesen, ki napoveduje ostro, nekajletno zimo.

6. oktobra je prišlo na Dunaju do nemirov, ki so se izrodili v javno obešenje ministra za vojsko grofa Latoura. Njegova nasilna smrt je naznanjala podobno usodo tudi revoluciji. Nemiri na Dunaju so po monarhiji silno odmevali. Cesarjev beg v Olomoue je skrb mnogih za razvoj dogodkov še povečal. Delovanje dunaj-

skih radikalov pri "uradni slovenski politiki" ni našlo podpore. Novice in Slovenija, kot tudi ljubljansko Slovensko društvo, niso našli za dunajske revolucionarje nobenih simpatij.¹⁶ Čeprav so podobna stališča zavzeli tudi Sloveni v Gradcu in Celju, ni mogoče trditi, da so takšno stališče sprejeli vsi Sloveni. Celovčani so odkrito kazali simpatije za Dunajčane; tudi v Mariboru jih je bilo moč zaznati in še marsikje pri posameznikih. Najbolj zgovoren primer pa so nedvomno slovenski poslanci v dunajskem parlamentu, zlasti Mihael Ambrož, poslanec radovljiškega volilnega okraja, ki je nekatere ideje dunajskih revolucionarjev razlagal po Dolenjskem, v okolici Mokronoga, in bil zaradi tega kasneje v preiskovalnem postopku. Dvor in armada pa sta bila v tistih dneh že toliko močna, da sta si lahko privoščila obračun s prebivalci prestolnice. Vse niti odločanja so se strnile v roke maršala Windisehgraetza. 21. oktobra so začeli njegovi vojaki obkoljevati Dunaj in dva dni kasneje je bila ta operacija končana. 26. so napadli mesto, 30. so njegovi prebivalci kapitulirali in naslednji dan je bilo vsega konec. Začelo se je obračunavanje z radikalnimi revolucionarji. Po cesarstvu je zavel ledeni piš.

Radovljičani so imeli v tistih oktobrskih dneh, podobno kot marea, težave s svечimi in kvalitetnimi informacijami. Stališče Novic in Slovenije niso avtomatično sprejemali, predvsem pa so si mnogi hoteli ustvariti lastno mnenje. Vesti o dogajanju v cesarskem mestu naj bi v mesto prvi prinesel pravnik dr. Janez Ahačič. Mož je bil v političnih stališjih dokaj radikalen, volilni možje so se ga pri volitvah v dunajski parlament marsikdaj spomnili in mu dali po nekaj glasov. Oblastem je zelo predsedal, vendar se jim je s pomočjo svojega pravnega znanja spretno izmikal, zato niso našle pravega povoda, da bi zoper njega sprožile kazenski postopek.

Ta Ahačič je torej v Mulejevi gostilni zbranim razlagal, kaj se na Dunaju pravzaprav dogaja. Latourjeva smrt ni žela odobravanja, drugače pa je bilo z dunajsko nacionalno gardo, v kateri so mnogi videli varuha novega demokratičnega reda. Nekateri njeni uspehi so želi glasno odobravanje. Kar nekaj prisotnih je ob teh vesteh tolklo z rokami po mizi in vpilo: "Ljudstvo je zmogalo!" Tudi Guzelj in uradnik Košir nista znala skriti svojih mnenj in sta ju dokaj glasno izražala, gostilniškimi razmeram in popitemu vinu primerno. Tisti, ki so revolucijo sovražili in imeli z radovljiškim okrajnim sodnikom neporavnane račune, pa so si vse dogajanje, ki je odmevalo po širši okolici, dobro zapomnili.

¹⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Oesterreichischer Reichstag 1848/49, fasc. 48.

¹⁵ ARS, Arhiv Slovenskega društva 1848, fasc. 2, Seznam darovalcev iz Radovljice.

¹⁶ Novice 11., 15. in 25. 10. 1848. Slovenija 10., 13., in 17. 10. 1848.

4. decembra je dobil uradnik v predsedstveni pisarni ljubljanskega gubernija iz Kranja pismo, napisano z izredno drobno in gosto pisavo. Omenjeni "kanelist" (pisal se je Jurij Nepozitek, stanoval pa je v Gosposki 10) kljub nizki funkciji ni bil navaden pisar, ampak očitno polieijski zaupnik. Ko je pismo odprl, je lahko prebral, da je namenjeno samemu guvernerju grofu Wersersheimbu. Verjetno ga je na hitro preletel, opazil, da gre za anonimno ovaduško pismo in ga predal dejanskemu naslovniku.

Pisanje se je začinjalo v zelo patetičnem slogu. Pisec je bralce oziroma oblast pozival, da se je treba upreti nesrečnim razmeram, dobro misleči naj bi stopili na plan. Poudaril je, da je tudi on demokrat, toda pošten, zato je prisiljen poročati. Po teh besedah, ki nas tako spominjajo na našo nedavno preteklost in sedanost, ko smo vsi demokrati že iz zibke naprej, je začel ugotavljati, da je pravi čudež, da je Kranjska v teh razburkanih časih tako mirna. Veliko različnih "šuntarjev" kroži po njej in celo državni uradniki delujejo destruktivno. Veliko jih hodi po deželi, toda kaj takega, kar počenja uradniki v Radovljici, presega vse meje. Okrajni komisar Rizzi, tisti, ki je marea pobegnil z delovnega mesta, ker se je zavedal, da je popolnoma nesposoben, je že eden izmed njih. Ker pa je prepameten in prestrašeno, je to manj vidno. Nevarnejši je aktuar Košir, ki ga vzpodbujajo radikalni časopisi, ki jih prebira. Najbolj nevaren pa je okrajni sodnik Ignacij Guzelj. Do marea je bil največji "servilist", sedaj pa je kolovodja kluba, v katerem so davkar Zettel, trgovec Homan, poštni mojster Avsenek in drugi. Piseu so šli nekateri uradniki in premožni (zadnja dva imenovana sta nedvomno spadala v to kategorijo, v političnem pogledu pa nista ravno sodila v Guzljevo družbo) silno na živce. Najbolj pa je sovražil okrajnega sodnika, zato je o njem nadaljeval, češ, ne samo, da javno kritizira cesarja, ampak je tudi tako predrzen, da je pred kratkim v gostilni navzoče kmete, ko je glasno hvalil dunajske upornike v navzočnosti uradnika Megušarja, nagovarjal, naj v bodoče ne plačujejo davkov. Tako naj bi kamarilo in soldatesko spravili ob sredstva za preživljanje. Vladarja bi morali privleči na Dunaj, da bi videl, kaj je tam povzročil. Windisehgraetza je imenoval krvavega psa. Simpatije naj bi izražal tudi za druge vstajnike v Evropi. Po piščevem mnenju taki ljudje niso prijatelji svobode, nimajo občutka za pravičnost, ne spoštujejo prisege, ki so jo dali vladarju, zasledujejo le lastno korist. Nekateri v Radovljici naj bi se zgražali nad tamkajšnjimi uradniki in se spraševali: "In taki ljudje jedo cesarski kruh?"

Guvernerja je pozval, naj se o točnosti njegovih navedb prepriča pri trgoecu Hudoverniku v Ljubljani, ki je doma iz Radovljice, komisarju finančne straže Edla-

uerju v Kranju, dr. Zoffu v Radovljici, tamkajšnjima bivšemu katedralnemu upravitelju Novaku in pisarju Raku, ki sta del Koširjevega in Guzljevega gostilniškega omizja. Ti bodo opisano potrdili ali pa so lažnivei, kajti vse, kar je napisal, je resnica. Predlagal je, da se brez preiskave takšne slabe uradnike hitro premesti v različne kraje, da ne bodo mogli med seboj komunicirati. Potrebno bi jih bilo skrbno nadzirati. Glede njihovega kaznovanja je predlagal, naj to v bistvu zamenjajo z njihovim ponižanjem: "Pravični stvari, ki bo zmagala, bodo morali dokazati poslušnost!"

Drugih uradnikov naj še ne bi predstavljali. Grofa Wersersheimba je pozval k hitremu ukrepanju, sicer bo na Gorenjskem zaradi uradnikov, ki so pozabili na prisego, dobronamerno ljudstvo preteklost. Pisec končuje svoje pismo z opozorilom, da je kot človek in državljan razjarjen in da bo v primeru, če ne bo ukrepal, o vsem obvestil ministra. Namesto podpisa se je označil "prijatelj svobode in reda".

Gornje anonimno pismo, napisano v najboljši maniri takratnih ovaduhov, na nekaterih mestih kaže, da so bile radovljiške razmere avtorju zelo znane. Ni pa se mogoče znebiti vtisa, da si je mož želel očrtniti tudi nekatere ljudi, ki so imeli z uradniki malo stikov in je imel z njimi neke lastne obračune. Kako je treba obračunavati z državnimi uradniki, mu je bilo dobro znano: premeščanje, razdiranje prijateljskih krogov, onemogočanje prijateljskih stikov, vnašanje nemira, strahu in nezaupanja.

V Ljubljani je v predsedstvenih pisarnah nekoliko avršalo. Ne zato, ker so dobili anonimno pismo, teh so bili vajeni. Presenetile so jih predvsem obrekovane osebnosti, zlasti Rizzi in Guzelj, ki sta uživala nemajhen ugled, in trditve, da v Radovljici obstaja radikalna skupina, katere voditelj poziva celo na zavračanje davkov. Ker so bile v tistih časih že tako težave zaradi regrutacij, si novih z zavračanjem davkov niso upali privoščiti. Davčno vprašanje je bilo zaradi poteka revizije rezultatov stabilnega katastra že samo na sebi dovolj vroče. Oblast se je zaradi zakona o zemljiški odvezi ravno nekoliko oddahnila od neprestanega strahu pred kmečkim nezadovoljstvom. Tudi grožnja z ministrom ni bila neučinkovita, saj je bilo popolnoma jasno, da se anonimni pisec pred njo ne bo obotavljal.

15. decembra je bil Guzelj v Bohinju, kjer je v neki sporni zadevi zasliševal priče. Ko se je dan ali dva nato vrnil v Radovljico, je izvedel, da ga je medtem iskal okrožni glavar baron Mae Neven. Zakaj ga je iskal, mu tudi Rizzi ni znal povedati. Okrajni sodnik tudi ni mogel zvedeti, ali se je takrat okrožni poglavar pogovarjal še s kom drugim.

25. decembra je iz Kranja v Ljubljano prispelo novo anonimno pismo, naslovljeno na policijskega direktorja dr. Franca Janeza Uhrerja, ki je tudi stanoval v Gosposki ulici. Pisec ga je prosil, naj ga izroči deželnemu guvernerju grofu Welsersheimbu. Očitno anonimni pisun ni videl pozitivnih posledic prvega pisma. Zato je tokrat poslal pismo preko osebe, ki je bila poklicno sumničava in ki bo tudi naslovnika prisilila h ukrepanju. Tokratno pismo je v bistvu dvodelno. V prvem je, verjetno zaradi posrednika, skoraj dobesedno ponovil prvo pismo, le da je tokrat oblastnike nagovarjal, naj njegove trditve preverijo tudi pri kranjski in radovljiški duhovščini. Tokrat naj bi premeštili vse uradnike. Prvi del pisma zaključuje s pozivom naslovniku, naj ukrepa, ker bo to prineslo dobre sadove. Pozabil ni tudi na grožnjo z ministrom. V drugem delu pisma ugotavlja, da se je v Radovljici v zadnjem času malo spremenilo. Pohvali le uradnika Negra in Žurgo. Rizzi menda deluje proti interesom vlade le v ozkih krogih, Guzelj vedno in povsod, kamor gre, davkar Zettel pa ob plačevanju davkov. O njih je še zapisal, da Latourja, Jelačiča, Windischgraetzta in Radetzkega označujejo za izdajalske pse, čeprav so prav ti preprečili uvedbo giljotine, mladi cesar naj bi bil po njihovem mnenju tiran kot njegov prednik, sramotili naj bi predpostavljene v Ljubljani, upali naj bi na povratek demokracije. Pisec anonimnega pisma poziva deželnega guvernerja naj vendar preveri njegove trditve, roti ga, naj ukrepa. Vpraša naj dr. Zoffa, pokličejo naj ga v Ljubljano. Oblast ne more trpeti, da uradniki delujejo proti njej. Kako morejo dopustiti, da ob razglasitvi zemljiške odveze niso poudarjali najnižje odškodnine, v cerkvah pa niso niti ərhnili o tem. Oglejajo naj si razglasitvene knjižice okrajnega komisariata Radovljice. Ni dobro, da taki uradniki ostanejo skupaj. Preselitev je najmanj, kar zaslužijo. Na koncu pisec opozarja, da Guzelj in drugi pridobivajo somišljenike. Homan iz Radovljice, Avsenek iz Otoke, nadžupan Resman iz Zgoš, France Prešeren iz Lese, fužinar Janez Toman iz Kamne Gorice so ultra radikalni, prve tri je za te ideje navdušil prav Guzelj. Izrazil je tudi sum, da verjetno obstaja dopisovanje z določenimi društvi. Rovarje, ki se predstavljajo kot potujoči obrtniki, ti ljudje v Radovljici prijazno sprejemajo, skratka imeli naj bi celo nekatere širše povezave. Oblasti je opozarjal, naj ne zaupajo tistim, ki tako stanje pred njo skrivajo. Rizzi je bister in bo skrivno nadaljeval, ostali niti to ne. Dr. Zoff in Megušar bosta potrdila, da govori resnico, prepričali se bodo lahko, da Guzelj res hujska kmete v gostilnah. Megušar, loterist v Radovljici, je pred kratkim slišal, kako je Guzelj kmetom v gostilni govoril, da ne potrebujejo cesarja, ki zažre milijone, ko pošilja ljudi v vojno, da tam zanj umirajo; govoril da je tudi, češ, Jelačič naj bi jih izdal, bil naj bi ljubimec nadvojvodinje Zofije, oblast hoče vse povrniti na staro. Kmetje take besede radi poslušajo in širijo, še zlasti,

zaradi osebe, ki jih govori. Zaključuje, naj poslušajo dr. Zoffa in Megušarja. Če pa tega ne želijo, naj vsaj preselijo omenjene posameznike, da se bodo pretrgale zveze med njimi. Deželnega guvernerja opozarja, da ima moč in tudi odgovornost.

Anonimno pismo, pisano s takim žarom, s tako paterično ljubeznijo do spremenjenih političnih razmer, je učinkovalo. Deželni guverner grof Welsersheimb je 28. decembra primer javil sodišču. Opravil je tudi razgovor z ljubljanskim okrožnim glavarjem baronom Mac Nevenom. Slednjemu ni bilo prijetno poslušati, kakšne politične rovarje ima pravzaprav med uradniki v svoji kresiji. Na podlagi opravljenih razgovorov je sklenil takoj ukrepati. Sprejel je misel pisea anonimnih pisem, da je treba omenjene uradnike prestaviti. Aktuar Janez Košir, Guzeljev sodelavec, je bil prestavljen v okrajni komisariat Zalog v začetku januarja 1849.¹⁷ Dekret o prestavitvi je prišel v Radovljico 10. januarja. Takoj so skušali prestaviti tudi Guzelja in so se 28. decembra obrnili na višje apelacijsko sodišče v Celoveu. To je tak ukrep dovolilo, vendar so nekateri sodniki, ki so ostali v manjšini menili, da bi bilo za tak korak potrebno Guzeljevo soglasje. Ob tej priliki so dobili naknadno soglasje tudi za Koširja. Oblast se očitno ni mogla takoj odločiti za prestavitev okrajnega sodnika v Radovljici in je sklenila še malo počakati.

Sredi januarja je bil Ignac Guzelj znova v Bohinju. Tudi tokrat je prišel v Radovljico baron Mac Neven, okrožni glavar s podobno nalogo kot mesec poprej. Tokrat je zvedel, da se je kresijski glavar ustavil tudi v gostilni Mulej ali "Pri sodarei", kjer se je pogovarjal z Megušarjem, dr. Zoffom, Novakom in še nekaterimi. Guzelj seveda ni bil toliko naiven, da ne bi vedel, da mu nekaj pripravljajo. Očitno je nevarnost podcenjeval. 10. februarja se je manifestativno udeležil Prešernovega pogreba v Kranju. Kasneje je sicer zatrjeval, da ni poizvedoval, kaj je hotel Mac Neven zvedeti od nje, vendar to ni moglo biti res. Okoli 10. februarja je prišel v Radovljico finančni uslužbenec Edlauer iz Kranja in razglašal, da je za premestitev sedaj na vrsti Guzelj.

Mac Neven je v poročilu guberniju o januarskem obisku v Radovljici, ki ga je opravil na podlagi ustnih obvestil o anonimnih pismih, ugotavljal, da se razen v enem primeru ni mogel prepričati o točnosti anonimnih obtožb proti Guzelju. Kljub temu pa je ugotovil, da je bil okrajni sodnik v tistih ęasih in ob tistih dogodkih, ob katerih ga bremenijo, nedvomno tako razburjen, da je bilo njegova dejanja in besede pogosto, vsaj na videz, mogoče tako dojeti, kot mu očitajo.

¹⁷ ARS, *Deželno predsedstvo 1849, fasc. 1, 39/p, 4. 1. 1849.*

Čeprav je okrožni glavar ugotavljal, da ima Guzelj najboljše službene ocene in priporočila predpostavljene ter uživa veliko popularnost med kmeti, je predsedstvu gubernija predlagal, da ga premestijo na Vrhniko. Tam naj ima enak naziv, povrnejo naj mu tudi stroške za selitev. Njegovo obnašanje v Radovljici naj bi bilo takšno, da bi v določenih primerih težko nadomeščal okrajnega komisarja. Tovrstno poročilo je bilo napisano 21. januarja. 5 dni kasneje je na Dunaj že potovalo pismo, namenjeno notranjemu ministru, s prošnjo, da dovoli premestitev Guzelja in naknadno tudi Koširja.¹⁸ Oboje se je brez odlašanja zgodilo. 29. januarja je grof Stadion, ki je o tej zadevi kontaktiral tudi s pravosodnim ministrom, že podpisal ustrezno pismo. Hkrati je naročil, da ju morajo na novem službenem mestu nadzirati in mu v slučaju nadaljevanja opisanih dejanj poročati. Tudi Rizzijevemu delovanju naj deželni guverner posveti ustrezno pozornost.¹⁹ 8. februarja so v Ljubljani še formalno sestavili ustrezne sklepe ter že obvestili Koširjevega in Guzeljevega nova predstojnika, naj pazita na politično delovanje tja prestavljenih radovljiških uradnikov. 14. februarja so na ljubljanski kresiji napisali premestitveno odločbo za Guzelja. Pojasnili so mu, da je zaradi službenih ozirov v enakem nazivu premeščen na Vrhniko. Svoje posle naj v Radovljici preda okrajnemu komisarju Rizziju in se takoj odpravi na pot. 15. februarja je Guzelj to odločbo tudi prejel.

Okrajni sodnik v Radovljici ni takoj dojel resnosti razmer. Tudi ni opazil, da mu nekateri predpostavljeni zaupajo in mu hočejo pomagati tako, da ga umaknejo iz Radovljice, kjer nekatere njegova navzočnost moti. Na premestitveno odločbo se je takoj pritožil. Zahteval je, da mu pojasnijo tudi službene razloge, zaradi katerih je premeščen. Očitno je guberniju napovedal še pritožbo na ministrstvo. Gubernij mu je odgovarjal preko kresije. Opozoril ga je, da so razlogi državni in se jim mora kot državni uradnik podrediti. Ukaz o premestitvi sta sprejela notranje in pravosodno ministrstvo, zato da se nima kaj pritoževati, ampak naj se takoj preseli na Vrhniko. V dopisu s kresije so ga še opozorili, da bo dobil za selitev poseben denar. Tudi ta odločitev je kazala na to, da so mu nekateri še naklonjeni. Tistim, ki so sami povzročili vzrok za premestitev, tovrstnih stroškov namreč niso povrnili. 22. februarja je Guzelj predal posle novemu okrajnemu sodniku, ki je prišel z Vrhnike. Nato je zaprosil za nekajtedenski dopust. Na Vrhniko je tako prišel šele zadnjega marea in tam ostal do 25. julija 1850.

Na novem delovnem mestu so na Guzelja dejansko pazili. 18. junija so iz okrajnega komisariata Vrhnika na predpostavljeni okrožni urad v Postojni poslali poročilo. V njem trdijo, da je Guzelj pri njih šele 4 tedne. Ta podatek nam pove, da se je kasneje Guzelj motil, ko je trdil, kdaj je nastopil službo. Njegov dopust je bil očitno zelo dolg. To, kar je ob svojem prihodu obljubil okrajnemu komisarju, namreč, da se bo izogibal delovanju, ki bi nasprotovalo vladnemu programu, izpolnjuje. Z uradniki ima le uradne stike, druge družbe ne išče. Obnaša se zelo zadržano. V spremljajočem dopisu deželnemu predsedstvu so v Postojni še dodali, da je njegovo obnašanje tako, da mu ni mogoče ničesar očitati. Čas naj bi pokazal, ali je to trajna sprememba njegovega obnašanja. Po neki ustni izjavi je to mogoče pričakovati.²⁰ Zdi se, da se je Guzelj obema predpostavljenima že priljubil in sta mu hotela pomagati.

Anonimni pisec pa še ni odnehal. 11. aprila 1849 je bilo zopet preko omenjenega Nepozitka, celo preko njegovega domačega, ne pa uradnega naslova, deželnemu guvernerju iz Kranja poslano tretje anonimno pismo istega avtorja. Najpreje se razburja, ker naj se ne bi nič zgodilo. Rizzi ni bil premeščen, Guzelj je dobil celo dopust, uradnikov Zettla in Wagnerja ne nadzirajo. Guzelj naj ne bi hotel na Vrhniko, ampak naj bi zamenjal svoje radovljiško delovno mesto z enakim na Brdu. Posledice slabe kadrovske politike na Gorenjskem naj bi bile po mnenju anonimnega pisca lepo razvidne iz praškega časopisa *Slawische Zentralblätter* št. 57. Na nekem drugem mestu imenuje ta časopis "confugium peccatorum". Sedaj naj bi v Radovljici rovarila Žurga in Šušteršič, ki je zamenjal delovno mesto s Koširjem. O oktroirani ustavi naj bi tamkajšnji uradniki javno govorili, da je to papir za brisanje zadnjice. Zahteval je, naj bi s temi ničvredneži strože ravnali. V bodoče naj bi pazili, da bodo dobra uradniška mesta dobili predvsem konzervativni ljudje, ne pa taki kot Rizzi, ki je glavni krivec za razmere v Radovljici. Te je čutili že tudi pri kmetih, ki naj bi avstrijski armadi v Italiji privoščili poraz ter nato s pestmi izpeljali zemljiško odvezo. Rizzija imenuje šankovskega junaka, ki naj bi se hvalil, da zato ni bil prestavljen, ker je odločno nastopil proti prestavljenima. Guzelj naj bi bil ne samo najslabši, ampak tudi neumen. Oba s Koširjem naj bi bila zelo optimistično razpoločena in govorila, da bosta deželnemu guvernerju in okrožnemu glavarju kmalu pokazala fige.

Pisec oblast poziva, naj pazi pri kadrovanju, ker sedanje ministrstvo žal ne bo večno. Nato zmerja še druge gorenjske uradnike, tudi kranjskega okrajnega ko-

¹⁸ ARS, *Deželno predsedstvo 1849, fase. 1, 140/p, 26. 1. 1849.*
¹⁹ *Prav tam, fase. 2, 342/p, 29. 1. 1849.*

²⁰ ARS, *Tajni predsedstveni spisi 1848, 1849, 201/p, 21. 6. 1849.*

misarja Pajka. Za nikogar ne najde dobre besede. Celofskof Wolf v Ljubljani bi moral bolj paziti, kakšne duhovnike nastavlja po deželi. Pisee se neprestano sklicuje na velike prednosti konzervativizma, ki naj bi ga oblast ne upoštevala. Poleg sovraštva do Slovanov razgalja v bistvu svoj obup, ker ni dovolj upoštevan. Njegovе informacije so površne, slone na govoricah, ki jih ni sposoben preveriti. Tokratno pismo je tudi vsebinsko neurejeno in kaže na nekoliko zmede, ki je lahko tudi posledica hudega razočaranja. Vsa tri anonimna pisma lahko označimo za izdelke okorele in omejene birokratske pameti, ki so mu spremenjene družbene razmere zrušile dotodanje predstave. Po vsem tem, kar je napisal o razmerah v Radovljici, lahko dvomimo, da je mož živel v tem mestu. Na ovojni del tega pisma je nekdo s svinčnikom pripisal Anton Prost. Mož s takim imenom in primkom pa je tedaj služboval v Kranju, kjer je bil na okrajnem komisariatu eden od obeh uradnih slug.²¹ S tem je zelo verjetno tudi pojasnjeno, zakaj so vsa tri pisma bila poslana v Ljubljano iz Kranja.

Guzljev odhod iz Radovljice je nedvomno široko odmeval. Sam Guzelj se je težko sprijaznil z njim. Svoj položaj je očitno nekoliko preecenjeval in je marsikaj poizkušal, da bi ga rešil. Verjetno se je nekoliko preveč zanašal na nekatere prijatelje, ki so hitreje kot on opazili, iz katere smeri piha veter. Bližala se je reorganizacija uprave in sodstva, pred durmi je bila razporeditev na nova delovna mesta. V takih razmerah se je bilo težko izpostavljati, še zlasti, ker marsikdo ni vedel, kakšne podatke ima oblast o njegovem delovanju v revoluciji 1848/49.

Pismo gubernija dunajski vladi o razmerah med radovljiškimi uradniki z dne 26. januarja 1849, je 3. februarja dobilo razburljivo dopolnilo. Poročalo je namreč o sumu, da naj bi bili radovljiški ultraradikali povezani z dunajskimi prevratniki. Iz Ljubljane so sicer pisali, da nimajo nobenih zanesljivih podatkov. Na to naj bi jih napeljale radovljiške zveze s Koroško. Tamkajšnje Demokratično društvo je imelo zveze s sorodnim na Dunaju. Na Koroškem naj bi že pred oktobrsko vstajo vedeli, kaj se pripravlja. Iz Ljubljane so se pohvalili, da so že začeli s poizvedovanjem, da pa ne vedo, koliko bodo uspeli, ker ljudje o tem nočejo govoriti. Kot pravi pisee, bi bilo potrebno postopati inkvizitorno, to je s hišnimi preiskavami in kršenjem pisemske tajnosti. Ker so na Dunaju ujeli Antona pl. Stahlberga, ki je bil posebej aktiven član Demokratičnega društva v Celoveu,²² bi lahko preko njega prišli tudi do

podatkov o dogajanju v Radovljici. Ta, očitno v ljubljanskih policijskih krogih sestavljen dopis, zaključuje sporočilo, da je celovski kresiji naročeno, naj pazljivo razišče, ali celovško Demokratično društvo, formalno razpuščeno, tajno še deluje.²³

Vse to ljubljansko pisanje je bilo za dunajske vladne kroge kot naročeno. Ujelo se je namreč z prizadevanji vlade, da poglavitne akterje revolucije za vselej onemogočijo. Posebno so bili pozorni na omenjanje kakršnihkoli tajnih družb in širših povezav. 14. februarja so v Ljubljani prejeli pismo z Dunaja, v katerem grofu Wellersheimbu naročajo, naj Guzljevo in Koširjevo dejavnost natančneje spremljajo, hkrati pa jo tudi raziščejo. Zasllišijo naj priče in ukrepajo ter o vsem obvestijo ministra za notranje zadeve.

Guverner je nalogo takoj prenesel na okrožnega glavarja Mae Nevena. Naročeno mu je bilo, naj v tej zadevi stopi tudi v stik z ljubljanskim kriminalnim sodiščem.²⁴ O nadaljnjem poteku dogodkov vse do jeseni leta 1853 imamo razmeroma malo dokumentov. 1. julija 1850 je bil Ignac Guzelj imenovan za prisednika pri deželnem sodišču v Ljubljani. 4. maja 1853 je policijski direktor dr. Uhrer, ki je v Ljubljani spremljal Guzljevo delovanje, zapisal, da je nedružaben. To trditvev lepo ilustrira tudi neko poročilo o njem z dne 13. septembra 1853, ki ga bomo v nadaljevanju še omenili. Njegov takratni predstojnik ga namreč imenuje Janeza Guzlja, kar pomeni, da sta si bila tako tuja, da ga je v bistvu poznal le po priimku. Policijski ravnatelj je bil prepričan, da ga skrbi lastna prihodnost ob reorganizaciji uprave in sodstva. Ugotavlja, da je prisegel po novi službeni prisegi, kar nekateri razlagajo, da se je hotel s tem prikriti. Njegovo obnašanje naj bi bilo tedaj brez pripomb. Zanimivo je, da ga označuje kot nekdanjega skrajnega demokrata, predsednika radovljiškega demokratičnega društva, pa tudi kot dobrega sodnika.²⁵

Kot je razvidno iz teh besed, njegova preteklost ni bila pozabljena; še naprej so bdeli nad njim. Janez Pajk, nekdanji kranjski okrajni komisar, je ob reorganizaciji uprave postal radovljiški okrajni glavar. Poleti 1852 je moral za pohvalo predlagati tiste prebivalee svojega okraja, ki so bili leta 1848 "zvesti vladarju". Ob tem je opisal svoje videnje takratnih dogodkov. Pravi, da se duhovščina v letu 1848 ni vmešavala v politiko (seveda ima tu v mislih revolucionarno stran), da pa so v tem pogledu vodili radovljiški uradniki. Govorili so stvari, ki ne pritičejo državnim uradnikom. Neprimerno je bi-

²¹ *Provinzialhandbuch des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1848*, str. 57.

²² Wilhelm Wadl, *Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahre 1848*. Carinthia 174, 1984, str. 375 ss.

²³ ARS, *Tajni predsedstveni spisi, 1848-1849*, 319/P, 3. 2. 1849.

²⁴ ARS, *Tajni predsedstveni spisi, 1848-1849*, 27/G.P.

²⁵ ARS, *Tajni predsedstveni spisi, 1850-1852*, No 237K, 4. 5. 1852.

lo tudi njihovo obnašanje. Edino von Negra pohvali, čeprav naj bi se nekaj časa obnašal (tudi na novem delovnem mestu v Kranjski gori) kot simpatizer Slovanov. Tudi takratnih učiteljskih skupščin se nerad spominja, ker so bile dokaj burne. Guzlja neposredno ne omenja, jasno pa je, da se je "slab" glas o radovljiških uradnikih nanašal na čas njegovega bivanja v Radovljici.²⁶ Zaradi številnih hujših primerov, zgledega Guzljevega obnašanja ter obsežne reorganizacije uprave in sodstva, ki je potegnilo za seboj pravo preseljevanje uradnikov, so raziščevanje njegovega primera odlagali, ne pa odložili. Vodilo ga je e. kr. notranjeavstrijsko-primorsko apelacijsko in višje kriminalno sodišče v Celoveu.

Kot vse kaže, so v poznem poletju 1853. leta želeli Guzljev primer rešiti. Reorganizacija sodstva je dajala tudi njemu določne možnosti, ki pa jih zaradi njegove neraziščene preteklosti ni bilo mogoče izpeljati. Ni mogoče izključiti niti možnosti, da je nekdo nasprotoval njegovemu napredovanju, pri čemer se je sklieval na Guzljevo vlogo v letu 1848 v Radovljici. Iz Ljubljane so v Celovec 10. septembra 1853 poslali neko pismo, ki je pospešilo sodno preiskavo zoper Guzlja. Očitno pa se je nekaj dogajalo že pred tem, a tega iz ohranjenega telegrama z dne 13. septembra ni mogoče razbrati. Istega dne so z ljubljanskega sodišča poslali poročilo o njegovem službovanju. To je bilo za Guzlja skrajno ugodno. Povedali so sicer, češ da so vedeli, da Guzlju pripisujejo skrajno demokratične nazore, zato da so ga kot takega tudi natančno opazovali. Zaposlovali so ga predvsem s kazenskimi primeri, ki jih je hitro in uspešno rešil. Nekoliko manj uspešen naj bi bil pri nadziranju ljubljanske jetnišnice. Kakršnihkoli političnih tendene pri njegovem strokovnem delu niso mogli ugotoviti. Te so skušali posredno izluščiti vsaj iz njegovih glasovanj v procesih, ko je sodnim obravnavam prisostvoval kot sodni prisednik. Tudi v drugih primerih je bilo njegovo strokovno delo preverjeno s političnih vidikov.

3. oktobra 1853 je pravosodno ministrstvo ukazalo sprožitev postopka. Ta naj bi potekal hitro in natančno. Vtis je, kot da bi se bali zastaranja primera. 5 dni kasneje so iz Celovea deželnemu sodišču v Ljubljani že naročili, naj raziščejo obdolžitve, češ da je Guzljel leta 1848 protivladno deloval, posebno naj preverijo trditve, da naj bi v znak simpatij z dunajskimi uporniki oktobra 1848 javno raztrgal proklamacijo kneza Windischgraetza Dunajčanom, listke pa raztresel, tudi da je časopis, kjer je bilo natisnjeno ime cesarja Ferdinanda, na tistem mestu s prstom preluknjaj, ga vrgel na tla in

pohodil (to naj bi se zgodilo v uradnih prostorih), nadalje da je ljudi nagovarjal, naj ne plačujejo davkov in jim zagotavljal, da je tako nasprotovanje vladi zakonito. Zaslišijo naj vse možne priče in osumljenega Ignacija Guzlja. Vsc ugotovitve naj jim z lastnim mnenjem kar najhitreje dostavijo. Ljubljansko sodišče je nalogo 20. oktobra preneslo na takratnega radovljiškega sodnika Matevža Pintarja, nekdanjega Guzljevega predstojnika v Novem mestu. Ta se je 1848. leta kot okrajni sodnik v Novem mestu in okrajni komisar v Krškem s "trdnim, neprestrašenim in pokončnim obnašanjem proti rovarjem" tako odlikoval, da po koncu revolucije ni samo napredoval, ampak so ga predlagali celo za odlikovanje.²⁷ Zanimivo je dejstvo, da dogodki leta 1848 v Radovljici niso prav nič prizadeli Rizzija, saj naj bi tudi ta dobil pohvalo, če že ne priznanje.²⁸ Od Pintarja so zahtevali, naj delo kar najhitreje opravi, vendar z največjo natančnostjo. Omenili so mu, da naj bi leta 1848 v Radovljici v Prešernovi kavarni obstajala čitalnica, kjer naj bi bilo oktobra zelo burno. Seznanili so ga tudi z obtožbami glede Windischgraetza, vladarja in davkov, ugotovi naj, ali je res stalno nastopal proti vladarski hiši, preveri, ali je bil nemoralen, ali je obstajalo demokratično društvo, če je bil Guzljel njegov predsednik, ali je res preko sorodnikov hujškaško deloval na področju Škofje Loke. Poleg Guzljevih naj raziskuje podobna dejanja Koširja.

Pintar se je zelo intenzivno posvetil zaupani nalogi in zbral obsežno dokumentacijo, ki smo jo že v precejšnji meri črpali. Iz vprašanj, na katere naj bi skušal zbrati odgovore, lahko razberemo, da so poleg zgoraj citiranih anonimnih pisem obstajala še druga za Guzlja neugodna poročila. Posebej se nam zdi vredno opozoriti na očitke, da je hujskal škofjeloške kmete. Skoraj ne more biti dvoma, da je v oblikovanju teh vprašanj vidna Kreizbergova roka. Očitno je pri nekaterih še vedno obstajala želja, da bi Guzlja uničili. Kako bi sicer lahko drugače razložili širitev obremenilnih zadev, do katere je nedvomno prišlo v Ljubljani.

Radovljiški sodnik je najprej sestavil seznam tistih, ki naj bi o vsej zadevi kaj vedeli. Pri tem se je moral opreti na nekatere dokumente ali pričevanja, ki pa se nam niso ohranila. Uradniki, ki so leta 1848 službovali v tem mestu, so bili sedaj v različnih kranjskih krajih, enako velja tudi za nekatere druge. Te so na njegovo prošnjo zaslišali tamkajšnji sodniki in mu poslali zapisnike. Rizzi je bil že pokojni, prav tako tudi Novak, ki ga je pisec anonimnih pisem večkrat omenjal. Sestavil je 10 osnovnih vprašanj, nekateri zaslišaneji so dobili še nekatera specifična, pri drugih je zopet nekatera iz-

²⁶ ARS, *Tajni predsedstveni spisi, 1850-1852*, 64/G.P., 7. 7. 1852.

²⁷ ARS, *Tajni predsedstveni spisi 1848-1849*, 54/G.P., 6. 8. 1849.

²⁸ Prav tam.

pustil. Selekcija vprašanj je bila odvisna od družbenega položaja zaslišanega. Razvrščena so bila takole: trganje Windischgraetzovega proglaša, prebadanje cesarjevega imena, zavračanje davkov, Guzljeva morala, obstoj čitalnice, obstoj demokratičnega društva in Guzljevo predsednikovanje le-temu, vplivanje na Škofjeločane, renome Prešernove kavarne, Koširjevo udejevtvovanje, delež drugih uradnikov pri prevratniškem delovanju. Od 27. oktobra do 5. novembra 1853 je zaslišal 25 ljudi. Vsi so bili najprej opomnjeni, da morajo govoriti resnico, morali so se predstaviti in navesti, čč so že bili kaznovani. Nihče ni bil predkaznovan. Njihovi odgovori so bili v bistvu naslednji.

Silvester Keše, 37 let, zakristan in katehet: Slišal je, da so imeli v čitalnici časopis Radikal. Na uho so mu prišle tudi govornice o pozivih k zavračanju davkov. Guzelj je bil pri ženskah popularen in z neko dekle naj bi imel otroka. Sam je bil le tri mesece član čitalnice. Ni bil navzoč, slišal pa je, da so v njej debatirali o politiki. Za Koširja je veljalo, da ima podobne nazore kot Guzelj. Uradnik Wagner je bil zelo aktiven pri ustanavljanju nacionalne garde. O ostalih dejanjih, ki so bremenila radovljiškega sodnika, ni nič vedel.

Jožef Rok, 46 let, samski, uradnik v Radovljici: Guzlja je hvalil, da je bil pošten in pri ljudeh priljubljen. Bil je proti nacionalnim prepriro, demokratičnega društva ni bilo. Guzljev brat naj bi bil špekulant in naj ne bi imela zvez. S Koširjem sta bila oba Ločana. Vsega, kar obtožujejo Guzlja, naj bi bil kriv pokojni upokojeni oskrbnik Novak, ki je zaradi revščine in osebne pokvarjenosti ovajal ljudi in s tem nekaj malega zaslužil. Ob njegovi smrti so v njegovi zapuščini našli obremenilno gradivo. Tudi on o vsem ostalem ni nič vedel.

Jožef Zettel, 56 let, poročen, oče dveh otrok, davčni uradnik: O najhujših Guzljju očitanih deliktih ni nič slišal. Davkom se leta 1848 kmetje niso upirali in so redno plačevali. Bil je član čitalnice, ki je obstajala že pred letom 1848. V njej so bili včasih nacionalni prepiri, Guzelj je bil bolj za Nemce. Tudi on o ostalem ni nič vedel. Zelo pa je obremenil pokojnega Novaka, obsodbe zoper sebe je odločno zanimal, tudi ko ga je Pintar še dodatno zaslišal.

Simon Vovk, 52 let, župnik in dekan v Radovljici: Guzelj ni bil ravno najbolj reden obiskovalec cerkve, pogosto je ponočeval. Čitalnica, katere član ni bil, je obstajala že pred letom 1848. Od verodostojnih ljudi ni slišal nič takega, kar očitajo nekdanjemu okrajnemu sodniku. Kavarna je bila 1848. leta bolj na slabem glasu, ne more pa tega reči za najemnico. Košir in Wagner sta bila bolj prostodušna v izjavah. Naštel je nekatere okoličane, ki so zahajali v Radovljico, vendar ne ve, zakaj.

Jurij Križaj, 48 let, poročen, sodni izvršitelj: Nič ni vedel o stvareh, ki naj bi bremenile Guzlja. Če bi se resnično dogodile, bi moral vedeti zanje, saj je izvajal policijski nadzor. Guzlja je hvalil, da je bil zelo priljubljen, redno obiskoval mašč, v uradu so imeli le Laibacher Zeitung. Ker je šc na podstrešju, naj pogledajo sporni primer. Vsega naj bi bil kriv Novak.

Nace Mužan, 65 let, samski, posestnik in župan v Rečici: Leta 1848 je pogosto zahajal v Prešernovo kavarino in klepetal z uradniki, tudi z Guzljem. Čitalnica je obstajala že pred 1848., njen član ni bil. Guzljev brat je "v redu človek", tudi Koširja je hvalil. Kot pokvarjenega denuncianta je bremenil Novaka.

Gasper Pibrovč, 52 let, poročen, oče 8 otrok, fužinar in župan v Kropi: Z ničemcr ni bremenil ne Guzlja ne Koširja. O nobeni stvari ni hotel nič vedeti. Tega in gornjega Pintar ni spraščeval o Guzljevi morali. Očitno se mu ni zdelo primerno, da bi kmetje govorili o tako kočljivih vprašanjih povezanih z državnimi uradniki.

Matevž Juretič, 37 let, poročen, oče 5 otrok, učitelj: Nič obremenilnega ni povedal. Guzlja je hvalil, redno naj bi hodil k maši. Že pred letom 1848 je bila v Prešernovi kavarni čitalnica, bil je njen član. Sodnik ga je opozoril, naj ne prikriva spornega dogajanja v njej, ker obstajajo papirji, ki govorijo drugače. Učitelj je vse zanimal in bremenil Novaka, ki je bil star in tečen, saj je stalno silil v ljudi in spraševal po novicah. Juretič se je na zapisnik podpisal v gajici. Iz sodnikovega odnosa do učitelja je razvidno, da ta poklic ni bil pretirano spoštovan.

Matija Zalokar, 56 let, poročen, oče 1 otroka, lekarnar: Nič slabega ni mogel povedati o ljudch in dejanjih, o katerih je bil vprašan. Bil je član čitalnice, ki je obstajala že pred 1848. Vsega je kriv Novak, ki je rad lagal.

Friderik Homan, 32 let, samski, trgovcc v Radovljici: Nič slabega ni slišal, tisto pa, kar očitajo Guzljju in Koširju, naj bi se nikoli ne zgodilo. Bil je član čitalnice, vendar je bil v njej le kakih 3-krat.

Franc Serafin Hudovernik, 28 let, poročen, trgovcc v Radovljici: Guzlja je le hvalil. Nič slabega ni vedel povedati ne o njem ne o Koširju.

Jernej Hudovernik, 37 let, poročen, oče treh otrok, trgovcc v Radovljici: Tudi on ni mogel z ničemcr ustreči zasliševalcu Pintarju, saj ni o ničemcr nič vedel. Bil je član čitalnice, vendar je bil v njej kvčejcmu 3-krat.

Marija Mulej, 52 let, vdova, mati 7 otrok, gostilni-

čarka v Radovljici: Guzelj in Košir sta se hranila pri njej. Bila sta zelo v redu, nič očitancga nista naredila. Hudo je obremenila Novaka. Ta se je hotel maščevati Guzlju, ker ga je zalotil pri zakotnem pisaštvu.

Vincenc grof Thurn, 63 let, poročen, oče 5 otrok, graščak: Bil je član čitalnice, vanjo je zahajal porcdko in le takrat, ko je bila prazna. Nič ni slišal ali vedel o dejanjih, ki jih očitajo Koširju in Guzlju. Slednjega je slabo poznal, le enkrat je mogoče spregovoril z njim 10 besed. Leto 1848 je prečivil zelo osamljen z družino, nikamor niso zahajali. Tudi on je brcnil Novaka.

Matija Kunstcl, 38 let, samski, posestnik in župan v Radovljici: Nič ni vedel o zadevah, ki so zanimalc sodnika Pintarja. Spominjal se je le, da se je leta 1848 vse balo razburjenih kmctov ter kovačev iz Kroke in Kamne Gorice, meščani in uradniki so si skupaj prizadevali za obrambo Radovljicc.

Franc Rabič, 46 let, samski, kavarnar in gostilničar: Guzelj in drugi uradniki so pogosto obiskovali njegov lokal, nič takega se ni dogajalo, kar jim očitajo. Nekdanji radovljiški sodnik je bil zelo moralen človek.

Janez Avscnek, 39 let, poročen, oče 3 otrok, poštar na Otoku: Porcdko je hodil v Radovljico, ni bil član čitalnice. Pogosto je bil z Guzljem, ki je bil pošten in dober človek, patriot. Zatrnil je, da ne verjame, da bi očitano lahko storil.

Franc Just Prešeren, 42 let, poročen, oče 1 otroka, posestnik na Bledu: Večkrat je prišel v čitalnico, ki je bila v njegovi kavarni in jo je oddajal v najem. Veliko je bil med ljudmi, zato bi slišal, če bi Guzelj ali Košir kaj očitancga naredila. Novak je 1849. leta umrl, pustil je veliko dolgov. Rad je provociral ljudi in jih spraševal o raznih stvareh. Guzelj in Košir sta mu preprečevala opravljanje zakotnega pisaštva.

Viktor Jerman, 30 let, oče 1 otroka, posestnik gostpostva Kamen pri Begunjah: Bil je večkrat v čitalnici, ker je bil njen član. Nikoli ni slišal uradnikov govoriti zoper državo. Tudi on je brcnil Novaka.

Janez Lovro Potočnik, 51 let, poročen, oče 5 otrok, fužinar in trgovec v Kropi: Bil je član čitalnice, vanjo je pogosto zahajal. Nič ni vedel o razgrajanju oktobra 1848 v njej in nič slabega se ni mogel spomniti o Guzlju ali Koširju.

Janez Toman, 39 let, poročen, oče 4 otrok, fužinar in župan v Kamni Gorici: Zanikal je, da bi bil član čitalnice. V Radovljico je zahajal le po opravkih. O ostalih zadevah, o katerih ga je spraševal sodnik Pintar, ni nič

vedel. Okrivil pa je Novaka.

Janez Resman, 55 let, poročen, oče 1 otroka, posestnik in tovarnar platna: Bil je član čitalnice. Obiskal jo je le enkrat. Nič ni slišal o Guzljem neprimernem obnašanju in govorjenju. Podvomil je, da bi se lahko kaj takega dogajalo v Radovljici, ker tamkajšnji ljudje niso takc vrste.

Marija pl. Schossolan, 51 let, poročena, mati 4 otrok, najemnica Prešernove gostilne in kavarne: V čitalnici, ki je bila v isti stavbi, se ni dogajalo nič takega, kar očitajo njenim članom. Guzlja je hvalila, kratek čas je bil pri njej celo na hrani.

Jakob Kelbel, 50 let, poročen, oče 10 otrok, občinski odbornik in posestnik iz Bohinjske Belc: Dobil je le tri vprašanja, na katera je odgovarjal v slikoviti ljudski govorici. Guzlja je dobro poznal. Če takoj umre, ne more pozitivno odgovoriti, da bi Guzelj nagovarjal ljudi proti plačevanju davkov. Tudi drugi niso kaj takega pripovedovali. Vse je laž. Takrat je bil župan in bi za Guzljevo hujskanje gotovo slišal.

Jera Klinar, 38 let, vdova, mati 2 otrok, gostilničarka v Mlinem: Guzlja je dobro poznala, saj je pogosto prihajal v njeno gostilno. Prvič sliši, da bi v Mlinem ali Bohinjski Beli nagovarjal ljudi proti davkom. Vse je laž. Prvič tudi sliši, naj bi bil radikal. Mogoče ga je kdo slišal na glas brati, pa je mislil, da pripoveduje svoje mnenje.

Hieronim Ullrich, 42 let, poročen, oče 6 otrok, gozdni upravitelj posesti briksenških škofov na Bledu: Bil je član čitalnice. Nič takega, kar obtožujejo Guzlja in Koširja, se ni dogajalo, ker bi v takem primeru takoj izstopil. Tudi od ljudi ni slišal, kar jima očitajo. Guzelj je bil dober človek, pomagal je revnim, organiziral je denarno nabirko za svojce umrlega uradnika. Tudi on je brcnil Novaka, saj je celo bral ovađuška pisma iz njegove zapuščine, ko je ta 1849. umrl.

Po pošti je Pintar prejel naslednja zaslíšanja oziroma izjave oseb, ki so nekđaj službovale v Radovljici:

Alojz Megušar, 30 let, poročen, oče 2 otrok, sodni uradnik v Vipavi: O ničemer ni nič vedel. Z Guzljem si nista bila intimna, ni bil član čitalnice. Podpisal se je v gajici.

Janez Loger, izjava iz Vipave, uradnik: Nič ni vedel ali slišal o dogajanju, ki ga očitajo Guzlju. Povedal pa je, da je bila vpisnina v čitalnico 2 gld ali 1 gld 30 kr, mesečna članarina pa 40 kr. Predsednik naj bi bil Rizzi, najeti so imeli dve sobi, gojili so družabno življenje.

Ob pustu so priredili tombolo in ples.

Karl baron Aichelburg, izjava iz Tržiča, uradnik: 24. junija 1848 je bil premeščen v Smednik. Do takrat se ni zgodilo nič takega, kar obtožujejo Guzlja, za kasneje pa ne ve.

Jožef Žurga, 34 let, samski, sodni uradnik v Novem mestu: Nič ni mogel potrditi glede trganja Windisehgraetzovega lepaka. Vladarjevega imena v časopisu v uradnih prostorih takratni radovljiški okrajni sodnik ni preluknjaj in vrgel na tla. Hvalil je Guzlja in njegovo skrb za revne, označil ga je za zelo moralnega, tako javno kot zasebno. Čitalnica ni bila protivladna, njen namen je bil seznanjanje njenih članov s političnimi novostmi. V njej niso nikoli diskutirali o vladi.

Gašper Dobrave, 31 let, samski, sodni uradnik v Novem mestu: Ni bil član čitalnice. Nič ni vedel o očitanih dejanjih, v uradnih prostorih Guzelj opisanega dejanja ni storil. Znal je naštetih številne ugledne člane čitalnice. O nemirih v Radovljici je vedel le to, da so kmetje enkrat pridrli pred okrajni urad in drugič pred graščino in postavljali zahteve.

Frane Wagner, sodni pisar v Kranjski gori: Zelo podrobno je opisal dogajanje v Radovljici 1848. leta. Seveda pa ni vedel nič obremenilnega o Guzlju in Koširju. Tudi on je omenil negativno delovanje Novaka. Zanimiva je njegova opomba, da sta bila nanj opozorjena. To dovoljuje sklep, da sta ga Guzelj in Košir podcenjevala in da sta bila dejansko nekoliko preveč samozavestna ali pa lahkomišelnata.

Moriz von del Negro, okrajni sodnik v Kranjski Gori: Tudi on je zelo podrobno opisal dogajanje v Radovljici 1848. leta. V bistvu sta on in njegov sodelavec Wagner najboljši vir za opis takratnega dogajanja. Pred prihodom Guzlja je začasno opravljajl njegovo delo in nadomeščal Rizzija. Bil je član čitalnice, vendar je vanjo bolj malo zahajal, ker se je takrat ravnokar oženil. Rabičevega lokala, kjer so bile najhujše diskusije, ni obiskoval. Dr. Zoff naj bi mu pripovedoval o neprimeren obnašanju Guzlja, ki je sicer veljal za velikega prijatelja ljudstva. Tudi on naj bi se prepiral z njim.

Dr. Albin Zoff, zdravnik v Gradeu: O rovarjenjih v Radovljici je vedel, ker je tam živel, toda po petih letih je podrobnosti pozabil. Kljub temu se je spomnil, da so v tamkajšnji čitalnici ob oktobrskih dogodkih na Dunaju tolkli po mizi in vpili: "Ljudstvo je zmagalo." Zaradi tega je bil pretresen in jo je zapustil. Guzlja je poznal kot zelo vnetega za demokratična gibanja, enako je slišal o Koširju. Obremenilnih dogodkov, ki naj bi jih storil nekdanji radovljiški okrajni sodnik, ni potrdil.

Lovro Pintar, 39 let, kaplan v Preddvoru: Guzljev škofjeloški rojak, hkrati sta obiskovala tudi ljudsko šolo, trganja poziva in luknjanja časopisa ni potrdil. Od Novaka ali dr. Zoffa ali koga tretjega pa je slišal, da naj bi v gostilni Mulej rekel, naj kmetje davkov ne bi več plačevali. Guzelj je bil navdušen nad spremembami v državi, aktiven član čitalnice, včasih ga je branje Radikala razburilo. Z Novakom se je pogosto prepiral, sicer pa se mu ni zdel mož, ki bi zahajal v skrajnosti. Pintar je tudi sumil Novaka kot denuncianta, glede osumljenčeve morale pa je povedal, da naj bi imel Guzelj enega ali dva nezakonska otroka.

Luka Rabič, 40 let, poročen, davčni inšpektor v Postojni: Trganje proglasa in luknjanja časopisa ni potrdil, v uradnih prostorih se to ni zgodilo. Slišal je, da naj bi Guzelj v Mlinem ali na Bohinjski Beli nagovarjal ljudi proti plačevanju davkov. Tamkajšnji kmetje so to pripovedovali v uradu uradniku Zettlu, ko so plačevali davke. Imen oseb se ni mogel spomniti. Na njegovo opozorilo, da država ne more biti brez davkov, naj bi mu kmetje žaljivo odgovarjali, da jurist, mišljen je bil sodnik, gotovo bolj pozna ta vprašanja kot pisar. Guzelj in Košir sta bila radikalnih nazorov, prvi je bil najhujši. Spominjal se je, da je uradnik Megušar Guzlju grozil v Mulejevi gostilni, češ da mu bo s sabljo odsekal glavo, če ne bo nehal protidržavno govoriti. Nekdanjemu okrajnemu sodniku je pripisal razmerje s sobarico in omenil tudi njegovega nezakonskega otroka. Potrdil je, da demokratičnega društva formalno ni bilo, bila je le čitalnica. Rizzi je nagovarjal uradnike, naj pristopijo k njej. Poleg Augsburgers Zeitung so naročili še številne druge. Povedal je, da so bili njeni člani predvsem uradniki, sprva tudi nekaj duhovnikov, ki pa so kasneje izstopili ter še nekateri ugledni ljudje iz okolice, ki smo jih že zgoraj omenili med zaslišanci. Srečan, kjer so se navduševali nad oktobrskimi vstajniki, se ni udeleževal. Nekateri člani so bili radikalni, drugi konzervativni. Slednji so hoteli iti celo pomagat armadi proti Dunajčanom. O Guzljevem sorodstvu ni nič vedel, trdil pa je, da je želel priti v parlament. O Guzlju razen povedanega ni mogel nič dodati, tudi o drugih uradnikih ne.

Rabič je bil v Postojni zaslišan 30. oktobra. Ker so njegove izjave odstopale od ostalih in ga v marsičem ni nihče podprl, celo Megušar je očitno zanikal grožnje s sabljo, so ga na prošnjo Matevža Pintarja 9. novembra znova zaslišali. Najprej so ga seznanili z dejstvom, da njegovih trditev glede nagovarjanja k zavračanju davkov nihče ni potrdil, zlasti pa ne Zettel, ne župana Mlina in Bohinjske Bele. Rabič je vztrajal, da je to dejansko slišal od ljudi, da je Zettel verjetno pozabil, sam si pa ljudi ni takrat zapomnil, ker ni vedel, da bodo takšni podatki kasneje potrebni. Pozvali so ga, naj vendar po-

ve, kdo je delal primerjavo med pisarjem in juristom, saj je neverjetno, da bi si besede zapomnil, človeka, ki jih je izrekel, pa ne. Rabič je tudi tu ostal pri svojem. Zatrnil je, da ne želi govoriti neresnice, govori da le to, kar je slišal pripovedovati. Nato so ga vprašali, kaj razume pod oznako radikalen. Pojasnil jim je, da je tak tisti, ki je pozdravil novosti, ki jih je prinesla revolucija. Taka sta bila Guzelj in Košir, oba sta bila za novo zakonodajo, nič drugega. Sodišče je želelo raziskati tudi ozadje Rabičevih stališč. Povedal jim je, da z Guzeljem nista bila ne prijatelja ne sovražnika, kar govori o njem, govori le zaradi resnice. Na vprašanje, zakaj tudi Megušar ni potrdil njegovih navedb, je odgovoril, da je sam Megušar trdil, da sta se s sodnikom sprla in da je okrožni glavar Mac Neven zahteval preiskavo, katere rezultati pa mu niso znani. Rabič je torej vztrajal pri svojih trditvah, ni jih želel ne spremeniti ne omiliti, pa tudi ne zaostri.

Guzelj je bil zaslišan 18. novembra. Odgovori na zastavljena vprašanja so bili zelo izčrpnji, zapisnikarju jih je sam narekoval. Najprej je moral pojasniti dogodke v letu 1848 v Radovljici, zlasti izjemne, ter svoj in drugih uradnikov delež pri njih. Povedal je od kdaj do kdaj je služboval v Radovljici, naštel takratne uradnike in kraje njihovega sedanjega službovanja. Po njegovem mnenju se v Radovljici leta 1848 ni zgodilo nič posebnega. Oblastem ni bilo potrebno izvajati posebnih preiskav, pri volitvah ni prišlo do ekseesov kot drugod na Kranjskem. Tudi v sodnih in upravnih zadevah so se stranke normalno obnašale. Regrutacija 5. marea 1849 je v Radovljici potekala popolnoma mirno. V letu 1848 je prebivalstvo radovljiškega okraja uradnike spoštovalo. Žalitev veličanstva, o katerih je bilo po deželi precej slišati, tu ni bilo.

Ti podatki dovolj povedo tudi o obnašanju uradništva v letu 1848. Na vprašanje o čitalnici in njenih članih je Guzelj najprej povedal, da sta bila z Rizzijem dobra prijatelja že pred njegovim prihodom v Radovljico. Pripisal mu je ustanovitev čitalnice, ki je našla dobro podporo v tamkajšnji javnosti, saj je vanjo vstopilo 33 članov. Med njimi naj bi bili, razen dveh, tudi vsi uradniki. Povedal je, kakšna je bila članarina, kje so bili njeni prostori, pri čemer se je glede Hudovernikove hiše verjetno zmotil, o načinu nakupa njene opreme ter načinu njenega obiskovanja. "Obnašanje uradnikov v njej je bilo takšno, kot se za izobražene ljudi spodobi in v skladu z namenom takšne ustanove samo po sebi razume, mirno in dostojno."

Glede reakcij na dogodke 6. oktobra na Dunaju, vzklikanje "Ljudstvo je zmagalo" in tolčenja s pestmi po mizi je pojasnil, da je prve vesti, kot smo že omenili, o dogajanju v prestolnici v Radovljico prinesel dr. Aha-

čič. Vest o Latourjevi smrti je vse prizadela. Najodločneje je zavrnil, da bi se tega kdo veselil. Nekateri so pozdravili zmago narodne garde nad vojsko, ker so v tem videli zavarovanje pridobitev revolucije. Ni pa bilo nikakršnih očitanih glasnih reakcij in tolčenja s pestmi po mizah in z nogami po tleh. Vprašanje o obstoju demokratičnega društva je kratko in odločno zavrnil. Zasliševalec mu trganje proglasa maršala kneza Windischgraetza ni direktno očital, prosil pa ga je, naj mu pojasni to dejanje. Guzelj je odgovoril, da so vsi uradniki in Radovljičani ta dokument spoštovali in da se omejeno dejanje ni moglo zgoditi. Gre za nesmiselno laž. Podoben je bil tudi njegov odgovor na domnevno luknjanje časopisa, kjer je bilo navedeno cesarjevo ime, njegovo trganje in teptanje. Takšen dogodek naj bi se ne mogel zgoditi tudi zato, ker časopisov niso smeli nositi iz čitalnice, v uradnih prostorih pa časopisov niso brali. Nihče naj bi tudi ne imel lastnega izvoda časopisa. Guzelj je v tem primeru svoj odgovor zelo dramatiziral, saj je klical Boga za pričo, da dotlej za tak očitak na svoj račun še ni slišal. Take trditve naj bi bile delo nenormalnih ljudi.

Če mu zgoraj omenjenih dejanj niso naravnost očitali, pa je bilo glede zavračanja davkov drugače. Glede te obdolžitve niso slepomišili. Osumljeni nekdanji radovljiški sodnik je tudi to seveda najodločneje zavrnil, saj naj bi s tem v bistvu posredno škodil tudi sebi. Zatrnil je, da je določila uradne prisege kot državni uradnik vedno spoštoval. Osmo vprašanje se je nanašalo na trditve, da je bil skrajni demokrat, saj mu je v gostilni, ki jo je vodila vdova Mulej, uradnik Megušar grozil, da mu bo s sabljo odsekal glavo, če ne bo umolknil, zaradi česar so proti njemu uvedli preiskavo in ga kmalu nato prestavili na Vrhniko.

Zasliševalec je torej v tem primeru združil dva Guzeljeva delikta: mišljenjski in govorni. V bistvu se je zlasti glede prvega odločalo o njegovi usodi, saj je moral pojasniti svoj odnos do revolucije in svoje takratno ravnanje. Upoštevati je tudi treba, da ima v tem času oznaka demokrat že popolnoma drugačno vsebino kot takrat, ko se je z njo kitil celo anonimni pisun. Guzelj je odgovoril zelo premišljeno: "Da sem bil demokrat, moram odločno zavrniti kot neresnično, moje politične tendence so bile take, kot jih je kot dolžnost nalagala takratnim uradnikom zakonodaja in ne v svojem delovanju kot tudi ne v zasebnem življenju se nisem oddaljil od zakonitosti."

Ali se je nekdanji radovljiški okrajni sodnik odpovedal svojim nekdanjim nazorom? V bistvu ne! Guzelj je, po vsem, kar je mogoče danes ugotoviti, v revolucionarnem letu 1848 polno zaživel, verjel je, da so stari časi minili. Ni želel biti le uradnik, "Kanzleifuehs", am-

pak aktiven državljan. Glede na samooznačevanje "pravih demokratov", ljudi z glavo v prejšnjem režimu, ki so se posluževali anonimnih pisem, ki jih ni bilo sram najbolj ostudnih izmišljotin, ki so svojo osebno kariero gradili na denunciranju sodelavcev, ki so rešitev za svoje osebne mentalne ali fizične travme videli v nesreči drugih, Guzelj resnično ni bil demokrat. V takratnih razmerah se je zaradi zlorabe demokracije njenim spreverženim nazorom lahko odpovedal. Z "demokrati", ki so mu uničevali najboljša leta življenja, gotovo ni želel ničesar imeti. Poleg dejstva, da je deloval strogo v smislu takratne zakonodaje, je navedel še dejstva, da je daroval v skladu s svojimi finančnimi možnostmi 2 gld za Hrvate ter pomagal pri volitvah celovškemu sodniku Avscu. Povedal je tudi, da ga je prosil za enako pomoč tudi vitez Kreizberg. Iz navedenih dejstev je izvedel zaključek, da takrat ni mogel biti tako problematičen, če sta ga za pomoč prosila tako ugledna človeka. Pripetljaj z Megušarjem je označil kot izmišljen. Vzrokov za premestitev ni znal pojasniti. Ker se je zaslišanje zavleklo preko dvanajste ure, ko je bil čas za kosilo, je Guzelj predlagal (!) njegovo prekinitev in nadaljevanje naslednji dan. Kot odločilen razlog za tak predlog je navedel dejstvo, da želi še marsikaj pojasniti. To se je tudi zgodilo.

Naslednji dan je začel pojasnjevati svoje gledanje na premestitev iz Radovljice na Vrhniko. Da bi bili v zaslišanju navedeni očitki vzrok za premestitev, ni verjel. Povedal je, da ga je tam čakalo enako delovno mesto, povrnjeni pa so mu bili tudi stroški za preselitev. Pri lastnem raziskovanju vzrokov in po nekaterih razgovorih, je tudi on prišel do mnenja, da je v ozadju vsega pokojni Janez Novak. Z njim sta prišla navzkriž zaradi njegovega zakotnega pisaštva. Sprva zaradi tega nista imela sporov, saj ga Guzelj ni mislil preganjati, če ne bi kršil zakonov. Nekoč pa se je nanj obrnil neki bohinjski kmet in ga vprašal, zakaj njegov primer že tri mesece čaka na rešitev. Ker je okrajni sodnik uradoval zelo tekoče, ga je ta očitek prizadel. Pri iskanju vloge je ugotovil, da je Novak, ki naj bi jo sestavil po naročilu kmeta, ni vložil, ampak je prizadetega nalagal. To je ob soočenju med kmetom in Novakom slednjemu tudi dokazal. Poslej se je zakotni pisar, s katerim sta pogosto skupaj sedela v gostilni, do njega obnašal povsem drugače in se mu zato verjetno tudi maščeval z ovadbo. Označil ga je tudi kot sieer vprašljivega človeka, ki je ljudi ovajal zaradi svojih finančnih zadreg.

Svojega zasliševalca je opozoril, da v Radovljici ni imel veliko časa, da je bil okraj zelo velik in da je bil z delom na tekočem. To je bilo razvidno tudi ob predaji poslov nasledniku. Guzelj je tu priložil tudi pismen dokaz o svojem uspešnem delu. Na Vrhniki je v letu 1849 opravil dvakrat več dela kot njegov predhodnik. Tudi

za to trditev je priložil pismen dokaz. Iz njega je razvidno, da je bilo v letu 1848 rešenih 2675 zadev, leto kasneje pa 4572. Če upoštevamo, kdaj je dejansko prišel na Vrhniko, mu resnično ne moremo očitati pretirane samohvale. Tega dne je kot prilogi k zaslišanju dodal tudi Avščevo in Kreizbergovo pismo, katerih vsebino že poznamo.

Svoje zaslišanje je Guzelj končal s pretresljivo izpovedjo. Začel je z ugotovitvijo, da je bil do strank vedno prijazen in human. Pridobil si je zaupanje ljudi, ki ga ni nikoli usmerjal proti vladi, ampak ga vedno obračal v korist države: "Bridko, zelo bridko je, če obrekovanje nekarakternega človeka z krivičnimi obdolžitvami nekoga tako obremeni, da grozi temu zato skoraj propad." Zatrdil je, da je vedno tako delal, da so bili zadovoljni ljudje, pa tudi oblast ni imela zoper njega nikoli očitkov. Od vseh strani je dobival priznanja in užival njihovo zaupanje. Od tistih nesrečnih časov pa nekriv trpi. Prijatelji se mu kot politično kompromitiranemu izogibajo, kolegi ga gledajo pomilovalno, v službi je nazadoval. Čeprav bodo višje oblasti ugotovile, da so bili očitki le obrckovanje, je in bo ostal omadeževan. Njegovih tedanjih besed ni mogoče soditi po sodobnih razmerah. Nikoli niso bile uperjene proti vladi, vedno le v korist reda in miru. Besede je sklenil v prepričanju o svoji nedolžnosti in v zaupanju v pravičnost tedanjih oblasti.

Zaslišanje 36 oseb ter osumljenega Guzlja je izredno pomembno v številnih pogledih. Ne glede na dejstvo, da smo obsežna zaslišanja, ki običajno obsegajo najmanj 4 strani, nekatera pa tudi trikrat več, silno skrčili, dobimo izjemen vpogled v takratno radovljiško družbo. Predvsem nam jasno stopijo pred oči njeni pripadniki tudi v svojih moralnih dimenzijah, ki jih zgodovinarji običajno zelo težko ugotavljamo. Kot vidimo, radovljiška družba iz leta 1848 ni bila toliko socialno kot politično razdeljena, zmogla pa je v za posameznika nevarnih razmerah toliko človečnosti, da je prešla mimo idejnih nasprotij in želela predvsem pomagati človeku v stiski. Kaj se je torej oktobra dogajalo v Radovljici? Če bi smeli soditi po večini izjav, bi morali sklepati, da nič posebnega. Seveda pa je resnica nedvomno drugačna. Nimamo dokazov, da bi v celoti pritegnili sumom oblasti, gotovo pa je bil Guzelj silno razočaran nad razpletom revolucije in tega ni znal skriti. To je posebno prihajalo do izraza v večernih urah, ki so jih uradniki skupaj preživljali v gostilnah. V takem razpoloženju so mu pritegnili še nekateri drugi člani čitalnice, zato so se na zaslišanjih tudi tako enotno zagovarjali. Obtožbama o trganju proglasa maršala Windischgraetza in luknjanju časopisa na mestu, kjer je bil naveden cesar, sta zelo verjetno rezultat blodnih, stremuških misli nesrečnih posameznikov, ki so brez vsakih

moralnih ozirav iskali rešitev za svoje, v vseh ozirih bedno stanje. Zdi se, da jima tudi oblast ni verjela.

Veliko hujši je bil sum, da so imeli v Radovljici radikalno društvo, ki naj bi imelo tudi širše povezave. Takšne vesti so oblasti veliko bolj skrbele in jih je veliko bolj raziskovala. Želela si je pokoritev duha svojih državljanov, ne njihovih udov. Še v naprej se je bala predvsem revolucionarnih idej, njihovih nosilcev ter njihovega druženja. Pregarjanje takšnega mišljenja in takšnih ljudi je bistvo Bachovega absolutizma, ki je sledil revolucionarnemu letu 1848/49. Lahko verjamemo tudi grožnji s sabljo, vendar, ali je bila mišljena resno? Ali ne gre za posledice nekoliko vinskega razpoloženja, ki ne more biti predmet tako hudih obtožb? Nadvse zanimivo je, kako skušajo zmanjšati obremenilna dejstva. Enkratna je gostilničarka Jera Klinar, ki domneva, da je Guzelj le na glas bral, ne pa razlagal svoje misli. Dr. Zoff je naenkrat pozabil slovenski jezik, brez znanja katerega sploh ni mogel opravljati svoje zdravniške službe v Radovljici. Povsem jasno je in to potrjuje tudi sam Guzelj, da se je večina zaslišancev v določenem pogledu predhodno uskladila. To nenazadnje dokazuje tudi enotna bremenitev pokojnega Novaka. Nihče ni pomislil, da bi to lahko počel tudi nekdo drug. Na podlagi ohranjenih dokumentov pa je povsem nedvoumno, da ni bil edini, da je "slab" glas radovljiških uradnikov dejansko daleč segel.

Zaslišanci, vsaj večina, je v prvi vrsti reševala sebe. Seveda pa ne gre spregledati tudi dveh pomembnih dejstev. Dokaj enotni nastop zaslišancev kaže, da je revolucija uživala velike simpatije, saj je kar nekaj mož mirno prešlo preko nedvomnih političnih nasprotij. Konec revolucije je nekatere ponovno združil. Pokazali so veliko solidarnost pri reševanju nekdanjega prijatelja, ki so ga reševali tako v političnem kot moralnem pogledu. Sam Guzelj svoje dejavnosti in besed v bistvu ni zanikal, dal jim je le ustrezno interpretacijo, predvsem pa je poudarjal, da ga je treba soditi v luči razmer leta 1848, ne pa 5 let kasneje. Poglavitni njegov argument pa je bilo nedvoumno dejstvo, da je veljal za odličnega delavca, reševal se je z velikim ugledom, ki ga je dosegel do leta 1848. Prav zaupanje in ugled pri predpostavljenih sta mu omogočila, da je le zamenjal kraj službovanja, ne pa tudi položaja in da je dobil selitev plačano. Njegov nekdanji novomeški kolega Frane Polak, urednik Slovenski Blatt, je naredil manj političnih "kikssov", vendar je bil zaradi nesolidnega življenja ali natančneje pijančevanja, premeščen brez nadomestila selitvenih stroškov.

V Ljubljani so neposredno po Guzeljevem zaslišanju, 20. novembra, sestavili poročilo o opravljenih zaslišanjih in ga poslali višjemu sodišču v Celoveu. Iz obsež-

nih prilog so lahko videli, kako veliko delo je sodnik Matevž Pintar do 13. novembra, ko je sestavil svoje poročilo, opravil in kako malo časa je za to dejansko potreboval. Navodilo, da naj bo delo opravljeno natančno in hitro, je bilo nedvomno zelo dosledno upoštevano. Ljubljansko poročilo je bilo dejansko sestavljeno iz Pintarjevega dela in Guzeljevega zaslišanja. Radovljiški sodnik je uvodoma ugotavljal, da so mnogi zaslišanci dogodke iz leta 1848 že v precejšnji meri pozabili, da je bil še najbolj obremenjen Rabič, takrat pisar, sedaj pa davčni inšpektor v Postojni. Še največ se jih je strinjalo, da sta bila Guzelj in Košir znana kot radikalno nastrojena in zelo aktivna v revolucionarnem letu. Trganje proglašenja in luknjanje časopisa se mu ni zdelo dokazano in verjetno, besedam o reakcijah v gostilni na dunajske oktobrske dogodke pa je verjel. Tudi nagovarjanje zavračanja davkov se mu ni zdelo izključeno. Zavrnil je obstoj demokratičnega društva.

Tudi Pintar je verjel, da ima za Guzeljeve neprijetnosti veliko zaslug Novak, saj mu je v svojem poročilu naklonil veliko besed. Glede Guzeljevega zaslišanja je poročilo ugotavljalo, da je članstvo v čitalničnem društvu brez oklevanja priznal, zavrnil obstoj demokratičnega društva in svoje predsedniške funkcije v njem, zanikal, da bi bil demokrat in radikal. Niso pozabili tudi njegovih besed, da ga je treba presojeti v luči dogodkov leta 1848, ne pa sodobnih. Poročilo ugotavlja, da je Guzelj zanikal, da bi kmete nagovarjal k zavračanju davkov. Opozarja na ugledne prošnje za njegove politične usluge in vzroke za Novakovo sovraštvo in maščevalnost do njega.

Na koncu poročila je zapisano, da po zaslišanjih ni nobenega dvoma, da je bil Ignac Guzelj v izjavah odkrit, demokratično nastrojen, da je verjetno nagovarjal k zavračanju davkov, da pa je bilo vse njegovo obnašanje pred letom 1848 in po premestitvi zgledno in brez pripomb. Bil naj bi preveč pod vplivom takratnega časopisja. Poročilo je bilo vsekakor korektno in ni kazalo namenov, da bi osumljenemu škodili. Veliko prostora je bilo namenjenega njegovi obrambi kot tudi razlagi možnega ozadja za krive obdolžitve.

Decembra 1853. leta je ministrstvo dobilo dotlej zbrano gradivo o Guzeljevem obnašanju v letu 1848 in nadaljnjih letih, zlasti od 1. julija 1850 do konca leta 1851. Ker si niso bili povsem na jasnem, kaj naj si mislijo o Guzelju, so 10. februarja 1854 zahtevali dodatne, izčrpnije in konkretne informacije o njegovem delu na ljubljanskem deželnem sodišču. Posebno so spraševali, kako je Ignac Guzelj ravnal ob obravnavi kranjskega gostilničarja Ignaca Mayerja, ki je bil obtožen žalitve vladarja.

Iz Ljubljane so poslali detajlno poročilo 3. marca. Ponovno so opozorili, da so mu nalagali predvsem kazenske zadeve, da je kot sodnik imel malokdaj priliko glasovati, da je imel tudi separatna mnenja, niso pa mogli ničesar navesti, kar bi ga politično obremenjevalo. Višje sodišče je ljubljansko poročilo zelo pazljivo proučilo, saj je 8. marca zahtevalo celo pojasnila za očitne napake, ki so se zgodile pri njegovem sestavljanju. Želeli so tudi ponovno mnenje ljubljanskega sodišča o njihovem uslužbencu Guzlju. To je odgovorilo že dva dni kasneje. Pojasnili so napake pri pisanju. Glede Guzlja so zadržali, da ni zadostnih osnov, da bi lahko govorili o njegovih državi sovražnih tendencah. Poročilo je ugotavljalo, da ne morejo ugotoviti, ali je osumljeni dejansko spremenil svoje mnenje ali pa se le prilagodil razmeram, vendar v treh letih in osmih mesecih, kolikor so ga spremljali in opazovali, niso ugotovili nič slabega. Kljub temu ga ne bi mogli predlagati za svetnika ali predstojnika, ampak bi bil primeren le za adjunkta, dokler ne bo dal trdnejših dokazov zvestobe vladarju in cesarski rodbini.

Guzljeve trditve, da je zaradi ovadb prikrajšan v službi, so se znova potrdile, saj predlagano delovno mesto res ni bilo tako, da bi ga lahko razveselilo. Sodišče oziroma njegov predsednik očitno nista zmogla poguma, da bi svojemu uslužbencu pomagala, karierizem je zmagal nad človečnostjo.

Pravosodno ministrstvo je poročili (obe sta nastali verjetno v Celovcu) - prvo z dne 12. decembra je bilo napisano predvsem na podlagi Pintarjevega dela, drugo z dne 30. marca pa je vsebovalo dopolnilne informacije - natančno proučilo in ugotovilo, da s postopkom proti Guzlju ni potrebno nadaljevati in da ni zadržkov za njegovo nadaljnje službovanje v državni službi. Tak sklep je bil verjetno sprejet 19. junija 1854, 3. julija so bili z njim seznanjeni na višjem sodišču v Celovcu, od koder so dejansko vodili postopek. Še isti dan so njegovo vsebino sporočili tudi v Ljubljano. Ljubljanskemu deželnemu sodišču so naročili, naj o vsem, kar se je zgodilo 5. julija, obvestijo Guzlja. Tam je bilo tudi zapisano, da bo imel cnako plačo, kot jo ima od leta 1850.²⁹

Ignacij Guzelj je zmagal, bila pa je to Pirova zmaga. Hudobija, garnirana z neumnostjo in škodoželjnostjo, se pravi v najslabši možni kombinaciji, je dosegla svoje. Izjemni dogodki, kot je bila revolucija 1848/49, zahtevajo izjemne ljudi. Guzelj je bil tak ali pa vsaj blizu njim. Kot idealist se je razdajal novim časom, zapravljal svoj dotedanji politični kapital in obetavno uradniško kariero. Prezrl je, da prelomni časi sprostijo tudi dejav-

nost izjemno slabih in zlonamernih ljudi, ki so prepričani, da v prejšnjem režimu niso uspevali zaradi krivice in omejitev, ki jim jih je postavilo družbeno okolje, ki je premalo cenilo njihove sposobnosti. Dejstvo je, da nenormalni ljudje v normalnih okoliščinah ne morejo uspevati, v izjemnih pa naredijo škodo, ki je nihče ne more popraviti. Podobne primere, kot je Guzljev, bi lahko našli tudi v kasnejšem dogajanju na naših tleh, zlasti med obema vojnoma, v letih "socialistične graditve" ter meseih slovenskega prchajanja v demokracijo.

Zusammenfassung

"Ich weise entschieden zurück, jemals Demokrat gewesen zu sein!"

Die Revolution 1848/49 im Spiegel des Schicksals des Bezirksrichter von Radovljica, Ignaz Guzelj

Das Bürgertum war in der Zeit des Vormärz in den von Slowenen besiedelten Landstrichen relativ schwach entwickelt. Eine Ausnahme bilden hier die Landeshauptstädte sowie seltene Einzelfälle, besonders in den Reihen der Berufe mit intellektuellem Hintergrund und bei den Kaufleuten in kleineren Bürgersiedlungen. Das Schulwesen spielte dabei eine große Rolle, da insbesondere höhere Schulen kaum und Hochschulen gar nicht vertreten waren.

Die Nachrichten von den Märzereignissen, den politischen Umwälzungen in Wien riefen auch in slowenisch besiedelten Städten Manifestationen hervor, die sich aber nur über einige Abendstunden hinzogen. Im nächsten Schritt wurde eine Nationalgarde aufgestellt, dann schien die politische Entwicklung zu stocken. Slowenische politische Vereinigungen zeigten nach den Frankfurter Wahlen nicht mehr den erwarteten Elan, sondern verlegten das Schwergewicht auf Aktivitäten auf dem Gebiet von Kultur und Bildung.

Die politische Passivität der Bürger war dafür verantwortlich, daß in den slowenischen Städten die Beamten das Heft in die Hand nahmen und in dieser Hinsicht aktiv wurden. Das ist nur logisch, wenn man bedenkt, daß sie es waren, die sowohl im Hinblick auf ihr Besehäftigungsverhältnis, als auch auf ihre formale Bildung am meisten von diesen Fragen betroffen waren. Wenn sich Beamte slowenischer Abstammung für revolutionäre Veränderungen einsetzten, so hat diese ihre Aktivität noch eine weitere Dimension. Konnte das slowenische politische Programm durchgesetzt werden, und dabei vor allem die Forderung nach Gleichstellung der slowenischen Sprache in der damaligen Verwaltung, so hatten sie bessere Einstellungs- bzw. Aufstieg-

²⁹ ARS, *Deželno sodišče, Kazenski spisi 1848 (Guzelj)*.

schancen. Damit soll die Tatsache, daß einige von ihnen bereits vorher Nationalbewußtsein besaßen, nicht in Abrede gestellt werden, sondern es soll ein Motiv dafür aufgezeigt werden, daß ihre Zahl anstieg.

Auf der Grundlage einer umfangreichen Dokumentation wird in dem vorliegenden Beitrag die Tätigkeit des Bezirksrichters Ignaz Guzelj (Guselli) dargelegt. Am 11. April wurde er von Novo mesto nach Radovljica versetzt, was für ihn einen Aufstieg bedeutete, zu dem er vor allem aufgrund der ausgezeichneten Führung seiner bisherigen Amtsgeschäfte (Aktuar 1. Klasse) gekommen war. An seinem neuen Wirkungsort integrierte er sich sogleich aktiv ins öffentliche Leben. Er war Gründer oder wenigstens Hauptinitiator für die Entstehung eines Lesesaals. Ihm traten dast alle dortigen Beamten bei, auch einige Geistliche, Kaufleute, Händler, zwei Gutsherren, von denen einer ein Graf war, Verwalter der zur Diözese von Brixen gehörenden Waldungen. Sie mieteten zwei Räume im Café Prešeren und abonnierten einige Zeitungen. Der Lesesaal wurde schnell zum Zentrum des gesellschaftlichen und politischen Lebens. Bei den Vorbereitungen zu den Frankfurter Wahlen sollte ihr auch Vinzenz Rizzi aus Kärnten beitreten, der Bruder des Bezirkskommissars von Radovljica, der ebenfalls Mitglied des Lesesaals war. Seine Eingenommenheit für ein vereinigtes Deutschland verursachte nationale Konflikte, die aber keine größeren Ausmaße annahmen, da bereits von vornherein ein großes Maß an Toleranz zwischen Anhängern der beiden Lager vorhanden war. Bei den Wahlen zum Wiener Parlament bekam Ignaz Guzelj, dessen Popularität bei den Bauern schnell stieg, nur eine einzige Stimme. Der Komplikationen wegen, die daraus entstanden waren, daß der spätere Abgeordnete des Wahlbezirks von Radovljica gleich in drei Einheiten und Bauernstellungen gewählt worden war, mußten die Wahlen in Radovljica und Škofja Loka wiederholt werden. Der letztere Ort war Geburtsort Ignaz Guzeljs, der dort noch seinen Bruder Jurij hatte, der ein erfolgreicher Geschäftsmann und zugleich Wahlmann war. Die Popularität Guzeljs in Radovljica und seine Verbindungen in Škofja Loka wollten auch der Jurist Dr. Franz Außez, k. k. wirklicher Appellationsrath K. K. Friedrich Creizberger Ritter von Kreizberg, k. k. wirklicher Gubernialrath des K. K. illyrisches Gubernium in Ljubljana, informeller Führer der extremen Konservativen in Krain, ausnützen. Da der Cillier Richter und Laibacher Bürokrat Konkurrenten bei den wiederholten Wahlen in Škofja Loka waren, setzte sich Guzelj für gar keinen ein, womit er sich in Ljubljana allerdings recht unbeliebt machte.

Beim Oktoberaufstand in Wien kam es zwischen den Mitgliedern des Lesesaals in Radovljica zu einer poli-

tischen Spaltung. Obwohl auch Guzelj Mitglied des Slowenischen Vereins in Ljubljana war, der die Kroaten in ihrem Kampf gegen die Magyaren auch finanziell unterstützte, und selber zwei Gulden dafür spendete, war er nicht mehr bereit, sie bei ihrem Engagement in Wien weiter zu unterstützen. Hinter ihm stand offenbar der Großteil der Mitglieder des Lesesaals, was vor allem die Geistlichkeit abstieß. Im Lesesaal feierte man mit Faustschlägen auf den Tisch und Ausrufen "Das Volk hat gesiegt" die ersten Siege der Wiener Nationalgarde. Als der Wiener Aufstand niedergeschlagen war, konnten Guzelj und einige seiner Kollegen ihre Enttäuschung nicht verbergen.

Die Abrechnung mit den Anhängern der Revolution, besonders mit Guzelj und seinem engsten Mitarbeiter Johann Kosehier brachte anonyme Briefe mit sich, deren Verfasser wahrscheinlich ein niederer Beamter aus Krain war. Später stellte man in Radovljica fest, daß auch ein pensionierter Staatsbeamter am Ort, den der Bezirksrichter als Winkelschreiber entlarvte. Diese Briefe beschuldigten Guzelj und andere Beamte, sie verachteten den Herrscher, hetzten die Bevölkerung dazu auf, die Zahlung der Steuern zu verweigern, mißachteten die oktroyierte Verfassung, machten sich des Radikalismus schuldig, verbündeten sich mit Demokraten in Kärnten, seien unmoralisch... Es wäre aufgrund dieser politischen Fragen offenbar beinahe zu gegenseitigen körperlichen Drohungen gekommen. Die Folge waren Versetzungen, zunächst die Kosehiers, im Februar 1849 dann auch Ignaz Guzeljs. Ihm wurde die gleiche Stelle in Vrhnika bei Ljubljana zugewiesen. Er wurde dem Kriminalgericht in Ljubljana angezeigt und seitens der Polizei und seiner Vorgesetzten im Dienst scharf beobachtet.

Das Verhalten von Guzeljs Vorgesetzten und Mitarbeitern zeigt unzweideutig, daß sie ihm helfen und ihn schützen wollten. Bei der weiteren Suche nach ehemaligen aktiven Anhängern der Revolution stieß man wieder auf ihn, besonders, da er im Rahmen der Reorganisation der Verwaltung und des Gerichtswesens eine neue Dienststelle bekommen sollte. Anfang Oktober 1853 leitete das Innenministerium aufgrund der bis dato gesammelten Nachrichten bzw. Ermittlungen, die das höhere Kriminalgericht in Klagenfurt führte, an dem einmal Dr. Außez angestellt gewesen war, das Verfahren ein. Der neue Bezirksrichter von Radovljica, es war Guzeljs Vorgesetzter aus den Zeiten, als er noch in Novo mesto Dienst getan hatte, verhörte über zwanzig Personen in Radovljica im Zusammenhang mit diesen Vorgängen und ordnete auch ein Verhör derjenigen an, die in der Zwischenzeit aus Radovljica weggezogen oder versetzt worden waren. Zusammen mit Guzelj, der damals als Gerichtsbeisitzer am Landgericht in Ljublja-

na arbeitete, wurden 36 Personen verhört. Unter ihnen befanden sich alle noch lebenden Mitglieder des Lesesaals, der Ortspfarrer und einige Bürgermeister der Umgebung. Alle Aussagen sind erhalten. Guzelj wurde beschuldigt: des Zerreißen des Plakats von Windischgraetz an die Wiener, des Durchstechens der Zeitung mit dem Finger an der Stelle, an der der Name des Herrschers stand, des Zerreißen derselben und des Herumstampfens auf ihr - und all das in Amtsräumen! -, der Gründung einer demokratischen Vereinigung und ihrer Führung, des Geschehens im Lesesaal während der Wiener Oktoberereignisse, des Konflikts mit einem Beamten, der den guten Namen des Herrschers verteidigte, der Aufhetzung der Menschen zur Weigerung der Steuerzahlung, der politischen Einmischung in die Vorgänge in Škofja Loka vermittelt Verwandter und der Unmoral. Die Verhörten wiesen die schlimmsten Anklagen zurück, und das gilt auch für politisch Andersdenkende. Einige von ihnen sagten zwar, er sei ein begeisterter Anhänger der Revolution gewesen, einige sagten, sie hätten verschiedene Gerüchte gehört, seien aber nicht dabei gewesen, nur ein Beamter blieb bei der Verweigerung der Steuern und der Majestätsbeleidigung, was fast zu einer tätlichen Auseinandersetzung mit einem Kollegen geführt hätte. Im Ermittlungsverfahren wurden auch alle Berichte über Guzeljs Tätigkeit bei Gericht gesammelt und sogar einzelne Fälle analysiert, wie er als Gerichtsbeisitzer gestimmt hatte. Auf der Grundlage aller gesammelten Dokumente und Verhöre konnte eindeutig festgestellt werden, daß er wirklich ein begeisterter Anhänger der Revolution 1848/49 war, daß er unter dem Einfluß einer radikalen Zei-

tung stand und bei seinen Äußerungen wahrscheinlich unvorsichtig war; den Hauptanklagepunkten schenkte man aber keinen Glauben. Die Feststellungen, daß es keine demokratische Vereinigung gab, daß er sich nach seiner Versetzung politisch vollkommen passiv verhalten hatte, daß seine Abstimmung in Straffällen mit politischem Hintergrund nicht umstritten war und daß er im Dienst ausgezeichnet und außerordentlich erfolgreich war, gaben den Ausschlag. Das Ministerium stellte deshalb im Juni 1854 das Verfahren gegen ihn ein, er konnte im Staatsdienst verbleiben, aber bei der Reorganisation der Verwaltung und des Gerichtswesens nicht in Einklang mit seiner Arbeit, seinem Wissen und seinen Dienstjahren befördert werden.

Die umfangreiche und überraschend gute Dokumentation ermöglicht es nicht nur, den Verlauf der Revolution 1848/49 in einem kleinen Provinzort im Detail nachzuverfolgen, sondern erlaubt auch, ein individuelles Schicksal nachzuzeichnen und Schlüsse über Mentalität, Moral und politische Ansichten des damaligen Beamtentums zu ziehen. Sie macht auf ausgezeichnete Art und Weise anschaulich, wie die damalige Gesellschaft funktionierte. Indirekt erklärt sie auch, warum es nur eine geringe persönliche (personale) Kontinuität zwischen dem politischen Geschehen im Revolutionenjahr 1848/49 und nach der Einführung des Verfassungslebens gab. Zugleich wird auch eine Antwort darauf gegeben, weshalb eine ganze Reihe damaliger Beamter irgendwo in einer Grauzone zwischen den politisch Konservativen und den national Abtrünnigen landete.

Ervin Dolenc

“ZA MENOJ NE BODO FARJI PEVALI... ZA MENOJ BO ŠLA MUZIKA”

*Politični boji in versko življenje na kranskem podeželju v začetku
stoletja*

Za nekoliko pristransko, vendar slikovito pričevanje o političnih bojih med liberalnimi in katoliškimi javnimi dclavci v Senožečah ob prelomu stoletja se moramo v največji mcri zahvaliti župniku Janezu Evangelistu Beštru. Bešter je bil za župnega upravitelja v Senožečah imcnovan decembra 1910, kamor je prišel kot kaplan iz Cerkelj na Gorenjskem. Za župnika je bil potrjen 1. maja 1911. Senožeč se je rešil maja 1916, ko je prevzel župnijo in dekanijo v Postojni. V kroniki je obnovil začetke političnih bojov po ločitvi duhov sredi 80. let v Senožečah. Tako je začel žlahtno tradicijo pisanja kronike, ki so jo bolj ali manj dosledno nadaljevali tudi njegovi nasledniki.

Senožeče so bile takrat trg nekaj kilometrov pred zahodno mejo Kranjske, vendar po svoji gospodarski in duhovni usmerjenosti precej bližje Trstu (30 km) kot Ljubljani (70 km). Od izgradnje Južne železnice leta 1857 je kraj žc pol stoletja gospodarsko propadal. Vsaj od 12. stoletja je bil na senožeškem gradu sedež zemljiškega gospodstva. V začetku 13. stoletja je v Senožečah že delovala dobičkonosna mitnica na eni pomembnejših poti iz Podonavja k Tržaškemu zalivu. Tržne pravice so Senožeče dobile sredi 15. stoletja in v tistem času je bil s pomočjo ambicioznih zemljiških gos-

podov tudi tamkajšnji vikariat povzdignjen v pravo župnijo. Pravi razevet kraja je omogočila rastoča trgovina z lesom in furmanstvo v 18. in 19. stoletju. Do preusmeritve prometa na žcleznico je število prebivalcev v trgu naraslo na okrog 1500 ljudi, v vsej fari pa je takrat živelo do 2500 ljudi. Gost promet z vozovi je v sezoni v kraj vsakodnevno privedel do 1000 potnikov, katerih del je v Senožečah tudi prenočil, skoraj vsi pa so se nedvomno vsaj za krajši čas ustavili, spočili in nakrmili konje ter poplaknili cestni prah. V trgu je bilo takrat okrog 17 gostiln, ki so v hlevih lahko prenočile do 250 parov konj, prometu pa so služili še številni kovači, kolarji, krojači, trgovci ipd.¹

Po odprtju Južne železnice je trg v dobrem desetletju izgubil tretjino, do prihoda župnika Beštra leta 1910 pa žc polovico prebivalcev. Gospodarsko so začele Senožeče nckoliko okrevati v devtidesetih letih 19. stoletja, ko so se preostali zemljiški posestniki pretežno preusmerili v mlečno živinorejo, revnejšim pa je začela

¹ Arhiv župnije Senožeče, *Status Animarum 1769-1873*; Miroslav Pahor, *Senožeče, slovenska pomorska postojanka na kopnem, Slovensko morje in zaledje, št. 1, Koper 1977, str. 23-79*; Ervin Dolenc, *Senožeče - Skupnost na prepihu, Koper 1994*.

dajati kruh rastoča proizvodnja piva. Delniška pivovarna Adria je po temeljiti prenovi leta 1911 s 35.000 hl piva dosegla proizvodnjo pivovarn v Laškem in v Ljubljani ter zaposlovala okrog 100 delavcev, v sezoni več, pozimi manj. Kljub preusmeritvi prometa so si ljudje še vedno veliko pomagali z vožnjo in prodajo raznih domačih pridelkov v Trst.²

Ločitev duhov in začetki političnega spora v Senožečah so neposredno povezani z dvema županoma. Prvi je bil Jože Zelen (1830-1919), ki je med leti 1866 in 1874 kot zaveden slovenski narodni delavec vodil izgradnjo nove osnovne šole v Senožečah in ustanovil narodno čitalnico. Na volitvah leta 1877 je v kmečki kuriji notranjskega volilnega okraja na listi staroslovencev prvič kandidiral za poslanca v kranjskem deželnem zboru, vendar sta bila izvoljena mladoslovenska kandidata Valentin Zarnik in Josip Vošnjak. Na listi Katoliške narodne stranke je ponovno kandidiral na volitvah za deželni zbor novembra 1895 in po izvolitvi do leta 1901 tudi opravljal svoj poslanski mandat.³

Liberalno stran v tem sporu je zastopal Frane plemeniti Garzarolli (1850-1930). Bil je potomec Francisca Garzarola, ki je prišel v Senožeče koncem 16. stoletja kot svobodni meščan iz Bergama.⁴ Garzarolliji so več stoletij služili senožeškim zemljiškim gospodom, knczom Porzia, več časa tudi kot grajski oskrbniki v Senožečah. V 17. stoletju so bili zaradi zveste službe poplemeniteni. Nekaj družinskih vej se je ustalilo tudi v Trstu in v Postojni. Starši Franca Garzarollija naj bi precej obubožali, tako da je moral Frane obiskovati javno ljudsko šolo v Senožečah. Pozneje je končal še kmetijsko šolo v Gorici. Po umrlih sorodnikih je podedoval nekaj premoženja in z njim poravnal dolgove staršev ter v Senožečah dokupil zemljo. Njegovo premoženje je poleg treh večjih stanovanjskih hiš in nekaj gospodarskih poslopij obsegalo verjetno več kot 50 ha zemlje, kar je bilo za takojšnje razmere že veleposest.⁵ Garzarollijevo zgodbo najlepše pripoveduje župnijska kronika, zato prepustimo besedo kar župniku Beštru.⁶

² Pokrajinski muzej Nova Gorica, propagandni prospekt Pivovarna Adria, Senožeče 1911; Pokrajinski arhiv Koper, Občina Senožeče, š. 50, 51, Mlekarska zadruga Senožeče; Ervin Dolenc, Prispevek o kmetijstvu na Senožeškem, 27 vasi, XIV/1987-1991, Senožeče 1991, str. 35-36; Ervin Dolenc, Senožeče, n. d., str. 58-63.

³ Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Volilni spisi, f. 117 - 131; Novice, XXIV/39, Ljubljana 26. 9. 1866; Vasilijski Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 354, 355.

⁴ Napis na nagrobni plošči iz leta 1610 v župni cerkvi Sv. Jerneja Apostola v Senožečah.

⁵ Arhiv Slovenije, Franciscejski kataster, A 171; Ervin Dolenc, Prebivalci Senožeč v prejšnjem stoletju, Kronika, 34/1-2, Ljubljana 1986.

⁶ Arhiv župnije Senožeče, Kronika 1, str. 3-21.

"Mišljenja je bil liberalnega v vsakem oziru. Umevno je bilo, da mu je bilo postopanje župana Zelena prav dobro došlo, da sam sede na županski stol. Začelo se je okrog leta 1885 suvanje za prvenstvo med Zelenom in Garzarollijem. Postala sta smrtna sovražnika. Ker je bil Zelen dober diplomat, poiskal si je zaveznika v osebi župnika Ignacija Okorna⁷, ki je bil že do takrat njegov prijatelj, a živel je v slogi tudi z Garzarollijem. Garzarolli je pa dobil zaveznike v odirskih trgovcih, ki so imeli vsled zadolženosti ljudi v svojih krempljih. Leta 1890 je bil Garzarolli izvoljen županom.

Začela se je prava vojska v Senožečah, ki se je raztezala, žali Bog, tudi na versko življenje cele župnije. Ne smemo prezreti tudi dejstva, da se je začel v tistem času širiti liberalizem po celi deželi, umevno je, da tudi v senožeški župniji. Začetek prepira v Senožečah je bil oseben, a župnik Ignacij Okorn, ki je bil šaljiv in zabaven gospod, ni bil za resen boj. Napravil je prvo veliko napako, da se je dal vpreči Zelenu in ni ostal v osebni boju nad obema strankama. Že pri volitvi za županstvo je zmagal Garzarolli. Zelenovih pristašev je ostalo le nekaj osebnih nasprotnikov Garzarollijevih. V teku let se je osebni boj spremenil v načelni boj. Ker ima še danes župan v vsaki občini velik vpliv na vse občane, je umevno, da je bil županov vpliv leta 1890 še večji. Ker je župnik Okorn ostal zvest pristaš Zelenov, s katerim je bil prepir vedno na dnevnem redu, je Garzarolli udaril tudi po Cerkvi. Začel je ljudi odvracati od Cerkve in župnika in takrat je velika večina njegovih pristašev zapustila Cerkev in vsako izpolnjevanje verskih dolžnosti. Župnik Okorn ni bil moč, ki bi bil znal braniti verske svetinje in ki bi bil ostro nastopil proti Garzarolliju in njegovim pristašem, ampak jih je prosil, da naj izpolnjujejo verske dolžnosti. Ker ni vse nič zaleglo, pravijo še zdaj živeči župljani, da je mnogokrat jokal nad njih trdovratnostjo. Nazadnje se je privadil tudi tem razmeram in je menil, da se ne dajo spremeniti.

Na prigovarjanje sosednjih duhovnov, zlasti takratnega dekana v Trnovem, dr. Josipa Kržišnika, je priredil misijon v mesecu oktobru l. 1901 v Senožečah. Misijon so vodili misijonarji družbe Srca Jezusovega iz Ljubljane. Začetek je bil žalosten. Le par starih ženic in nekaj otrok je prišlo poslušat misijonarje v cerkev. Misijonarji so hoteli že oditi. Predno pa odidejo, hotel je še enkrat poskusiti goreč misijonar otajati srca mrzlih župljanov. In res je ob koncu prišla večina župljanov in so se udeležili misijonske pobožnosti.

Župnik Okorn ni znal izrabiti sadov misijona. Bil je gospod stare šole. Vsled tega je liberalizem dobival več

⁷ Župnik v Senožečah od leta 1872 do 1907.

tla po liberalnem časopisju in po Garzarollijevem suvanju proti duhovščini. Kako zaklet sovražnik Cerkve in vere je bil Garzarolli dokazuje to, da je za čas misijona l. 1901 najel na Opčinah godce, da bi bili motili pobožnost misijona. Bili so godei boljši, in ko so izvedeli za kaj jih namerava Garzarolli porabiti, niso prišli. Ob času misijona je ljudi odganjal od cerkve in sam tudi ni opravil pobožnosti. Njegovo satansko delo je vplivalo tudi na druge vasi v župniji.⁸ Le vas Senadole se je vedno upirala njegovemu vplivu. Dolenja vas in Potoče dolgo časa nista hoteli sprejeti Garzarollijevega nauka, a okrog l. 1897 sta tudi ti dve vasi padli v liberalne roke vsled Garzarollijevega vplivanja. Oběino Laže je dobil v roke liberalni gostilničar Kralj, ki je z malimi izjemami vse ljudi pokvaril s pijačo, tako da so Lažaneji še danes slepo orodje v rokah Kraljevih. Vsled pijančevanja jih je veliko zabredlo v dolgove in se jih je več izselilo v Ameriko, da bi rešili svoja posestva. Pri tem nečednem (poslu)⁹ se je tudi župan privadil pijači in kot pijanee danes kraljuje nesrečnim Lažaneem. Vsa župnija Senožeče, izvzemši Senadole, ima danes žalostno lice. Trije trgovci, namreč (Franc) Zadnik, Anton Suša in Ivan Zelen so si nabrali pri župljanih veliko premoženje, medtem ko so drugi ljudje z malimi izjemami v dolgeh. Liberalizem jim je vzel vero, oderuški botegar denar in tako jim je ostalo malo več kot golo življenje.

Nakateri gospodje kaplani so spoznali, da je treba pogubnemu liberalizmu zastaviti pot in so skušali kaj storiti v oprostitev župljanov iz liberalnega vpliva. Tako je g. Jakob Kleindienst ustanovil Marijino družbo za dekleta l. 1906. Na angelsko nedeljo 1906 je bil slovesen sprejem v Marijino družbo po prevzvišenem g. knezoškofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču. V soboto so prišli v Senožeče in popoldne so spovedovali. Istega leta tretjo postno nedeljo sta priredila dr. Evgen Lampe in dr. Janez Evangelist Krek politični shod v graščini¹⁰,

da bi Senožečani tudi politično spregledali. Liberalci so se ustrašili tega shoda in so ga hoteli na vsak način preprečiti. Garzarolli je kupil liberalcem en sod vina, katerega so pred in med shodom vozili po eesti, živinsko pili, tako da bi bil kmalu Medenov sin iz Senožeč umrl in so divjaško rjovel.

Duhovniki so skušali ljudem streči v eerкви kakor so vedeli in znali, da bi jih privabili v eerkev. L. 1907 so vpeljali jutranjo službo božjo ob pol sedmih ali sedmih. Toda kljub temu so ostali Senožečani mrzli in niso hodili k službi božji. Vsled menjavanja jutranje službe božje je vprašal še l. 1911 takratnega župnika nek župljan resno: "Kdaj pa je ob nedeljah zjutraj sv. maša?" 31.1.1907 je bilo prvokrat vedno poldnevno (ob 6 h in 12 h) ešašenje presvetega R. T. (Rešnjega Telesa).

16. sušca 1907 je umrl župnik Ignacij Okorn ob 7 uri zvečer. Zapustil je nekaj svojega denarja, katerega je imel vsega skupaj s eerkvenim premoženjem zmešanega. Župljanov je prav malo se udeležilo pogreba svojega župnika. Ljubezen do svojega duhovnega pastirja in hvaležnost je zamoril liberalni brezverski duh.

Na izpraznjeno župnijo Senožeče je bil imenovan takratni kaplan g. Jakob Kleindienst župnim upraviteljem. V četrti nedelji po Veliki noči se mu je izročilo eerkvno premoženje. Ta je prevzel preveč denarja in zato ni znal gospodariti z njim. Namesto da bi bil popravil župno eerkev sv. Jerneja in podružnice, ki so bile v zelo žalostnem stanju, je prenašal denar od hranilnice do hranilnice, tako da so ga liberalci obdolžili, da si je prilastil večjo vsoto cerkvenega premoženja. In s tem obrekovanjem so mu spodkopali tla, da je njegovo, v začetku zelo temperamentno delovanje, ostalo brez uspeha.¹¹

Napako je tudi napravil, ker je samo političnih pristaveš iskal, ni pa gledal na to, ali izpolnjujejo verske dolžnosti ali ne. To je zbegalo še nekatere dobre župljane.

⁸ Foro Senožeče je bilo od imenovanja v župnijo leto 1463 rozmeroma majhno in zoto pozneje z razvojem eerkvne organozatske strukture ni bilo deljena. Poleg Senožeč (leto 1910 so imele 753 prebivalcev) je obsegala še vosi: Dolenjo vas (297 preb.), Lože (187), Senadole (163), Gobrče (91) in Potoče (84), skupaj 1575 ljudi. Poleg forne in podružničnih cerkvo po ostalih petih vosih je župnik do jožefinskih reform uprovljal še tri podružnice v somih Senožečah. V čosu župnika Beštro so v Senožečah uporabljali le še podružnično cerkev Morije Device ob gradu.

⁹ Vse opombe v oklepoju E. D

¹⁰ Srednjeveški grad iz 12. stoletja no vrhu vzpetine nod Senožečomi je bil v 16. stoletju že dotrojon, zoto je novi zemljiški gospod, grof Hermes di Porzio, ki je senožeško gospostvo priženil verjetno med leti 1564 in 1590, okrog leto 1600 ob vznožju vzpetine, tik nod trgov, zgradil novego. Njegov doljni potomec, knez Ludvik di Porzio, je leta 1906 grad prodal no prostovoljni dražbi. Najprej ga je kupil Korel Lenasi, župnik v

Košoni no Notronjskem, leto 1912 po posestniku Ivon Fronetič in Anton Može iz Dolenje vosi, ki sto grad leta 1920 rozprodalo zo grodbeni moteriol.

¹¹ Župnik Okorn je v oporoki nametil 1000 K zo "izobroževalno društvo, ki naj se ustanovi". Ko so zo to izvedeli senožeški liberalci so nemudomo ustanovili Izobroževalno društvo v Senožečah in od tajniko tankojšnje Hranilnice in posojilnice zahtevoli omenjeni denar. Vendor se je tajnik zaradi pripisa, do z denorjem razpolago SLS, obrnil no predsedniko Ivono Šušteršiča, to po je dosegel, do je sodišče denor prisodilo novoustonovljenemu Katoliškemu slovenskemu izobroževalnemu društvu v Senožečah. Arhiv župnije Senožeče, Kronika Katoliškega slovenskego izobroževalnega društvo v Senožečoh.

Na Vnebohodu l. 1907 je sklical g. Kleindienst politični shod na župnijskem dvorišču. Toda liberalci, na čelu jim Garzarolli in takratni okrožni zdravnik dr. (Vinko) Gregorič, so prihruli na dvorišče in takratnemu državnemu poslancu dr. Ignaciju Žitniku shod zbili s surovim tuljenjem in rjoventjem. Dr. Žitnik je imel potem shod v župnišču nemoteno, ker so liberalci odšli. V terek po Vnebohodu so bile volitve v državni zbor, kjer

dinariatu jima niso mogli dopovedati, da je g. Možina sam šel neprisiljen. Ta dva moža...¹³ sta pripovedovala, da sta zažugala g. generalnemu vikarju v Ljubljani, da bodo vsi prestopili v pravoslavje kot Ricmanci, ako g. Možina ne pride nazaj.

G. Janez Hrovat je prišel 23. 3. 1908 kot kaplan iz Trnovega pri Ilirski Bistrici v Senožeče. Upal je v začet-

Senožeče leta 1905

je kandidat SLS dobil le nekaj glasov. Vendar je pa v celem volilnem okraju zmagal.¹²

Medtem je bila župnija Senožeče razpisana, katero je dobil g. Janez Možina, župnik v Rovtah pri Logatcu. Bil je župnik v Senožečah od 3. septembra 1907 do 1. maja 1908. Bil je boječ gospod in zato je prijenjal senožškim liberalcem in ker je videl, da čim več jim ugodi, temveč zahtevajo od njega, je prosil za izpraznjeno župnijo v Podlipi pri Vrhniki in tja odšel. Imenovan je bil župnim upraviteljem g. kaplan Janez Hrovat, ki je ostal od 1. maja 1908 do 15. decembra 1910 v Senožečah. Ker je g. Možina odšel iz Senožeč, so bili liberalci nevoljni. V svoji omejenosti so poslali dva moža h knezoškofijskemu ordinariatu v Ljubljano prosit, da bi ostal g. Možina v Senožečah, v mnemju da je g. Možino prestavil knšk. (knezoškofijski) ordinariat. Pri knšk. or-

ku, da bode s pridnostjo in vztrajnostjo župnijo uredil. Ker ni bilo uspelo je obupal nad župljani. Pokvaril je celi položaj zlasti s tem, ker jih je začel zmerjati, ko niso ubogali zlepa. Pozabil je, da je Krašovec trd kot skala, a za razžaljenje občutljiv kot mestna gospodična. Župljani so zaradi tega opustili obiskovanje cerkve še bolj, niso prejeli sv. zakramentov. Značilno za to dobo je to, da v Potočah, Gabrčah in Lažah niso vzdrževali niti cerkovnika. V Potočah niti zvonili niso več ne zjutraj, ne opoldne, ne zvečer. V vseh teh vaseh so se vrstili prej v zvonjenju tedensko od hiše do hiše. Splošna mlačnost se je oprijela vseh. Častno izjemo so delali Senadolci, ki so najbolj oddaljeni od župne cerkve in (so) kljub temu hodili z malimi izjemami k službi božji, čeprav so jih liberalci v Senožečah zato zasmehovali.

Leta 1908 je bila župnija razpisana in podeljena g. Oraniču, delavnemu in podjetnemu kaplanu v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Toda nesreča je bila, da ni prišel v Senožeče, ker se mu je duh omračil takoj, ko je bil inštaliran. Živi doma v Križah na Gorenjskem. S posredova-

¹² Na volitvah za državni zbor, 14. maja 1907, je v volilnem okrožju Postojna, Senožeče, Ilirska Bistrica, Vipava, Lož v splošni kuriji zmagal kandidat SLS Ignacij Žitnik s 5649 glasovi proti liberalnemu kandidatu Deklevi z 2975 glasovi in socialnemu demokratu Mozetiču s 169 glasovi. Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 365.

¹³ Imena in naslove izpuštil E. D.

njem g. Janeza Hrovata je kupil hišo v Senožečah št. 94 kot cerkveno last za župno cerkev od Sbrizaja. Dal je za hišo in tri njive pred župno cerkvijo 23 900 kron. Plačal je predrago. Vzrok je bil ta, ker so liberalci, na čelu jim neizogibni Garzarolli, hišo umetno dražili. Z nakupom te hiše se je cerkveno premoženje še bolj zmešalo, tako da se g. Hrovat ni več spoznal in je vse delo viselo. V tej zmešnjavi so pa liberalci neprestano pretli svoje mreže g. Hrovatu, ki je začel z njimi občevati.

V letu 1909 so poskusili tudi učitelji, čeprav vsi liberalni, na ljudi, npr. na starše, vplivati, da bi jim pomagali pri vzgoji mladine. Dne 17. 1. 1909 ob treh popoldne so priredili roditeljski večer za starše. Toda staršev ni bilo blizu. Skusili so tudi učitelji, da to ljudstvo ni dostopno za poduk in organizacijo."

"Novomašnik g. Anton Šifrar je prišel 13. 8. 1909 kot kaplan v Senožeče. Bil je delaven gospod in priljubljen. On je napel vse moči, da bi poživil Slovensko katoliško izobraževalno društvo. Kupilo je društvo tamberice, toda vsled nespretnosti organista Ivana Geca ni bilo veliko uspeha... G. kaplan Šifrar je bil prestavljen 1. septembra 1910 kot prefekt v knezoškofjske zavode v št. Vidu nad Ljubljano. Šel je po slovo s kolegom, katerega se je za silo šele naučil voziti, v Hrenovico. Zvečer je vozil v temi proti Senožečam in srečal za mlinom v Smolevem nekega neznanega voznika, se zaletel v "štango" voza in se tako poškodoval, da so ga morali drugi dan peljati v bolnišnico v Ljubljano, kjer je v par dneh vsled poškodb umrl. Na Šifrarjevo mesto je bil nastavljen za kaplana v Senožečah g. Janko Dolenc. Bil je goreč duhovnik, a prenagel. Prišla sta navskriž z župnim upraviteljem. Ker je videl, da gre vse narobe, se je oglasil za prestavitev njegovo ali g. Hrovata. G. Hrovat je dobil dekret za župnega upravitelja na Goro nad Idrijo, kamor je odšel 15. decembra 1910. Za župnega upravitelja v Senožečah je bil imenovan g. Janez Evangelist Bešter, kaplan v Cerkljah pri Kranju, kamor je prišel 15. 12. 1910 v spremstvu g. dekana Matije Erzarja iz Postojne. Sprejel je novoimenovani župni upravitelj še isti dan vse cerkveno premoženje. Ker je bilo vse v neredu, pisala sta celi dan dva zapisnik o izročnem premoženju cerkva. Cerkvenih računov ni bilo od l. 1907 naprej napravljenih. Cerkve umazane, strehe slabe, župnišče je bilo nekoliko popravljeno l. 1908, a površno. V župni cerkvi sv. Jerneja so bile za tlak pozimi položene smrekove deske. Ker niso bile pribite, je hoja po njih povzročala ropot. Mala monštranca je bila v tabernaklju, v humli namesto žeblija vtaknjena prelomljena "zveplenka". Strašen prizor!

V nedeljo 18. 12. 1910 je župni upravitelj imel ob 10 h duhovno opravilo. V cerkvi je bilo pod korom nekaj moških, v klopih ženske in spredaj šolska mladina. Po

sredi cerkve prazen prostor. Ob 6 h zjutraj je bilo pri sv. maši 7 moških in klopi polne žensk. Drugo vse prazno. Župljani niso vedeli, da se v nedeljah zjutraj spoveduje. Čudno se jim je zdelo, da je župni upravitelj hodil v spovednico čakati spovedance. Ob delavnikih je prišlo k sv. maši par ženic in katerikrat ena ali dve dekleti. Moškega ni bilo nobenega k sv. maši. Zdela se jim je to potrata časa in za lenuha je veljal oni, ki je hodil ob delavnikih k sv. maši. Sicer so pa v nedeljah opravljali skoraj vsa opravila kot v delavnikih. Žalostno! Nedelja se skoraj ne razlikuje od delavnika. K sv. maši ob 10 h pridejo moški iz Senadol, nekaj iz Dolenje vasi, Potoč, Gabrč in Laž, iz Senožeč bi lahko vse moške naštel, ki hodijo k sv. maši. Vsak izgovor jim je dober. Zjutraj je temno in mraz, ob 10 h pa morajo kuhati in zato mora pri vsaki hiši ostati tudi ena ženska doma. Moški pa posedajo po ognjiščih, postopajo na cesti, ako je pa slabo vreme, se zatekajo v Mušičev hlev. Cerkev jim je zadnja. Nedelj in postov nočejo poznati. Sploh ni nič krščanskega na njih.

Skrajno so sovražni vsakemu duhovnu. Zdi se mi, da bi najraje videli, da bi jih noben duhoven tudi na cesti ne srečal in tako ne motil v duševnem spanju. Zato pa tudi ni nikogar v župnišče razen ako ima nujen opravke. Tudi dobri se boje, da bi brezverci videli, da občujejo z duhovnom. Strašno je dolgočasno pri teh ljudeh. Kaj začeti? O Bog, usmili se jih!

L. 1911 je župni upravitelj vse poskusil, da bi svoje župljane pripravil do krščanskega življenja. Uporabil je vse pripomočke. Ko je opazil, da ljudje še časte Mater Božjo, je takoj vpeljal vsako soboto zvečer litanije M. B. (Mater Božje). In res je prišlo že prvo soboto okrog 20 Senožečanov¹⁴ k litanijam. S tem se je začelo po malem tudi spovedovanje ob sobotah. Takoj po Novem letu je začel razširjati krščanske časopise. Skušal je poživiti bratovščino sv. R. T. (Rešnjega Telesa), ki je bila vpeljana l. 1901, a je v splošni zmedi tudi zaspala. Velikonočno spraševanje je porabil za razlago o važnosti sv. vere. Toda iz Senožeč, Potoč in Gabrč so 28. 1. 1911 prišli k Velikonočnemu spraševanju en mladenič in štirje možje. Nevednost o verskih resnicah je velika, mlačnost še večja! Kako podučiti ljudi, to je uganka.

Slovensko katoliško izobraževalno društvo je 29. 1. 1911 imelo občni zbor. Vpisanih je bilo par mož, nekaj žensk, večina članov je bilo deklet. Bali so se hoditi v društvo. Župan in njegova tajnica Viktorija Demšar sta pošiljala občinskega slugo pred izobraževalno društvo, da je pazil kdo hodi ob nedeljah v društvo. Zaradi

¹⁴ Pravilno Senožečec; župnik je bil tujec in te jezikovne posebnosti ni obvladal.

društva so potem gospodarje in gospodinje napadali, niso dali pri županstvu nobene podpore in sploh so jih šikanirali, kjer so mogli. Le dekleta so imela še največ poguma. Bilo se je bati, da društvo preneha. Nobeden ni hotel več sprejeti predsedništva. 29. 1. 1911 je bil na občnem zboru izvoljen predsednikom župni upravitelj Janez Bešter, ki je na splošno zahtevo prevzel predsedstvo. G. kaplan Janko Dolenc je obljubil, da bo društveno delo sam opravljal, ker je župni upravitelj vedel, koliko dela ga čaka v pisarni in v cerkvi. Zahtevali so člani le moralne podpore, da ne bi liberalci društva tudi v prihodnosti dušili.

V torek 31. 1. 1911 je bilo celodnevno čaščenje sv. R. T. Udeležba je bila pičla. Od enih do dveh ni bilo, razen župnega upravitelja, nobenega častilca v cerkvi. Imeli so ta čas moliti prebivalci iz vasi Laže. Bilo se je bati, da bo treba prekiniti čaščenje sv. R. T. K sreči je popoldne prišlo več častilcev. Čudni so ti ljudje! Zdi se jim vsaka pobožnost smešna. Ne poznajo nobene resnobe še tisti, ki sicer hodijo v cerkev. Brezverci se pa še iz teh norčujejo.

Ker pri podružnicah niti na vseh oltarjih križev ni bilo, je župni upravitelj kupil štiri oltarne križe pri Schmittu v Ljubljani, ki so okovani s svetlo kovino in stanejo 49 K. Iz župne cerkve je dal stare križe podružnicam, kjer jih ni bilo.

“Cerkveno petje je bilo slabo. Vodil ga je Ivan Gec, ki je bil organist “svoje šole”. Velik križ je tudi s cerkvenimi pevkami. Ima jih pet in sam poje. Ako jih ne priganja, da naj pridejo k sv. maši pet, jih ni. Ako jim kaj reče in jih priganja, pravijo, da je surov in hud. Gec tudi sam nima veliko gorečnosti za cerkveno petje in tako se zgodi večkrat, da zjutraj sam poje, ko bi bilo bolje, da bi še sam molčal.

L. 1911 je bila prestavljena pridiga na Veliki petek namesto ob 3 h na 7 uro zvečer. Prišlo je več poslušalcev kot druga leta. Zlasti tovarniški delavci in oni, kateri celo leto ne vidijo cerkve od znotraj, razen (za) Velikonočno nedeljo in Božič. Velikonočno spoved je opravilo l. 1911 samo 80 % žensk iz cele župnije, ravno tako tudi moških, razen iz Senožec, katerih je opravilo spoved samo 20 %.

Župnija Senožec je bila razpisana. Ker je župni upravitelj videl, da se versko življenje v župniji obrača na bolje, je prosil za podelitev župnije. Bila mu je tudi podeljena. In sicer je pripadla pravica patronata po razprodaji Porzijeve graščine ljubljanskemu knezoškofu.¹⁵

¹⁵ Senožeški fidejkomis je Ludvik knez Porzia prodal na prostovoljni dražbi leta 1906 in s tem izgubil tudi patronat nad žup-

Župna občina je dobila za odkup patronata dve parceli ter 4000 K denarja, ki jih je kupec graščine g. Karel Lenasi, župnik v Košani, župni občini odstopil. Novoiimenovani župnik g. Janez Bešter je bil ištaliran 1. maja 1911. V mesecu majniku je bil v pomoč poslan v Planino kaplan g. Janko Dolenc, kjer si je župnik Štefan Rihar zlomil nogo. Zdaj je župnik Bešter moral drugo delo v pisarni opustiti in se lotiti šole.

Majniška pobožnost se je v l. 1911 precej poživila. Tudi k spovedi je prišlo nekaj ljudi. Župnik je v tem letu vse cerkvene pobožnosti uredil po sinodalnih sklepih. Spremenil je tudi čas za molitve na pokopališčih v Dolenji vasi in Senadolah na praznik Vseh svetnikov. Prej je namreč župnik sam doma recitiral officium in kaplan pri obeh omenjenih podružnicah. Leta 1911 je bil peti officium v župni cerkvi in potem je kaplan šel ob 4 h v Senadole opraviti officium, v Dolenjo vas pa drugi dan na Vernih duš spomin.

Spoved v Adventu je opravilo l. 1911 nekaj nad 200 župljanov. Moški so v svoji mlačnosti dosledni. Župnik je imel 6 pridig za može, da bi jih pripravil do večkratnega prejemanja sv. zakramentov. Uspeh je bil ta, da je prišel k spovedi en mož iz Senadol. Tudi nekaj! Bolje eden, kot nobeden. Obhajil je bilo vse leto okrog 2600.

Z veliko agitacijo se je v letu 1911 naročilo (na) Domoľjuba okrog 100 naročnikov. Seveda so nekateri plačali le 1 K, drugo je plačal župnik.

“Leto 1912 je bilo naporno. Liberalci so porabili vse moči, da bi ljudi zopet zbegali, ker so uvideli, da jim več tako slepo ne slede. Marijina družba deklet je dajala lep zgled krščanskega življenja, ko so dekleta napravila zavezo za vsakdanje sv. obhajilo. Župnik je imel veliko truda, da jih je nekaj pripravil do tega, ker se drži tudi žensk janzenistovski duh, da imajo velik strah pred pogostim sv. obhajilom. Led je prebit. Dal Bog, da bi vsa dekleta sledila temu zgledu!

V nedeljo 21. 1. ob 3 h popoldne je priredila Marijina družba deklet igro v graščini, katero sta kupila Ivan Franetič in Anton Može, posestnika iz Dolenje vasi.¹⁶ Udeležba je bila velika. 31. 1. je bilo celodnevno čaščenje Sv. R. T. Bilo je občutno mrzlo. Obisk pri čaščenju je bil slab. Ljudje se boje mraza in čepe doma na ognjiščih.

nijo. Dosegel ga je Rambert von Walsee leta 1463 od tržaškega kapitlja, ko so Senožec postale sedež prave župnije, za patronat nad imenovanjem duhovnikov v župniji pa je zemljiški gospod plačeval škofiji določene denarne dajatve.

¹⁶ Za nakup graščine so se, po pripovedovanju domačinov, zanimali tudi uršulinke, da bi v njej organizirale deklško gospodinjstvo šolo. Vendar naj bi jim Garzarolli nakup preprečil, zato so ustanovile šolo v Trnovem pri Ilirski Bistrici.

Ker je bil na severnem koncu kupljene cerkvene hiše star in slab hlev, tako da je komaj zidovje streho nosilo in se je bilo bati, da se podre, začel je župnik pripravljati material, da podre hlev in sezida dvorano, katero pogrešamo za vse društvene prireditve. Med tem časom je pridno terjal zaostale cerkvene obresti, da bi s tem denarjem postavil dvorano. Bila je namreč sreča v nesreči, ker g. Hrovat ni mogel izterjati obresti, da so tako ostale za zidanje dvorane.

Dušnopastirsko delovanje je šlo zelo počasi na bolje. Neprestani strah pred senožeškimi zabavljači je silil duhovščino, da je spovedovala za Velikonočno spo-

Procesija na praznik sv. R. T. (6. 6. 1912) je bila dobro obiskana. Ljudje so rekli, da že 20 let ni bilo tako veličastne procesije v Senožečah. Procesija na Veliko soboto l. 1911 je bila namreč kljub lepemu vremenu slabo obiskana.

9. junija 1912 je bila ustanovljena bratovščina Presvetega Srca Jezusovega z namenom, da bi se neskončno usmiljeno Srce Jezusovo usmililo ubogih zaslepljenih župljanov. V ta namen je župnik tudi naprosil misijonarje družbe Srca Jezusovega, da bi vodili misijon v Senožečah prihodnje leto v Velikonočnem času. Določil se je čas od 8. do 16. sušca 1913.

Župna cerkev sv. Jerneja Apostola v Senožečah

ved tudi pri podružnicah, kakor je bilo od nekdaj v navadi. V župni cerkvi je bilo obhajanih v Velikonočnem času nekaj nad 700 ljudi. Okrog 100 jih je opravilo pri podružnicah. Ostalo jih je veliko brez Velikonočne spovedi. Vseh obhajil v župni cerkvi je bilo 3765.

Koncem meseca maja je bila dekanjska vizitacija. G. dekan Matija Erzar je nadzoroval verouk v štirirazredni šoli v Senožečah 23. 5. dopoldne, popoldne pa v Dolenji vasi enorazredno.¹⁷

¹⁷ Enorazredna trivialka v Senožečah je bila ustanovljena okrog leta 1805, dve desetletji pozneje je bila razširjena v dvorazredno. Leta 1835 se je šola iz kaplanije preselila v lastno stavbo z dvema učilnicama in dvema učiteljskimi stanovanji. Leta 1875 je bila razširjena v trirazrednico, vendar se je že naslednje leto preselila v novo večjo zgradbo s štirimi učilnicami in prav toliko stanovanji. Štirirazredni osnovni šoli v Senožečah se je okrog leta 1900 pridružila še enorazrednica v Dolenji vasi. Arhiv osnovne šole v Senožečah, Šolska kronika 1945; Arhiv

pak še zelo osebno. Ostala je pri volitvi v manjšini za 10-20 glasov. V Lažah je zmagal župan Kralj s svojimi kimovci.

Pri teh volitvah, npr. pri agitaciji je postopal organist Gec nepostavno in je bil vsled tega obsojen na 10 dni zapora. Ker je menil, da bo šlo vedno po njegovi volji tudi pri cerkvenem petju naprej, ga je župnik silil v to, da bi napravil vsaj mešan pevski zbor. Toda Gec se je temu uprl. Na pritisk in žuganje župnika, da tako ne more iti dalje in da bo primoran službo razpisati, je Gec rekel: "Le prohibirajte z drugim!" Nato mu je župnik odpovedal službo. Poklical je za organista cerkov-

Slovenije, Okrajni gradbeni urad Postojna; Postojnsko okrajno glavarstvo, Postojna 1889, str. 113-115.

¹⁸ V občini Dolenja vas so bile še vasi Potoče, Otošče in zaselek na Hribu, v občini Senožeče pa še vas Gabrče. Občini Laže in Senadole sta obsegali samo ti dve naselji.

nikovega sina iz Cerkelj, Franca Košnjeka, ki je prišel 10. novembra 1912. Župnik mu je dajal hrano in 20 K mesečno. Gec je imel 50 K mesečno.

Do konca jeseni je bila dvorana po večini dovršena. Dolga je 14,8 m, široka 8 m, visoka 4,7 m... Vsa dvorana je stala 6841,92 K."

"L. 1913 je prineslo župljanom več blagoslova. Vsa koletno darovanje za sveče je bilo 1. 1. Darovali so 72 K. L. 1911 samo 38,40 K. Napredek. 31. 1. je bilo celodnevno čaščenje, ki je bilo, hvala Bogu, dobro obiskano v primeri s prejšnjimi leti. Župnik je prišel meseca svečana navzkriž z Josipom Zelenom¹⁹, katerega je izročil finančni prokuraturi v izterjanje glavnice 2200 K podružnici v Lažah in obresti v znesku 1970 K. Bil je 3. marca pri deželnem sodišču v Ljubljani obsojen v plačilo glavnice in obresti. Vendar pa ta jeza ni dolgo trpela, ker mu je župnik dokazal, da je storil le svojo dolžnost. Misijon je bil kot dogovorjeno od 8. do 16. sušca. Vodili so ga gg. misijonarji družbe Srca Jezusovega iz Ljubljane. Superior Valentin Eržen, gg. Flis in Pohar. Udeležba je bila še dosti dobra. S svojo odsotnostjo so se odlikovali le senožeški možje, katerih je ostalo brez spovedi c. polovica. Vseh obhajancev je bilo 1685. Bolehni in stari so opravili misijonsko pobožnost doma pri podružnicah. Sklepna procesija je bila veličastna na Cvetno nedeljo. Udeležilo se je tudi nekaj takih, ki niso opravili misijonske pobožnosti.

Stari Garzarolli je ljudi odganjal od misijona, a ni veliko dosegel. Zadela je starega vdovca Garzarollija hitra kazen, da so celo njegovi pristaši kazali nanj, da zdaj razumejo zakaj zabavlja čez vero in ljudi odganja od cerkve. Porodila je njegova kuharica nezakonskega otroka tri dni po sklepu misijona in ljudje so kazali nanj, da je oče.

V sušcu je Marijina družba priredila igro v nedodelani dvorani. Po misijonu je začel župnik takoj nabirati žene za ustanovitev Marijine družbe za žene."

"Delo pri dvorani se je v l. 1913 nadaljevalo... Marijina družba deklet je dobila novo zastavo... Dne 29. 6. je bila dvorana blagoslovljena in tudi zastava Marijine družbe. Slavnostni govor v cerkvi je imel g. Andrej Ažman, katehet v Postojni. Udeležil se je slovesnosti kaplan iz Hrenovic g. Martin Dimnik. V dvorani je imel govor domači župnik in nato blagoslovil dvorano. Slovesnosti se je udeležila po svojih zastopnicah deklinška Marijina družba iz Trsta in skoraj polnoštevilno Mari-

jina družba iz Hrenovic²⁰. Slovesnost je bila lepa. Liberalci so škripali z zobmi.

Od 24. do 27. avgusta se je vršil katoliški shod v Ljubljani, katerega se je 5 župljanov udeležilo. 24. 8. zjutraj je umrl nagloma Janez Ferfila, posestnik v Senožečah... Ker ni bil 28 let pri spovedi, mu je g. kaplan odrekel cerkveni pokop. Pokopal ga je... župan Garzarolli. Ker je imela požarna bramba 24. 8. veselico in so bili v Senožečah muzikantje, je Garzarolli tudi te najel, da so godli za pogrebom. Kljub temu je pa mlačne Senožečane ta pogreb zelo oplasil in ne marajo biti pokopani ne-cerkveno. Dobre je pa utrdil, češ da ni enaka mera za dobre in slabe."

"Sprejem žena v Marijino družbo je bil 19. 10. Sprejetih je bilo po domačem župniku 36 žena. Kažejo veliko veselje do družbe. Ker je bilo sv. leto, priganjalo se je župljane k sprejemu sv. zakramentov za sv. leto. Ženske so večinoma opravile. Moški pa mislijo, da ne smejo več kot enkrat k spovedi. Opravilo malo mož svetoletno pobožnost."

"Dne 23. novembra smo priredili na novem odru prvo mešano igro. 30. novembra je imel dr. (Vladislav) Pegan, kandidat SLS (za deželni zbor), v dvorani prvi nemoteni shod v Senožečah. Dr. Ignacij Žitnik ni mogel na shod ker je zbolel in umrl v Leoninum 30. 12. 1913. Ker je bilo vreme skrajno slabo se ni nihče iz župnije udeležil pogreba. Dne 28. 12. 1913 je priredilo Društvo za otroško varstvo veselico v dvorani. Sodelovali sta obe stranki pri prireditvi. Seveda to ni bilo vseč Garzarolliju in tudi Anton Suša, odbornik društva za otroško varstvo je pomagal zabavljati čez prireditev. Veselica je dobro uspela.

L. 1913 so bile prekrte in popravljene vse podružnice, ki so bile v slabem stanju. In sicer v Gabrčah, v Potočah, kjer so nastavili tudi cerkvnika na pritisk župnika, ker bi (župnik) sicer odpovedal vsako sodelovanje pri Živinorejski zadrugi. Popravila se je cerkev v Lažah in v Dolenji vasi."

"V letu 1913 se je versko življenje precej poživilo. Obisk cerkve je postal boljši. Samo g. kaplan se je zameril Senožečanom, ker jih je zmerjal na prižnici in tako so začeli agitacijo proti obiskovanju službe božje ob 10 h. Vseh obhajancev je bilo v l. 1913 6795. Gotovo malo za tako župnijo, a vendar veselo znamenje, da lju-

¹⁹ Prej omenjeni bivši senožeški župan (1866-1874) in deželni poslanec (1895-1901) Jože Zelen, do leta 1913 tudi predsednik katoliške Hranilnice in posojilnice v Senožečah.

²⁰ Sosednja župnija, ki je prvotno obsegala ves zahodni krak Pivke vključno s Postojno in je bila konec 18. in v 19. stoletju razdeljena na manjše. Sedež dekanije je ljubljanski škof leta 1844 prenesel v Postojno. Franc Rupnik, Zgodovina hrenoviške župnije, Hrenovice 1935.

bezen Božja deluje v srcih župljanov." "Senožečani gredo pa še vedno neradi v cerkev, še nerajši (težje) pa kaj darujejo za cerkev. Dne 31. 1. 1914 je bilo celodnevno čaščenje Sv. R. T., ki je bilo še dosti dobro obiskano. Le moški menijo, da jim ni treba opravljati nobene pobožnosti." "Dne 19. 4. se je oznanilo, da se bo delil zakrament sv. birme 26. 5. Oznanili so sc pogoji za botre. Nastal je takoj odpor pri onih botrih, ki niso in nočejo opraviti Velikonočne spovedi. Obenem se je oznanilo, da naj tisti ženini in neveste, ki ne kažejo pravič krščanskega življenja, se prej nauče ves katekizem, predno hočejo biti oklicani.

Dne 17. 5. je imel kandidat SLS dr. Lovro Pogačnik volilni shod. Z njim je prišel tudi deželni in državni poslanec Josip Gostinčar. Shod je bil v dvorani in ni bilo nobenega nasprotnika na shodu, ker so imeli liberalci shod v Dolenji vasi... Govoril in lagal je profesor Reisner iz Ljubljane. Treba je bilo liberalne laži podreti. Zato je svetoval župnik Bešter kandidatu za državni zbor naj priredi dr. Lovro Pogačnik volilni shod v Dolenji vasi takoj v ponedeljek 18. 5. Kako je Reisner lagal liberalcem na shodu so povedali še isti večer župniku senožeški liberalci, ki so šli s shoda. Izjasnili so se, da bi bilo dobro, če bi priredila en poslanec SLS in en liberalni poslanec skupen shod, da se hočejo prepričati na svoja ušesa, kdo ima prav. Seveda so liberalci kljub dvomom volili liberalno.

Shod v Dolenji vasi se je vršil na vrtu župana Ivana Franetiča. Takoj so prihruli na shod Anton David Suša, Anton Može in Jožef Grahor iz Dolenje vasi. Ti so skušali motiti kandidata SLS z medklici, toda ko so dobili od kandidata in navzočih mož - volivcev zaslužen odgovor, so nekaj časa mirovali. Na vprašanja kandidata SLS je v imenu navzočih liberalcev in socialdemokratov izjavil Anton David Suša sledeče: "Prav je, da so na Francoskem cerkve zaprli in prodali; dobro bi bilo, ko bi se zgodilo tudi pri nas. Zakon naj bo razvezljiv, vlada naj prosta ljubezna." Sploh so nasprotniki SLS pokazali, da nas ne ločita politika in gospodarstvo, ampak vera.

Velikonočne opravljene spovedi listke so prinesli po večini vsi botri in botre. Le trgovec Anton Suša noče o tem nič slišati in davčni eksekutor Maks Moravec se je dolgo ustavljal. Potem je poslal listek, seveda izposoja jenedga od drugega. S tem je premagana tista senožeška trma in svojeglavost, da duhoven uc sme nič ukazati. Obenem so pa liberalci pokazali veliko hinavščino.

Dne 26. 5. 1914 je bilo birmovanje v Senožečah. Zakrament sv. birmice so dclili presviti knezoškof Dr. Anton Bonaventura Jeglič. Bili so zadovoljni, ker so vide-

li, da se mrzla srca senožeških župljanov tajajo in ogrevajo v ljubezni do Boga."

"Društvo sv. Bonifacija je začelo izdajati v slovenskem jeziku periodični list Resnica, katerega je 28. 6. 1914 razdeljeval cerkovnik Maks Cek pri cerkvenih vratih. Tega pa niso mogli preboleti liberalci in Vekoslav Gorec, sodnijski oficijant (uradnik) je ovadil župnika Beštra orožništvu zaradi kolportaje. Sodba sc je vršila pri c. kr. dež. sodišču v Ljubljani, kjer je bil župnik popolnoma oproščen.

Na dan Sv. Petra in Pavla zvečer se je raznesla govornica po župniji, da sta bila umorjena v Sarajevu prestolonaslednik Franc Ferdinand nadvojvoda in nj. soproga vojvodinja Zofija. Vest je bila resnična. Umorjena sta bila od srbskih zarotnikov. Dne 6. 7. 1914 je bila za umorjenega prestolonaslednika in uj. soprogo slovenska sv. maša z libero, katere se je udeležila šolska mladina, c. kr. uradništvo in občinski zastopi. Med poštenimi župljani vlada splošna žalost zaradi umora, liberalci se pa na tihem vsele."

"Avstrija je zaradi umora prestolonaslednika in nj. soproge stavila na odgovor Srbijo... Toda o tem bodo poročali zgodovinarji. Težko pa, da bi poročali zgodovinarji, kaj je bil pravi vzrok evropske vojske.

Sv. Pavel ap. napoveduje čase, v katerih ljudje zdravega nauka ne bodo prenesli, ampak se bodo obrnili k pravljicam etc. In zdaj so taki časi! Ljudje so splošno versko mlačni, veliko jih je popolnoma brezvernih. Hladnokrvno greše zoper Sv. Duha. Poglavitni grehi imajo veliko privrženecv. Sploh se mora vsak resen kristjan vprašati kaj bo z vesoljnim človeštvom, ako bo hudobija tako bujno napredovala! Razmere niso veliko boljše kot pred vesoljnim potopom. Evropska vojska naenkrat začne dramiti grešno Evropo iz pogubnega spanja. Toda vsi niso hoteli spoznati Božjega klica, ampak so v svoji zakrknjenosti iskali krivcev te strašne vojske, da bi svojo jezo vsaj nekoliko ohladili. Neumni in hudobni liberalci so začeli dolžiti duhovnike, da so krivi vojske. Iskali so krivcev vojske tako dolgo, da je preprosto ljudstvo začelo uvidevati neumnost liberalne trditve in se jim je začelo smejati."

Tako je napisal zgodbo o delno premagani krizi verskega življenja v župniji Senožeče župnik Janez Ev. Bešter. Iz pričujočega zapisa je razvidno, da so senožeški župniki tega časa, vključno z Beštrom, krizo razumeli izrazito politično, čeprav je Bešter svoje predhodnike in pomočnike zaradi preveč političnega delovanja pri premagovanju te krize kritiziral. Priporočal in izvajal je bolj versko akcijo ter pri tem tudi žel večje

uspehe kot njegovi predhodniki. Končni cilj, pripeljati izgubljene ovčice nazaj k zanesljivemu in edino pravilnemu duhovnemu vodstvu Cerkve, pa je bil isti. Pri duhovnem vodstvu so vsi razumeli tudi politično delovanje ljudi, ki naj ne bi bilo v nasprotju z načeli Slovenske ljudske stranke. Dejansko je župnik Bešter prav z intenzivnejšim verskim življenjem popravil politično sliko župnije. Politika je bila z vero neposredno prepletena, kar so s svojim delovanjem in propagando ves čas dokazovali tudi nasprotniki v liberalni stranki.

Pri političnem razkolu v Senožečah ne smemo zamenjati materialnih razmer oz. lastninskih odnosov, ki so delovanje posameznih protagonistov naše zgodbe v veliki meri pogojevali. K ostrini političnega in verskega konflikta pa so nedvomno veliko prispevale njihove osebne lastnosti in značajske poteze. Posebej so bili pomembni značaji vsaj treh glavnih udeležencev.

Prvi med njimi je župan Frane pl. Garzarolli s svojo proti-cerkveno gorečnostjo. Garzarolli je bil ob prelomu stoletja daleč najbogatejši v Senožečah²¹ in je kot tak predstavljal interese bogatejšega sloja prebivalcev. Pri tem se je naslanjal na Narodnonapredno stranko, pri kateri je marca 1897 tudi neuspešno kandidiral na volitvah za državni zbor.²² Konec 50. in v začetku 60. let, pred Zelenom, je bil župan v Senožečah njegov oče Jožef Garzarolli, ki je verjetno v nasprotju z Zelenom predstavljal Bachovi vladi lojalno in slovenskemu narodnemu gibanju nenaklonjeno politično usmeritev. Starega Garzarollija je leta 1866 izrinil predstavnik slovenskega narodnega gibanja, Jože Zelen, kar je odnosom med obema družinama verjetno pustilo določen pečat. Ko je Frane Garzarolli začel politično delovati proti Zelenu, mu je bilo 35 let. Večino bogatejših Senožečev je uspel pridobiti že pred politično ločitvijo narodnega gibanja na Kranjskem. V sedmih letih županovanja je politično prevladal tudi v štirih sosednjih vaseh oziroma v treh od štirih občin, ki so bile teritorialno, gospodarsko in upravno vezane na Senožeče. Zato, da bi obdržal pridobljeni županski položaj, je izkoriščal ves svoj vpliv, ki sta mu ga omogočala denar in županovanje. Ker pa je županstvo oz. občinski svet dobil na podlagi konflikta, ki je bil v začetku res lahko bolj osebne narave, ga je moral pozneje tudi vzdrževati na tej podlagi. Konflikt se je, spričo razvoja kranjske politike, očitno politično obarval in ker je bila cerkev

dobro agitacijsko izhodišče političnih nasprotnikov je versko življenje trpelo vse posledice lokalnega političnega spora. Garzarollijevo plemiško poreklo, bogastvo in politični vpliv v lokalni skupnosti so ga naredili oholega in gospodovalnega. Znale so anekdote o tem, kako si je z bankovei demonstrativno prižigal cigare. Takratna politična kultura kranjskih velmož, ki so jo vsakodnevno prinašali slovenski časopisi, pa tudi ni pomenila bistveno boljših zgledov.

Drugo stran sta predstavljala Jože Zelen in župnik Ignacij Okorn. Zelen je bil na občinskih volitvah leta 1890 poražen že pri svojih 60 letih. Za sabo je imel uspešen županski mandat v času slovenske narodne prebuje in neuspešno kandidaturo na volitvah za deželni zbor julija 1877. Pet let po liberalni politični prevladi v Senožečah je bil na listi Katoliške narodne stranke izvoljen v kranjski deželni zbor. Vpis v volilnem imeniku iz tega leta kaže na njegovo solidno gnotno stanje. Z 12 goldinarji letnega davka je sicer šele na 24. mestu, vendar je takrat gospodarstvo že prevzel sin Ivan, trgovec, ki je z 22 goldinarji davka zasedal 13. mesto, drugi sin Tonček pa je odpiral gostilno ob glavni cesti. Bolj odločilno je bilo to, da sta oba z župnikom Okornom pripadala precej starejši generaciji od Garzarollija (20 let razlike) in da sta bila vajena narodne sloge. V njunem času od srede 60. do srede 80. let se je število tujcev (predvsem Nemcev) v Senožečah gibalo okrog 20 oz. ni presevalo 2 %. Tako sta bila do volitev novembra 1886 redno izvoljena kot volilna moža v občini Senožeče, takrat pa sta to vlogo prevzela že Garzarolli in takratni senožeški župan, nadučitelj Karel Demšar.²³ Župnik Janez Evangelist Bešter predstavlja tretjo generacijo senožeških politikov tega časa. O njegovi verski in politični gorečnosti neposredno govori zapis iz župnijske kronike, o njegovi sposobnosti pa to, da je v prvem letu župnikovanja v Senožečah opravil 2600 obhajil, v drugem letu (1912) 3765, v tretjem letu pa že 6795 obhajil. Popravil in dodatno je opremil župno ter podružnične cerkve, zgradil društveno dvorano, uredil je cerkveno petje. Konec leta 1912 so v občinskem odboru občine Dolenja vas dobili spet večino pristaši SLS, leto kasneje je imel kandidat SLS za deželni zbor po dolgih letih prvo nemoteno politično zborovanje v Senožečah. Tako je Bešter v borih šestih letih napredoval od kaplana v Cerkljah na Gorenjskem do dekana v Postojni.

Vse to pa pri ponovnem pokristjanjevanju Senožečev ni imelo velikega učinka. Sredi Velike vojne je Bešter odšel na bolje in po vojnih zmešnjavah je z italijansko zasedbo Primorske nastopil čas še večje

²¹ Sredi 90. let prejšnjega stoletja je plačeval okrog 140 goldinarjev letnih davkov, sledila sta mu gostilničar Mušič in trgovec Zadnik z okrog 80 goldinarji davka, volilni imenik pa se je nadaljeval z volilnimi upravičenci, ki so plačevali manj kot 50 goldinarjev. Jože Zelen npr. je bil s slabimi 12 goldinarji na 24. mestu imenika. Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Volilni spisi, f. 131.

²² Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, str. 361.

²³ Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Volilni spisi, f. 125-131.

zmešnjave. Vojni čas je ljudi spet nekoliko bolj približal Bogu, a v povojnem hlastanju za posvetnimi blagri se je zdelo, da so od Boga še bolj oddaljeni. Oblasti italijanskih katoličanov do slovenske Katoliške cerkve niso kazale velikega spoštovanja. Župan Garzarolli se je Italijanom predstavil kot član stare bergamske družine, ljudem pa je zabrusil: "Za vašo Jugoslavijo ne dam počenega groša!" in začel uradovati v italijanščini. Leta 1921 je župni upravitelj (Frane Rupnik) razposlal pobiralee prostovoljnih prispevkov za novi mali zvon župne cerkve, ki so ga razbili pritrkovalei na veliko soboto. Župan Garzarolli je pobiralea nagnal z besedami: "Za menoj ne bodo farji pevali in ne bo treba zvoniti, za menoj bo šla muzika."²⁴ Toda razmere so se kmalu spremenile. Najprej so v Jugoslavijo emigrirali sodnijski uradniki, potem učitelji, sledili so bogatejši gostilničarji in trgovci. Prej strogo razdeljena prosvetna društva, kreditne in produktivne zadrage so se začeli združevati. Leta 1922 je na občinskih volitvah zmagala lista nove, "ne liberalne, ne klerikalne" generacije. Vse, kar je Senožejeem ostalo slovenskega, je bila vera, od leta 1922 do 1962 pod duhovnim vodstvom župnika Janeza Vilharja, pravega primorskega Čedermača. Čez dobri dve desetletji se je za vero spet vse obrnilo. Religija in politika sta nerazdružljivi.

Zusammenfassung

**Hinter mir werden nicht die Pfaffen singen...
Hinter mir geht die Musik**

*Politische Kämpfe und Glaubensleben in der Krainer
Provinz zu Beginn des Jahrhunderts*

Gestalt und Schärfe der politischen Spaltung zwischen liberalen und katholischen Politikern in Krain in den

neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts wurden mancherorts von auf lokaler Ebene vorausgegangenen persönlichen Konflikten einzelner lokaler Honoratioren bestimmt. So spaltete sich die Öffentlichkeit in Senožeče, einem kleinen Marktflecken an der Straße von Ljubljana nach Triest, der nach der Umleitung des Verkehrs auf die Eisenbahn schon ein halbes Jahrhundert lang am Verfallenden war, schon lange vor Ausbruch der politischen Konflikte auf Landesebene in zwei Lager. Den politischen Konflikt in Senožeče löste Mitte der achtziger Jahre ein junger, aber doch recht vermöglicher Repräsentant des Kleinadels, eines damals schon im Niedergang begriffenen Gesellschaftsstandes, namens Franz von Garzarolli, der 1890 für mehr als dreißig Jahre das Amt des Bürgermeisters übernahm. Im Gegensatz zu den alten national denkenden politischen Führern der Ortsgemeinschaft, die katholisch und konservativ eingestellt waren, begann sich Garzarolli in der liberalen nationalen Fortschrittspartei zu betätigen. Wegen des großen politischen Einflusses der katholischen Partei versuchte er mit aller Kraft das Glaubensleben der Pfarrgemeinde zu zerstören und erreichte in zwei Jahrzehnten ein hohes Maß an Säkularisierung in der Einwohnererschaft. Im Jahre 1911 kamen nur noch eirea 20% der männlichen Einwohnererschaft von Senožeče den allernötigsten Glaubenspflichten nach. Die Seelsorger widersetzten sich einer solchen Politik größtenteils mit gegenlautender politischer Propaganda, doch ohne Wirkung. Erst das intensivere und strengere Glaubensleben, das der neue Pfarrer Janez Evangelista Bešter mit dem Jahre 1911 einführte, konnte hier Abhilfe schaffen. Er half dem Glaubensleben in der Pfarrei bis zum Ersten Weltkrieg wesentlich wieder auf die Füße, obgleich es ihm nicht gelang, auch den politischen Sieg zu erringen. Dennoch: Religiöses Leben und politischen Verhältnisse blieben auch später untrennbar miteinander verbunden.

²⁴ Arhiv župnije Senožeče, Kronika 1, str. 35, 71.

Darja Mihelič

“O STVAREH, ZARADI KATERIH LJUDI, ZLASTI VLADARJE, HVALIMO ALI GRAJAMO”¹

O tradiciji zapravljivosti ljubljanske mestne vlade

Šteli in došteli smo leto 1994. V njegovi končnici smo se demokratično izrekli za novo upravno-občinsko razdelitev naše miniaturne države Slovenije in na referendumu izvolili občinske vlade. Ponekod se je glas ljudstva izrekel za enako ali podobno nazorsko in strankarsko usmeritev vladavine, kot je bila prejšnja, drugod pa je prišlo do sprememb. To, zadnje, se je zgodilo tudi v slovenski metropoli Ljubljani.

Nova mestna vlada je poprijela za delo in za začetek pobrskala po nečednih dejavnostih stare. V prvih mesecih novega leta 1995 so mediji postregli s kostjo za glodanje: z vestjo o razposajeni zapravljivosti prejšnjih ljubljanskih mestnih veljakov. V decembru 1994, ob izteku mandata, so si (vsaj nekateri od njih) izplačali visoke dodatke za svoje odgovorno in garaško minulo delo.

Imamo novo ljubljansko mestno vlado, ki pospravlja za svojo predhodnico. Se nam zato v bodoče piše kaj drugače? Je mar od oblastnikov sploh umestno pričakovati zmernost? Prislunhimo izkušnjam magistræ vitæ

¹ N. Machiavelli, *Il principe*: “De his rebus, quibus homines, et praesertim principes, laudantur aut vituperantur.”

- zgodovine o zadevnih vedenjskih vzoreh mestnih mogotev.

Zgodovinski dogodki in pojavi se sicer v konkretnih oblikah ne ponavljajo. Morda pa smemo iskati zgodovinsko stalnico v človeškem značaju, ki pogojuje ravnanje in vedenje oblastnikov. Pod drobnogled bomo vzeli Ljubljano in nekdanje Ljubljančane oziroma njihove “mestne očete” v prvih stoletjih novega veka.

Oglejmo si najprej tedanjo ljubljansko vlado! Mestu sta načelovala mestni sodnik in (po 1504²) mestni župan. Sodnik je imel sodne pristojnosti, župan pa je bil predstavnik mestne avtonomije. Bivši sodniki so pogosto kasneje postali župani. Sodnik in župan sta bila člana notranjega sveta, ki je štel 12 mož in je predstavljal premožne meščane. Širše telo je bil zunanji svet, v katerem je sedelo dva dueata moških. Še številnejše je bilo predstavništvo širše mestne skupnosti, t. i. občine ali gmajne, ki je štel 64 mož.³

² Prim. B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku IV, Ljubljana 1959, št. 44.*

³ I. Vrhovec, *Topografski opis Ljubljane in zgodovina ljubljanskega mestnega zastopa v minulih stoletjih, Letopis Matice slovenske za leto 1885, Ljubljana 1885, 184-270; isti, Ljubljan-*

Ljubljanski župan je za svoje reprezentativno delo prejemal za tisti čas lepe dohodke, ki so se v 17. stol. gibali od 100 do 200 goldinarjev na leto: 1630 se mu je plačala z dotedanjih 50 zvišala na 100 goldinarjev, 1673 na 150, 1699 pa na 200. Kot član notranjega sveta je prejemal dodatek 25 goldinarjev. Za uspešnost je v drugi polovici 17. stoletja mogel prejeti še 25 goldinarjev. Mestni svet je uspešnemu županu, ko se je le-ta poslovil od svoje funkcije, neredko naklonil še dragoceno darilo.⁴ 150 goldinarjev je sredi stoletja zadostovalo za nakup 3375 liber oz. funtov (po 0,56 kilograma)⁵ ali nekaj manj od dveh ton govedine. Govedina je bila v času pred uvedbo hlevske živinoreje v 18. stoletju razmeroma dražja kot danes. Za isti denar je mogel župan kupiti 600 viertlov (po 65 litrov)⁶ vina, torej 390 hektolitrov terana, ki pa je bil tedaj relativno cenejši kot danes.

Sodnik je prejemal določen dodatek, saj je presojal med življenjem in smrtjo, sicer pa je bil plačan za konkretne storitve. Svetniki so bili za svojo dejavnost plačani s pavšalom. Za vsako dodatno opravilo so prejemali plačilo.

Ne sodnika ne župana tedaj v Ljubljani niso postavljali s splošnimi volitvami, ampak so imeli pravico do odločanja mestni svétniki notranjega in zunanjega sveta ter zastopniki gmajne. Župana so volili vsako leto na petek pred sv. Marjeto, ki so jo v Ljubljani praznovali 12. julija. Sodnika so volili okrog dva tedna kasneje, na dan sv. Jakoba, 25. julija. Volilni obred je bil v obeh primerih podoben.

Na dan vsakoletnih županskih volitev je dotedanji mestni župan ostal doma. Seje mestnega sveta je običajno skliceval župan, volilno sejo za župana pa je sklicel mestni sodnik. Svétniki so izmed sebe soglasno izvolili dva gospoda, da sta šla iskat dotedanjega župana na

njegov dom. Slovesno sta ga pripeljala na rotovž. Župan je ob primernem nagovoru oddal svojo funkcijo in znake svoje službe, to je usnjeno torbo z mestnimi listinami, mestne ključe in mestno skrinjico. Sodnik se mu je zahvalil za opravljeno odgovorno službovanje, potem pa se je bivši župan v spremstvu obeh izbranih gospodov vrnil domov. Župan je bil lahko deležen ponovnega zaupanja in vnovične izvolitve.

Podoben je bil postopek ob vsakoletnih volitvah sodnika. Tega dne je ostal sodnik doma. Dva izbrana svétnika sta ga šla iskat na dom. Sodnik je prišel skupaj z njima pred rotovž. Odložil je sodno žezlo, se zahvalil za zaupano čast in se odpovedal dotedanji sodniški oblasti. Nato se mu je župan v imenu mestne vlade (magistrata) zahvalil, izbrana spremljevalca pa sta ga pospremila nazaj domov. Notranji svet je potem zunanjemu svetu in gmajni za novega sodnika predlagal dva kandidata, od katerih je bil običajno eden dotedanji sodnik. Izbor je bil v rokah zunanjega sveta in gmajne.

“Volilno telo” glede predlaganih kandidatov ni bilo vedno soglasno. Ob volitvah je večasih prišlo do hudih razprtij, ki so jih svétniki označili kot pravi upor občinarjev. Tako je bilo npr. leta 1605.⁷

Tudi s prisotnostjo (in sklepčnostjo?) pri volitvah ni bilo vedno najboljše. Na dan sv. Jakoba, 25. julija 1636, so župan, svétniki in člani občine sklenili z globo kaznovati vse tiste svétnike in občinarje, ki se na izrečno županovo opozorilo niso udeležili volitve sodnika ter so navzlie prepovedi odpotovali.⁸

Volitve so se dogajale ob živahnih, ne ravno zmernih, zdravljicah. Tako si namreč moremo razložiti pisni ukaz nadvojvode Ferdinanda z dne 2. julija 1615, da se poslej volitev sodnika ne sme več opravljati popoldne, marveč ob štirih ali petih zjutraj. Pobudnik ukaza je bil ljubljanski škof Hren, znani duhovni vodja protireformacije na Slovenskem. Poštar Miha Taller ga je namreč obvestil, da so svétniki popoldan že vsi pijani. Poslej naj bi šli mestni svétniki pred volitvami še k maši, da bi volili v treznem stanju in ne bi prisegali “v rožicah”.⁹

Mestni možje pa so tudi sicer ob vseh mogočih priložnostih prirejali zapravljive reprezentančne požrtije na lastne in tuje stroške. Ob izvolitvi in ob glavnih mest-

ski mešanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in mešanstvo, Ljubljana 1929; S. Vilfan, Pravna zgodovina Sloveneev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, 156-161; A. Svetina, Odlomki iz pravne zgodovine mesta Ljubljane od XVI. do XVIII. stoletja, Kronika 12/1964, 205-208; Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Građivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani, Ljubljana 1984, zlasti prispevka S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja (str. 75-95) in F. Gestrin, Ljubljana v 16. in 17. stoletju (str. 105-120).

⁴ A. Svetina, kot v op. 2, 206.

⁵ Za maso funta, prim. S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.-XIX. stoletje), Zgodovinski časopis 8/1954, 68; Z. Herkov, Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja

⁶ 4, Rijeka 1971, 70-73.

Prim. S. Vilfan, kot v op. 5, 27-86.

⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Zbirka rokopisnih elaboratov, V. Fabjančič, Sodniki in župani. Na uporabo tega vira, deloma pa tudi na zamisel o pisanju teh vrstje, me je usmeril B. Otorepec, ki se mu zahvaljujem za nasvet.

⁸ Kot v op. 7.

⁹ Kot v op. 7.

nih pravadah je moral mestni sodnik na lastne (glej spodaj!) stroške vabiti na slavnostno pojedino, ki ni bila poceni.¹⁰ Jedlo in pilo pa se je tudi ob številnih drugih priložnostih. Nedvomno so davkoplačevalci že pred stoletji - radi ali neradi - prispevali tudi za reprezentančne stroške svojih izbrancev.

Izkazani izdatki za priložnostne pojedine so bili včasih tako nezaslišano visoki, da je mestni svet podvomil v verodostojnost vpisov mestnega blagajnika (ki morda pri vsej stvari tudi dejansko ni bil povsem nedolžen). Na seji mestnega sveta 17. avgusta 1635 so v delu mestnega blagajnika Marka Vica odkrili nepravilnosti: previsoko je zaračunal izdatke za obede na Dolgem grabnu, v Šujci in pri objezdenju mestnega pomirja, sploh pa je "delal vpise", kakor se mu je zljubilo.¹¹

Za vzorec enoletnih reprezentančnih stroškov mestne vlade pokukajmo v priloge h knjigam izdatkov mesta Ljubljane za leto 1651.¹² Med njimi najdemo stroškovnike za štiri obilne počrtije ljubljanske mestne vlade z datumi 22. junij, 26. julij, 8. in 22. avgust. Pri prvi pojedini je Ljubljani načeloval duo župan Jurij Bertaš in sodnik Dominik Brogiol. V petek, 7. julija 1651, je bil Jurij Bertaš ponovno izbran za župana, na sodniškem mestu pa je Brogiola na dan sv. Jakoba 25. julija zamenjal Jakob Seiter.¹³ Njegovemu nastopu je že takoj sledila kulinarična orgija. Ker najdemo stroške za to pojedino med izdatki mestne vlade, se upravičeno poraja dvom, da je sodnik ob izvolitvi prirejal "sprejem" na lastne stroške. Praksa veselega žretja se je nadaljevala tudi v avgustu. Redka so znana imena srečnežev, ki so se redili na reprezentančne stroške ljubljanske mestne vlade.

Prva pojedina je bila, kot rečeno, okrog 22. junija v Dolgem grabnu. Oglejmo si stroške zanjo, ki so datirani z omenjenim dnevom.

	gld	krc
60 liber govedine po 4 solde	2	40 ¹⁴
dodatek		20
1 tele	2	8
2 jagnjeti po 40 krajcarjev	1	20
koštrunovina		54
2 purana	2	40

¹⁰ J. Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana, 1957, 11.*

¹¹ Kot v op. 7.

¹² *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Cod. XIII, 68.*

¹³ Kot v op. 7.

¹⁴ *Goldinar ima 60 krajcarjev; 240 soldov je v tem primeru enakovrednih 160 krajcarjem, sold je bil torej vreden 2/3 krajcar-*

1 par kopunov		1
5 parov golobov po 12 krajcarjev		1
6 parov piščancev po 15 krajcarjev ¹⁵		1 30
1 par kokoši		24
1 zajec		20
1 šunka		30
2 prckajena volovska jezika		
po 16 krajcarjev		32
2 petelina, 2 salami, 4 klobase	1	
6 liber špeha po 10 krajcarjev	1	
masleni kruh	1	
drug kruh	3	52
moka		36
6 1/2 libre masla po 10 krajcarjev	1	5
9 1/4 libre masti po 10 krajcarjev	1	32 1/2
limone		6
citronc		20
18 pomaranč		18
1 libra mandljev		36
začimbe ¹⁶	5	30
1 libra parmezana		40
svež sir		20
skuta		16
jajca		30
2 viertla mleka		16
svež grah		10
1 1/2 viertla ješprenja		20
sadje		48
kislo zelje		24
redkev, solata, zelenjava		30

ja. Za denarne sisteme, prim. S. Vilfan-B. Otorepec-V. Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 8, Ljubljana 1986, 168-184; S. Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 40/1986, 397-412.*

¹⁵ *Za možen način priprave golobov ali piščet povzemimo enega od receptov (pod št. 33) v sicer kasnejših Kuharskih bukvah. Lublana 1799, ki jih je iz nemščine prevedel V. Vodnik: Pisheta, al golobi v zherni polivki: Kader jih sakolesh, perstre, sl kri v je, sihi v'eni skle, dizi inu kri s je, siham vkup pome, shaj. Pisheta al golobe deni v' koso s' srovim maslam, de se navsamejo, sraven enmalo petershila inu dishave; pose, bej sturi eno preshganje s' enmalo zukram, to deni zhes pisheta al golobe, perli' rumene shupe, zherniga vina, pusti pisheta al golobe notri kuhati, sadnizh deni sraven kri v' jesih, soli', inu soka od lemone, pusti she enkrat savre, ti, daj na niso.*

¹⁶ *Priložen je poseben stroškovnik za začimbe, ki omenja nabavo 1/2 libre popra, 2 lotov (po 17,5 grama, prim. S. Vilfan, kot v op. 5, 68) muškatovega oreška, 1/2 lota nageljnovih žbic, 2 liber sladkorja, 1/4 lota žafrana, 3 lotov cimeta, 2 liber riža, 2 liber velikih rozin, 2 liber navadnih rozin. Pri izračunu cene za sladkor je prišlo do napake, ker je upoštevana polovična cena za libro, končni seštevek vseh postavk pa je pravilen.*

3 viertli kisa	36	
2 libri olja ¹⁷	32	
4 viertli soli	20	
51 viertlov dolenjca po 10 krajejarjev	8	30
63 1/2 viertla terana po 15 krajejarjev	15	52 1/2
21 viertlov vipaveca po 20 krajejarjev	7	
2 viertla vina "dicane" po 48 krajejarjev	1	36
oskrbnikom, ki so v treh "rundah" pripeljali gospode	1	20
dvema oskrbnikoma za živila		40
dvema, ki sta peljala gospode Ludwiga Schonlebla, Hannsa Keringerja, Josepha Bosio, Petra Schläfferja in Gregorja Mazola		30
kuharju Hannsu Planckhu 1 srebrno krono	2	8
skupaj	75	32

Cenejša in skromnejša je bila zabava na Moravi, o čemer poroča stroškovnik z dne 26. julija istega leta.

	gld	kre
1 kozliček		40
koštrunovina		22
1 par kopunov	1	4
4 pari piščancev po 12 krajejarjev		48
3 pari golobov		40
2 prekajena goveja jezika		32
kruh	1	20
masleni kruh		40
moka		27
jajca		20
5 liber masti po 10 krajejarjev		50
5 liber masla po 12 krajejarjev	1	
sadje		51
redkev, solata		10
1 libra olja		16
1 viertel kisa		12
2 eitroni		16
10 pomaraně		10
30 viertlov terana po 15 krajejarjev	7	30
30 viertlov dolenjca po 12 krajejarjev	6	
10 viertlov vipaveca po 20 krajejarjev	3	20
oskrbnikom, ki so dvakrat vozili gospode		40
dvema oskrbnikoma za živila		24
skupaj	28	32

Poletni dnevi so bili kaj pripravi za piknikovanje. Slaba dva tedna za zabavo na Moravi je sledila nova na

Šujici. O zaužitih živilih pripoveduje stroškovnik z dne 8. avgusta.

	gld	kre
70 liber govedine po 4 solde	3	6 2/3
dodatek		20
1 tele	2	8
2 kozlička po 40 krajejarjev	1	20
1 puran	2	8
1 par kopunov	1	
2 para kokoši	1	
6 parov piščancev po 12 krajejarjev	1	12
3 pari golobov		40
1 šunka		30
2 prekajena goveja jezika		32
4 klobase, 2 petelina, 2 salami	1	
5 liber špeha po 10 krajejarjev		50
limone		6
2 eitroni		12
12 pomaraně		12
2 libri parmezana po 40 krajejarjev	1	20
sveži sir		20
6 liber masla po 12 krajejarjev	1	12
jajca		30
2 viertla mleka		16
masleni kruh		48
drugi kruh	3	
moka		27
9 liber masti po 10 krajejarjev	1	30
sadje		48
koleraba in zeljne glave		30
kislo zelje		40
grah		12
2 viertla ješprenja po 12 krajejarjev		24
redkev, solata in zelenjava		24
4 viertli soli		20
1 libra olja		16
2 viertla kisa po 16 krajejarjev		32
začimbe ¹⁸	4	
57 viertlov terana po 15 krajejarjev	14	15
46 viertlov dolenjca po 9 krajejarjev	6	54
17 viertlov vipaveca po 20 krajejarjev	5	40
1 star ¹⁹ ovsa	1	36
mežnarju v Dobravi za seno in sol	2	20

¹⁸ Za začimbe je ohranjen poseben, podroben stroškovnik. Omevija nabavo 1/2 libre marcipana, 1/2 libre sladkorja, 1 libre riža, 1/4 libre popra, 1 lota muškata, 1 lota nageljnovih žbic, 2 lotov cimeta, 1/4 lota žafrana, po 1 libre rozin dveh boljših vrst; zanimivo je, da se v tem obračunu prvi dve postavki ponovita in sta dvakrat obračunani. Gre za dejansko stanje, za napako ali goljufijo?

¹⁹ 106 litrov, prim. S. Vilfan, kot v op. 5.

¹⁷ Po okroglo 0,6 litra, prim. Z. Ilkovic, kot v op. 5, 45-46.

milodar za magistrat 1 renski tolar	1	46 2/3
kuharici Uršuli	2	8
skupaj	68	25 1/3

Četrta priložnost za veseljačenje je sledila že čez ka-ka dva tedna, ko si je ljubljanska vlada ogledala (mest-na?) vrata, grajsko utrdbo in kaznilnico, čas pa si je krajšala z jedačo in pijačo, kar dokazuje stroškovnik z dne 22. avgusta 1651.

	gld	krc
koštrunovina		23
8 liber govedine po 4 solde	21	1/3
1 jagnje		40
2 para piščancev po 10 krajcarjev		20
2 para golobov	26	1/2
1 pctelin		14
kruh		16
masleni kruh		20
jajca		9
3 1/2 libre masti po 10 krajcarjev		35
1/2 libre riža		8
1 citriona, 6 pomaranč		14
koleraba in zeljne glave		12
6 viertlov vipavca po 20 krajcarjev	2	
20 viertlov terana po 16 krajcarjev	5	20
3 viertle dolenjca po 12 krajcarjev		36
začimbe		30
skupaj	12	45 ²⁰

Našteti podatki o stroških posameznikih omogočajo sestavo cenikov za razna zaužita živila. Za lažje razumevanje posodobimo količinske mere in poenotimo cenc v krajcarje.

Cenc mesa

0,56 kg govedine	2	2/3
telc		128
jagnjc / kozliček		40
zajec		20
puran	80-128	
kopun	30-32	
petelin		14
kokoš		12-15
piščanec	5-7	1/2
golob	6-6	3/4
šunka		30

²⁰ Izračun je zaokrožen navzgor, tako da je 5/6 krajcarja upoštevano kot cel krajcar.

prekajen goveji jezik	16
0,56 kg slanine / masti	10

Cenc mleka in mlčnih izdelkov

65 l mleka	8
0,56 kg masla	10-12
0,56 kg parmezana	40

Cenc sadja in žitaric

1 citriona	6-8
1 pomaranča	1
0,56 kg mandljev	36
0,56 kg riža	12-16
65 l ješprenja	12-13 1/3
106 l ovsa	96

Cenc začimb in dodatkov k jedcm

0,6 l olja	16
65 l kisa	12-16
65 l soli	5
0,56 kg sladkorja	80
0,56 kg rozin	12-16
0,56 kg mareipana	40
0,56 kg popra	52-53
17,5 g eimeta	10
17,5 g nageljnovih žbic	10-12
17,5 g muškatnih oreškov	16
17,5 g žafrana	106-104

Cenc vina

65 l dolcnjca	9-12
65 l terana	15-16
65 l vipavca	20
65 l vina "dicane"	48

Denarnic enotc²¹

1 goldinar = 60 krajcarjev = 90 soldov
srebrna krona = 128 krajcarjev
renski tolar = 106 2/3 krajcarja

Pogled na stroškovnike razkriva, da sta bili glavni potrošni postavki vseh posameznikih vino in mesnine. Znašali sta od slabih dveh tretjin do štirih petin vsch stroškov.

Visoki so bili zlasti izdatki za vino. Po zaporedju gostij so znašali 44%, 59%, 39% in 62%. Strošek za zaužito vino je bil visok zlasti pri obch "skromnejših" pojed-

²¹ Prim. op. 14.

nah (drugi in četrti). Izdatki za mesnine pa so znašali 22%, 14%, 23% in 19% porabljenih sredstev.

V eclotnih stroških vseh pojedin so stroški za vino znašali blizu polovice (46%), izdatki za mesninc pa so zavzimali dobro petino (21%).

Vrnimo se zdaj v sedanjost. 23. marea 1995 je dnevnik Delo objavil ceno "košaric", enomesečnih stroškov tričlanske družine za hrano in pijačo. Glede na količine živil, ki jo upošteva sodobna košarica, bomo skušali ugotoviti, koliko je znašala košarica sredi 17. stoletja in - kar je bolj vznemirljivo - koliko košaric so v mestnem proračunu zajedle požrtije mestne vlade.

Že prvi pogled na živila v sodobni košarici razkrije, da so med njimi nekatera taka, ki jih Ljubljane v 17. stoletju sploh niso uživali (npr. krompir, testenine, margarina, kava, sirup). Druga živila s sodobnega spiska so se sicer znašala na ljubljanski mizi 17. stoletja, a so bila tedaj neprimerno dražja kot danes (npr. olje, riž, sladkor). Za nekatera od v sodobni košarici upoštevanih živil, ki so bila večasih ekskluzivna in zato draga, so stari Ljubljane uporabljal ustrezna nadomestila.

Pri primerjavi smo prisiljeni uporabiti konstrukt: iz sodobne košarice bomo odbrali tista živila, ki sodijo v dandanašnje potrošnje in so bila običajna (ali pa najdemo zanje primerno vzporednico) tudi v jedilniku nekdanjih Ljubljančanov.

Izračunali bomo, kolikšen delež stroškov sodobne košarice odpade na ta živila. Potem bomo preračunali, koliko so ustrezne količine (odgovarjajočih) živil stale sredi 17. stoletja in iz njihove cene izračunali, koliko bi bila tedaj vredna ecla košarica živil, ki jih dandanes potroši tročlanska družina v enem mesecu.

Iz Delove objave smo kot relevantna odbrali naslednja živila: 3 litre olja, kilogram soli, liter kisa, 15 kilogramov krompirja, 2 kilograma testenin in 1,5 kilograma riža, od mesnin 4 kilograme govedine, od mlečnih izdelkov 1/2 kilograma masla in 30 litrov mleka, od "osvežilnih" pijač pa 10 litrov piva in 3 litre belega vina. Stroški za omenjena živila so marca 1995 v mesečnem proračunu za hrano tročlanske slovenske družine zavzemali 35 odstotni dlež.

Za Ljubljano 17. stoletja smo namesto olja upoštevali ceno 3 kilogramov (tedaj bistveno cenejše in zato splošno uporabljanc) masti, namesto krompirja, testenin in riža ceno 20 litrov ješprenja, namesto 10 litrov piva enako količino dolcnijskega cvička, namesto belega vina pa teran, ki je bil obéutno cenejši od belega vipavca. Ostala živila (sol, kis, govedina, maslo, mle-

ko) so upoštevana in količinsko obračunana glede na znane mere.

35% živil iz (sodobne) prehrabene košarice bi 1651 stalo 92 1/2 krajcarja (oz. 1 goldinar in 32 1/2 krajcarja), ecla košarica pa 264 1/2 krajcarja (ali 4 goldinarje in 24 1/2 krajcarja).

Štiri omenjene pojedine so stale 185 goldinarjev in 14 1/6 krajcarja (1114 1/6 krajcarja), torej okroglo protivrednost 42 mesečnim (sodobno izbranim in zato umetno oblikovanim) živilskim košaricam tedanje tročlanske družine.

100 goldinarjev osnovne letne županove plače je bilo enakovrednih ceni slabih 23 živilskih košaric, za plačo z dodatki (150 goldinarjev) pa bi lahko prehranjeval tročlansko družino 34 mesecev. Razmeroma dobro sta bila za svoje storitve ob pojedinah plačana tudi kuhar Hans Planckh in kuharica Uršula. Prejela sta po 2 goldinarja in 8 krajcarjev (ali 128 krajcarjev), kar je skoraj vrednost polovice upoštevane mesečne živilske košarice. Njun zaslužek je npr. zadoščal za nakup teleta, ki pa ni bilo umetno vzrejeno in ni dosegalo velikosti sodobnih telct.

Podatka glede na ceno današnje košarice (32,548 tolarjev) ne bi bilo težko posodobiti, vendar skriva v sebi past: ne vemo namreč, ali so bila živila v primeri z današnjimi glede na zaslužek dražja, ali je bil tedaj redkejši in "dražji" denar. Tudi razmerja med cenami različnih živil so bila nekoč povsem drugačna kot danes. Tu se odpirajo nove možnosti razmišljanja in zanesljivca sklepanja.

Primerjava cen različnih živil med seboj znotraj istega časa in prostora je povsem netvegana. Pokaže npr., da je bil 1651 kilogram govedine 20,7-krat dražji od litra vina (terana). Danes je govedina relativno cenejša, vino pa je dražje: za ceno kilograma govedine smo mogli po Delovih podatkih marea 1995 kupiti 5,3 litra belega vina. To je spet pikantno zgovoren podatek. Zaužite količine mesa, o katerih pričajo stroškovniki nekdanjih pojedin, so namreč prav impozantne. Sestavljajo precej jasno podobo tradicionalne nezmernosti ljubljanskih mestnih oblastnikov.

Kakorkoli že - po znanih podatkih omenjeni stroški v 17. stoletju med Ljubljančani niso vzbujali posebne negodovanja. Nedvomno je temu botrovala tudi tedanja manjša obveščenos ljudi. Glede "stvari, zaradi katerih ljudi, zlasti vladarje, hvalimo ali grajamo", pa naslednje: morda je res v človekovi naravi, da tedaj, ko "pride h koritu" (beri "na oblast") postane zapravljiv. V naravi tistega, ki ni na oblasti, pa je, da ima raje manj zapravljivca oblastnika, kot obratno. Meja zapravlji-

vosti, ki je od "mestnih očetov" običajno ljudstvo ni več pripravljeno mirno požreti, pa se oblikuje v vsakem času in prostoru na novo. Le kje je dandanes?

Zusammenfassung

"Von den Dingen, um deretwillen man Menschen, insbesondere Herrscher, lobt oder tadelt."

N. Macchiavelli, Der Fürst

Zur Geschichte der Verschwendungssucht der Laibacher Stadtverwaltung

Dieser Beitrag behandelt Laibach und seine Bewohner in früheren Zeiten bzw. die "Stadtväter" in den ersten Jahrhunderten der Neuzeit, und in diesem Zusammenhang insbesondere die Frage, wie sparsam (oder auch nicht) sie mit ihrem Geld umgingen.

Die Stadtväter verkürzten sich die Zeit jedenfalls gern und bei jeder sich bietenden Gelegenheit mit einem edlen Tropfen. Auch die Wahlen der "Stadtväter" zu den Organen der Stadtbehörden waren von lebhaften, nicht immer gerade mäßig zu nennenden Trinkgelagen begleitet. So und nicht anders ist nämlich der schriftliche Erlaß Erzherzog Ferdinands vom 2. Juli 1615 zu verstehen, der besagt, die Wahlen zum Richter dürften von nun an nicht mehr nachmittags abgehalten werden, sondern um vier oder fünf Uhr morgens. Angeregt worden war der Erlaß von dem Laibacher Bischof Hren, dem bekannten geistigen Führer der Gegenreformation in den slowenischen Ländern. Der Postmeister Miha Taller hatte ihn nämlich davon verständigt, daß die Ratsmitglieder bereits am Nachmittag alle betrunken waren. Von nun an sollten die Stadträte vor den Wahlen zur Messe gehen, um sie dann in nüchternem Zustand und nicht in feuchtfrohlicher Weinlaune durchführen zu können.

Die Steuerzahler trugen bereits vor Jahrhunderten - gern oder widerwillig - auch zu den Repräsentationskosten ihrer Auserwählten bei. Die für entsprechende Gelegenheiten ausgewiesenen Ausgaben für Essen waren manchmal so unwahrscheinlich hoch, daß der Stadtrat an der Glaubwürdigkeit der Eintragungen des Stadtkassiers zu zweifeln begann (der vielleicht wirklich nicht ganz unschuldig an der ganzen Sache war). Auf der Sitzung des Stadtrats vom 17. August 1635 stellte man fest, daß der Stadtkassier Marko Vic die Ausgaben für Mittagsmähler am Langen Graben, in der Sujiča und bei der Umreitung des Stadtfriedens zu hoch berechnet und seine Eintragungen gerade nach Lust und Laune gemacht hatte.

In dem vorliegenden Beitrag werden als Muster für die Repräsentationskosten der Stadtverwaltung während eines Jahres die Expensarien für vier Gelage der Laibacher Stadtverwaltung mit dem jeweiligen Datum 22. Juni, 26. Juli, 8. und 22. August 1651 aufgenommen. Beim ersten Gelage hatten den Vorsitz in Laibach Bürgermeister Jurij Bertas und Richter Dominik Brogiol inne. Am Freitag, den 7. Juli 1651 wurde Jurij Bertas erneut zum Bürgermeister gewählt, auf dem Richtersitz dagegen wurde Brogiol an Jakobi, am 25. Juli, von Jakob Seiter ersetzt. Seinem Amtsantritt folgte gleich auf dem Fuß eine kulinarische Orgie. Das allgemeine Fressen setzte sich auch noch im August fort.

Die Geladenen verzehrten an Fleisch: Rind-, Kalb- und Hammelfleisch, Lamm-, Ziegen- und Hasenfleisch, Truthähne, Kapaune, Hähne, Hühner, Hühnechen, Tauben, Schinken, geselehte Oehsenzungen, Salami, Würste, Speck, Eier, Parmesankäse, frischen Käse, Quark, Salat, Rettich, frische Erbsen, Kohlrabi, Krautköpfe, Sauerkraut, Obst, Limonen, Zitronen, Orangen, Mandeln, Gewürze (Fett, Öl, Essig, Salz, Zucker, Pfeffer, Muskatnuß, Würznelken, Safran, Zimt, große und gewöhnliche Rosinen, Marzipan). Zu diesem "Imbiß" trank man große Mengen Wein: Dolenjec, Teran und Vipavec.

Ein Blick auf die Expensarien zeigt, daß Wein und Fleischwaren die beiden Hauptkostenpunkte bei allen Essen darstellten. Sie machten von lumpigen zwei Drittel bis zu stolzen vier Fünfteln aller Kosten aus.

Hoch waren insbesondere auch die Ausgaben für Wein. In der Reihenfolge der Gastmähler betrugten sie 44%, 59%, 39% und 62% der Gesamtausgaben. Die Kosten für Wein waren vor allem bei den beiden "bescheideneren" Gastmählern (dem zweiten und vierten). Die Ausgaben für Fleischwaren betrugten 22%, 14%, 23% und 19% des ausgegebenen Geldes.

Im Rahmen der Gesamtkosten aller Gastmähler machten die Kosten für Wein nahezu die Hälfte aus (46% der Ausgaben), Ausgaben für Fleischwaren umfaßten ein gutes Fünftel (21%).

Am 23. März 1995 veröffentlichte die Tageszeitung DELO die Kosten für den "Brotkorb", d. h. die Kosten, die eine dreiköpfige Familie während eines Monats für Nahrung und Getränke zu tragen hat. Im Hinblick auf die Menge an Lebensmitteln, die der moderne Brotkorb beinhaltet, wird in dem vorliegenden Beitrag festgestellt, wieviel der Brotkorb Mitte des 17. Jahrhunderts ausmachte und wieviele "Brotkörbe" in den Freßgelagen der Stadtverwaltung vertilgt wurden.

Schon der erste Blick auf den Inhalt der zeitgenössischen Brotkörbe enthüllt, daß sich auch Waren darunter befanden, wie sie die Laibacher Stadtbevölkerung im 17. Jahrhundert überhaupt nicht verwendete (z.B. Kartoffeln, Teigwaren, Margarine, Kaffee, Sirup). Andere Lebensmittel aus der heutigen Liste kannte man dagegen zwar auch schon auf dem Laibacher Tisch des 17. Jahrhunderts, doch waren sie damals noch viel teurer als heutzutage (z.B. Öl, Reis, Zucker). Für manche Lebensmittel im heutigen Brotkorb, die damals noch exklusiv und deshalb kostspielig waren, fanden die alten Laibacher eben einen Ersatz.

Beim Vergleich ist man gezwungen, sich mit einem Konstrukt zu behelfen: aus dem heutigen Brotkorb werden diejenigen Lebensmittel ausgesucht, die dem heutigen Konsum angehören und auch in den Speisezetteln der alten Laibacher üblich waren (oder für die eine entsprechende Ware gefunden werden kann).

Es wurde ausgerechnet, wie hoch der Anteil an den Kosten des heutigen Brotkorbs ist, der auf diese Lebensmittel entfällt. Dann wurde umgerechnet, wieviel eine entsprechende Menge der jeweiligen Lebensmittel Mitte des 17. Jahrhunderts kostete, um so aus ihrem Kaufpreis zu errechnen, wieviel damals ein ganzer Brotkorb kostete, wie ihn heute eine dreiköpfige Familie in einem Monat verbraucht.

Aus der Veröffentlichung des DELO wurden die folgenden Lebensmittel als relevant ausgesucht: 3 Liter Öl, ein Kilogramm Salz, ein Liter Essig, 15 Kilogramm Kartoffeln, 2 Kilogramm Teigwaren und 1,5 Kilogramm Reis, von den Fleischwaren 4 Kilogramm Rindfleisch, von den Milchprodukten 1/2 Kilogramm Butter und 30 Liter Milch sowie von den "Erfrischungsgetränken" 10 Liter Bier und 3 Liter Weißwein. Die Kosten für die

erwähnten Lebensmittel nahmen im März 1995 in der Monatsberechnung für die Ernährung einer dreiköpfigen slowenischen Familie einen Anteil von 35% ein.

Für das Laibach des 17. Jahrhunderts wurde anstelle des Öls der Preis für 3 Kilogramm Fett berücksichtigt (das damals viel billiger und deshalb in allgemeinem Gebrauch war), anstelle von Kartoffeln, Teigwaren und Reis den Preis für 20 Liter Gerste, anstelle von 10 Litern Bier die gleiche Menge an Cviček aus Unterkrain, anstelle des Weißweins Teran, der spürbar billiger war als weißer Vipavec. Die übrigen Lebensmittel (Salz, Essig, Rindfleisch, Butter, Milch) wurden in den bekannten Maßen berücksichtigt und berechnet.

35% der Lebensmittel aus dem heutigen Brotkorb hätten 1651 92 1/2 Kreuzer (bzw. 1 Gulden und 32 1/2 Kreuzer) gekostet, der ganze Brotkorb 264 1/2 Kreuzer (oder 4 Gulden und 24 1/2 Kreuzer). Die vier erwähnten Gastmähler kosteten 185 Gulden und 14 1/6 Kreuzer (1114 1/6 Kreuzer), also etwa den Gegenwert von 42 monatlichen (zeitgenössisch ausgewählten und deshalb künstlich errechneten) Brotkörben der damaligen dreiköpfigen Familie.

Wie auch immer - solche Kosten erweckten im 17. Jahrhundert nach den bekannten Daten keinerlei besonderes Mißfallen unter den Laibachern. Zweifellos war dies auch eine Folge der damals noch viel geringeren Informiertheit der Bürger.

Die Toleranzgrenze gegenüber der Verschwendungssucht der Stadtväter, bei der das "gewöhnliche" Volk nicht mehr bereit ist, gute Miene zum bösen Spiel zu machen, wird je nach Raum und Zeit immer wieder neu gesteckt. Wo sie wohl heute liegt?

Clemens Wischermann *

ZGODOVINA MESTA MED OKOLJEM IN NAČINOM ŽIVLJENJA

Tendence sodobnega raziskovanja urbanizacije v Nemčiji

"Imenu mesta torej ne bi posvečal kakšne posebne pozornosti. Kot vsa velika mesta je bilo tudi to splet nepravilnosti, preobratov, mešanice stvari in priložnosti, ter breztalnih točk miru med tema dvema, poti in brezpotij, velikega ritmičnega utripa, večnega nerazpoloženja, ter trkov ritmov in je bilo v celoti enako vrelemu mehurčku, ki počiva v posodi in je zmes trajne snovi hiš, zakonov, določil in zgodovinskih izročil."

Robert Musil, *Mož brez posebnosti*

I.

"Je veljalo ... naraščajoče zanimanje zgodovinarjev za mesto v zadnjih dveh stoletjih nekemu medtem že končanemu razvoju? Je postalo mesto v industrijski dobi zgodovinski fenomen?"¹

Provokativno vprašanje Horsta Matzeratha zadeva nevrvalgično točko aktualne debate o prihodnji orientaciji moderne zgodovine mesta v Nemčiji. Medtem ko se je zgodovina mesta v Nemčiji v širši obliki razmahnila šele v zadnjih dveh desetletjih, je samoumevnost te mlade discipline, ki išče izrecno navezavo na fenomene sedanjosti, spet postavljena pod vprašaj. Vzpon zgodovine mesta industrijske dobe v "stari" ZRN v 70. letih je bil že večkrat predstavljen.² To mi dovoljuje omejitvev na skopo skieo najpomembnejših etap, da bomo lahko opazovali raziskovalne tendence v 80. letih. Pokazalo se bo, da se v isti meri, kot se bližamo prihodnosti, uveljavlja pojem kulture v povezavi z mestom. Le-ta je v glavnem zasedel aktualno urbano sceno³ in možno je, da bo na znanosti, ki se ukvarjajo s fenomenom mesto odločilno vplival. Tudi zgodovina mesta industrijske dobe, ki se je ravno vdala v relativno zaprtost "zgodovine urbanizacije", stoji pred nepričakovano nalogo, saj

* Pričujočo razpravo je uredništvo Zgodovine za vse prejelo v drugi polovici junija 1994, ko je bila redakcija druge številke žal že zaključena, zato se avtorju opravičujemo, ker jo objavljamo šele v tej številki. Clemens Wischermannu jc zaposlen v Historičnem seminarju na Westfälische Wilhelms - Universität v Münstru. Pri nas je znan predvsem po svojih socialnozgodovinskih raziskavah stanovanjske kulture nemških vlcmcst pred prvo svetovno vojno. Za sodelovanje se mu najiskrencje zahvaljemo.

¹ Matzerath (1989), str. 62.

² Prim. Reulecke/Huck (1981), Reulecke (1982), Isti (1985), Teuteberg (1983), Einleitung.

³ Prim. eksemplarno Hauff (1988); kasnejši župan Frankfurta je predložil zvezek, da bi v socialdemokratskih krogih ojačal pozitivno prevrednotenje "mestne kulture", ki so jo ti videli kot elitarno in individualistično.

se bo morala soočiti z možnostjo izgube objekta raziskovanja.

II.

Do uveljavljanja univerzitetnega raziskovanja zgodovine mesta je prišlo v 2. polovici 19. stoletja, kjer pa pomenijo leta okrog 1970 odločilno eezuro. Obrat k novim temam in novim metodičnim prijemom se je v nekaj letih dogodil in uveljavil v mnogih med seboj se dopolnjujočih oblikah: leta 1970 je bil v Münstru ustanovljen Inštitut za primerjalno zgodovino mest, iz katerega so izhajali vedno močnejši impulzi za raziskovanje zgodovine mesta v dobi industrializacije, kljub temu, da je bil inštitut sprva bolj usmerjen v predindustrijski čas. To je leta 1976 vodilo k odobritvi posebnega raziskovalnega projekta "Primerjalna raziskava zgodovine mesta", katerega nosilec je bila raziskovalna skupnost, pod zastopstvom Heinza Stooa in Hansa Jürgena Teuteberga; v kakšnih dvajsetih projektih so celo desetletje delali zgodovinarji skupaj z etnologi in geografi; tukaj so se preizkušale nove poti interdisciplinarnega dela, ki je po začetnih težavah prineslo raznolike publikacije.⁴ Centralni publicistični organ te vedno izraza izoblikovane nove smeri raziskovanja se je v teh letih izoblikoval v Berlinu, kjer v sodelovanju z Nemškimi inštitutom za urbanistiko od leta 1970 pod programatičnim naslovom izhajajo "Informationen zur modernen Stadtgeschichte" ("Informacije k moderni zgodovini mesta").⁵ Skoraj istočasno se je uveljavila "nova" zgodovina mesta tudi na tretjem institucionalnem polju - na velikih nacionalnih srečanjih: prvi resni sekeiji na temo moderne zgodovine mesta ob dnevu zgodovinarjev leta 1970 so do leta 1988 sledile še tri: to so bile učinkovite predstavitve najnovejšega razvoja raziskovanja.

V nekaj letih je prišla do izraza kritika teorij, metod in tem etabrirane državne zgodovinske znanosti, s čimer je bila zgodovina mesta udeležena pri novi splošni orientaciji okrog leta 1970. Kritika, ki se je nanašala predvsem na vprašanja okrog zgodovine mesta, se je močno poenostavljeno konkretizirala v dveh točkah: v metodičnem smislu je šlo za kritiko odvrnitve od raziskovanja individualnosti mesta, v časovnem smislu pa je šlo za kritiko zahteve po prednostnem raziskovanju mesta v industrijski dobi. Geslo teh prizadevanj je bilo "moderna nemška zgodovina mesta", kjer je bilo sieer že mogoče prepoznati preobrat k novemu, a še brez samostojne programatike.

Propagiran iz Münstra je okoli leta 1980 zaradi velike priljubljenosti "modernosti" in "novosti", ter prizadevanj, da bi obrise novih zasnov raziskovanja združili v en pojem, prišel pojem urbanizacije (naslonjen na anglo-saksonski termin, čeprav se smiselno popolnoma ne prekrivata). V prvi polovici 80. let se je leta v raziskovanju zelo uveljavil. Pojem je bil sprejet kljub močnemu nasprotovanju etabriranih zgodovinarjev mesta, medtem ko si je v sosednjih disciplinah lažje utiral pot. Do zavračanja je v začetku prišlo zaradi dvoumnega enačenja urbanizacije s kvantitativno rastjo mesta, kar dejansko ne bi bila nobena industrializacijsko-zgodovinska novost. Toda tudi kasnejša prizadevanja po kvalitativni definiciji urbanizacije od dela zgodovinarjev mesta niso bila sprejeta. Wolfgang Hofmann je na kratko ponazoril njihovo stališče: "Če sta se urbana mentaliteta in način obnašanja v mestih deloma izoblikovala že v zgodnjem novem veku, če je med letom 1400 in 1816 stopnja pomeščanjenja v Srednji Evropi porasla od oeenjenih 12% ... na izračunanih 28%, potem je pojma urbanost in urbanizacija težko prihraniti za čas od leta 1850 naprej."⁶

Zagovorniki koncepta urbanizacije so izhajali pretežno iz kroga socialnih in gospodarskih zgodovinarjev ter z njimi ozko povezanih sosednjih disciplin, kot so sociologija mesta, geografija mesta... Njihova argumentacija ne temelji na definicijah zgodovinskih pomembnosti, temveč na hipotezah o temeljnem spremenjanju vzrokov in posledic mestnega razvoja od 19. stoletja dalje. Jürgen Reulecke je ta premik perspektive razložil takole: "Rast mesta ni bila značilnost moderne mesta kot takega. Centralni kraji so že od nekdaj ... privlačili priseljence ... Za pomeščanjenje v ožjem smislu je bilo predvsem značilno, da priseljencev, ki so drli v mesto, primarno ni privlačila "individualnost" nekega mesta, temveč v prvi vrsti ponujeno delovno mesto v nastajajoči industriji."⁷ V 19. in 20. stoletju stopi v središče zgodovine mesta odnos med urbanizacijo in industrializacijo, ali povedano drugače, v središče stopijo vprašanja o družbenih strukturah in procesih, katerih raziskava temelji na prostoru mesta, saj so tukaj najprej in najbolj opazni. Med najpomembnejše fenomene zgodovine urbanizacije, ki jih je treba razjasniti, šteje Hans Jürgen Teuteberg:

1. Preslojevanje primarno podeželskega v pretežno mestno prebivalstvo in istočasno splošno rast prebivalstva.

⁴ Prin. Sonderforschungsbereich 164 (1989).

⁵ V tej reviji, ki izhaja dvakrat letno, ni daljših člankov, temveč predvsem poročila o aktualnih projektih, srečanjih in novih publikacijah.

⁶ Wolfgang Hofmann: *Stadtgeschichtliche Forschung - Aspekte, Tendenzen, Perspektiven, v: Informationen zur modernen Stadtgeschichte, zv. 1, 1990, str. 42.*

⁷ Reulecke (1985), str. 11.

2. Prerazporeditev težišča v gospodarstvu od agrarnega na obrtni in storitveni sektor.
3. Izoblikovanje novih socialnih struktur in povečana prostorska kot tudi socialna mobilnost.
4. Razpršitev urbane mentalitete na celotno družbo.⁸

V ozadju te samo v grobih orisih nakazane debate o opredeljenosti prihodnje zgodovine mesta lahko v 70. letih razlikujemo dve prevladujoči raziskovalni usmeritvi, ki sta se v spreminjajočem poudarku nadaljevali v osemdeseta leta:

1) Prva smer izvira iz raziskave mesta kot kraja političnega dogajanja in oseb, slojev in vodilnih skupin, ki nanjo vplivajo. Pri tem je lahko navezala raziskovalno tradicijo na starejšo zgodovino komunalne samouprave, ki jo je močno intenzivirala in razvila. Ob mnogih samostojnih delih moramo opozoriti predvsem na dvoje raziskovalnih težišč, ki sta se v drugi polovici 80. let tudi institucionalno uveljavili: prvič je to razširitev odgovorov na vprašanja o oblikah in mejah mestne politike in njihovih nosilcev, ki so se pogosto nanašali samo na zgodovino oblasti in na širšo povezavo med moderno zgodovino mesta in zgodovino meščanstva. Osnovno vprašanje se glasi: "Kako se je v okviru mesta razvijal odnos med meščanstvom kot politično-pravno formacijo in meščanstvom kot socialno formacijo?"⁹ Problematika teh raziskav, ki se jim je v zadnjih letih posvečal in jih koordiniral Lothar Gall (gre za študije primerov), želi razjasniti povezave izvajanja oblasti v mestu 19. stoletja. Med drugim se pričakuje tudi odgovor na vprašanje, ali je leta 1914 v Nemčiji še obstajalo mestno meščanstvo, ali pa se je že izgubilo v meščanstvu kot širši socialni plasti. To bi obljubljalo tudi nove odgovore na sporno tezo o naraščajoči depolitizaciji in zmanjševanju oblastvene moči mesta v drugi polovici 19. stoletja, čeprav (ali ker?) je profesionalizacija moderne, eficientne komunalne uprave svoj prvi vrhunec dosegla prav v tem času.¹⁰

S tem je padlo tudi geslo drugega težišča raziskovanja: komunalna uprava. Glavni delež hitro naraščajočih študij zavzema modernizacija nemških mest. K jedru moderne komunalne uprave so spadali vsi aspekti izgradnje ekonomsko-tehnične infrastrukture, ki so mo-

rali iti v korak z dotlej neslutnimi dimenzijami naraščanja mestnega prebivalstva (npr. oskrba z vodo, plinarne, promet, gradbeni predpisi itd.). Ti fenomeni so bili v središču prvih študij komunalne uprave, ki jih je predložil Wolfgang R. Krabbe¹¹ in katerih spekter zokroža kratek zbornik Hansa Heinricha Blotevogla¹². Trenuten nadaljnji razvoj te smeri raziskovanja se izvaja pod geslom "Mesto kot storitveno središče", kar je označba osrednjega programa nemške raziskovalne skupnosti, ki poteka od druge polovice 80. let (koordinator Jürgen Reulecke). Pod storitvami razumemo dejavnosti, "ki ne služijo produkciji materialnih dobrin, temveč pridobivanju nematerialnih uporabnih vrednosti." Poleg izgradnje komunalne infrastrukture nastopajo predvsem nove forme socialne bivalne oskrbe, ki se razvijajo na javnem področju odgovornosti mesta. V ožjem smislu lahko govorimo o raziskavi "komunalnih storitev" za boljšo zadovoljitev "javnih potreb" na prehodu od uprave mestnih veljakov do komunalne mestne uprave v fazi visoke industrializacije.

2) Druga smer: v zahodnonemškem raziskovanju urbanizacije se je v zadnjih dvajsetih letih v teoretično-metodičnem smislu razvila pomembna smer iz zgodovinsko-teoretičnih postulatov in raziskovalnih hipotez strukturne zgodovine industrijske dobe v smislu Wernerja Conzeja in pa zgodovinske socialne znanosti. V središču raziskovalnih interesov je stopilo odkritje in razlaga daljnosežnih tendenc demokratskih, ekonomskih in socialnih sprememb, pri čemer imajo prednost komponente družbenih sprememb, ki jih razumemo kot proces modernizacije. Prevladujoči pristop zgodovinarjev je postal študij primerov (case studies), t.j. vsakokratnega mesta kot reprezentativnega raziskovalnega prostora za vsedrūžbeno razumljene fenomene. Namen je Werner Conze nekoč razložil takole: "Zgodovinska tvorba nkega mesta se nam predstavlja kot relativno pregledna enota, ki jo lahko obravnamo kot v sebi zaprto in ki vendarle ... ohranja v sebi vso raznolikost problemov modernih strukturalnih sprememb... Draž vsake monografije o mestu v dobi industrijske rasti je v zgodovinski konkretizaciji splošnotipičnega v vedno novi in drugačni enkratnosti."¹³ Na takšni podlagi, ki se je znašla v očeh kritike šelc v zadnjem času¹⁴, so v 70. in 80. letih nastala mnoga dela, predvsem disertacije, ki jih tukaj ne bi našteval. To so bila dela o vcelemtih, ki so bila izdelana z ogromnim študijem virov in literature. Njihova vsebinska zasnova je v grobem sle-

⁸ Teuteberg (1983), str. 32.

⁹ Gall (1990), str. 2.

¹⁰ Opozoriti velja na posebno raziskovalno področje "Sozialgeschichte des neuzeitlichen Bürgertums im internationalen Vergleich" univerze Bielefeld, katere težišče ne leži na zgodovini mesta, temveč na raziskavi poklicnih in funkcijskih elit, vendar pa se z metodološkega vidika pogosto ukvarja tudi z mestnimi vzorčnimi študijami. K problemu mesto in meščanstvo prim. tudi Informationen zur modernen Stadtgeschichte, zv. 1, (1991), str. 2-5, 8-21.

¹¹ Prim. Krabbe (1985).

¹² Blotevogel (1990).

¹³ Werner Conze, predgovor k delu Wolfganga Kollmanna: Sozialgeschichte der Stadt Barmen im 19. Jahrhundert, Tübingen 1960, str. Vf.

¹⁴ Prim. Niethammer (1986).

dila dvema možnostma: v enem primeru je šlo za študije primerov, ki naj bi bile čim bolj obširne in v katerih bi naj bil upoštevan demografski, gospodarski, socio-strukturalni aspekt in aspekt komunalne politike; zgled je bilo mnogokrat citirano pionirsko delo Wolfganga Köllmanna o Barmenu.¹⁵ V drugem primeru je mesto služilo kot prostor raziskovanja posebnih problemov urbanega razvoja: primeri tega ravnanja so bile najprej predvsem študije k regionalni in socialni mobilnosti;¹⁶ v osemdesetih letih so se jim pridružile še zgodovina bivanja in gradnje mesta.¹⁷

Razcvet vzorčnih študij mest k zgodovini urbanizacije v zadnjih dveh desetletjih ni bil samo posledica spreminjajočih se zgodovinsko-teoretičnih pozicij, temveč čisto obrtno-praktičnih inovacij v obdelavi virov in njihovem vrednotenju. V ospredje je stopila, kljub obotavljivemu začetku danes že običajna uporaba elektronske obdelave podatkov. Le-ta je revolucionirala analizo masovnih virov, ki so zgodovinarju urbanizacije odprli dostop do dotlej še nedostopnih odgovorov. Odločilne impulze je v začetnih letih mnogokrat posredovala recepcija ameriške "New Urban History". Gre za favoriziranje kvantitativne namesto narativne argumentacije, povzčavo zgodovinskih vrst podatkov ali prereza podatkov s socialno-znanstvenimi teorijami, ter za trud za primerjalne kvantitativne primerjave mest, vse do raziskav celih sistemov mest v urbanizaciji.¹⁸ Mnogi zgodovinarji mesta so si začeli prilaščati osnovne statističnih postopkov in poglobljati možnosti za uporabo elektronske obdelave podatkov. Okrog leta 1980 so izšli prvi zbrani zvezki, ki so reprezentirali položaj kvantitativne "moderne zgodovine mesta".¹⁹ Izoblikovala se je raziskovalna in dokumentacijska skupina Quantum okrog istoimenskega časopisa, ki je do danes ostala trdnjava kvantitativnega zgodovinskega raziskovanja.

Danes lahko trdimo, da so debate 70. let za in proti kvantitativni raziskavi zgodovine vsaj v zgodovini urbanizacije že preteklost. Uporaba elektronske obdelave podatkov in statističnih postopkov je v novjših študijah postala že splošna dobrina. Ta normalizacija se bo glede na predznanja mestnih zgodovinarjev, ki so pristopili na novo, še nadaljevala. Toda še zdalč se niso izpolnile vse sanje kvantitativne zgodovine. Tišina, ki je drugod nastala okrog nekoč kot zgled opcvanega predstavitvenega objekta "Philadelphia Social History Project" avtorja Theodorja Hershberga, velja prib-

ližno tudi za začasno kvantifikacijsko evforijo v zgodovinski znanosti v ZRN. Kvantitativne metode so se na široko uveljavile kot integralni del, njihova vloga metodične avantgarde pa je trajala le kratek čas: hitro so se pokazale vsebinske meje in brezplodnost upanja, da bi prišli do zgodovinskih struktur s pomočjo multivariantne statistike. Vodilna vloga v debati o zgodovini urbanizacije je bila ob koncu 80. let zaznamovana z drugačnimi pristopi, kot na višku kvantitativnega vala pred desetimi leti. O tem bo govor v naslednjih poglavjih. Še prej pa si moramo ogledati situacijo nove zgodovine mesta v NDR, ki bo vključena v prihodnji razvoj raziskovanja urbanizacije v Nemčiji, pa čeprav je v tem trenutku vse, razen dejstva o njenem obstoju, še odprto.

III.

Zgodovina mesta je v institucionalnem okviru marksistično-leninistične zgodovinske znanosti NDR spadala v področje "regionalne zgodovine". Le-ta je imela sedež - ustrezno centralistični organizaciji znanosti - v raziskovalnem sedežu regionalne zgodovine na Inštitutu za nemško zgodovino nekdanje Akademije znanosti. Tam je bila še pred nekaj leti regionalna zgodovina definirana kot "skupni pojem za vsa prostorsko omejena zgodovinska raziskovanja znotraj nacionalne zgodovine".²⁰ Za razumevanje se moramo vrniti v fazo konstituiranja znanosti v NDR po koncu 2. svetovne vojne, ko so hoteli namesto stare domovinske in krajevne zgodovine - to so razglasili kot reakcionarno - postaviti koncept nove regionalne zgodovine.²¹ Toda v 50. letih je prišlo do ponovne navezave na elemente domovinske zgodovine, kateri je šlo predvsem za to, da bi razvila oz. okrepila povezavo človeka s socialistično državo. Ta tendenca se je nadaljevala in je od 70. let vodila k publikacijam številnih mestnih monografij s težiščem na zgodovini dvajsetega stoletja v antifašističnem smislu. Skupne točke teh del opisuje komentar zgodovinarjev NDR še pred padcem socialističnega režima: "V središču določanja smisla in ciljev stojijo predvsem elementi oblikovanja zavesti in identitete, razumevanje dedovanja in tradicije, kot tudi vloga domovine v ideološkem boju z razrednim sovražnikom."²² Še ob koncu 80. let sta SED in politbiro v uradnem razumevanju tega teksta podajala impulze za vsak nadaljnji razvoj zgodovinske znanosti.

¹⁵ Prim. Köllmann (1960).

¹⁶ Prim. po primerih Crew (1979), Jackson (o.J.).

¹⁷ Prim. po primerih Wischermann (1983), Teuteberg (1985), Teuteberg/Wischermann (1985).

¹⁸ Prim. Teuteberg (1983), str. 27.

¹⁹ Prim. Schröder (1979).

²⁰ Helga Schultz: *Zu Inhalt und Begriff marxistischer Regionalgeschichtsforschung*, v: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 33, (1985), str. 875-887, tukaj str. 885.

²¹ Prim. bibliografski pregled raziskav zgodovine mest v NDR avtorjev G. Brauna, M. Heiderja in H. Schwengerja v: *Engeli/Matzerath* (1989), str. 279-302.

²² *Ibidem*, str. 282.

Mnogo zgodovin mest v NDR niso napisali zgodovinarji; le-ti so se zgodovini časa raje izogibali in namesto tega dajali prednost srednjeveškemu in zgodnjeno-veškemu mestnemu bistvu. Zgodovinarji so se želci na ta način umakniti v nepolitiko ali pa so to hoteli prikazati celo kot akt neposlušnosti. Uradna vzhodnonemška zgodovinska znanost je to koncentracijo razumela v strogo marksističnem smislu, saj naj bi bila mesta v času fevdalizma utelešenje naprednih družbenih moči, to vlogo pa naj bi kasneje prevzela država in s tem naj bi se spremenilo tudi delovno področje zgodovinarjev.²³

Kaj je na področju zgodovine mest v NDR²⁴ izviralo iz politične pobude, logike znanosti ali oportunitizma, zaradi popolnega preloma raziskovalnih struktur v novih vzhodnih zveznih državah, ne moremo dokončno oeniti. Zgodovinarji mest v NDR se nedvomno nahajajo v težkem položaju, saj so zdaj konfrontirani s svojimi lastnimi državotvornimi parolami iz starejših publikacij. Tako je pisal izdajatelj nekega, za položaj zgodovine mesta reprezentativnega prikaza še pred nekaj leti: "Tako prispevajo zgodovine mest veliko k temu, da se razvije in poglobi ljubezen do socialistične domovine" in "hkrati pomenijo ofenzivni spopad z meščansko regionalno zgodovino ZRN."²⁵ Po ponovnem združenju Nemčij je v drugi izdaji izšla Gutsehejeva "Geschichte Erfurts", in sicer z nespremenjenim tekstom, vendar pa z dodatno spremeno besedo.²⁶ S tem se poskuša nekaj malodane neverjetnega: rešiti doseženo, določiti pozicijo znotraj nekoč znanstveno izvedljivega in se hkrati prilagoditi zahtevam nove javnosti. Ta cilj bo verjetno glede na sedanje stanje dosegel le majhen del zgodovinarjev mesta iz NDR. Tudi če se ne bi ozirali na prevladujoč karakter apologetske discipline bilanciranja uspehov, lahko metodološko stanje v primerjavi z zahodnim razvojem označimo kot antikvarno. Prehod bo lažji na področju raziskovanja individualnosti mesta kot pa v okviru sodobne kulturno-teoretične diskusije o vlogi mesta v zahodnih družbah blaginje. Na tem področju bo odprava posledic duhovne izolacije dolga in mučna.

IV.

Zgodovina urbanizacije je v 80. letih doživela konjunkturo. To je veljalo tako za znanstveno raziskovanje kot tudi za vedno bolj zainteresirano javnost. Na področju raziskav je sredi 80. let doživela tolikšno širino in takšen nivo,²⁷ da lahko govorimo o prvi konsolidaciji te raziskovalne smeri.²⁸ Istočasno so kot indikacije izšla zbrana dela k zgodovini urbanizacije, ki so bila pretežno interdisciplinarno in internacionalno strukturirana.²⁹ Zahtevala so orientacijo na nova problemska polja, ki je možna le s kooperacijo večjega števila disciplin. Istočasno se je okrepila tendenca, ki jo je v raziskavi urbanizacije moč zaznati že od začetkov - prišlo naj bi do prestopov nacionalnih perspektiv. Med drugim je leta 1982 kot okrepitev internacionalne kooperacije sklad podjetja Volkswagen začel nov program k "Zgodovini in prihodnosti evropskih mest".

Mnogi pregledi, ki so izšli od sredine 80. let, mnogo bolj jasno kot zborniki in projekti označujejo konec ene periode nemškega raziskovanja urbanizacije. V prvi vrsti moramo omeniti knjigi Horsta Matzeratha in Jürgen Reuleckeja, ki sta izšli leta 1985, in knjigo Wolfgang Krabbeja iz leta 1989. Pri vseh razlikah v zgradbi in določitvi osrednjih točk vendarle te tri knjige demonstrirajo v metodičnem smislu in izboru tem doseženo stopnjo raziskovanja. Matzerathova študija predstavlja urbanizacijo v Prusiji med leti 1815 in 1914 z njenimi časovnimi fazami, gibanjem prebivalstva in njenimi pravnimi in planskimi konskvencami.³⁰ Reuleckejeva Zgodovina urbanizacije obravnava tako kot Matzerathova skoraj izključno 19. stoletje do prve svetovne vojne, in sicer v obliki knjige študij in brez regionalnih omejitev.³¹ Struktura knjige je kar najmočnejše orientirana na socialnozgodovinsko problematiko. Krabbejeva knjiga pa je podobno kot Reuleckejeva neka vrsta knjige, v kateri so zbrane študije s preglednim in uvodnim karakterjem, toda z drugačnim poudarkom na zgodovini ustave in uprave.³² Kot prvi pa se je Krabbe vsebinsko spustil tudi v čas po 1. svetovni vojni.

Če opazujemo periodično in ezurno nastajanje teh del, postane jasno, kako zelo je urbanizacija izenačena

²³ Prim. Helga Schultz: *Moderne Stadtgeschichte in der DDR, v: Informationen zur modernen Stadtgeschichte, 1990, zv. 2, str. 5-11; Schultzova je bila šef raziskovalnega oddelka regionalne zgodovine.*

²⁴ Prim. Karl Heinz Hajna, Hatmut Mehls, Volkmar Weiss: *Neue Forschungen zur Stadtgeschichte in der DDR, v: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 34, (1986), str. 928-935.*

²⁵ Willibald Gutsche: *Stadtgeschichte - wichtige Quelle sozialhistorischer Bewußtseinsbildung, v: Einheit 1982, str. 789-795, tukaj 789f., cit. po Braunu (1989), str. 282.*

²⁶ Prim. *Geschichte der Stadt Erfurt, po naročilu sveta mesta Erfurt, izdal Willibald Gutsche, 2. pred. izd., Weimar 1989; recenzija v Informationen zur modernen Stadtgeschichte 1990, zv. 2.*

²⁷ Prim. recenzije Matzeratha (1989), Lengerja (1986) in Niehuessa (1989).

²⁸ Najaktualnejši bibliografski pregled inštitucij, pomagal in literature s področja moderne raziskave urbanizacije v Nemčiji, vključno z bivšo NDR, je moč najti v Engeli/Matzerath (1989), str. 247-266 in 279-302.

²⁹ Prim. med drugim Teuteberg (1983), (1985) in (1986), Heineberg (1987), Fehl/Rodriguez-Lores (1983), Rodriguez-Lores/Fehl (1985), Matzerath (1984), Rausch (1983) in (1984).

³⁰ Prim. Matzerath (1985).

³¹ Prim. Reulecke (1985).

³² Prim. Krabbe (1989).

z do izbruha 1. svetovne vojne trajajočim 19. stoletjem. Tako Matzerath kot Reulecke delita proces urbanizacije še enkrat v tri faze: pripravljalo ali prehodno fazo od 1815 do 1840 (Matzerath) oz. 1850 (Reulcke), sledi zgodnjeindustrijska pripravljalo faza urbanih fenomenov do 1870 in glavna faza višjih urbanizacijskih tendenc, ki traja do 1. svetovne vojne. Kjer je Matzerathovo nastajanje cezur močnejc orientirano na demografsko cezuro, tam jih Reulecke argumentira s pomočjo vsedruženih strukturnih sprememb. To ga končno vodi do teze, da smo od 1. svetovne vojne stopili v fazo posturbanizacije, kjer ostaja ambivalentno, ali se nahajamo v poznem stadiju ali pa smo že onkraj procesa urbanizacije. Dlje v 20. stoletje pa sega periodizacija Krabbeja, ki razlikuje pripravljalo čas med 1800 in 1870 ter prvi razcvet urbanizacije med 1870 in 1920. Cezure ne predstavlja več 1. svetovna vojna, temveč Erzbergerjeva finančna reforma, zaradi katere so nemška mesta in občine izgubili dobršen del finančne samostojnosti. V naslednji fazi, datirani do približno 1960, so po Krabbejevcem mnenju komune zašle pod vedno močnejši vpliv države in so postale odvisne od sredstev zveznih in državnih organov.³³ Ta periodizacija je prepričljiva glede na zgodovino komunalne samouprave, ostaja pa vprašanje, ali ni bila delna izguba finančne mestne avtonomije v 20. stoletju na drugi strani izravnana z vedno višjim vsedruženim prevzemom mestnih političnih in življenjskih stilov.

Začasnemu indie za to tezo se nam kaže v reakciji široke javnosti na "novo" mestno zgodovino. Na mesto vezane predstavitve mlajše socialne zgodovine in zgodovine vsakdanjika dandanes v mnogih mestih zavzemajo veliko prostora na policah knjigarn. Najmlajša zgodovina nekega mesta, njegovih četrti in cest je postala priljubljen objekt laikov, ki se zanimajo za zgodovino in pa lokalnih skupin zgodovinarjev vsakdanjika. Tako je zgodovina mesta pridobila na pomenu pri mestni kulturni politiki. Skoraj vsako mesto podpira - v kakršnikoli obliki že - prizadecvanja za mestno zgodovino. Mestna zgodovina je postala integralni del mestne kulture in kulturne politike. Višek je ta združitev dosegla v praznovanjih mestnih jubilejev v ZRN, ki so mnogokrat povezani z visokimi stroški. Ta insceniranja, kjer si mesta želijo zagotoviti mestno identiteto in preteklost, imajo danes v njihovem stalnem repertoarju praviloma tudi dolge, večdelne mestne zgodovine. Poleg tega jih ne pišejo več lokalni zgodovinarji, ki stalno živijo v tem mestu, temveč so postale produkt teamskih del, ki so bila več let financirana z visokimi mestnimi sredstvi in

katerih avtorji so predvsem mlajši zgodovinarji. Morda najbolj zgovoren primer tega trenda je Institut za primerjalno zgodovino mesta v Münstru, ki je v zadnjih letih izdelal več mestnih zgodovin, katerih naročniki so bila druga mesta in jih je realiziralo večje število z inštitutom povzanih raziskovalcev mesta.³⁴ V velikih mestih, najboljši primer za to so denimo dela napisana ob berlinskem mestnem jubileju, je seveda mnogo lažje poseči po institucionalnih in osebnih resursih kar na mestu samem, saj se zgodovinarji tej nalogi ne izmikajo več.

Rezultati so ponavadi zgodovine mesta, ki so utjevale aktualno znanstveno stanje raziskovanja in so ga tudi izboljševale. "Pripovedovana" zgodovina nekega mesta je danes v kvazi "uradnih" predstavitev mest zelo redka. Dominira znanstvenost na visokem nivoju, povzdana z oblikovanjem dragih in bogato ilustriranih zvezkov. K značilnostim mestne kulturne scene v ZRN spada v zadnjih letih vizualizacija mestnega življenjskega prostora, tudi zgodovinskega, ki je postala velik boom. Tukaj je seveda še relativno majhen korak od zahtevnega tiska faksimilnih izdaj virov do posameznih pomembnih tem mestnega razvoja; takšen korak je storilo v zadnjem času mesto Münster z didaktično stimulatивно in marsikje posnemano serijo dokumentov "Geschichte Original".³⁵ V isto drugačnih finančnih mejah pa se je dogajal razvoj od mesta sponzorirane kulturne zgodovine v 80. letih, ko so izgrajevali mestne zgodovinske muzeje. Če gledamo nazaj, lahko govorimo o valu ustanavljanja takšnih muzejev, ki so za seboj potegnili tudi srednjevelika, z umetniškimi muzeji redko opremljena mesta. Ti zgodovinski muzeji so se v marsičem razlikovali med seboj: nekateri so se zavestno navezali na tradicijo starih domovinskih muzejev, poskušajo pa vendarle preseči zbiranje materiala in ponujajo didaktično-atraktivne predstavitve lokalne zgodovine; drugi opozarjajo na socialnozgodovinske in gospodarskozgodovinske značilnosti mestnega razvoja; toda nihče ni storil ali ni želel storiti koraka k muzejski specializaciji. Skupno zgodovinskim muzejem je, da primarno niso čutili odgovornosti do umetnostnih, temveč do mestnih kulturnih elementov. Mestno prebivalstvo naj bi (znova) spoznalo pomembne elemente njihovega lastnega življenjskega prostora in razširilo svoje znanje. V teh muzejih gre torej marsikdaj za rekonstrukcijo mestne resničnosti kot zgodovine izkušnje in zaznav. Temu veljata tudi interes in kompetence njihovih obiskovalcev. Sledi torej, da muzeji pogosto delajo na objektivnem področju posnemanja pa

³³ Zelo pretirana se mi zdi njegova teza: "Od nekdanjega naspotovanja samoupravne vlade v mestih proti avtokraciji državne oblasti ni ostalo nič več kot le krhek mit."

³⁴ Prim. med drugim Ehbrecht (1985).

³⁵ Prim. Geschichte Original - Am Beispiel der Stadt Münster, zv. 1ff, Münster 1978 ff.

vse do celostnih "inseeriranj". Ne gre torej za enkratnost in originalnost nekega objekta, temveč predvsem za skladnost življenjskih zamisli in življenjskih slik.³⁶

Višek tega razvoja pomeni začenjajoča se debata o profesionalizaciji novega poklienega polja "mestnega zgodovinarja" ali "krajevneega zgodovinarja". Mnoga mesta so v 80. letih s pomočjo državnih sredstev za zaposlovanje nastavila mlajše absolvente v kulturnem in zgodovinskem delu. V mnogih primerih so ti absolventi kasneje dobili tudi stalno zaposlitev. Ta skupina zgodovinarjev mesta poskuša razviti določeno dinamiko v smeri izdofireneiranja lastnega poklicia, kamor spadajo elementi sposobnosti lastnih znanstvenih dosežkov, posredovanja mestno-zgodovinskih spoznanj preko publikacij, razstav, vodstev po mestu, posvetovanj o projektih preko skupin, društev ali šol, vnašanja zgodovine mesta v stike z javnostjo itd.³⁷ Medtem pa je prišlo do znatnih nasprotovanj proti takšni koncepciji, in sicer predvsem iz vrst mestnih arhivarjev, ki so se pri svojem podedovanem delovnem polju čutili ogrožene in so se bali za kvaliteto nadzora nad arhivalijami mestnih virov in aktov. Vprašanje je, kako se bo v prihodnosti ta konflikt razrešil predvsem tam, kjer se velikost mesta in njegove finančne zmožnosti medsebojno izključujeta.

V.

Razvoj raziskovanja urbanizacije je bil v ZRN zaznamovan z zahtevami po uporabi znanstveno socialnih metod in teorij, kvantitativnih postopkov in uporabo mesta kot študije primera. V teku 80. let je prišlo do obrata glede centralnih problemov. Na mesto diskusije o metodah je stopila kontroverza okoli zgodovine vsakdana oz. po novem kulturne zgodovine. Kar se je nekaterim zdelo kot korak nazaj pri ponovnem oživljanju mestne individualnosti (kot cilja raziskave), je bilo veliko bolj propagiranje koncepcije o "mestnih življenjskih prostorih". Zatorej gre "pri urbanizaciji za specifičen način prisvojitve ali osvojitve prostora. Pri tem "prostor" ni mišljen le kot geografski prostor, temveč ga je treba razumeti kot prostor izkušenj, akeije, identifikacije, komunikacije in socializacije človeka v določenem času."³⁸ Odkar je Jürgen Reulecke sredi osemdesetih let poudaril, da sta življenjski prostor mesto in socialna psihologija velemest centralni raziskovalni defieit, so začele nastajati - delno v navezavi na stare osnutke, delno zaradi vplivov iz tujine - študije s takšnimi in podobnimi temami. Mnogo težko združljivega še

vedno stoji skupaj, metodološko zaenkrat na trhljih tleh, tako da lahko ta doslej še najpomembnejša raziskovalna polja orišemo takole:

1. STANOVANJE IN ŽIVLJENJSKI PROSTOR

Študija stanovanjskih četrti je zaradi metodičnih preudarkov okoli koncepta socialnega prostora in zaradi tehničnih razlogov okoli virov v zadnjih letih postala prednostni prijem urbanizacijsko-zgodovinskih rekonstrukcij življenjskega prostora. V ospredju zanimanja je bilo doslej raziskovanje proletarskih stanovanjskih četrti v velemestih. Za temi raziskavami pogosto stojita dve glavni raziskovalni hipotezi: prva vidi v velemestnem proletarskem miljeju nemškega industrijskega mesta do 2. svetovne vojne neko pozitivno vrednoteno, homogeno mestno obliko življenja, ki je bila po nacional-socializmu, v 2. svetovni vojni in po vojni, "razbita" in "izčrpana".³⁹ Potemtakem bi poleg že znanih raziskovalnih področij delavskega gibanja in delavskih razmer morali raziskovati predvsem socialno strukturo stanovanjskih četrti, družinsko življenje in sosedstvo ter s tem povezano socialno obnašanje in politično zavest. Drugo temeljno tezo, ki se navezuje na prvo, pa je Bruno Fritzsche komprimiral v tezo, da so bile stanovanjske razmere ob nastajanju delavskih organizacij, razredne zavesti in končno razrednega boja morda pomembnejše kot pa razmere na delovnem mestu. "Konecraecija največjih dohodkovnih in premoženjskih razlik kaže obstoj in nasprotja različnih razredov, segregacija posameznih stanovanjskih četrti pa je šele omogočila oz. zahtevala solidarnost znotraj istega razreda."⁴⁰

Obe osnovni domnevi sta se v tej formi pokazali kot nevdzdržni. Idilizacija intaktnega proletarskega miljeja, ki nič manj kot pri Haussermannu in Sieblu ne prikazuje mešanske urbanosti antičnega in srednjeveškega mesta kot drugo pozitivno mestno življenjsko obliko preteklosti, se je izkazala, kot bomo še videli, kot slepota perspektiv aktualne kritike velemesta. V metodičnem smislu se zasnovi študij o stanovanjih še ni posrečilo razmejiti socialno skoraj homogenih življenjskih prostorov in se s tem umakniti problemu statističnih okolišev. V povezavi s tem so ostala vprašanja v zvezi s socialno neenakostjo in političnim obnašanjem na nivoju četrti do danes nerazrešena. Vzrok je morda v tem, da je najnovejše raziskovanje s presenetljivo enotnostjo razglasilo domnevne meje segregacije za zelo preenejene in je namesto tega v primerjavi z drugimi državami vedno bolj nazorno raziskovalo visok integracijski

³⁶ Ob vedno številčnejši literaturi o nalogah mestnih muzejev naj iz zadnjih let opozorim na Henseja (1985).

³⁷ Prim. Pomykaj in dr. (1990).

³⁸ Reulecke (1985), str. 12

³⁹ Prim. Häußermann/Siebel (1987), str. 213f.

⁴⁰ Fritzsche (1977), str. 461 in drugi članki na temo stanovanje kot življenjski prostor.

učinek nemških velemest v obdobju urbanizacije.⁴¹ Raziskave mestnih četrti bodo - tudi ob opustitvi nekaterih političnih predstav - v prihodnosti predstavljale dobro pot, da bomo dobili nova spoznanja o nastajajoči mestni industrijski družbi. K temu seveda sodi, da bomo zaznamujočo moč stanovanja sicer videli, hkrati pa je ne bomo precejevali, istočasno pa bomo razširili fiksacijo socialno-prostorskega vključevanja delavstva na vsebinske perspektive: "Urbanost so stalno bivajoči obrtniki, meščani po izobrazbi ter gospodarsko meščanstvo doživljali močneje kot delavstvo. Urbanost so doživljali v kontekstu z mestom kot celoto ter na notranjost mesta skoncentrirano kulturno, izobraževalno in razvedrilno ponudbo. Predvsem delavci, ki so se priselili s podeželja, so sprva doživeli posebnost mesta pretežno v povezavi s stanovanjem."⁴² Toda ta ugotovitev, ki velja za zgodnjindustrijski čas, se je v tku procesa urbanizacije hudo spremenila. Kolikor dlje je trajal, toliko bolj se je tudi celotni mestni horizont "močno vtišnil tudi v zavest delavstva, tako, da je mestna identiteta tudi pri delavstvu vedno bolj določala samoumevnost in samozavest."⁴³

2. URBANIZACIJA IN ŽIVLJENJSKI CIKEL

Sociologi že vrsto let diskutirajo o konceptu "institucionalizacije življenjske poti" kot "o nekem enotnem, razširjenem in kot takšnem, o anticipiranem programu poteka moderne"⁴⁴. S tem je mišljen potek življenja v določenih vnaprej poznanih in za načrtovanje življenja odločilnih faz od rojstva in otroštva do starosti in smrti. Ta "določitev časovnosti" življenjskega toka velja za delo moderne od 18. stoletja in nenaadnje temelji na socialnozgodovinskih raziskavah k "odkritju otroštva" in podobnih fenomenov kot časovno odvisnih zgodovinskih pojavov. Institucionalizacija življenjskega toka je v svojem zgodovinskem nastanku delo mesta, ki se v "določitvi časovnosti" in individualizaciji povezuje s sistemom zaslužka, ki sledi življenjskemu toku in ki ga je treba urcditi v kompleksen življenjski sistem

pravil. Povezava med mestom in življenjskim tokom ima v tem smislu elementaren pomen za oblikovanje identitete v preteklosti in sedanjosti: "Podoba mesta, ki praviloma skozi daljše časovno obdobje ostaja ista, ima stabilizacijski učinek na socialno dinamiko poteka življenja. Kontinuirana srečanja tako z ljudmi kot tudi z zgrajnim okoljem so pomembna predpostavka za to, da lahko pride do identifikacije, ki včasih skladno peljejo k temu, kar lahko opišemo kot identiteta: razumevanje simboličnih pomenov predmetov, ki zbuja in zagotavljajo zanesljivost in zaupanje."⁴⁵

Pre tvorba življenjsko-eikličnih konceptov v zgodovini urbanizacije je še na začetku. Številne projekte k "Oral History" lahko le posredno prištejemo v ta okvir, saj so večinoma imeli drugačne cilje. Vsebinsko so iskanju povezave med mestom in življenjskim ciklom bližje najnovejše zahteve po "zgodovini mesta kot zgodovini otroštva".⁴⁶ Za njimi stojijo študije mesta in stanovanjskih četrti kot življenjskega prostora otrok med letom 1900 in sedanjostjo. Vir predstavljajo pričevanja življenjskih zgodb. Človek jih navezuje na sociološke in pedagoške študije življenjskega prostora iz časa Weimarske republike (Marta Muchow) in se sprašuje po medsebojnih vplivih med razvojem otroštva in urbanim civilizacijskim procesom v smislu Norberta Eliasa. 20. stoletje torej vidijo avtorji tudi v tezi "prehoda od otroštva na eesti do otroštva doma, v okviru družine".⁴⁷

3. ZGODOVINA ZAZNAVANJA MESTA

Sprejetje "pripovedujočega mesta" kot glavne teme v novjših znanstveno-literarnih prispevkih⁴⁸ se na občudujoč način ujema s socialno-zgodovinskimi in sociološkimi zasnovami. Heinz Brüggemann vidi v gledanju pisateljev na hiše in ljudi razvoj lastne "urbane oblike zaznavanja". Njegov centralni aspekt je reševanje večne istočasnosti tujosti in bližine v novih velemestih, kjer pregledne in poznane oblike socialnega obnašanja izgubljajo svoje oporne funkcije. Potrebne so bile nove "aranžirane" komunikacijske oblike, ki so distanco hkrati ohranjale in premoščale. Anonimnost velemesta je spravila v tek nov družbeni učni in izkustveni proces. "Da naj bi urbano socialno obnašanje ne bilo naravno odraščajoč izraz notranjosti, temveč neko ponazarjanje samega sebe, nastop, torej teater, to zveni kot odmec velike debate o notranji naravi meščanske-

⁴¹ Pri raziskavi migroicije lahko kot primer pokažemo no menjavao perspektiv: "Rezultati kažejo, do tem odločitvam ni botrovol difuzen vrtnec velemesta ("skušnjava"), temveč konkretne informoicije o trgu delovne sile in življenjskih pogojev v nekem mestu. Tukoj so bila tudi pribežališča pri znaneih in sorodnikih, ki so pripravljali proces migroicije in so pomagali med fazo iskanja in urejanja stanovanja. To je pripomoglo k temu, do so priseljenci svojo odločitev vrednotili kot pozitivno. Priseljenvone pomeni torej neko k cilju usmerjeno, pretehtono dejanje, ljudje so svoje možnosti in riziko pretehtali, ni šlo torej zo - v smislu sociološko okrašene kulturne kritike - prehod iz redo in mojhne skupnosti v zgubljenost in izolocijo velemesto. (Motzeroth (1989), str. 73.)

⁴² Hordtwig/Teufelde (1990), str. 13.

⁴³ Ibidem, str. 13.

⁴⁴ Prim. Kohli (1985).

⁴⁵ Herlyu (1990), str. 14.

⁴⁶ Prim. Behnken/du Bois-Reymond/Zinnecker (1989), Behnken (1990), Tenselde (1982).

⁴⁷ Prim. Behnken/Zinnecker (1987).

⁴⁸ Prim. Klotz (1969), Brüggemann (1985) in (1989), Hauser (1990).

ga človeka, o razvoju subjektivnosti v moderni civilizaciji, do katerega v Evropi prihaja od sredine 18. stoletja.⁴⁹ Ena izmed posledic tega procesa je vedno večji pomen vizualnih zaznav v urbani družbi.

Analogno s "pripovedujočim mestom" v upodabljaljoči umetnosti in v filmu je v središču zanimanja "upodabljaljoče" ali (že uporabljen izraz) "filmsko mesto".⁵⁰ Tudi tu se lahko vprašamo po umetniškem pojmovanju mestnega, v ožjem pomenu besede pa velemestnega vse od začetka stoletja, saj se ima umetnost za svoj zagon navsezadnje zahvaliti faseinantnosti napetega odnosa med mestom in podeželjem.

VI.

Potem ko je bila zgodovina mesta 19. in 20. stoletja dolgo časa pod obvladujočim vtisom novih dimenzij modernih procesov pomestenja, je okoli leta 1970 prišlo do že omenjene spremembe perspektiv in do koncepta celotne družbe, ki se nahaja v okviru hitre urbanizacije. V ozadju je stala recepcija vzpodbud iz sociologije mesta, ki se je zaradi nerešljivega problema razmejčitve "mesta" in "mestnega" v 20. stoletju, prenehala ukvarjati s tradicionalno problematiko mesto - podeželje in namesto tega sedaj govori o urbanizirani družbi. Analiza mesta je s tem postala prostorski aspekt analize družbe.⁵¹ Ta teza je pozneje imela velik vpliv na zgodovino urbanizacije. Ne da bi s tem hoteli oporekati dosedanjim spoznanjem, so ravno zgodovinarji v zadnjih letih takšno gledanje razglasili kot enostransko: "Teza, da je celotno raziskovanje mesta danes v bistvu analiza družbe, je za zgodovinarja mesta na prvi pogled očarljiva, saj tudi zgodovina mesta, ostro povedano, nikoli ni bila nič drugega kot socialna zgodovina, gledana s posebnega prostorskega stališča. Vendarle takšen socialno-ekološki zasutek ne zadostuje za pojasnitev problemov urbanizacije... Mestni občini končno pripada nekaj več kot pa le skupina ljudi v določnih prostorskih pogojih okolja. Nenazadnje se odlikujeta tudi po tem, da poteka integracija v meščana preko medija politično-kulturnega življenja."⁵² S tem pa je postavljeno tudi osrednje vprašanje po oeni vloge "mesta" in "urbanosti" v sodobnih diskusijah raziskovalcev; zadnja se kaže - vsaj v tej točki - najožje prepletana s sodobnimi trendi kritike mesta. Pri tem si stojita nasproti - močno poenostavljeno - dve temeljni poziciji. Prva poudarja stalno, tudi v sedanjosti neubikvitar-

no vlogo mesta za celotno družbo; s pozitivnimi poudarki opozarja na mesto kot na prostor uveljavljanja demokratizacije in pluralizacije življenjskih stilov in izpeljuje iz kritike sociologije mesta, ki jo je človek abstrahirala, zahtevo po raziskavi mesta kot politično-kulturnega življenjskega prostora. Druga smer s perspektive zgodovine kriz in propada opazuje razvoj mesta v 19. in 20. stoletju, deloma kot nasprotje "staremu mestu", deloma pa v poudarjeni odklonitvi "kapitalističnega" mesta.

Že pred časom je Klaus Bergmann razkril, da se moč sovraštva do velemesta v Nemčiji dopolnjuje z razširjeno agrarno romantiko.⁵³ Pred kratkim je Andrew Lees razširil to raziskovanje v čas nacionalsocializma.⁵⁴ Lees zastopa tezo, da naj bi bila družbena moč nemške sovražnosti do velemesta v mednarodni primerjavi enkratna. Njeno specifično vehemenco pa izpeljuje iz pozne in hitre modernizacije te gospodarsko in politično razmeroma zaostale družbe. Le-ta je namreč zapustila mnogo poražencev in zaskrbljenec, ki so si bili enotni v svojem sovraštvu do velemesta kot simbola hitrih sprememb. Specifično podoba je dobila nemška sovražnost do velemesta tudi s svojo socialno-biološko komponento. Le-ta je bazirala na tezi o nesposobnosti samoohranitve modernega mesta glede na število prebivalstva. V soglasju s strahom pred nacionalnim "propadom prebivalstva", ki je bil razširjen konec 19. in v začetku 20. stoletja, je tudi mit o požrtcm mestu Moloh.

Višek družbenega konflikta o urbani mentaliteti in kulturi se je v Nemčiji dogajal v Weimarski republiki. Čas nacionalsocializma in njegove posledice, kot tudi dolgo prevladujoča mentaliteta ponovne izgradnje po letu 1945, so zatem debato za dolgo časa utišale. Le redko sta se v zgodovini ZRN v eni osebi združila kritika mesta in "strasten meščan".⁵⁵ Namesto tega srečujemo danes po znanstvenih disciplinah - tako v konzervativnem kot v levem političnem spektru - pogosto ponavljajoče se repertoar toposov, ki so sovražni velemestu. Njihova konzervativna varianta je predstava o "starem mestu" (t.j. predindustrijskem) kot prostoru nazornega, neposredno posredujočega družbenega in individualnega življenjskega reda⁵⁶; temu nasprotno pa naj bi bilo moderno mesto enako gosti džungli brez reda in splošno sprejetih pravil, ki kot takšno ne more nikomur dati potrebne orientacije. Konzervativni tožbi o atomiziranosti in anonimnosti modernega velemesta na drugi strani političnega spektra ustreza grozilna slika nekoga permanentno eskalirajočega, brutalnega eksistenč-

⁴⁹ Brüggemann (1989), str. 8.

⁵⁰ Prim. k velemestu v nemški umetnosti razstavnij katalog *Ich und die Stadt* (1987), k temu velemestu v filmu pa Möbius/Vogt (1990).

⁵¹ Prim. m. dr. Friedrichs (1977), Hamm (1977).

⁵² Teuteberg (1983), str. 34.

⁵³ Prim. Bergmann (1970).

⁵⁴ Prim. Lees (1985).

⁵⁵ Prim. Mitscherlich (1971), str. VII.

⁵⁶ Prim. Kugler (1986), Einl.

nega boja pod pogoji "kapitalističnega mesta". Izrečni zagovornik teorije o propadu in krizi je Lutz Niethammer. V Conzejevem jubilejnim zborniku je namreč prispeval manj k problematiki zgodovine urbanizacije, mnogo več pa k prikazovanju apokaliptičnih vizij za mesto prihodnosti.⁵⁷ Duhovno sorodne sociologe mesta najdemo tudi pri Hartmutu Häußermannu in Walterju Sieblu, ki sta v zgodovinskem delu njune analize o "novi urbanosti" plakatивно formulirala pesimistični pogled na razvoj mesta. Potem ko je bil razvoj mesta "več kot 150 let ... identičen z rastjo" in je bilo mestno življenje "zaznamovano s soudeležbo pri gospodarski rasti", naj bi se zdaj nahajali pri koncu tega procesa in sredi grozeče krize zgodovine mesta. Vele mesto je postalo "mesto marginalcev",⁵⁸ urbanost kot razpoznavni znak politično-ekonomske organizacije družbe pa naj bi se iz mesta "izselila", nadomestila naj bi jo urbanost kot socio-psihološka kategorija, "ki se najčisteje realizira v konzumu".⁵⁹ V Häußermannovi in Sieblu perspektivi se razen tega združujeta oba temeljna elementa običajne nemške kritike velemesta: z vidika "starega mesta" sta tudi onadva risala idilo neke industrijske "mestne kulture", ki je bila "jasno določljiva in se jo je lahko razmejilo." "Urbanost tako ni bila le življenjska, temveč tudi družbena forma. Temeljna kategorija, na katero se dajo izvajati vse njene karakteristike, pa je svoboda."⁶⁰ Celo nižji mestni sloji naj bi pri politično-emanipatorski perspektivi imeli svoj delež. Moderno mesto naj bi tako izgubilo skupno, nosilno življenjsko formo skupaj z njenimi obveznostmi. Temeljna teza njune kritike urbanizacije se torej skriva v izjavi: "Zgodovina urbanizacije je zgodovina razbremenitve ... od obveznosti."⁶¹ S tem se za Häußermannu in Sieblu sklene povezava njune zgodovinske kritike mesta z analizo sedanjosti. Kaj je zanj bistveno, postane jasno pri zamisli njune lastne predstave mesta: "Program ekološkega mesta kot tudi prepletenost neformalne in formalne ekonomije nasprotno zahtevata obveznost, odgovornost in delo... Takšna nova mestna življenjska forma sicer obljublja možnost samooblikovanja lastnih življenjskih pogojev in s tem bi se v njih lahko počutili doma, toda hkrati z njo prihaja tudi do novih obveznosti. Zahteva odgovorno delo pri stanovanju, pri izgradnji antiavtoritarne otroškega vrtea, ki bi ga sami organizirali, pri oskrbi tistih, ki so potrebni nege. Povezava formalnega in neformalnega dela odpira privatnim gospodinjstvom možnosti humanega in istovetnega produktivnega dela, s tem pa po možnosti tudi nove pritiske na delovne obveznosti."⁶²

V takšni perspektivi zahteva človek od življenjske forme mesta enakost, varnost in socialno toplino; v njej bo urbanizacija postala zgodovina nujne socialne disciplinacije. Kar povezuje levo in konzervativno stran v tej točki, je očitno skupni strah pred mestom kot krajem stopitve ideologij, ki centrirajo na skupnost, ne glede na to, kakšne barve so. Podobno šibki so ostali v Nemčiji vse do sedaj tudi glasovi branilcev modernega velemesta, ki so v njegovih življenjskih formah videli korake povečanja individualne svobode in kulturne razširitve ter so od mesta pričakovali množstvo raznolikosti, ki jo prinašajo nesoglasja in zmožnost spreminjanja socialne orientacije. Dandanes je ta pogled združen v geslu "Pluralizacija življenjskih stilov"; le-ti se potemtakem razvijajo v navzkrižju z obveznostmi prejšnjih socialnih skupin ali z "normalnostjo" modernega življenjskega cikla. Zgodovinsko prizorišče teh dogajanj je še posebej velemesto, katerega zgodnje denunciranje kot seštevek drugačnega vedenja velja za preseženo. Prvič od Weimarske republike lahko v zadnjih letih govorimo o tem, da je urbanizacijsko-zgodovinsko dolga dominantna "perspektiva izgube" v najnovejših nastavkih pred širokim ozadjem postavljena pod vprašaj. Tako sprejema sociologija mesta odnos med mestom in kulturo spet kot procesni pojem v smislu Norberta Eliasa, ko Bernhard Schäfers denimo formulira: "Pojmi urbanost in urbano vedenje so uporabni za sociologijo mesta in kulturno sociologijo zaradi tega, ker ozko povezujejo določeno podobo mesta, v njem razvite tipične vzorce obnašanja in standarde duhovne in kulturne orientacije in normiranja."⁶³ Tudi etnologija, ki se zaradi svoje orientacije na "ljudstvo" in "podeželje" dolgo ni zanimala za mesto, očitno prenavlja svoj odnos do raziskovanja "metropolitanskih življenjskih form" in se vidi vključno z etnologijo iz NDR na poti od etnologije velemesta h "kulturnoznanstvenemu raziskovanju velemesta".⁶⁴ Za novo vrednotenje velemesta pri zgodovinarjih sta Wolfgang Hartwig in Klaus Tenfelde tista zgodovinarja, ki ju citirajo kot primer: "Brez mesta si le težko zamišljamo razvoj moderne demokratične masovne družbe, in ni naključje, da so bile konzervativne in reakcionarne smeri razmišljanja med drugim obremenjene tudi s sovraštvom do velemesta. Prehoda od društvenih do interesno-političnih združenj, od meščanskih veljakov do modernih masovnih strank ni mogoče zadostno razumeti brez urbanizacije. Mesta so bila prizorišča urjenja formalizirane demokratične legitimacije upravnega in političnega delovanja. To so bila seveda predvsem mesta, ki so jih družbe na pragu moderne postavile pod pritisk demokratizacije."⁶⁵

⁵⁷ Prim. Niethammer (1986).

⁵⁸ Vsi citati vzeti iz Häußermann/Siebel (1987), str. 8.

⁵⁹ Ibidem, str. 215.

⁶⁰ Ibidem, str. 238.

⁶¹ Ibidem, str. 248.

⁶² Ibidem, str. 247.

⁶³ Schäfers (1988), str. 97.

⁶⁴ Prim. Scholze (1990).

⁶⁵ Hartwig/Tenfelde (1990), str. 9.

S tem smo verjetno načeli morda najpomembnejšo tezo zgodovinske strani konceptov pluralizacije: mestni življenjski stili, bivalne in komunikacijske forme so mnogo več kot le potrošne dobrine; so mnogo bolj relevantne za razvoj in sedanost družbenega razumevanja demokracije. To pa naj bi terjalo opustitev napačne soglasnosti in enoznačnosti mestnih življenjskih prostorov in zasnov. Primer iz mestnega planiranja nam lahko to ponazori: v okviru listine iz Aten so prodrle vodilne predstave o mestni gradnji, ki so bazirale na jasni razmejitvi in "popačenju" najpomembnejših mestnih funkcij (delo, bivanje, promet, počitek); rezultat je bila usodna enoznačnost in enotnost mest, posledica pa izguba njihove urbanosti. Nemška velemesta poskušajo danes ta napačen razvoj v urbanizacijski in kulturni politiki popraviti s koncepti, katerim je najpomembnejša "pluralizacija" mestne javnosti in življenjskih stilov.⁶⁶ V znanstvenem raziskovanju urbanizacije še dominirajo "stari modeli". Manjkajo pa še vedno zadovoljujoči koncepti raziskovanja "psihotopov" (A. Mitscherlich) moderne mesta. Vendar pa je mnogo narejenega.

Prevedla Irena Horvat

Bibliografija

Alter, Peter (Hg.): Im Banne der Metropolen. Berlin und London in den zwanziger Jahren, Göttingen/Zürich 1993.

Behnke, Imbke (Hg.): Stadtgesellschaft und Kindheit im Prozeß der Zivilisation, Opladen 1990.

Behnken, Imbke/ Zinnecker, Jürgen: Vom Straßenkind zum verhäuslichten Kind. Zur Modernisierung städtischer Kindheit 1900-1980, in: Sozialwissenschaftliche Information 16 (1987) S. 87-96.

Behnken, Imbke/ Bois-Reymond, Manuela du/ Zinnecker, Jürgen: Stadtgeschichte als Kindheitsgeschichte. Lebensräume von Großstadtkindern in Deutschland und Holland um 1900, Opladen 1989.

Bergmann, Klaus: Agrarromantik und Großstadtfeindschaft, Meisenheim 1970.

Bernhardt, Christoph: Wohnungsmärkte, Terraierschließung und Kommunalpolitik im Städtewach-

stum der Hochindustrialisierung. Das Beispiel der Berliner Region, Diss. Berlin 1994.

Blotzvogel, Hans Heinrich (Hg.): Kommunale Leistungsverwaltung und Stadtentwicklung vom Vormärz bis zur Weimarer Republik, Köln/Wien 1990.

Bodenschatz, Harald: Platz frei für das NEUE BERLIN! Geschichte der Stadterneuerung in der "größten Mietskasernenstadt der Welt" seit 1871, Berlin 1987.

Bratvogel, Friedrich W.: Stadtentwicklung und Wohnverhältnisse in Bielefeld unter dem Einfluß der Industrialisierung im 19. Jahrhundert, Dortmund 1989.

Brown, John Christopher: Reforming the urban environment: Sanitation, housing and government intervention in Germany, 1870-1910, Diss. University of Michigan 1987.

Brüggemann, Heinz: "Aber schickt keinen Poeten nach London!" Großstadt und literarische Wahrnehmung im 18. und 19. Jahrhundert, Reinbek bei Hamburg 1985.

Brüggemann, Heinz: Das andere Fenster: Einblick in Häuser und Menschen. Zur Literaturgeschichte einer urbanen Wahrnehmungsform, Frankfurt a. M. 1989.

Crew, David: Town in the Ruhr. A Social History of Bochum, 1860-1914, New York 1979, dt. Bochum. Sozialgeschichte einer Industriestadt 1860-1914, Frankfurt/Berlin/Wien 1980.

Diederiks, Herman/ Hohenberg, Paul and Wagenaar, Michael (eds.), Economic Planning in Europe since the Late Middle Ages, Leicester University Press 1992.

Ditt, Karl: Industrialisierung, Arbeiterschaft und Arbeiterbewegung in Bielefeld 1850-1914, Dortmund 1982.

Ehbrecht, Wilfried (Hg.): Voraussetzungen und Methoden geschichtlicher Städteforschung, Köln/Wien 1979.

Ehbrecht, Wilfried (Hg.): Lippstadt. Beiträge zur Stadtgeschichte, 2. Bde., Lippstadt 1985.

Engeli, Christian/ Hofmann, Wolfgang/ Matzerath, Horst (Hg.): Probleme der Stadtgeschichtsschreibung, Berlin 1981.

Engeli, Christian/ Matzerath, Horst (Hg.): Moderne Stadtgeschichtsforschung in Europa, USA, Japan, Stuttgart 1989.

Fehl, Gerhard/ Rodriguez-Lorcs, Juan (Hg.): Stadterweiterungen 1800-1975. Von den Anfängen des modernen Städtebaus, Hamburg 1983.

Fisch, Stefan: Stadtplanung im 19. Jahrhundert. Das Beispiel München bis zu Ära Theodor Fischer, München 1988.

⁶⁶ Cilji te kulturne politike, za katero stojijo imena kot Hermann Glaser iz Nürnberga in Hilmar Hoffmann iz Frankfurta, so: 1. vnovična pridobitev kulturne topografije zgrajene strukture mesta, 2. nove kulturne ustanove (npr. mestni muzeji), 3. oblike participativne mestne kulture, 4. vnovična pridobitev mestne javnosti, 5. ohranitev komunalne samouprave in kulturne avtonomije mest. Prim. Schäfers (1988), str. 102ff.

Forderer, Christof: Die Großstadt im Roman. Berliner Großstadtdarstellungen zwischen Naturalismus und Moderne, Wiesbaden 1992.

Friedrichs, Jürgen: Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft, Reinbek bei Hamburg 1977.

Fritzsehe, Bruno: Städtisches Wachstum und soziale Konflikte, in: Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik 113 (1977) S. 447-473.

Fritzsehe, Bruno: Das Quartier als Lebensraum, in: Conze, Werner/ Engelhardt, Ulrich (Hg.): Arbeiterexistenz im 19. Jahrhundert, Stuttgart 1981, S. 92-113.

Gall, Lothar (Hg.): Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert, München 1990.

Gall, Lothar (Hg.): Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft, München 1993.

Geist, Johann Friedrich/ Kürvers, Klaus: Das Berliner Mietshaus 1740-1862, München 1980, dies: Das Berliner Mietshaus 1862- 1945, München 1984.

Gutsche, Willibald (Hg.): Geschichte der Stadt Erfurt, 2. bearb. Aufl., Weimar 1989.

Hauff, Volker: Stadt und Lebensstil. Basel 1988.

Hauser, Susanne: Der Blick auf die Stadt: semiotische Untersuchungen zur literarischen Wahrnehmung bis 1910, Berlin 1990.

Häußermann, Hartmut/ Siebel, Walter: Neue Urbanität, Frankfurt a.M. 1987.

Hajna, Karl-Heinz/ Mehls, Hartmut/ Weiß, Volkmar: Neue Forschungen zur Stadtgeschichte in der DDR, in: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 34 (1986), S. 928-935.

Hamm, Bernd: Die Organisation der städtischen Umwelt. Ein Beitrag zur sozialökologischen Theorie der Stadt, Frauenfeld und Stuttgart 1977.

Hardtwig, Wolfgang/ Tenfelde, Klaus (Hg.): Soziale Räume in der Urbanisierung. Studien zur Geschichte Münchens im Vergleich 1850 bis 1933, München 1990.

Heineberg, Heinz (Hg.): Innerstädtische Differenzierung und Prozesse im 19. und 20. Jahrhundert. Geographische und historische Aspekte, Köln/Wien 1987.

Hense, Heidi: Das Museum als gesellschaftlicher Lernort. Aspekte einer pädagogischen Neubestimmung, Frankfurt 1985.

Herlyn, Ulfert: Leben in der Stadt. Lebens- und Familienphasen in städtischen Räumen, Opladen 1990.

Hofmann, Wolfgang: Stadtgeschichte oder Urbanisierungsgeschichte? in: Informationen zur modernen Stadtgeschichte 1984, H.1, S. 1-4.

Hoebink, Hein: Mehr Raum - mehr Macht. Preussische Kommunalpolitik und Raumplanung im rheinisch-westfälischen Industriegebiet 1900-1933, Essen 1989.

Ich und die Stadt. Mensch und Großstadt in der deutschen Kunst des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Roters, Eberhard/ Schulz, Bernhard, Berlin 1987.

Jackson Jr., James H: Migration and Urbanization in the Ruhr Valley 1850-1900, Diss. o.O. 1980.

Klotz, Volker: Die erzählte Stadt. Ein Sujet als Herausforderung des Romans von Lesage bis Döblin, München 1969.

Kohli, Martin: Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente, in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 37 (1985) S. 1-29.

Köllmann, Wolfgang: Sozialgeschichte der Stadt Barmen im 19. Jahrhundert, Tübingen 1960.

Krabbe, Wolfgang R.: Kommunalpolitik und Industrialisierung. Die Entfaltung der städtischen Leistungsverwaltung im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Fallstudien zu Dortmund und Münster, Stuttgart u.a. 1985.

Krabbe, Wolfgang R.: Die deutsche Stadt im 19. und 20. Jahrhundert, Göttingen 1989.

Kugler, Hartmut: Die Vorstellung der Stadt in der Literatur des deutschen Mittelalters, München 1986.

Ladd, Brian: Urban Planning and Civic Order in Germany 1860-1914, Cambridge Mass., London 1990.

Lees, Andrew: Cities Perceived. Urban Society in European and American Thought, 1820-1940, Manchester University Press 1985.

Lenger, Friedrich: Urbanisierungs- und Stadtgeschichte. Geschichte der Stadt, Verstädterungsgeschichte oder Geschichte in der Stadt? in: Archiv für Sozialgeschichte XXVI (1986), S. 429-479.

Matzerath, Horst (Hg.): Städtewachstum und innerstädtische Strukturveränderungen. Probleme des Urbanisierungsprozesses im 19. und 20. Jahrhundert, Stuttgart 1984.

Matzerath, Horst: Urbanisierung in Preußen 1815-1914, Stuttgart u.a. 1985.

Matzerath, Horst: Lokalgeschichte, Stadtgeschichte, Historische Urbanisierungsforschung, in: Geschichte und Gesellschaft 15 (1989), S. 62-88.

Mitsherlich, Alexander: Thesen zur Stadt der Zukunft, Frankfurt a.M. 1971.

Möbius, Hanno/ Vogt, Guntram: Drehort Stadt. Das Thema "Großstadt" im deutschen Film, Marburg 1990.

Niehuss, Merith: Aspekte der Urbanisierung. Neuere Literatur zur Städtegeschichte, in: Historische Zeitsch-

rift 249 (1989), S. 363-370.

Niethammer, Lutz: Stadtgeschichte in einer urbanisierten Gesellschaft, in: Schieder, Wolfgang/ Sellin, Volker (Hg.): Sozialgeschichte in Deutschland, Bd. 2, Göttingen 1986, S. 113-136.

Pomykaj, Gerhard/ Reulecke, Jürgen/ Wittkopp-Beine, Martina: Städtische Geschichtsarbeit auf neuen Wegen? in: Informationen zur modernen Stadtgeschichte 1990, Heft 2, S. 2-9.

Prigge, Walter (Hg.): Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jht., Frankfurt a.M. 1992.

Rausch, Wilhelm (Hg.): Die Städte Mitteleuropas im 19. Jahrhundert, Linz 1983.

Rausch, Wilhelm (Hg.): Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert, Linz 1984.

Reif, Heinz: Städtebildung im Ruhrgebiet - die Emscherstadt Oberhausen 1850-1914, in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 69 (1982), S. 457-487.

Reif, Heinz: Die verspätete Stadt. Industrialisierung, städtischer Raum und Politik in Oberhausen 1846-1929, 2 Bde., Köln 1993.

Reulecke, Jürgen (Hg.): Die deutsche Stadt im Industriezeitalter. Beiträge zur modernen deutschen Stadtgeschichte, Wuppertal 1978.

Reulecke, Jürgen/ Huck, Gerhard: Urban History Research in Germany: its development and present condition, in: Urban History Yearbook, 1981, S. 39-54.

Reulecke, Jürgen: Stadtgeschichtsschreibung zwischen Ideologie und Kommerz - Ein Überblick, in: Geschichtsdidaktik 7 (1982), S. 1-18.

Reulecke, Jürgen: Geschichte der Urbanisierung in Deutschland, Frankfurt a. M. 1985.

Reulecke, Jürgen (Hg.): Stadtgeschichte als Zivilisationsgeschichte. Beiträge zum Wandel städtischer Wirtschafts-, Lebens- und Wahrnehmungsweisen, Essen 1990.

Reulecke, Jürgen/ Castell Rüdchenhausen, Adelheid Gräfin zu (Hg.): Stadt und Gesundheit. Zum Wandel von "Volksgesundheit" und kommunaler Gesundheitspolitik im 19. und frühen 20. Jahrhundert, Stuttgart 1991.

Ribbe, Wolfgang (Hg.): Geschichte Berlins, 2 Bde., München 1987.

Rodriguez-Lores, Juan/ Fehl, Gerhard (Hg.): Städtebaureform 1865- 1900. Von Licht, Luft und Ordnung in der Stadt der Gründerzeit, 2 Tle. Hamburg 1985.

Rodriguez-Lores, Juan/ Fehl, Gerhard (Hg.): Die Kleinwohnungsfrage. Zu den Ursprüngen des sozialen

Wohnungsbaus in Europa, Hamburg 1987.

Sauberzweig, Dieter: Kultur und Urbanität. Aspekte zur Zukunft der Stadt, in: Archiv für Kommunalwissenschaften 25 (1986) S. 1-23.

Schäfers, Bernhard. Stadt und Kultur, in: Jürgen Friedrichs (Hg.): Soziologische Stadtforschung, Opladen 1988, S. 95-110.

Schildt, Axel/ Sywottek, Arnold (Hg.): Massenwohnung und Eigenheim. Wohnungsbau und Wohnen in der Großstadt seit dem Ersten Weltkrieg, Frankfurt a. M./New York 1988.

Scholz, Thomas: Im Lichte der Großstadt. Volkswirtschaftliche Erforschung metropolitane Lebensformen, Wien/St. Johann 1990.

Schröder, Wilhelm Heinz (Hg.): Moderne Stadtgeschichte, Stuttgart 1979.

Schultz, Helga: Moderne Stadtgeschichte in der DDR, in: Informationen zur modernen Stadtgeschichte 1990, H.2, S. 5-11.

Schulz, Günther: Wiederaufbau in Deutschland. Die Wohnungsbaupolitik in den Westzonen und der Bundesrepublik von 1945 bis 1957, Düsseldorf I 1994.

Schulz, Günther (Hg.): Wohnungspolitik im Sozialstaat. Deutsche und europäische Lösungen 1918-1960, Düsseldorf 1993.

Sonderforschungsberichte 164. Vergleichende geschichtliche Stadtforschung, Annotierte Gesamtbibliographie 1976-1988, Münster 1989.

Stremmel, Ralf: Modell und Moloch. Berlin in der Wahrnehmung deutscher Politiker vom Ende des 19. Jhts. bis zum Zweiten Weltkrieg, Bonn 1992.

Tenfelde, Klaus: Großstadtjugend in Deutschland vor 1914. Eine historisch-demographische Annäherung, in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 69 (1982), S. 182-218.

Teuteberg, Hans J. (Hg.): Urbanisierung im 19. und 20. Jahrhundert. Historische und geographische Aspekte, Köln/Wien 1983.

Teuteberg, Hans J. (Hg.): Homo habitans. Zur Sozialgeschichte des ländlichen und städtischen Wohnens in der Neuzeit. Münster 1985.

Teuteberg, Hans J./ Wischermann, Clemens: Wohnalltag in Deutschland 1850-1914, Bilder - Daten - Dokumente, Münster 1985.

Teuteberg, Hans J. (Hg.): Stadtwachstum, Industrialisierung, Sozialer Wandel. Beiträge zur Erforschung der Urbanisierung im 19. und 20. Jahrhundert, Berlin 1986.

Wischermann, Clemens: Wohnen in Hamburg vor dem Ersten Weltkrieg, Münster 1983.

O PRIPOVEDOVANIH IN ZAPISANIH ZGODBAH

Françoise Zonabend: Dolgi spomin, Časi in zgodovine v vasi, Studia humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1993, 258 str.

“Predmet zgodovine je lahko le zgodovinsko bivanje človeka kot celote, kar pomeni, da je zgodovina ena sama in zgodovinskih obdobij in problemov ni mogoče hierarhizirati in selekcionirati v bolj ali manj pomembno, skladno s takšnimi ali drugačnimi ideološkimi premislki.”¹ Čeprav je torej Zgodovina ena sama, pa vendar ni nedeljiva, saj nanjo pretendirajo različne znanosti. Razlaga Zgodovine namreč ni le pravica zgodovince, saj so tu tudi druge znanosti, ki se prav tako kot ona spuščajo na področje Zgodovine. Ker pa si vsi delijo le eno samo Zgodovino, med njimi nujno prihaja do nasprotij pri lastninjenju zgodovinskih področij, za katera je vsaka od njih prepričana, da pripadajo le njej.

Ob tem se mi zastavlja vprašanje, če bi bilo mogoče to spore rešiti z združitvijo vseh znanosti, ki se ukvarjajo z Zgodovino, le v eno zgodovinsko znanost? Če je že Zgodovina ena sama, zakaj potem tudi ni znanstveno nedeljiva? Lepo se sliši, vendar bi takšna enotna zgodovinska znanost naletela predvsem na dve prepreki. Obstajajo namreč znanosti, ki ne stojijo v Zgodovini (npr. rudarstvo) in torej ne bi sodile v področje nove vseobsegajoče zgodovinske znanosti, hkrati pa določena zgodovinska področja (npr. zgodovina rudarstva) ne bi mogla obstajati brez njih. Spor o pristojnosti znanosti do določenih področij bi tako ostal še naprej nerazrešen. Hkrati pa je prav Zgodovina tista, ki je z nastankom različnih znanosti uveljavila stanje, ko morajo zgodovinsko pogojene znanosti nenehno dohajati sodoben razvoj, ki jih sili k spreminjanju meja delovanja, ne da bi te znanosti hkrati dopustile enotno zgodovinsko znanost. Zato ne preostane drugega kot spoznanje o nujnosti pluralnosti, hkrati pa ne smemo pozabiti, da je bistveno le, “da določeno področje znanosti raziskujemo, ni pa pomembno, pripadniki katere stroke ga raziskujejo.”²

Odgovor torej leži v interdisciplinarnosti, pri kateri se znanosti učijo druga od druge, ne da bi si “imperalistično” to tudi lastile. Čas, ko je lahko neka znanost “kot nagrado za svojo prenovu”³ zahtevala patronat nad ostalimi znanostmi, je minil. Scdaj se protekeionizem ne razrešuje z osvajanji zaščitenih področij, temveč z enakopravnim združevanjem znanosti v znanstveno unijo, kjer izmenjava poteka na enakopravni ravni. Tako bom tu poskušal prikazati, kaj je Françoise Zonabend, etnologinja iz Francije in avtorica te knjige, prevzela od zgodovince (predvsem francoske) in kaj se lahko zgodovinarji naučimo pri etnologiji.

Najprej pa spregovorimo nekaj o pojmovni zmedbi, ki se vedno pojavi, ko spregovorimo o etnografiji ali etnologiji ali socialni antropologiji. Za pričujočo knjigo je seveda najbolj pomembno poimenovanje, ki se uporablja v Franciji. Tako kot nekoč tudi danes obstajata vedni, kjer ena proučuje eksotične družbe in druga domačo družbo⁴. Še kmalu po drugi svetovni vojni se je prva imenovala ethnologie, ethnographie, redkeje tudi anthropologie, druga pa folklore.⁵ Dancs pa je situacija popolnoma drugačna. Iz folkloristike je zlasti pod vplivom moderne socialne antropologije in tudi durkheimovske sociologije, antropogeografije, fizične antropologije in zgodovine (zlasti Marca Blocha in Lueicna Febvrea) nastala etnologija Francije.⁶ Seveda pa vse te znanosti niso bile osamljene, temveč so se pogojevale tako med seboj, kot tudi z drugimi znanostmi. Tako npr. durkheimovska sociologija ni vplivala le na socialno antropologijo in etnologijo, temveč tudi na zgodovino, kar pokaže že Blochova knjiga Fevdalna družba iz let 1939 - 40, ki je njegova najbolj durkheimovska knjiga.⁷ Poleg etnologije pa danes v Franciji obstaja tudi socialna antropologija, ki resda nima več takšne moči kot v času strukturalizma, vendar se s svojim prakticiranjem eksotičnih terenov in komparativnostjo še kar naprej ločuje od etnologije, kljub temu, da je meja med

³ Misel sem prevzel iz François Furet: Družbaslavne metode v proučevanju zgodovince in “histoire totale”, zbornik Vsi Tukididavi može, Krt, Ljubljana, 1990, str. 52.

⁴ Ta razdelitev izhaja iz delitve na “primitivna” in “civilizirano” mentaliteta, čemur pa je Claude Lévi-Strauss astro oporekal in taka danes ne velja več; Claude Lévi-Strauss: Divlja misao, Nolit, Beograd, 1966.

⁵ Vilko Novak: O bistvu etnografije in njeni metodi, Slovenski etnograf, Ljubljana, 9, 1956, str. 8.

⁶ Več o moderni denominaciji teh znanosti v Franciji in tudi v Angliji, ter tudi o sami etnologiji Francije in njeni socialni antropologiji, glej Bajan Baskar: Etnologija Francije in socialna antropologija, spremna beseda v Françoise Zonabend: Dolgi spomin, a.c., str. 229-249.

⁷ Marc Bloch: Feudalno društvo, Naprijed, Zagreb, 1958; Peter Burke: Revolucija v francoskem zgodovinarstvu, Studia humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993, str. 31-32.

¹ Peter Vodopivec: Nckaj opomb k dosedanji razpravi o razmerju med etnologijo in zgodovino na Slovenskem, zbornik Razmerja med etnologijo in zgodovino, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1986, str. 11.

² Vasilij Melik: K zgodavini vsakdanjega življenja, Raziskavne kulturne ustanove inštitut Filozofske Fakultete, Ljubljana, 1980, str. 91.

obema znanostma hudo gibljiva in nejasna in da danes prevladuje etnološka denominacija.

Problem poimenovanja pa je pereč tudi v Sloveniji. Tako je pri nas v obdobju po drugi svetovni vojni predvsem zaradi spoznanja, "da problematike evropskih in neevropskih kultur ne gre med seboj ločevati"⁸ in je torej neumestna delitev proučevanja na "primitivna" in "civilizirana" ljudstva, in tudi zaradi eksistenčnih nemožnosti, ki so povečini omogočale le proučevanje domačih terenov⁹, prevladovala etnološka denominacija, ki je takó v sebi združila Volkskunde in Völkerkunde. Danes pa se poleg etnologije vse bolj uveljavlja tudi antropologija, pri čemer pa njun odnos še ni razčiščen.¹⁰ Nov pomen antropologije simbolizira preimenovanje Oddelka za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Hkrati je Sekeijo za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu nasledilo Društvo antropologov Slovenije, ki povezuje "doslej razdvojeni avtohtoni tradiciji slovenske antropologije, biološko (fizično), ki jo je v petdesetih letih postavil dr. Božo Škerj, in socialnoantropološko, ki jo je konec šestdesetih začel dr. Stane Južnič na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo"¹¹ in ki hoče s posebnim antropološkim pristopom čimbolj zaobseči človeški fenomen ter tako daleč presega območje etnologije in/ali socialne antropologije. To pa seveda lahko doseže le z interdisciplinarnostjo.¹²

Vrnimo se sedaj k razmerju med zgodovino in etnologijo. Najpomembnejše kar je namreč etnologija prispevala k novejši zgodovini je spreminjanje "kronološke perspektive zgodovine. Vodi h korenitemu umiku dogodka in tako uresničuje ideal nedogodkovne zgodovine. Ali pa ponuja zgodovino, narejeno iz ponavljanih ali pričakovanih dogodkov"¹³. Zgodovinarje ta

ko prisiljuje k diferenciranju časov zgodovine, med katerimi se "longue durée", temu malone negibnemu času, posveča posebna pozornost. Seveda pa zgodovina strukture ni začela odkrivati šele preko etnologije, saj lahko že Lueien Febvre s svojim leta 1912 izišlim doktoratom "Philippe II. et la Franche-Comté" velja za začetnika franeoskega strukturalnega zgodovinopisja, "čeprav še ni uporabljal pojma "struktura" - njegova disertacija je končno izšla štiri leta pred izidom Sausurovega Kurza iz splošne lingvistike, ki velja za začetek strukturalizma"¹⁴, torej dolgo prej, preden je Claude Lévi-Strauss v letih 1942/43 spoznal strukturalno lingvistiko in jo začel vpeljevati v socialno antropologijo.¹⁵ Res pa je tudi, da je pravo obdobje franeoskega strukturalnega zgodovinopisja nastopilo šele v petdesetih oziroma v šestdesetih letih¹⁶ in da so se kronološke perspektive zgodovine začele pod vplivom etnologije še bolj spreminjati od sedemdesetih let dalje.

Knjiga temelji večinoma na uporabi ustnih virov, se pravi na spraševanju in poslušanju štirih znanstvenic, ki so v letih 1968-75 opravljale skupno raziskovanje, in na pripovedovanju prebivaleev burgundske vasi Minot. Knjiga pa ne uporablja le ustnih virov, temveč se zateka k množici različnih vrst pričevanj, tudi k pisnim. "Etnolog ne prezira pisnega dokumenta, prav narobe. Vendar nanj naleti tako poredkoma"¹⁷, ker proučuje družbe, ki se ne zakopavajo v papir in kjer je "beseda, ki potrjuje doživeti ali slišani spomin, edini porok za resničnost povedanih dogodkov." (str. 17) Proučevanje takšnih družb pa danes ni več privilegij etnologije. Zgodovina se je tako tudi na tem področju od etnologije veliko naučila in pri proučevanju družb, ki prisegajo na besedo, začela te družbe upodabljati z besedami samih prebivaleev. Vendar zgodovina večinoma analizira besede, ki jih je zapisal nekdo tretji, pri etnologiji pa posrednik med etnologom in govoreem večinoma odpade. Tako je Emmanuel Le Roy Ladurie v knjigi o prebivaleih vasi Montaignou¹⁸ na začetku 14. stoletja uporabil register inkvizicijskih zaslišanj prebivaleev vasi kot neposredno pričevanje kmetov o sebi samih. Kritiki so tej knjigi tehtno ugovarjali, češ da je avtor poza-

⁸ Zmago Šmitek: *Možnosti in naloge slovenske etnologije no področju raziskovanja evropskih in neevropskih kultur*, zbornik *Etnologija in sodobno slovensko družba*, Slovensko etnološko društvo in Posovski muzej, Brežice, 1978, str. 51.

⁹ *Primerjaj Ljubo Smerdel: Tretji letnik Etnologa in njegovo neevropstvo*, *Etnolog*, 3, Ljubljano, 1993, str. 10.

¹⁰ Glej npr. Zmago Šmitek, Božidar Jezernik: *Antropološka tradicija no Slovenskem*, *Etnolog*, 2/2, Ljubljano, 1992, str. 259-266; Vilko Novok: *Pripombe k "antropološki tradiciji no Slovenskem"*, *Etnolog*, 3, Ljubljana, 1993, str. 264-266; Slavko Kremenšek: *Nopoke in nedognona stolišča*, *Etnolog*, 3, Ljubljana, 1993, str. 267-272; Zmago Šmitek, Božidar Jezernik: *"Življenje je koos"*, *Etnolog*, 3, Ljubljano, 1993, str. 273-276.

¹¹ Ireno Šumi: *Uredniško opomba*, *Antropološki zvezki* 3, *Društvo antropologov Slovenije*, Amaličeti, Ljubljana, 1993, str. 5.

¹² Glej Stane Južnič: *Nekoj razmislekov o antropologiji*, *Antropološki zvezki* 1, *Sekeija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu*, Ljubljana, 1990, str. 3-6.

¹³ Jacques Le Goff: *Zo drugačen srednji vek*, *Studia humanitatis*, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljano, 1985, str. 372.

¹⁴ Peter Vodopivec: *Fernand Broudel: Možnosti in meje "totalne" zgodovine, spremno besedo v Fernand Broudel: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV-XVIII. stoletje, Čas sveta II, Studio humanitatis, ŠKUC, FF, Ljubljano, 1991, str. 358.*

¹⁵ Glej Claude Lévi-Strauss: *Oddoljeni pogled*, *Studio humanitatis, ŠKUC, FF, Ljubljana, 1985, str. 178-179.*

¹⁶ Glej Oto Luthor: *Med kronologijo in fikcijo*, *Zbirka Družboslovje, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljano, 1993, str. 77.*

¹⁷ Jacques Le Goff: *Zo drugočen srednji vek, o.e., str. 379.*

¹⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaignou*, Penguin Books, London/New York/Ringwood/Toronto/Auckland, 1990, 381 str.

bil na posrednike (inkvizicijo) med pripovedovalci in sabo, kar pa je nujno povzročilo določene popačitve. Vendar, kateri vir je sploh popoln? Tudi odgovori prebivaleev Minota so se venomer izmikali vprašanjem o dogodkih, kot npr. o drugi svetovni vojni, ki "jih varuje skupinska skrivnost, s katere je po tridesetih letih še zmerom nevarno prelomiti pečat." (str. 217) Zato je v tej knjigi dogodkovna zgodovina prikrita, hkrati pa avtorica ve, da "dvoumen položaj etnologa, ko je slejkoprej na robu skupine, narekuje v prvi vrsti dokajšnjo pazljivost in predvsem krivi razmerja in pači podatke." (str. 12)

V ospredju knjige je Čas. Vendar ne katerikoli, temveč Čas, kakor ga dojemajo, oblikujejo in s katerim živijo prebivalci vasi in ki je pravzaprav razdrobljen na več med seboj vzporednih in na koneu združenih časov. Vaška skupnost in posamezniki v njej s pomočjo dolgega spomina oblikujejo Čas vsak po svoje ter tako živijo s časi, od katerih ima vsak svojo nalogo.

V vasi se tako zarisuje nasprotje med nekoč in danes, med prej in sedaj. Na sedanost se vedno gleda v primerjavi s preteklostjo. Tako na sedanost gledajo kot na čas hitrih in usodnih sprememb, preteklost pa se jim dozdeva negibna in mirujoča, zunaj vsakih dogodkov, kjer je bilo že vse nekoč videno, zunaj Zgodovine. In ker preteklost vaščani razumejo tudi kot čas brez vsakih neprijetnih dogodkov, brez trenj in prelomov in jo za nameček olepšavajo še z vsemi čednostimi, dobi preteklost pridih zlate dobe. Stari raj preteklosti pa se je danes povsem izgubil, za kar vaščani krivijo spremembe v gospodarstvu, tehniki in družbeni ureditvi vasi. Po mnenju vaščanov se je jasen prelom iz negibne preteklosti v razgibano sedanost zgodil okoli leta 1950, ko so tehnološke spremembe v kmetijstvu potegnile za seboj spremembe v eelotni vaški družbi. Najjasneje se je prelom pokazal, ko se je skupnost po eni strani vse bolj odpirala v svet in se podrejela zunanjim vplivom in se po drugi strani vse bolj zapirala na posamezne vase zaprte monade. Zgodovino tako vaška skupnost pozna le kot večnega kriveca, ki se mu vedno lahko naprti krivda za vse spremembe, ki so kdajkoli zaznamovale skupnost.

Čeprav ne osrednje, pa vaščani zgodovinskemu času vendarle pridevajo pomembno vlogo in vsak dogodek, ki se s tem vtisne v vaško skupnost, ima svoje trajanje. "Pri nekaterih je trajanje kratko - čas enega rodu - pri drugih se razteza čez več desetletij in pri enem je eelo od nekdanj, se pravi pri najstarejši zgodovini začetkov, iz katere je stkan čas skupnosti." (str. 222) In tu se avtorica, kot sama opozori, najbolj naveže na zgodovinpisje (seveda franeosko), saj po njem povzame dogodkovno tipologijo, ko dogodek različno pretрга Zgodovino in s

tem ustvari pogoje za različne čase. Tako po Braudelu povzame dolgi, srednji in kratki čas¹⁹, hkrati pa tudi ve, da teh treh časovnih ravni med seboj ne sme osamiti.

Ali je med preteklostjo in sedanostjo res tako grozanski prepad, kakor ga slikajo vaščani? Vaška družba se je namreč vedno počasi spreminjala. Zunanji dogodki so vdrali v vaško skupnost že v desetletjih pred prelomom, ki je končal z negibno preteklostjo. Družba je te novosti sprejela in se jim prilagodila. Vendar so spremembe takrat prihajale počasi in puščale družbi možnost prilagajanja. Zato so ljudje imeli vtis, da obvladujejo čas, s tem pa se je ustvarjal videz negibnosti. S petdesetimi leti pa se je število sprememb začelo drastično povečevati in počasnih popraviljanj in obsežnih prilagajanj je bilo konec. Preteklost torej daje samo videz negibnosti, razen po intenzivnosti sprememb se ne ločuje povsem ostro od sedanosti. Če hoče namreč neka skupnost preživeti, se mora nujno vedno znova navezovati na svoj čas - čas skupnosti, v katerem poišče svojo kontinuiteto in razlog za obstanek. V tej knjigi bomo torej "z razčlenitvijo vaškega življenja na začetku stoletja in danes ujeli tako prelomne trenutke kot trajne tokove" (str. 18), kajti kljub prelomu med prej in sedaj je vaška skupnost ohranila sistem moralnih vrednot in po svoje živi še naprej po starem.

Če je etnologija pomagala pri nastajanju ideala nedogodkovne zgodovine, je po drugi strani "zgodovinar, ki je strokovnjak za spremembo"²⁰, pomagal etnologu, da je hkrati z nedogodkovnim zaznal tudi spremembe. Tako bi lahko etnološko "obračanje k zgodovini povezovali z obračanjem k naraciji in k dogodkom"²¹, ko so tudi etnologi spoznali vpliv dogodka na spremembe tudi v tako "nespremenljivi" družbi, kot je kmečka. Hkrati pa postaja vprašanje pomiritve med dogodkom in strukturo eno od velikih vprašanj zgodovinpisja, ki se poskuša reševati tudi s pomočjo etnologije in/ali socialne antropologije.²²

Spopad med tistim, kar se spreminja in tistim, kar ostaja, je avtorica zaznala v dveh časih - doživetem času in času življenja, ki pa se na koneu vendarle zlivata v čas skupnosti. V doživetem času zaživi hiša in globoke spremembe, ki jih je doživela od večeraj na danes, obenem pa tudi sam način življenja. Okoli hiše in dvorišča so popadali stari zidovi in hiša se je z neobzidani

¹⁹ Primerjaj Fernand Braudel: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. I, Fontano Press, Glasgow, 1990, str. 20-21.

²⁰ Jacques Le Goff: *Za drugočen srednji vek*, o.c., str. 382.

²¹ Peter Burke: *Revolucija v francoskem zgodovinpisju*, o.c., str. 114.

²² Glej Peter Burke: *Zgodovino dogodkov in povrotek k pripovedništvu*, *Zgodovino* zo vsa, št. 2, 1, 1994, str. 70-78.

mi zelenicami in velikimi okni odprla v okolico. Če pa se je hiša odprla navzven, so se njeni prebivalci zaprli navznoter, vaški prostor se je izpraznil in vsi kraji skupnega druženja so izginili. Vendar je hiša tudi sedaj obdržala vrt, na katerem raste množica pridelkov, praviloma več, kot jih posamezno gospodinjstvo potrebuje. Presežkov pa ne prodajajo, temveč si jih med seboj izmenjavajo, pridelek za pridelek, uslugo za uslugo, tako da je nekdo vedno posredno in neposredno hkrati dolžnik in upnik celotne skupnosti. Umetnost izmenjavanja, ta "starodavna solidarnost sredi razbitega in razdrobljenega veselja" (str. 72), skupnost še vedno drži v medsebojni odvisnosti in povezanosti ter oznanja, da je vaška skupnost preživela tudi udarce sedanjosti.

V času življenja zaživijo različna obdobja človeškega bivanja: otroštvo, mladost, odraslost in starost. Prehajanje ene starostne skupine v drugo spremljajo obredi, ki pa avtorice sami za sebe ne zanimajo. Avtorica je pač predvsem poskušala te življenjske "postaje ujeti v njihovi vsakdanji vsebini, v vsebini, postavljeni v oba časa, ki razumeta govorico vseh naših sogovornikov: "svoj čas" in "danes". (str. 73)

Čas otroštva je od včeraj do danes doživel velike spremembe. Če so nekoč starši zaradi preobilice dela prepustili prvo vzgojo svojih otrok starim staršem, je potem tehnični preobrat v kmetijstvu kmctice razbremenil vseh dejavnosti na polju in jim tako omogočil vzgojo svojih otrok. Pri najzgodnejšem predšolskem otroštvu igra vzgoja starih staršev še kar pomembno vlogo, vendar so izgubili primarno vlogo, ki so jo prevzeli starši. Vstop v osnovno šolo tako kot svoj čas zaznamuje prehod v višjo starostno skupino, iz razreda fantkov in punčk v razred fantinov in punc, izginilo pa je postopno uvajanje le teh v delo odraslih. Edino resno delo, ki ga danes pričakujejo od otrok, je učenje, saj bo na kmetiji lahko ostal le en naslednik, ostali pa si bodo morali s šolanjem zagotoviti prihodnost. Doba otroštva se tako kot včeraj z birmo in končano osnovno šolo zaključijo pri trinajstih ali štirinajstih letih. "Obdobje otroštva se od včeraj do danes ni spremenilo. Življenje v vasi poteka od nekdaj v enakem krogu in po enakem času, spreminjajo se samo vsebine." (str. 98)

Tudi obdobje mladosti je doživelo spremembe. Fantje in dekleta so nekoč že zelo zgodaj vstopali v odrasli krog dela, vendar kljub pomembnosti opravljenih del niso imeli nobene samostojnosti. Opravljati so morali manjvrednejše dejavnosti, za katere niso dobivali nobenega plačila. Ekonomsko so ostajali popolnoma odvisni od staršev. Danes pa mladi resda začnejo delati pozneje, vendar si hitreje pridobijo denarno in poklicno neodvisnost, s katero ubežijo v svet odraslih. "Čas mladosti se jc danes skrajšal." (str. 104)

Obdobje mladosti se tudi danes dokončno konča s poroko. Vendar je od plesa, ko se mlada največkrat spoznata, pa do poroke dolga pot, ki je tudi doživela vsebinske spremembe, hkrati pa vendarle v glavnem ostaja enaka. Čeprav se je vaška mladina z motorizacijo, pridobljeno svobodo deklet in šolanjem izven domačega kraja razbila tudi pri zabavi, ostaja ples še vedno najpomembnejši kraj srečanja bodočih zakoneev. Po spoznanju je sledilo obdobje "pomenkovanja", čas bolj ali manj naključnih srečanj. Sledilo je dvorjenje, ko sta mlada razkrila staršem poročne načrte in so jih starši odobrili. Vendar zaradi "družinskih razlogov" starši niso odobrvali vsakršne zveze in to sta mlada dva morala upoštevati pri izbiri svojih partnerjev. "Vse do pred kratkim ljubcen vendarle ni vselej slavila zmage." (str. 117) Po uspešnem dvorjenju je z uradno zaprositvijo nastopil čas zaroke, ki je bil zaznamovan z dvema slavnostnima obedoma, kjer je bil najprej mladenič gost pri mladenkinih starših in nato mladenka pri mladeničevih. Tako je tudi danes, pridružil se jima je le še skupni obed, na katerem se zbereta obe v bodoče s poroko povezani sorodstvi, kar se pridružuje novejšemu trendu vse bolj pogostih družinskih srečanj. Poročna slovesnost je nato sklenila dolgo pot od plesa do poroke. S poroko je mladi par stopil v svet odraslih, vendar je svoj položaj v celoti dosegel šele, ko so jima starši prepustili posestvo in se jima je rodil prvi otrok. Vse dotlej pa sta stari in na novo poročeni rod bivala skupaj, pri čemer je stari rod še vedno zapovedoval. To je seveda skoraj vedno povzročalo trenja, čeprav takšen položaj ni trajal dolgo. Ko je bila dediščina razdeljena in je vodstvo prevzel mladi par, se je položaj preobrnil in stari starši so prešli v podrejeni položaj.

Življenjske stopnje se tako bistveno niso spremenile, čas življenja poteka v enakem ritmu kot nekoč. In čeprav se je družba razletela na posamezne družine, ki se povezujejo kvečjemu v vrsto med seboj ločenih skupinic, je moški svet ohranil navado skupnega zbiranja, s katero se ohranja skupnost. Edino ohranjeno vaško shajališče je gostilna, kjer se zbirajo moški in od koder se občasno odpravijo na nočne obiske od vrat do vrat, od hiše do hiše. "Igra. v kateri se mešajo alkohol, denar, ženske, nevarnost... Dejavnost, ki si jc večino potez sposodila pri tradicionalnih vzoreih moške zabave." (str. 151)

Nevarnost se občasno z avtomobilsko nesrečo konča celo s smrtjo. Igranje s smrtjo je tako moško "opravilo", ženske pa - nasprotno - smrt vodijo, obrnjene so h kulturi, obrednemu. Vaška skupnost s tem tako kot nekoč ohranja tesno povezanost s skupnostjo mrtvih. "V družbi, v kateri se je v zadnjih nekaj desetletjih, kot kaže, vse spremenilo in zamajalo, se preteklost ohranja v nekaterih pomembnih dejanjih - izmenjavi, solidar-

nosti, čaščenju mrtvih - in v načinu mišljenja, ki ostaja vseskozi enako... Navzlic zunanjim spremembam in prelomom ljudje vseskozi živijo v enakem času." (str. 157) Skozi nenehno krožno vračanje tako letnih časov, praznikov in življenjskih postaj kot že prej izginulih in sedaj ponovno najdenih navad in rastlin, se preko spomina vse zliva v večnost časa skupnosti, v negibni čas brez koneca in trenj, ki se venomer obnavlja po zapovedujoči preteklosti.

Poleg časa skupnosti, ki združuje doživeti čas in čas življenja, se je avtorici razkril še neki čas, po katerem se ravnajo vaščani - družinski čas. Ta čas si ji je izluščil med pripovedovanjem samo neke vaščanke. In skozi to posameznico bomo spoznali njeno sorodstvo in celotno vaško skupnost z njenimi družbenimi običaji. Torej odličen primer posameznosti, ki pojasnjuje pravilo. Za to knjigo tako ne velja ločitev med etnologijo in zgodovino, ki naj bi bila v tem, kako se pišejo "osebna imena nastopajočih, ki jih zgodovinarji navajajo, etnologi pa ne."²³ Tako je povsem upravičena avtoričina ugotovitev, da "posameznosti sogovornikov nismo zabrisale, življenja posameznikov nismo zvedle na izkušnje vseh in besede enega samega nismo pomešala s skupno besedo" (str. 10), kar naj bi etnologom pogosto očitati. Vsaka skupnost je namreč sestavljena iz posameznikov z imeni in priimki. Pod vplivom antropoloških "case studies" pa so tudi v zgodovini začele nastajati mikroštudije, ki lahko obravnavajo samo en sam individuuum. Tako je Carlo Ginzburg²⁴ skozi primer mlinarja Menoecchia opisal takratno ljudsko kulturo in boj vladajoče kulture proti njej. Povrh vsega pa Menoecchia niti ni bil tipični predstavnik ljudske kulture, s čimer nam je avtor pokazal, da so lahko tudi mejni primeri reprezentativni.

In ta posameznica (Albertin Chevenoz) je svojo pripoved o sami sebi v prvi vrsti sestavljala iz imen sorodnikov. Njena usoda je bila s tem uvrščena v znani rod in tako vpisana v čas in prostor, v katerih se mešajo preteklost in sedanost in sorodstvo in skupnost. Z družinskim časom, ki določa posameznika, se ta vpisuje v čas, ki "ostaja zunaj Zgodovine in zunaj dogodkovnega in mu valovanje določa zaporedje znanih ali domnevnih rodov." (str. 161)

Pred nami tako skozi čas enega življenja, skozi pripoved nekdanje vaške trgovke, živeče šc v "starih" časih, zaživi zgodba o družinskem času. Vsak posamez-

nik je določen po njem, vendar si hkrati tudi vsak posameznik družinski čas po svoje oblikuje. Tako je pripovedovalkin družinski čas sorodstva po materini strani zaznamovan z bogato genealogijo. Nasprotno pa sorodstvo po očetovi strani zaživi le preko očeta in babice. Vzrok temu je spor z očetom zaradi neprimerne poroke, čemur je sledilo pretrganje vseh stikov z očetovim sorodstvom. Hkrati pa tudi oče in babica nista živela v skladu z družbenimi pravili, po katerih se je sorodstvo po materini strani vseskozi ravnalo. Skozi eno samo življenje tako pred nami zaživi "bogata vsebina pravil, ki so uravnavala družinske odnose in se nam je obenem pokazala etika časa in družbene skupine". (str. 184) Obenem pa tudi vidimo, da družbena pravila niso vsezapovedujoča, da se jim posameznik vedno lahko upre, čeprav zato, kot tu zaradi neprimerne poroke iz ljubezni, plača visoko ceno. Kljub družbenim pravilom, ki uravnava skupnost, je ta vsemu navkljub sestavljena iz posameznih samostojnih oseb.

S poroko se je v pripovedovalkin družinski čas vtihtapilo novo sorodstvo, ki je dihlo s časom trgovanja. Njen mož je bil namreč trgovec iz tradicionalne krošnjarske in trgovske družine iz Savoje, ki se je zaradi svoje tujosti lahko le počasi vgnedila v vaško življenje. Skozi pripoved o trgovcu zaživi pred nami trgovsko življenje, ki je bilo zaznamovano s trgovkinim delom v vaški trgovini in trgovčevimi trgovskimi potovanji od kmetije do kmetije, kjer je prihajal v stik s svetom, ki je bil od nekdaj usmerjen v izmenjavo dobrin in uslug in mu denar zato ni šel zlahka iz rok. Stiki trgovca s strankami so bili zaradi trgovčevega poslovanja z denarjem zato vedno kočljivi in obremenjeni z nasprotjem med naravnim in denarnim gospodarstvom. Kakšna razlika v primerjavi z vaškim obrtništvom, katerega poslovanje je potekalo večinoma v obliki izmenjave ter se s tem tesno navezovalo na vaško skupnost. Starega trgovskega in obrtniškega sveta danes resda ni več, vendar deloma še živi naprej, saj mora celo danes trgovec upoštevati počasi se spreminjajočo mentaliteto skupine v kateri prebiva, ter se zato držati nekaterih starih trgovskih navad.

Takšen je torej primer družinskega časa, s katerim se posameznik vpisuje v krog krvnih sorodnikov, svaških sorodnikov in celo umrlih prednikov. Vsaka družina ima seveda svoj čas, v katerega se vpisujejo družinski posamezniki. Vendar ta množica družinskih časov ne povzroča nesporazumov, saj v zaprti vaški skupnosti, kjer se vsi med seboj poznajo, vsak vselej dobro ve, s katerim časom posameznik živi in računa. In tako posameznik preko družinskega časa razmišlja predvsem družbeno, saj je kot posameznik tudi sorodnik, na sorodstvu pa temelji vaška družba. "Družbeni čas se tedaj združi s časom skupnosti, z enako trajnim in več-

²³ Duša Krnel - Umek: *Skupnosti in družbeno razlikovanje v Vitanju od 70. let 19. stoletja do druge svetovne vojne, doktorska disertacija, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1984, str. 5.*

²⁴ Carlo Ginzburg: *Sir i crvi, Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989, 249 str.*

nim časom, v katerem je Zgodovina prikrita in trajanj skrčeno in obvladano." (str. 223)

Človeški čas, ki ga ne delajo zgodovinski dogodki, pa ni le posebnost burgundske vasice, temveč ga najdemo v najrazličnejših skupnostih²⁵ v različnih časovnih obdobjih²⁶, čeprav ga vsaka skupnost dojema drugače, saj vsaka pri dojetanju časa tudi izhaja iz različnih kategorij.

Na koncu naj še poudarim, da mi je bila ocena te knjige dobrodošel povod za grobo nakazanje razmerja med etnologijo in zgodovino, predvsem, kaj sta se naučili druga od druge. Čeprav je bilo med znanostmi že veliko izmenjanega, se izmenjavanje danes nadaljuje, s čimer se znanosti povezujejo v vse tesneje prepletano skupnost. Če nočemo zgodovine marginalizirati, se takšne prihodnosti ne smemo plašiti, kajti ona ni le stvar izbire, temveč naša nujnost. In pri pustolovščini odkrivanja drugega igra prav etnologija in/ali antropologija pomembno vlogo.

Andrej Pančur

NA FRANCOSKEM PRAVIJO...

The New Cultural History, (Edited and with an introduction by Lynn Hunt), 244 strani, University of California Press Berkeley, Los Angeles, London 1989.

Zbornik s ponašenim naslovom "Nova kulturna zgodovina", ki je ugledal luč sveta že "davnega" 1989. leta, je delo gruče francosko orientiranih teoretikov zgodovinopisja z različnih ameriških univerz. Že posvetilo ("To Natalie Zemon Davis, inspiration to us all") nas nekako pripravi na vse tisto, s čimer nas bodo na naslednjih straneh "zasuli" pisci tega zbornika.

Sestavke obširno predstavi uvodnik urednice Lynn Hunt, iz katerega izvemo komu (Rogerju Chartieru) ali čemu (približevanju zgodovine drugim humanističnim vedam - npr. sociologiji) se moramo zahvaliti za pričujoč zvežič. Urednica se najprej ubada z Braudelovo

trojno strukturiranostjo družbe (najgloblje tiče v njej praktično nespremenljivi geografski dejavniki, počasi, a vendarle se spreminjata mentaliteta in gospodarstvo, na sami razburkani površini pa se vrste dogodki - komaj obstojnejši od vodne pene). Precej prostora je v uvodniku namenjeno piseem in urednikom Analov (Mare Bloch, Lucien Febvre) ter razvoju analistične šole (nastala po 1945), na kratko avtorica oriše tudi pot zgodovinopisja do dandanašnje interdisciplinarnosti ter obrata k zgodovinskosti namesto k dogodkovnosti. (Rezultati so precej znani pa trend razvoja zgodovinopisja tudi, zato res ne vem, ali se bralstvo splača utrujati z odstotnimi deleži o doktoratih s področja "zgodovine" in tistih s področja "dogodkoslovja".)

Po uspešno absolviranem uvodniku "smemo" na pot "nove kulturne zgodovine".

Prvi prispevek je delo Patricie O'Brien, izredne profesorice na kalifornijski univerzi v mestu Irvine, ki se sicer pokliče ukvarja s francoskim kazenskim sistemom 19. stoletja, za zbornik pa je napisala sestavko o teoriji zgodovinopisja, v katerem obravnava Foucaultov boj za privlačnejše zgodovinopisje (Michel Foucault's History of Culture, str. 25 - 46). Ta filozof (njegove nezgodovinarske izobrazbe mu niso nikoli odpustili) je s svojim "želznim repertoarjem" tem: seks, delo, norost, zapor, jezik, življenje, masturbacija, medicina, vojska, Nietzsche, psihiatrija, Sade, hermafrodit, norei in morilci ter širokim pisateljskim zamahom (brz posedanja v arhivih in razpraščevanja aktov) prav tako malo sodil v svoječasne zgodovinarske kroge, kot sodita Big Mac in konfekejska cherry pie v Boeuscovo "haute cuisine".

Suzanne Desan, asistentka na wisconsinški univerzi v Madisonu, kjer preučuje francosko revolucijo (njene manj raziskane plati), nas v svoji razpravi (Crowds, Community, and Ritual in the Work of E.P. Thompson and Natalie Davis, str. 47 - 71) seznanja z nekaterimi zanimivimi dognanji s področja študija množic ob različnih prelomnih dogodkih in procesih (reformacija/protireformacija, upori, revolucije). Presenečajo dejstva, da množica tudi v najkritičnejših trenutkih reagira po povsem racionalnih vzorcih, ki jih gre odkrivati s pomočjo antropologije (množica kot legitimna sila, ki brani "poštenje", "pravico" pred zlorabami), ter da mnogokrat v zgodovini nastopajo kot gibalo množičnih odzivov ŽENSKE (kot bitja, ki se imajo manj v oblasti in so bolj podvržena emocijam, jih oblasti pogosto obravnavajo blažje kot njihove moške sojurišnike).

Aletta Biersack, izredna profesorica antropologije na oregonski univerzi, se v svojem zapisu (Local Knowledge, Local History: Geertz and Beyond, str. 72 - 96) ukvarja z iskanjem skupnega imenovalca zgodovine in

²⁵ Kot primer "primitivnega" ljudstva primerjaj Edward Evans-Pritchard: *Ljudstvo Nuer, Studia humanitatis, ŠKUC, FF, Ljubljana, 1993, str. 119-132.*

²⁶ Za srednji vek primerjaj Jacques Le Goff: *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd, 1974, str. 212-226; Jacques Le Goff: Za drugačni srednji vek, o.c., str. 53-88.*

antropologije pri podoživljanju preteklosti (nedosežen ideal pri tem je N.Z. Davisova).

Tudi Lloyd S. Kramer, asistent na severnokatoliški univerzi v Chapel Hillu, nas v svojem prispevku (*Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra*, str. 97 - 128) seznanja z dilemami sodobnega zgodovinopisja in zgodovinske znanosti nasploh - ubada se s prepadom med sholastičnim in praktičnim zgodovinopisjem, oziroma med zapiranjem zgodovine v slovnokoščen stolp in med nujnostjo izvajanja interdisciplinarnih študij ter timskega raziskovanja. Kljub naklonjenosti slednjemu pa v zaključku svojega pisanja malce ošteje pretirano "kreativne" pisce zaradi njihove površnosti, bralstvo pa posvari pred možnostjo, da zgodovinopisje postane le še ena izmed literarnih panog.

Drugi del zbornika je posvečen praktičnim primerom "novih pristopov" k zgodovinopisju, začenja pa ga članek Mary Ryan (*The American Parade: Representations of the Nineteenth-Century Social Order*, str. 131 - 153), profesorice na kalifornijski univerzi v Berkeleyju. Avtorica nam predstavi tipično ameriški "karneval" - paradu, od začetkov ob koncu 18. stoletja do prvih desetletij 20. stoletja. Opise parad je poiskala v časnikih San Francisco, New Yorka in New Orleansa ter tako dobila sliko o spreminjanju načina "paradiranja" od začetkov, ko je v paradi sodelovalo resnično celo mesto (združeno po poklicnih ali interesnih združenjih), pa do strogo nacionalno obeleženih parad (npr. irskih na god sv. Patrika 17. marea). Iz članka izvemo, da so Američani na ta način sprva praznovali le praznike, povezane z zgodovino svoje države (4. julij, odkritja spomenikov, Washingtonov rojstni dan), kasneje pa so parade "posvojili" tudi priseljenci različnih narodnosti. Zanimiva je struktura udeležencev glede na družbeni položaj - relativno kmalu se iz njih umaknejo višji sloji (uradniki, študentje) in obrtna združenja, njihova gonilna sila pa slej ko prej ostajajo različna uniformirana društva (milice, mestne straže) in nacionalne "jednote". Ženski Američani sprva niso spuščali zraven (ali pa le kot alegorična bitja - "boginja Svobode", personifikacijo zveznih držav ipd.), kasneje pa so se vsaj sufražetke izdatno posluževale te oblike demonstriranja svojih zahtev.

Za parade sedaj velja, da jih organizirajo bodisi posamezne etnije ali pa družbene (ponavadi marginalne) skupine (homiči...), medtem ko so splošnodržavne proslave precej redkejšje.

Roger Chartier, "krivec" za priučujoči zbornik, sicer pa direktor Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales v Parizu, to pot piše o različnih načinih sprejemanja in razumevanja zapisanih besedil (*Texts, Prin-*

ting, Readings, str. 154 - 175). Svoj prispevek si je zamislil kot potovanje v zgodovino pismenstva (k izviru ljudskega tiska - "plavi knjižnici"), ko so ljudje bolj kot brali tekst "prepoznavali", tekst pa zaključili z vizijo branja "zaslonov" v prihodnosti.

Thomas W. Laqueur, profesor s kalifornijske univerze v Berkeleyju, nam predstavlja razvoj "človekoljubne proze" (*Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative*, str. 176 - 204) - opisovanja človeške bede (težkih življenjskih pogojev, bolezni, umiranja, smrti) z namenom informiranja in spodbujanja k lažšanju teh tegob (zato "človekoljubna proza", brez tega namena bi šlo pač le za morbidnost). Glavni predstavniki te smeri literature so bili sprva zdravniki in "higieniki", ki jih je skrbelo predvsem globalno zdravstveno stanje predindustrijskih in industrijskih družb (razmere v delavskih kolonijah, rudnikih, tovarnah), svoj namen (streznitev, motivacijo k izboljšanju) pa so dosegali prav z navidez neprizadetim, empiričnim opisom.

Zadnji članek (*Seeing Culture in a Room for a Renaissance Prince*, str. 205 - 232) je delo Randolpha Starina, profesorja zgodovine na kalifornijski univerzi v Berkeleyju, predstavlja pa nam študijo, ki je nastala kot "timsko delo" zgodovinarja in umetnostnega zgodovinarja. Starin je med svojim potovanjem po Italiji obiskal številne srednjeveške in renesančne palače (nastale od 13. do 16. st.) ter raziskoval vpliv zgodovinskih (družbenih) dejavnikov na gradnjo in poslikavo omenjenih objektov. Svoje delo je predstavil na primeru mantovanskega dvorca Gonzagov, oziroma Camere degli Sposi v njem.

Tako so se torej pred šestimi leti odzvali na "nekaj novega" v zgodovinopisju Američani. Dvomim, da bo kdo (po tem izčrpnem poročilu) šel preverjat raven njihovega teoretičnega znanja (čemer je posvečena dobra polovica zbornika), ki ga konce koncev lahko zajamemo pri "izvirih" (pri avtorjih kot sta Bloch, Davisova). Mnogo zanimivejše je srečanje z njihovim aplikativnim pisanjem. Žal se pri (nekaterih) Američanih v zgodovinopisju pojavlja obsedenost z Evropo (zlasti s Francijo) in njenimi problemi, kar načelno ni nič slabega, utegne pa Evropejca rahlo utrujati, ko v predstavitvi avtorjev med devetimi imeni odkrije 4 specialiste za francosko zgodovino (večinoma za obdobje francoske revolucije) in preučevalca italijanske renesanse.

Ne gre se torej čuditi, če je v zborniku en sam tekst, ki po moje sodi v ameriško knjižico z oznako "Nova kulturna zgodovina" - gre za razpravo Mary Ryan o paradah, medtem ko bi vse ostalo lahko izdalo kakšno društvo ljubiteljskih prebiralcev historičnoteoretskega teženja.

Omenjenemu zborniku manjka povezava z AMERIŠKIM življenjem - tipi, ki jih avtorji s strahopoštovanjem valjajo po ustih in ki so v preteklih desetletjih pogruntali nekaj novega, so bili pač (tudi) Francozi. Način pisanja, ki so ga poklonili svetu, pa seveda ni namenjen zgolj flancanju o velepomembnosti francoske (in še kakšne evropske) zgodovine, temveč je na voljo (ob ustreznih pokritosti z viri) VSEM državam, družbam in nenazadnje tudi vsem zgodovinarjem, ki vedo, kaj početi z njim.

Greh je torej ponovno odkrivati Ameriko (Ali ni bilo že prvo odkritje napaka?) in zapravljeni kreativnost v brezplodni glorifikaciji in primerjavah različnih (znanih in preverjenih) teorij, medtem ko se ti profesionalno (in siceršnje) življenje izteka.

S svojo pljuvado nočem razvrednotiti pomena teorij zgodovinopisja, rad bi le opomnil morebitne posnemovalce, naj bo teoretična priprava (študij in spremljanje trendov na svetovni sceni) le SREDSTVO in nikakor ne CILJ raziskovalnega dela - svoje moči je smiselno usmerjati v nadgrajevanje obstoječih in uhojenih poti na področju teorije, pri praktičnem delu pa (NA SVOJEM področju) te smernice koristno uporabiti.

Prevedeno v jezik obravnavanega zbornika, bi se ta moto glasilo: JUST DO IT (pa bi človek pričakoval, da Američani poznajo vsaj Nikeov slogan).

Aleksander Žižek

KAJ DELAJO NAŠI SOSEDJE?

CEU History Department Yearbook, 1993, Andrea Pető, Central European University, Budapest, 1994.

George Soros, ameriški finančnik madžarskega rodu, ni zaslovel toliko s svojimi finančnimi operacijami kot s svojo humanitarno dejavnostjo, ki jo izvaja v Vzhodni Evropi. Med drugim je tako botroval ustanovitvi Srednjeevropske univerze v Budimpešti, kjer ločeno od Oddelka za srednji vek deluje tudi Oddelk za zgodovino. Oddelkova skrb je predvsem izboljšanje zgodovinopisja o srednji Evropi. V ta namen posveča veliko skrb komparativnim ekonomskim, družbenim in kulturnim študijam v sami regiji in tudi v regiji v razmerju do celotne Evrope, čeprav pri tem ne zanemarja regionalnih posebnosti. Poleg tega svoje študente seznanja z najnovejšimi teorijami zgodovinopisja, pri tem

pa posebno pozornost posveča tudi konkretnemu raziskovalnemu delu, zlasti sedaj modne kulturne zgodovine. Poleg povsem strokovnih ciljev pa oddelk in z njim celotna univerza hočeta izoblikovati nedogmatičnega in strpnega intelektualca in posredno tudi takšno družbo. Zaradi teh namenov poteka enoletni podiplomski študij in v tem zborniku so predstavljeni rezultati zlasti profesorskega dela v šolskem letu 1993/94. V zborniku najdemo tudi osnovne podatke o dosedanjih študentih in o piscih prispevkov. Za morebitne interese, ki bi radi preizkusili svoje znanje na tem oddelku, bodo poleg tega seveda zlasti zanimivi podatki o študiju. V zborniku zbrane raziskave nimajo nobene skupne tematske točke, temveč so odvisne od avtorjevih raziskovalnih usmerjenosti in njegovega dela na univerzi. In skoraj simbolično prvi prispevek govori o posamezniku in rezultatu njegovega intelektualnega dela - knjigi.

István Bencédi Székely je bil v marsičem povsem običajen učenjak madžarske reformacijske dobe 16. stoletja, ki ni deloval v družbi svojih kolegov, temveč je vso svojo energijo posvetil konkretnemu delu med meščani in nižjimi plemiči v manjših krajih, kjer je tudi nastala njegova znamenita Kronika svetovnih znamenitosti, napisana v madžarščini. In to knjigo, s tem pa tudi njenega avtorja, nam predstavi Katalin Péter¹. Avtor kronike se je z vključitvijo zgodovine Amerike v svetovna dogajanja in predvsem z opustitvijo apokaliptičnega konea kronike, oddaljil od teoloških vzorov takratne dobe. Vendar njegov namen ni bil sekularizacija zgodovinopisja. Napisal jo je z namenom, da napiše zgodovino Madžarov, pri kateri bi zagovarjal tezo o identičnosti Hunov in Madžarov. Njegov glavni namen pa je bil obramba političnega stališča, ko je stal na strani Turkov (oziroma proturške stranke na Madžarskem), čeprav je po drugi strani tudi Turke štel za sovražnike. Svojo *moderno* politično stališče pa je branil s *starim* teološkim nazorom o apokaliptični borbi, s katero bodo zmagali sovražniki verca (Turki), ki bodo s Kristusovim povratkom na zemljo tudi sami doživeli poraz. Zadnje dejanje pa se seveda spet konča s poslednjo sodbo.

Prispevek Éve Balázs² prinaša komparativno zgodovino dveh vin, portovca in tokajca, ki sta že stoletja ponos njunih pridelovalk, Portugalske in Madžarske. Obe vini sta bili tudi v 18. stoletju pomembna izvozna artikla, vendar je prav v tem stoletju prišel v ospredje različen političen položaj njunih domovin, ki je odločilno vplival na izvozno uspešnost enega in drugega vina. Portugalska vlada je za razliko od avstrijske, ki je

¹ Katalin Péter, *On the First Hungarian World Chronicle and its Author, István Bencédi Székely*, str. 23-36.

² Éva Balázs, *Porto and Tokay*, str. 37-45.

imela Madžarsko skoraj za nekakšno kolonialno deželico, izvoz portovca stalno spodbujala. Izvoz je bil zlasti usmerjen v Anglijo ter se je zaradi političnega zaprtja angleškega trga za francoska in tudi španska vina povečeval vse stoletje. Nasprotno pa je izvoz tokajca v vsem 18. stoletju nazadoval. Poleg deprivilegirancga položaja na avstrijskem trgu ga je zlasti prizadela izguba pomembnega poljskega trga, ko so bile po prvi delitvi Poljske uvedene nove carinske pregrade.

Na različne trgovske krize sta se deželi odzvali enako, z ustanovitvijo monopolnih družb. Zaradi vse večje proizvodnje manjših proizvajalcev so se odzvali večji portugalski zemljiški posestniki in trgovci iz Porta in leta 1756 ustanovili izvozno monopolno družbo proizvajalcev. Dvajset let pozneje so madžarski plemiči (brez trgovcev!), da bi se lažje borili zoper zelo dober položaj armenskih trgovcev, ustanovili trgovsko družbo, ki pa je zaradi državnega onemogočanja izvoza kmalu propadla. Nič bolje se ni godilo podobni družbi na prelomu stoletja.

Izvozna uspešnost portovca je imela za Portugalsko poleg pozitivnih tudi negativne posledice. Navezanost na Anglijo je prinesla propad lastni industriji, zaradi vse večjega pridclovanja vin pa je bil potreben uvoz velikih količin žita. Nasprotno pa je v gospodarsko prav tako nerazviti Madžarski pridelovanje pšenice za izvoz vse bolj izpodrivalo pridelovanje in izvoz tokajca, ki so si ga zato v takratni Evropi lahko privoščili le bogatejši gurmani.

Avtor³ naslednjega prispevka poskuša odgovoriti na vprašanje, zakaj je bila knjiga Edmunda Burka *Reflections on the Revolution in France* s svojo protirevolucionarno vsebino tako dobro sprejeta tudi v Nemčiji, čeprav se je ta dežela od Anglije zelo razlikovala. Protirevolucionarno razpoloženje v obeh deželah ni izhajalo le iz konzervativnih vrst in njihovega mišljenja, temveč se je naslanjalo tudi na domačo razsvetljsko miselnost. Angleški razsvetljski misleci so mislili, da njihovega, na starih tradicijah slončnega državnega sistema ni potrebno spreminjati zaradi nekakšnih abstraktnih idej francoskih filozofov. Takšno mišljenje je bilo razširjeno tudi med škotskimi razsvetlenci, ki pa so mu pridali še poseben znanstveni lesk ter lastno družbo razglasili za najrazvitejšo družbo, ki jo lahko prinese zgodovinski razvoj. Menili so, da vsaki družbi pripada hkrati zanjo najprimernejša ureditev, ki jo je nevarno spreminjati, kot so to storili francoski "barbarski" revolucionarji. Tako kot angleški in škotski so tudi nemški razsvetlenci redko špekulirali z radikalnimi družbeni-

mi in političnimi spremembami. Svojo pozornost so usmerjali predvsem na učinkovito izobraževanje, vendar so se Nemei pri tem močno opirali na povsod pričujočo državo in so svoj ideal iskali predvsem v razsvetljenem absolutizmu. Idejno oporo za svojo lojalnost obstoječi ureditvi pa so našli v zgodovini prava, za katero so obstoječi zakoni (in družba) proizvod obstoječega zgodovinskega stanja in jih zato ne moremo zamenjati z zakoni, ki so bili kdaj drugje kdajkoli uspešni. S tem so se povsem približali angleškemu mišljenju, ki ga je Edmund Burke povsem jasno izrazil s svojo knjigo. Kljub različnemu družbenemu in političnemu stanju lahko torej določene okoliščine v teh stanjih pripeljejo do povsem podobnega načina mišljenja.

Prispevek Istvána Györgyja Tótha⁴ prinaša zanimivo raziskavo o razširjenosti bralne kulture v 18. stoletju med zelo številnimi madžarskimi nižjimi plemiči. Medtem ko je za raziskovanje kulture visokega plemstva na razpolago relativno veliko število virov, se pri raziskovanju madžarskega nižjega plemstva, katerega predvsem ustna kultura je precej bližja ljudski kakor visoki kulturi, srečujemo z velikim pomanjkanjem ustreznih virov. Edinstveni vir za bralno kulturo nižjega plemstva so pričevanja prič, da so *prebrala* ali vsaj *videla* listino o podelitvi plemstva. Če je namreč plemič listino izgubil (pogosto je zgorela v požaru), je moral pred sodiščem s pomočjo prič dokazati njen obstoj. Za nas je ta prispevek zanimiv predvsem zato, ker je avtor, poleg današnje vzhodne Slovaške in županije Vas, raziskal tudi županijo Zala. Na podlagi vzorca prič je ugotovil, da v županiji Zala tri četrtine nižjega plemstva ni znalo brati (kaj šele pisati), kar se tudi ujema z raziskavami v drugih županijah. Vendar je pri tem potrebno upoštevati, da so bile prič večinoma starejši ljudje, mnogi rojeni še v 17. stoletju, ko še ni bilo večje možnosti šolanja in znanje branja in pisanja še ni imelo velikega ugleda. Med mlajšimi plemiči, rojenimi v 18. stoletju, je bil ta položaj že povsem drugačen. Skozi celotno 18. stoletje je tako znanju branja in pisanja naraščal ugled. Če so v prvi polovici stoletja zlasti starejši ljudje brez ovinkarjenja priznali svoje neznanje, so ga v drugi polovici že poskušali prikriti. Pri mlajših plemičih je bilo to še izrazitejše. Hkrati z naraščujočim ugledom je naraščala tudi želja po tem znanju, s tem pa seveda tudi pismenost, ki pa je kljub vsemu ostajala še na zelo nizki ravni.

Dylan Gray⁵ napade prikazovanje panromunske ideje kot vedno množično podprto idejo in s tem hkrati

⁴ István György Tóth, *How Many Hungarian Noblemen Could Read in the Eighteenth Century?*, str. 67-79.

⁵ D. Dylan C. Gray, *For Union with the Country: Notes on the Role and Extent of Pan-Romanianism in the Revolutionary Events of 1848*, str. 83-102.

³ László Kontler, *Edmund Burke and the Late Enlightenment in Britain and Germany*, str. 47-65.

napade vsako zgodovinopisje, ki pretirano glorificira lastni nacionalni vzpon. Avtor tako dokazuje (na podlagi angleških in v angleščino prevedenih knjig o Romuniji), da je imela panromunska ideja leta 1848 le malo podpore, in še to le med določenimi sloji. Podpirali so jo predvsem plemiški emigranti v Parizu, ki pa so ob vrnitvi v Moldavijo in Vlaško zagovarjali predvsem le združitev teh dveh dežel in njuno osvoboditev izpod turške oblasti, ter hkrati boj proti Rusiji, ki je Turkom pomagala zadušiti upor. To gibanje je podpiralo predvsem plemstvo (in še to ne vse), med širšimi množicami ni imelo podpore. Široko podporo pa je imelo gibanje v Transilvaniji, vendar je temeljilo na povsem drugačnih temeljih. V boju proti madžarskim fevdalcem in pozneje v boju za priznanje narodnostnih pravic so se transilvanski Romuni, kot tudi drugi nemadžarski narodi, povezali z avstrijskim dvorom in Rusi v boju proti madžarskemu hegemonizmu, pri katerem pa so nasprotno iskali pomoč poraženi revolucionarji iz Moldavije in Vlaške. Panromunske ideje torej takrat niso imele skoraj nobene podpore in kdor govori drugače, laže.

András Gerő začenja svoj prispevek⁶ z revolucionarnim letom 1848, vendar tokrat na Madžarskem. Zaradi ljudskih uporov proti židovski emancipaciji so bile revolucionarne ideje ogrožene že na samem začetku. Madžarski liberalci so tako dosegli svobodo, enakost in bratstvo tudi za Žide šele dva tedna pred porazom revolucije. In kaj so liberalci sploh hoteli doseči z židovsko emancipacijo? Židje naj namreč ne bi dosegli svobode kot Židje, temveč kot Madžari, tako da bi s popolno asimilacijo, s katero bi se odrekli tudi svoji izrazito nacionalni kulturi, okrepili madžarsko narodno telo. To ponujeno asimilacijo so kasneje Židje z navdušenjem sprejeli in vse več in več se jih je štel za Madžare. In prav proti tej vse uspešnejši asimilaciji je nastopil moderni madžarski antisemitizem, ki je iskal rešitev židovskega vprašanja v disimilaciji. Iz madžarskih tal pa je nato zrasel moderni židovski ugovor antisemitizmu - sionizem Theodorja Herzla, ki je prav tako zahteval disimilacijo in ustanovitev židovske države v Palestini.

Péter Hának⁷ se v svoji razpravi sprašuje o madžarskem videnju vzrokov za kompromis, s katerim je leta 1867 nastala Avstroogrska, ter vzrokih za razpad kompromisne državne tvorbe leta 1918. Kompromis je imel skoraj enotno madžarsko podporo, saj so si Madžari lahko le tako zagotovili neokrnjeno državo v njenih zgodovinskih mejah. Vendar kompromisu ne smemo pripisovati vzrokov za razpad Ogrske. Razpadu je prej botrovala neprimerna struktura celotne monarhije in pred-

vsem razvoj nacionalne zavesti srednjeevropskih narodov, ki jih Madžari niso priznavali. Piko na i pa so dodale takratne neprimerne zunanje politične okoliščine.

Alexey Miller⁸ nam s primerom medetičnih odnosov v Galiciji v nemirnih šestdesetih letih 19. stoletja pokaže model razvoja takšnih odnosov v etnično heterogenih provincah imperija. Naraščajoči spor med Poljaki in Rutenci, ki ga je prekinila le občasna neuspešna pomiritev, pokaže na nujnost etničnih konfliktov v heterogenih provincah imperijev, takoj ko se sproži proces decentralizacije in liberalizacije države. Takšna je pač usoda imperijev.

Izpod peresa Ilone Sármany - Parsons⁹ prihaja primerjalna študija o umetniškem pokroviteljstvu (predvsem slikarstva) na prelomu stoletja na Dunaju in v Budimpešti. Avtorica se osredotoči na pokroviteljstvo zgornjega srednjega sloja, ki je bil večinoma židovskega izvora in je v tem času vse bolj tudi na tem področju izpodrival plemstvo. Na Dunaju se tako najprej uveljavijo bankirske družine, ki v pokroviteljstvu iščejo predvsem socialni vzpon. Te proti koncu stoletja zamenjajo industrijale in številni pripadniki svobodnih poklicev, ki življenjskega ideala ne iščejo več pri aristokratih, temveč razvijejo lastni umetniški okus - secesionizem, ter pozneje ekspresionizem. V nasprotju z dunajskimi pokrovitelji, ki so svoj okus kazali večinoma v zaprtih krogih z zasebnimi zbirkami, so budimpeštanski marsikatero pomembno delo poklonili nacionalnim zbirkam ter s tem potrdili svojo nacionalno pripadnost. Madžarski zgornji srednji sloj je prav tako kot na Dunaju na prelomu stoletja plemstvu prevzel iniciativo ter aktivno podprl novjše umetniške usmeritve, čeprav se v nasprotju z dunajsko plutokracijo nikoli ni odrekel tudi zbiranju starejših umetniških del. Med madžarskimi pokrovitelji je bilo tudi zelo veliko zdravnikov, ki se tej svoji vlogi niso odrekli vse do današnjih časov.

Norman Stone¹⁰ predstavi delo angleškega zgodovinarja A. J. P. Taylorja (1906-1990), nam znanca predvsem po svojih raziskavah habsburške monarhije. Avtor pa nam ne predstavi le njegovega dela, temveč ga predvsem biografsko obdela. Tako spoznamo njegov politični profil, njegovo metodološko konzervativnost, njegovo široko publicistično dejavnost, vzroke njegovega razočaranja v zadnjih letih življenja in celo njegovo denarno in družinsko življenje.

⁸ Alexey Miller, *Galicija after the Ausgleich. Polish-Ruthenian Conflict and the Attempts of Reconciliation*, str. 135-143.

⁹ Ilona Sármany - Parsons, *Notes on Patronage of Modernism in the Fine Arts in Vienna and Budapest at the Turn of the Century*, str. 145-154.

¹⁰ Norman Stone, *A Central European Historian: A. J. P. Taylor*, str. 155-164.

⁶ András Gerő, *Liberals, Anti-Semites and Jews at the Birth of Modern Hungary*, str. 103-121.

⁷ Péter Hának, *Compromise and Disintegration*, str. 123-134.

Susan Zimmerman¹¹ nam predstavi do žensk nepravilno socialno politiko mestnih oblasti, in to primerjalno za Dunaj in Budimpešto v letih 1870 - 1914. Prav v teh letih so se življenjski pogoji mestnega prebivalstva zaradi industrializacije in urbanizacije na eni strani in mestne intervencijske politike na drugi strani dramatično spremenili. Mestna oblast je med drugim izvajala politiko podpore najrevnejšemu delu domačega mestnega prebivalstva, ki se ni bil sposoben sam preživljati. Vendar so moški, zaradi svoje vloge prehranjevalca družine, dobivali pomoč veliko lažje kot ženske, četudi so te morale veliko svojega časa posvečati tudi domačemu delu. Takšen pogled na pomoč revežem je bil običajen v obeh mestih, vendar je bila pomoč na Dunaju in v Budimpešti vseeno različna. Bolj velikodušno pomoč revnim, tudi ženskam, ki pa so kljub temu bile še kar v podrejenem položaju, so uvajali na Dunaju že nekaj desetletij pred prvo svetovno vojno. V Budimpešti so krepko zamujali ter so poskušali uvesti bolj socialno politiko šele nekaj let pred vojno.

Naslednja razprava¹² prinaša zgodovinski makroekonomski prikaz držav srednje in vzhodne Evrope v zadnjem stoletju in pol. Avtor opozarja na težo zgodovine, ki uklepa predvsem bivše komunistične države ter jim ne dovoli več noč premostiti zaostalosti v primerjavi z Zahodom. Najprej je tu dolgotrajna tradicija državnega poseganja v gospodarstvo, ki se bo zato, resda z manjšo intenzivnostjo, nadaljevala tudi v prihodnosti. Keynesizem bo torej na Vzhodu še dolgo živel. Zgodovina poleg tega tudi uči, da so se vzhodne države zmožne le počasi prilagajati. Poleg notranjih vzrokov za zaostalost pa avtor ponuja tudi zunanji vzrok, in to je povezanost teh držav s svetom. Oba vzroka se seveda medsebojno pogojujeta. Močno, državno vodeno gospodarstvo je namreč tudi tesno zaprto. Gospodarstva teh držav se torej odpirajo v svet, pri tem pa je zlasti pomembna tesna navezanost na Nemčijo in Avstrijo, ki je bila prekinjena z drugo svetovno vojno. In kakšna prihodnost se nam obeta? Teže zgodovine se ne bomo mogli znebiti, čeprav poleg množice negativnih prinaša tudi nekaj pozitivnih stvari. Zatorej nas ne čaka nikakršen kaos, vendar tudi ne gospodarski čudež. Umirjeni optimizem torej.

Pogled ameriškega diplomata Geoga F. Kennana na Češkoslovaško v njenih usodnih letih pred nacistično okupacijo je snov naslednje razprave¹³. Kennan je bil

kot strokovnjak za Sovjetsko zvezo eno pomembnejših ameriških diplomatskih imen, ki je (kar je zanimivo) svojo diplomatsko kariero končal za časa administracije J. F. Kennedyja kot ambasador v Jugoslaviji. Zaradi svojega znanja slovanskih jezikov je bil v svojih praških letih zadolžen za priskrbovanje informacij o takratnem položaju v državi. Avtorica se osredotoči zlasti na njegovo poročilo o razmerah na Slovaškem, kjer opisuje vzroke razhajanj med Čehi in Slovaki, notranje slovaške razmere, naraščajoči antisemitizem ter slovaške odnose s sosednjimi Madžarsko, Poljsko in seveda zlasti Nemčijo.

Naslednji prispevek¹⁴ zopet zadeva madžarske Žide, natančneje njihovo odpadništvo od židovske vere in sprejem krščanstva. Čeprav je leto 1945 pomenilo tudi uradno odpravo antisemitizma, je bilo število spreobrnjenecv še vedno veliko, čeprav resda ne tolikšno kot leta 1944, ko naj bi tudi madžarski Židje dočakali svojo "končno rešitev". V povojnem obdobju vzrok za to ni bilo več le golo preživetje, čeprav se vzrok skriva prav v teh travmatičnih letih. Židje so namreč spoznali, da ni več mogoč njihov "nevtralni" položaj v družbi. Nekateri so se tako odločili za sionizem, drugi, čeprav zaradi različnih vzrokov, za popolno asimilacijo, tudi s prevzemom krščanstva (ali komunističnega ateizma). K takšnemu trendu je precej pripomoglo tudi razbitje tradicionalne židovske skupnosti in sledeče obširne migracije.

Zadnja razprava¹⁵ prinaša primerjanje resničnega življenjskega stanja delavcev težke industrije (in med njimi zlasti žensk) v petdesetih letih, s stanjem, kakršnega je prikazovala takratna propaganda. Stanje, neobremenjeno z ideološkimi frazami, je avtorica našla v poročilih komisij, ki so bila dostopna le ožjemu partijskemu vodstvu, ki je v resnično slabih življenjskih pogojih delavcev videlo veliko nevarnost za izbruh kontrarevolucije.

Andrej Pančur

¹¹ Susan Zimmerman, *Municipal Welfare and Social Policy as Gender Politics. Budapest and Vienna, 1870-1914*, str. 165-177.

¹² David F. Good, *The Economic Transformation of Central and Eastern Europe in Historical Perspective: Main Themes and Issues*, str. 179-204.

¹³ Milada Polišenská, *George F. Kennan's Reporting from Prague, 1938-1939*, str. 207-224.

¹⁴ Viktor Karády, *Patterns of Apostasy Among Surviving Jewry in Post-1945 Hungary*, str. 225-263.

¹⁵ Andrea Pető, *Women's Employment and Lifestyle in a Hungarian City of Heavy Industries in the Fifties*, str. 265-273.

IZ NJIHOVE ZGODOVINE...

Women in History - Women's History: Central and Eastern European Perspectives, CEU History Department, Working Paper Series 1, Andrea Pető in Mark Pittaway, Central European University, Budapest, 1994.

Zanimanje za zgodovino žensk že kar nekaj časa doživlja neverjeten vzpon in vrste knjig, ki obravnavajo to temo, se skladno s tem vsako leto precej podaljšajo. Ena novejših pridobitev te vrsti zgodovinopisja je pričujoči zbornik, ki je nastal kot posledica delovnega seminarja, ki je bil aprila 1994 na Oddelku za zgodovino Srednjeevropske univerze v Budimpešti.

"Otvoritvena" razprava¹ se spopade s teoretičnim problemom neupravičenega popolnega ločevanja doma od delovnega prostora, domačega delovanja ženske od javnega delovanja moškega, torej strogo dualistične ločitve (pogosto manihejsko obarvane) družbenih položajev na podlagi spolov. Do takšnega ločevanja pridemo, če na domačnost družinskega življenja gledamo le kot na torišče nasprotnih si spolov. Domačnost, ki do določene mere seveda pozna dualizem spolov, je skozi zgodovino razvijajoča se zgodovinska stvarnost, na katero vplivajo tako družba kot gospodarstvo in politika, in katera se vedno kaže z drugačnim obrazom. Tu ni čiste delitve spolov, temveč se oba prepletata v družino. Zato je pri zgodovinskem proučevanju družine in spolov potrebno upoštevati vse dejavnike zgodovine. In seveda tudi obratno.

Vilana Pilinkaite² prikaže položaj plemkinj v 16. stoletju v Litvi, zlasti njihov pravni položaj. Imele niso nobenih političnih pravic, vendar so imele pravico do lastnega premoženja. Tako je bil njihov pravni položaj posredno in tudi neposredno dokaj ugoden, predvsem, če ga primerjamo s položajem žensk bolj proti vzhodu. Ta njihov položaj se je odražal tudi v odklonilnem in včasih odobravojočem moralnem pisanju domačih izobražencev.

Pismenost madžarskih plemkinj od 16. do 18. stoletja nam predstavi István György Tóth v naslednji razpravi³. Ženske so v nasprotju z moškimi v pismenosti

vidno zaostajale. Ne samo da se je med njimi pismenost razširila pozneje, temveč je bila tudi literarno na nižji stopnji in je ženskam še dolgo povzročala težave. Pismenost je bila med pripadniki visokega plemstva dokaj razširjena že v 16. stoletju in so bile nepismene plemkinje prej izjema kot pravilo. Poleg tega so se nekateri na mozevo prošnjo naučile pisati tudi kot odrasle osebe. Vendar je bilo pisanje zanje v večini primerov precej težko opravilo in je bila njihova pisava še dolgo dokaj nevesča, skoraj otroška. Enako kot pri aristokraciji se je nato ponovila v 17. stoletju pri dobro stoječem nižjem plemstvu in v 18. stoletju pri najnižjem plemstvu.

Od dvajsetih do konca štiridesetih let prejšnjega stoletja je bila na Madžarskem objavljena vrsta člankov in knjig o ženskem vprašanju. Avtorji so v njih zagovarjali paleto stališč, od skrajno konzervativnih, ki so ženskam odrekli možnost kakršnega koli intelektualnega delovanja, preko tistih, ki so priznavali enakopravnost spolov, vendar so bili za njih moški bolj enakopravni, do bolj realistično usmerjenih. Zadnji so ženske še kar puščali doma, vendar naj bi bila njihova vloga popolnoma drugačna. Zaradi naravne ženske emocionalnosti je postala njihova glavna naloga vzgoja nacionalno zavednih Madžarov, ki pa jo lahko nudijo le, če so se tudi same primerno izobrazile. In prav sem Mónika Mátya⁴ postavi junakinjo te razprave - Antónia Kölcsey (1821-1876), plemkinjo s provincialnega podeželja. Antónia je dobila primerno izobrazbo v Pešti, kjer je dve leti obiskovala dekliško šolo. Po vrnitvi domov svoje izobrazbe ni zanemarjala, vendar je poštropoma, zlasti po stričevi smrti, izgubljala stike z drugimi intelektualci ter je tako postala le dobra gospodinja, žena in mati treh otrok.

Gábor Gyáni⁵ opiše bivalno kulturo madžarskega zgornjega srednjega sloja, ki ni bila nič kaj drugačna kot drugod po Evropi. Bivalna kultura je bila takrat tesno povezana s položajem žensk, ki ga je določalo njihovo materinstvo in konzumna plat njihovega življenja, medtem ko je moškega določala produktivna. Ločitev prostorov je takrat zelo izstopala, vendar se je zlasti velika pozornost posvečala gospodarjevi zasebni sobi in salonu, centru družinskega življenja in tudi občasnih stikov z zunanjim svetom. Stiki z zunanjim svetom pa niso bili le opravilo moških in domačnost ne le pristojnost žensk. Ločnica med javnim in privatnim je prej izhajala iz delitve spolov na moške producente in ženske konzumente. Estetsko so bila takratna stanovanja prenatrpana z najrazličnejšimi predmeti povsem različ-

¹ Leonore Davidoff, *Catching the Greased Pig: Domesticity and Feminist History*, str. 11-19.

² Vilana Pilinkaite, *The Position of Women in Sixteenth Century Society in the Grand Duchy of Lithuania*, str. 23-30.

³ István György Tóth, *Noble Women Learning to Write in Western Hungary between the Sixteenth and Eighteenth Centuries*, str. 31-40.

⁴ Mónika Mátya, *The Life Story of Antónia Kölcsey*, str. 43-54.

⁵ Gábor Gyáni, *Domestic Material Culture of the Upper-Middle Class in Turn-of-the-Century Budapest*, str. 55-71.

nih slogov. Vendar je meščanstvo, v nasprotju s podobno plemiško navado, ki je izražala zgodovinsko kontinuiteto družine, s takšnim pluralizmom nezavedno iskala predvsem potrditev napredka dobe, v kateri je živel, tudi na kulturnem področju.

V naslednji razpravi Susan Zimmerman⁶ argumentira delitev dela na plačano "proizvajalno" in neplačano gospodinjstvo. Prvo je povezano z moškim in drugo z žensko. Ta delitev ne nastane že v predindustrijski dobi, temveč šele s procesom industrializacije, ki je pri delitvi dela ženske potisnila v podrejen položaj, kjer so bile poleg neplačanega gospodinjstvskega dela tudi za svoje mezдно delo manj plačane kot moški, ki so imeli položaj prehranjevalca družine.

Mária M. Kovács⁷ opiše dve podobi madžarskega emancipacijskega gibanja. Prvo je bilo kot podobna gibanja po Evropi pred prvo svetovno vojno zelo liberalno. V nasprotju z njim, in to predvsem zaradi njenih napak in napačnih predvidevanj o smeri nadaljnjega razvoja, je bilo gibanje, ki je nastalo po vojni in revoluciji, izrazito antiliberalno in antisemitsko. Usmerjalo se je samo na problem enakopravnega pristopa spolov do univerzitetne izobrazbe (iz katerega pa bi bile Židinke izključene), kar mu je tudi uspelo doseči.

Življenje postane tragedija, če se visoki ideali, za katere se zavzemaš z vsemi svojimi močmi in se jim eel žrtvuješ, sprevržejo v kruto resničnost. In prav to so doživele ruske revolucionarke, kakor jih skozi primer Marije Spiridonove, pomembne osebnosti socialnih revolucionarjev, opiše Sergei Podbolotov⁸. Revolucija tako ne žre le svojih otrok, temveč tudi marsikaterega svojih staršev, med katerimi matere niso nikakršna izjema. Ah da, težko je biti revolucionar!

Da je suhoparna statistika - posebno, če je tu le, da podkrepi ideologijo - daleč od resničnega življenja, je pokazala Irina Korovushkina⁹ s svojim opisom ženske (ne)enakopravnosti v primerjavi s "prvim" spolom Stalinove in Hruščovove Sovjetske zveze. Sovjetski režim je ženskam najprej dal emancipacijo v zameno za množično, poeni delovno silo, podrejeno večinoma moškemu vodstvenemu kadru, pozneje, po drugi svetovni vojni, pa še v zameno za rodilne stroje, kar je ženske

seveda dvojno obremenilo. Življenje je bilo za delovnega človeka in še posebej za delavko zelo težko tudi v petdesetih letih na Madžarskem. V pravljeno življenje socialistične Pepelke namreč ni nikoli stopila dobra vila, kakor je hotela prikazati uradna propaganda. In to resnično življenje prikaže Andrea Pető¹⁰ s pomočjo partijskih poročil o življenju delaveev, namenjenih le ožjemu partijskemu vodstvu. Koliko je lahko zanesljiv vir, kjer nekdo gleda na drugega, kot tukaj moški (kar so bili poročevalci) na ženske? Skratka, stara zgodba o resničnem položaju nekoga, ki je večinoma v podrejenem položaju in ga lahko spoznamo le skozi oči drugega, saj virov o sebi ni zapustil ali pa so zelo redki.

Ali so vsaj nove demokratične spremembe v Rusiji¹¹ kaj bistveno spremenile slab položaj žensk v tej državi? Niti ne, njihov položaj se je kvečjemu še poslabšal. Katastrofalno slabo se godi današnjim Rusinjam zlasti na področju zaposlovanja, materinstva, spolnosti, slabe kvalitete vsakdanjega življenja, gospodinjstvskega dela in seveda politike. In čeprav je v politiko s posebno žensko stranko najprej zasijal žarek upanja, se je na žalost ta stranka izkazala za konzervativno in protireformistično in tako nezmožno reševanja perečih težav, ki se lahko izboljšajo le s primernimi reformami.

Iz daljne Rusije nas v geografsko bližnjo, vendar nam še vedno oddaljeno Makedonijo popelje Rozita Dimova¹² in nas seznanja s položajem žensk pri Torbeših (islamiziranih Makedoneih), ki so vse do konca druge svetovne vojne še živeli v zadrugah, v nekakšnih razširjenih družinah. Položaj moškega in ženske v zadrugi ni bil enak (ovreden), kar se je izražalo predvsem pri delitvi dela, pri dedovanju sieer skupnega premoženja, pri bontonu za mizo in pri morali. In kot je danes zadruga izginila, izginjajo tudi stari odnosi med spoloma.

V zadnjem prispevku nam Irmira Matonyte¹³ predstavi zgođe in nezgođe sodobnega univerzitetnega izobraževanja v Litvi, s posebnim ozirom na razmerje med spoloma. Ker za to temo ni primernih virov, se je avtorica opirala le na lastna opažanja in časopisne članke. Univerzi v Vilni in Kaunasu doživljata danes velike reforme, ki jih vodijo večinoma ženske. Obe univerzi se v mnogočem zelo razlikujeta, različno je tudi razmerje med spoloma na njih. Žensko neenakost povzroča pred-

⁶ Susan Zimmerman, *Relations Between Genders and the Division of Labour in the Process of Industrialisation in Austria*, str. 73-79.

⁷ Mária M. Kovács, *The Politics of Emancipation in Hungary*, str. 81-85.

⁸ Sergei Podbalatov, *Life as a Tragedy: Revolutionary Women in Russia*, str. 89-97.

⁹ Irina Karavushkina, *Gender Equality under Real Socialism. Women and their Careers in the USSR (1930-60s)*, str. 99-105.

¹⁰ Andrea Pető, "As He Saw Her": *Gender Politics in Secret Party Reports in Hungary During the 1950s*, str. 107-117.

¹¹ Aleksey N. Grigar'ev, *In Transition? Women of Russia in the 1990s*, str. 121-131.

¹² Razita Dimova, *The Position of Women in the Tarbesh Zadruga*, str. 133-139.

¹³ Irmira Matonyte, *Transitional Societies: Reform of the Educational System and Gender Issues. The Lithuanian Case*, str. 141-153.

vsem širši družbeno-ekonomski sistem in ne toliko politika. Državna politika pa lahko pozitivno izboljša to strukturno neenakost spolov, čeprav je ne more povsem odpraviti.

Andrej Pančur

VSAK ČAS IMA SVOJO POLITIKO IN SVOJ CEREMONIAL

Magdalena Hawlik-van de Water, *Der Schöne Tod, Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640-1740*, založba Herder, Wien-Freiburg-Basel, 1989, 211 strani.

Knjiga Magdalene Hawlik-van de Water je delo o "praznovanju" smrti na cesarskem Dunaju. Avtorica raziskuje pogreb in žalovalno obredje na Dunajskem dvoru. Časovno se omejuje približno na čas med leti 1640-1740, to je na čas od smrti cesarice Ane in njenega moža Matije in na čas izgradnje kapucinske grobnice (1633) in sega do nastopa vladanja cesarice Marije Terezije v leto 1740.

Avtorica se v delu ne omeji le na posamezne običaje, ampak je predmet preučevanja in vrednotenja vse, kar je bilo povezano s cesarjevo smrtjo in pogrebom. (Obravnava na primer simbolno in mnogopomensko govorico sarkofagov.) Pogrebni obred je predpisoval obnašanje vsakega posameznika, vse podrobnosti od oblek, voza, konjev, urejenosti kapele in druge opreme. Obred je upodabljal večni red. Avtorica seže pod baročno fasado ceremoniala do njegovih simbolnih pomenov. Obred, ki je utelešal tako dinastijo kot državo, je bil skozi vso svojo opremo in govorico knežja samoupodobitev in je reflektiral tako občutek za življenje takratnega časa, svetovni nazor in politično prepričanje. Predstavljal je obenem žalost in triumf. Bil je instrument gospostva.

Dvorno kapucinsko grobnico, ki so jo začeli graditi leta 1622, avtorica predstavi le na kratko, saj je o njej pisala že v drugem delu.¹

Kot primer žalnega ceremoniala do potankosti opiše obredje, ki je spremljalo smrt cesarja Leopolda I. leta

1705. Začne s časom, ko se je cesar začel poslavljati od življenja; poroča o njegovi slabosti in slabem apetitu, spovedi, smrti, obredih, balzamiranju; navaja točno določen razpored čutja cesarskih komornikov in opiše pogrebni ritual in sam pogreb v cesarski grobnici. Zanimivost: medtem ko so krsto s truplom pokopali v kapucinski grobnici, so žaro s cesarjevim sreem shranili v kapeli Marije Loretske v Auguštinski cerkvi. Vladarski paradni sprevod je bil dvorna predstava za ljudstvo, pogreb v grobnici pa je bil omejen le na dvor.

Avtorica posebej na osnovi vladarskih pogrebov habsburške hiše v času baroka, preuči tudi obleke umrlih, pogrebni sprevod, pogebe otrok, oblačila žalujočih, glasbo, zadušnice, stroške pogreba, kovance in medalje ter žalne pridige. Analizira vse od žalne mode do žalnega odra, ki je v svoji baročni mogočnosti segal celo do obokov cerkvene ladje. Izčrpno se posveti tudi glasbi, ki ob "praznovanju" smrti ni imela majhne vloge.

Privilegiran položaj je v modi našel svoj pomemben izraz. Moda je bila sredstvo, s katerim so se predstavniki dvora ločili od ostalih. Bila je del statusa plemiške družbe, tako kot insignije, navade in geste. Na dvoru so ločili več stopenj žalovanja, ki so se odražale tako v žalni obleki kot v pričeski, kozmetiki in drugi opravi (npr.: različnim stopnjam žalovanja so ustrezale različne barve mečev). Žalne obleke so nosili ves čas žalovanja (običajno tri mesece). Najbolj znana vdova, ki je nosila žalno obleko ves čas po smrti soproga (petnajst let), je bila Marija Terezija.

Žalni oder (*castrum doloris*), ki so ga zgradili po načrtu arhitektov, je bil središče liturgije. Običajno so vzdignjeno mesto s krsto obdajali mogočni stebri z visokim baldahinom, nanj in okoli njega so bili postavljeni številni kipi (angelov ipd.), grbi, mrliški simboli, prapori, cesarske insignije, številne sveče in bakle. Na mrliškem odru so našli svoje mesto tudi pomembni politični uspehi pokojnega in dinastije. Včasih so oder izdelali celo v podobi slavoloka zmage. Oder je bil središče ne le zadušnice, ampak tudi pridig, ki so predstavljale hvalnico umrlemu in ciljem monarhije.

Žalovanje pa se je lahko tudi prekinilo, na primer ob rojstvu, krstu, vladarjevem godu, obisku drugega vladarja ali če je bilo na dvornem koledarju praznovanje (npr. pust).

Avtorica meni, da je bilo dvorno življenje praznovanje, ki ga žalovanje ni bistveno omejevalo - med prazniki je dvorna družba dosegla pravo podobo, takrat se je ta družba predstavila kot tisto, kar je želela biti, oziroma kot tisto, kar je verjela, da je. Dvorno življenje je bilo veliko gledališče, kot sta zapisala Alewyn in Sälze.²

¹ Magdalena Hawlik-van de Water, *Die Kapuzinergruft, Begräbnisstätte der Habsburger in Wien, Wien-Freiburg-Basel, 1987.*

Ali kot je nekoč zapisal George Duby: "Lepe smrti so v vsakem času prazniki; razkrivajo se kot na odru, pred številnimi gledalci, ki pozorno spremljajo vsako gesto, vsako besedo, ki jo pričakujejo od umirajočega; pričakujejo, da jim pokaže koliko velja, da govori in se obnaša svojemu dostojanstvu primerno."

Matevž Košir

V ZAČETKU SO BILI PUBLICISTI

Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944 - 1951, Zgodovinski arhiv v Celju (Zbirka študijc), Celje 1995, 229 strani.

Potem ko se je s koncem 80. let nekako unesla poplava različnih "ran", "trilogij" in podobnega pisanja, ki je bilo mimogrede povsem soliden prvi poskus ovrednotenja nekega dolgo zamolčanega obdobja, je že bil čas, da o tem problemu (zlorabi sodstva v ideološke namene) spregovori tudi "zgodovina".

Prvi strokovni teksti (pa naj je šlo za delo Janžekovičeve komisije ali za "dachausko komisijo" pod Baveonovim vodstvom) so se ubadali predvsem z najbolj razvpitimi sodnimi procesi, medtem ko je večina "manj opaznih" še vedno čakala pravičnega ovrednotenja. Za resnično prelomnico v zgodovini pisju te "prevratne dobe" smemo žal šteti edinole delo dr. Jere Vodušek Starič, ki je s svojim Prevzemom oblasti kolegom ponudila solidno osnovo za raziskavo povojnih (in medvojnih) anomalij, vezanih na obračun revolucionarnih sil s starimi strukturami.

Medtem ko gre pri Prevzemu oblasti za globalen, mnogokrat kar suhoparen opis "pravnega" ozadja omejenih obračunov ter podrobno raziskavo razvoja oblastnih in sodnih instanc (in ustrezne zakonodaje), se knjiga Milka Mikole ubada bolj z udejanjanjem normativnih aktov in delovanjem sodnih (in oblastnih) organov "na terenu". Avtor se v začetku prvega poglavja sicer nasloni na prej omenjeno delo (le toliko, kolikor je to potrebno za nujno seznanitev bralec z družbenim in pravnim okoljem, v katerem knjiga posega), kasneje pa črpa predvsem iz svojih prejšnjih objav (partizansko vojaško sodstvo na Celjskem, izvensodne usmrtitve med vojno in po njej - poboji). Novost so opisi pro-

cesov pred vojaškima sodiščema mesta Celja in mariborskega vojnega področja - senat v Celju (sodišči sta sodili med drugim tudi nemškimi industrijskim podjetnikom) ter opis procesov proti pripadnikom Slovenskega domobranstva (pred istima vojaškima sodiščema). Avtor se v nadaljevanju ukvarja s procesi pred senatom Sodišča slovenske narodne časti julija in avgusta 1945, končno pa preide na najobsežnejše gradivo, ki je nastalo z delovanjem avgusta 1945 ustanovljenih narodnih sodišč (Okrožnega in Okrajnega sodišča v Celju). Fond obeh sodnih instanc je bil za piseca prav gotovo najzahtevnejši, saj je po lastnih besedah pregledal za obravnavano obdobje (1945 - 1951) nad 10.000 sodnih spisov.

"Izplen" tega mukotrpnega dela nam avtor predstavlja v naslednjih šestih poglavjih, v katere je združil procese glede na udeležence: procesi proti industrialcem in obrtnikom, trgovecem, kmetom, delavcem, duhovnikom in redovnikom ter procesi proti pripadnikom ilegalnih skupin in organizacij.

Prav zadnji sklop (procesu proti "bandam") je bralec s Štajerskega še posebno zanimiv. Razgrinja nam povsem nove poglede na povojne poskuse rušenja sistema "od znotraj" (v Sloveniji), hkrati pa nas seznanja s celo vrsto usod, vzgibov in motivov, ki so vodili povsem običajne delavce in kmete, da so (mnogokrat neprostovoljno) postavili življenje (in imetje) na koeko ter poiskali (ali dobili) stik s skupinami, ki so pod različnimi imeni "operirale" po podeželju, oznanjujoč skorajšnji napad zahodnih zaveznikov, kraljevo vrnitev ali kaj tretjega. Nepojasnjena (in zato še mikavnejša) ostaja tudi hipoteza o vlogi oblastnih (partijsko-vojaških) struktur pri formiranju (vsaj nekaterih) jeder tovrstnih skupin.

Avtor svojo razpravo zaključi s kratkim opisom vseh v tekst "neuvrščenih" procesov - zlasti tistih s področja verbalnih deliktov, katerih sankecioniranje pa je bilo itak vedno odvisno od trenutne ledene ali medledene dobe v družbenih strukturah (beri: Partiji).

Kaj torej zapisati kot lastno videnje predstavljenega dela ?

Naj se na začetku omejim na samo "opremo" knjige. Pohvalna so tipično "arhivistična" pomagala (osebna kazala in seznanila), avtorjev posluš za podajanje tematike pa bogato izpričujejo tudi številne druge priloge (fotografije, predvsem pa domiselni izbor arhivskih dokumentov).

Razbitost virov med številne inštitucije (Zgodovinski arhiv v Celju, arhiv MNZ, arhiv INZ) je prav gotovo

² Alewn Riehard, *Sälze Karl, Das Grosse Welttheater, Die Epochen der Höfisehen Feste in Dokumente und Deutung, Hamburg 1959.*

vo ovira, ki dodatno oteži in podaljša raziskovalno delo, po drugi strani pa ravno oprtost na vire ponuja potrebno legitimnost raziskovalnemu delu. Prav nujnost dela po virih in spremljanje (borne) strokovne literature, vezane na obravnavano tematiko, je (poleg zapiranja arhivov) kriva zamude, s katero se slovensko zgodovinopisje spopada s tem obdobjem slovenske zgodovine. Naj se sliši še tako čudno - prva dela z "neprijetno" tematiko (Teharje, Rog...) so kljub nekaterim pomanjkljivostim (mednje sodi denimo nekritičen ponatis celotnega spiska ubitih "civilistov" iz proslule "Totengedenkbuch der Untersteirer") vendarle premaknila stvari. Očitni spodrsaljaji so spodbudili vsaj nekatere zgodovinarje, da z delom po virih osvetlijo to dolgo zamolčano in popačeno plat slovenske zgodovine.

Pričujoče delo ni jurišniški tekst (kakršnih se pogosto nadejajo nekaterniki, ko gromovniško zahtevajo, naj o tem "spregovore zgodovinarji"), protagonisti z "obeh strani" sodne klopi so predstavljeni korektno. Avtorju očitno ni šlo za linč še živečih režiserjev in marionet srhljivega lutkovnega gledališča - razen v enem primeru, ko so bili storilci postavljeni pred sodišče, se je pisec objavljajući imen "likvidatorjev" odrekel. Nedvomno mu bodo to nekateri (zlasti bivši obsojenci in svoji žrtev) tudi očitali, kljub vsemu pa ima ta poteza svoj simbolični pomen - zgodovinarjevo delo namreč ni križanje, temveč spominjanje in (kolikor je mogoče) nepristranski odnos do teme, ki jo obravnava. Kazen seveda ni izostala - poleg resnično sramotno majhnega deleža formalnih obsodb zaradi (precejkrat "pravno" požegnanega) nasilja nad sočlovekom, je vest, ta najneizprosnejši sodnik naših dejanj, že mnogim, ki so se pregrešili s hudodelstvi (na eni ali drugi strani), za vedno odvzela notranji mir in jim spremenila življenje v zapor brez primerce.

Menim, da so podobna dela slovenskemu narodu nujno potrebna, če naj preseže znova potenceirano delitev, ki izvira iz polpretekle zgodovine. Celjskemu zgledu naj z enako sistematičnostjo slede Dolenjci, Gorenjci, Prleki, Prekmurei in Primorei; izrišimo že enkrat za vselej ta krvavi mozaik, da podelimo mrtvim mir in živim spravo. Pustimo ljudem, ki imajo znanje in voljo, da delajo v miru in spodimo strankarske jurišnike k (za sodobnost) prelomnejšim odločitvam. Nehajmo z nizkotnim zidanjem političnih karier na kosteh pobitih z ene in druge strani.

Prvi korak je narejen. Pričakujmo jih še mnogo; pokor za to so zgodovinarji, ki so se ukvarjali s tovrstnimi temami že dolgo prej, preden je to postalo "modna muha", ki so jo posvojili tudi do nedavnega zelo "papeški" ljudje. Ti in taki zgodovinarji se bodo s pisanjem "zamolčane" zgodovine ukvarjali tudi še dolgo potem,

ko bodo prej imenovani odkrili nov kamen modrosti.

Aleksander Žižek

SOL NARODA MED SCILO IN KARIBDO

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam (Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom), Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 strani.

Bojan Godeša je v svoji doktorski disertaciji (za njeno razširitev in izdajo namreč v pričujočem delu gre) zadel "žebljico na glavico" vsaj dvakrat - prvič z izborom obravnavanega obdobja (čas druge svetovne vojne je namreč uterus vseh podalpskih travm zadnjega obdobja), drugič pa s svojo usmerjenostjo na posebno skupino prebivalstva - intelektualce, upošteva tudi trenutni trend zgodovinopisja. Pri obravnavanem delu gre že na prvi pogled za zanimivo (in obenem nujno potrebno) "temeljno literaturo", ki s primerno distanco in potrebno avtoriteto predstavlja nekakšen vodnik in kažipot pri prebiranju najrazličnejše memoarske literature, s katero nas zlasti v zadnjem času osrečujejo številni sopotniki te prevratne dobe (Ljubo Sirc, Ciril Žebot...).

Vojna, ki jo je pisec izbral za časovni okvir svoje pripovedi, predstavlja za zgodovinarja (pa tudi za nekatere druge "človekosloveč" - denimo psihologe in sociologe) pomemben laboratorij, ki neprizanesljivo eksperimentira z mentalitetami, usodami in življenji. Vsak obožen konflikt namreč prisili ljudi k odločitvam, ki jih sieer morda nikoli ne bi sprejeli in jih pahne v situacije, v katerih se v normalnih razmerah nikoli ne bi znašli. Prelomnost tovrstnih odločitev oziroma usodnost konfliktnih situacij sta seveda odvisna od posameznikovega položaja v družbi - bajtarjevo izdajstvo ima posledice zgolj za njegovo neposredno okolico, medtem ko ima lahko izdajstvo eerkenega vodstva ali univerze splošnonaroden odmev in povzroči nepopravljivo škodo.

Prav za vpliv in usodnost prelomnih odločitev namreč v tej knjigi gre. Po množičnem ubadanju z vlogo tega ali onega sloja proletariata smo končno doživeli eelosten prikaz "boja za slovensko inteligeneo" med drugo svetovno vojno. Doslej se je o izobražencih pisalo zgolj na splošno - o njihovem deležu pri vzpostavljanju sistema ljudske oblasti (delovanje OF v Ljubljani, Baza 20, kočevski zbor), o vlogi partizanskih zdravnikov, medtem ko je poskus sinteze "zorel" skoraj pol stoletja.

Godeša začenja svojo pripoved v času pred vojno in nas seznanja z glavnimi mejniki pri genezi "slovenske" inteligence (ustanovitev univerze, demokratizacija študija, afirmacija slovenskega jezika, ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti), preide nato na posamezne primere stanovskega povezovanja izobražencev (odvetnikov, zdravnikov) in sklene s pojavi grupiranja študentov in intelektualcev na politični osnovi (agresivnost katolicizma in KP med študenti). Zanimivo tezo razvije pri opisu pomena druge svetovne vojne, kar zadeva pri opredeljevanje dotodanjih ideoloških nasprotnikov. Vojno ima za grob poseg od zunaj, za kulminacijo nasprotij, ki bi se (verjetno) brez nje obrusila precej drugače in gotovo manj krvavo.

Naslednje poglavje nam približe predstavi odnos posameznih okupatorjev do slovenskega izobraženstva. Gre v bistvu za ponovitev že znanih dejstev, ki pa jih avtor pospremi z zanimivimi projekcijami - naeistični izgon štajerskih izobražencev (učiteljev, pravnikov) so "domovini vrnjeni Spodnještajerci" gledali precej neprizadeto, zdramilo jih je šele preganjanje duhovnikov in streljanje talecev; Madžari so v začetku udarili po "priseljenceh" (izobraženceh iz notranjosti), premišljeno pa so krepili "vendski" element (prekmurščina v bogoslužju, slovstvu) - dovolj, da so spodbudili "madžarizacijo" in množičen odliv študentov na madžarske univerze. Protiutež obema radikalnejšima pristopoma je predstavljala italijanska politika korenčka in palice (podpiranje kulturne izmenjave med romanskim kulturnim epicentrom in Provincio di Lubiana), ki jo je v začetku 1942 (na pobudo vojaških oblasti) nadomestila politika "malega korenčka in velike batine". Ta je kljub vsemu slovenski prestolnici pomagala odigrati vlogo inkubatorja in pribežališča vseh ponižanih, razžaljenih in izgnanih izobražencev.

Vloge duhovščine kot najbolj "ljudskega" sloja inteligence sem se sicer že bežno dotaknil (v štajerskem primeru), zaradi svojega vpliva na občestvo pa si je prav gotovo zaslužila tako temeljito obravnavo, kot ji jo privoščim avtor. Na lestvici narodnoobrambne zavzetosti in slovenstva so bili prav gotovo vodilni štajerski, koroški in prekmurski katoliški duhovniki (protestantski so tam v večini primerov sledili reku "Bogu, kar je božjega, in okupatorju vse ostalo"), ki so svojo pokončnost drago plačali (Frane Punčer...), zdaj tu zdaj tam pa je kolovratila duhovščina ljubljanske škofije, prikrajšana za zvezdo vodnico, kakršno je usoda namenila Štajercem s knezoškofom Tomažičem. Zanimiv je avtorjev prikaz Rožmanovega delovanja med vojno, saj je skušal s pritegnitvijo različnih virov malce omiliti (oboje-stransko) črnobelo slikanje njegovega dela.

Temu orisu "širšega položaja" (okupacijski sistemi)

sledi poglavje o odnosu vseh pomembnejših (domačih) "nosileev dogajanja" (OF/KP ter predvojnih strank in skupin, porojenih iz njih) do izobražencev v času do kapitulacije Italije. Obdobje do 1942 smemo (na obeh straneh) označiti za čas "mekkega pristopa" - v OF deluje upoštevanja vredna kulturniška skupina (kljub sektaštvu KP), odporniško gibanje navezuje stike z nekaterimi eminentami (Jakeem, Župančičem), medtem ko je nasprotni tabor še "odprt" za dotok novih (še neprofiliranih) sil. Streznitev (in zaostritev) se je pripravljala vse leto 1942 - nekaterim so pri opredelitvi "pomagalne" brezobzirne (in mnogokrat nepotrebne) vosovske likvidacije in zločini, ki jih je vrh narodnoosvobodilnega gibanja minimaliziral z oznako "vojvodstvo", drugim se je zagabilo paktiranje samozvanih brambovcev z italijanskimi in nemškimi oblastmi proti rdeči nevarnosti. Vedno manj prostora je bilo za tiste, ki so se v Sloveniji ukvarjali s precej razširjenim športom - s čakanjem (na Petrčka, Angleže, Amerikance ali sploh kogarkoli, ki bi namesto njih nesel glavo naprodaj ter pometil s hudobnimi Nemei, ciganskimi Lahoni in ušivimi komunisti, vse v večjo slavo matere Domovine (ta je bila za vse le ena), ajenih štrukljev in orehove potice). Končalo se je obdobje dostojanstvenega salonskega boja za (tako ali drugačno) svobodo - besede so morala zamenjati dejanja. Godeša je v tem delu razprave premogel dovolj kreativnosti (upošteval je široko paleto virov) in nujne "samocenzure" (znan je napisati pregleden in razumljiv povzetek upoštevanega gradiva), da je tudi braleu s skromnim predznanjem omogočen vpogled v razvoj posameznih taborov in formacij (npr. stražarjev in mladeev) ter seznanitev z njihovimi ideologi in voditelji (Ehrlich, Tomec). Zanimiva epizoda, ki sklene ta ekskurz je zelo posrečena "avtopsijska" predin medvojnega tiska, ki predstavlja nepreenehljiv barometer tedanje politične klime (zapisi Rude Jurčeca in drugih).

Logična prelomnica, ki ločuje dve obdobji tudi pri odnosu nasprotnih taborov do izobraženstva, je gotovo kapitulacija fašistične Italije - poleg zamenjave gospodarja Ljubljanske pokrajine je prinesla tudi nov veter v oba glavna "domača" tabora. Nemei so v Operacijski eoni jadransko primorje resda tolerirali precej več kot v "svojih" pokrajinah (mislim na Štajersko, Gorenjsko in Koroško) - njihov prihod na mesto "nosileev rimske kulture in umetnosti" pa so bolj levo organizirani rodoljubi vseeno občutili kot precej hudo pomladansko zmrzal. Nove razmere so zlasti prizadele organizacijo OF v Ljubljani, ki je dokončno izgubila svoje središčno mesto v organizaciji odpora. Moto-številnih intelektualcev (zlasti tistih z nerazčiščenimi računi z Nemei - denimo štajerskih in prekmurskih ubežnikov) se je nedvomno glasilo "po najkrajši poti v hostjo", za tak podvig nepripravljeni pa so svoj "upor" malec omejili. Nemška oku-

pacija je sčasoma nedvomno ravno zaradi svoje "mekobe" pomenila za osrednjo Slovenijo novo gorje - formacija, ki je Nemei na Gorenjskem in Štajerskem niti v sanjah ne bi prenašali, se je v nekdanji Ljubljanski pokrajini začela z nemškimi orožjem, opremo, margarino in marmelado ogorčeno boriti proti komunistom in njim samim (še dobro, da tega takrat niso vedeli, bili bi namreč zelo žalostni). Vseeno je tako očitna polarizacija razmer doseгла vsaj nekaj - na eni strani je postalo očitno paktiranje z okupatorji le prehud zalogaj za tiste, ki niso šli v odpor "zgolj" zaradi nelagodja do komunistov, na drugi strani pa je bilo v narodnoosvobodilnem gibanju konec obzirnosti "prve poročne noči" do izobraženstva v lastnih vrstah: preverjeni kadri so morali biti najprej "ideološko" zreli in šele nato tudi strokovno sposobni. Številne izobražence v odporiškem gibanju so uskladiščili v razne forume (komisije, znanstveni inštitut - ta je vsaj deloval, čeprav "delodajalci" njegovih izsledkov niso pretirano uporabljali), kjer so bili 24 ur dnevno na voljo (v marketinške namene) in pod nadzorom, napočilo pa je tudi obdobje "vistosmerjanja" (Gleichschaltung). Na obeh straneh se je torej odnos do izobraženstva znatno spremenil - posiljevanja z rdečimi obzorji ali pa kreativnega sodelovanja v raznih "zbornikih Zimske pomoči" so bili deležni večinoma vsi opazni izobraženci in intelektualci tistega časa, nekatere je doletel celo obojen blagoslov (sicer pa dopisni partizan Župančič ni samo s to (ofarsko požegnano) gesto dopolnil priljubljenega Švcjkovega stavka "To vojno bomo dobili - ni važno, na kateri strani").

Slovensko izobraženstvo je vseskozi (tudi med vojno) delilo usodo celotnega slovenskega naroda. Ostrješe zahteve, ki so jih vsi sprte strani postavljale pred ta sloj, so rezultat neznanske moči duha, pisane besede in moralne avtoritete, ki jo je Slovencem vseskozi videl v izobražencu, s katerim se je srečeval zgolj priložnostno (ob opravkih na sodišču, v državnih uradih) ali pa v tistem, ki je posegal v njegovo najintimnejšo človeško sfero (kot duhovnik, zdravnik) in živel v njegovem okolju ter z njim delil dobro in slabo.

Prav ta motiv je pri boju za "sol naroda" vodil tako cne kot druge - vsi tabori so si (poleg ostalih) zlasti prizadevali pridobiti podporo med izobraženci, ki so jih pogosto brezobzirno (zlo)rabili kot magnet, ki naj na njihovo stran pritegne omahljivec in legitimira cilje, za katere so se borili. Intelektualci so (tudi) v tej prevratni dobi zgolj orodje in sredstvo prestiza, ki ga je treba diskretno "utišati", ko se polastiš oblasti - razmišljajoči so namreč lahko nevarni, saj zmorcijo zascjati dvom in prepusti z razpokami še tako učinkovit Sistem.

Naslov mojega razmišljanja o knjigi se braleu potcem, ko se z avtorjem sprchodi skozi štirilctno obdobje slovenske zgodovine, zazdi kar primeren opis za tisto, kar se je slovenskemu izobraženstvu (in Slovencem nasploh) dogajalo med drugo svetovno vojno - grenkoba, ki se človeka polasti ob razmišljanju o tovrstnih zapisih, pa je scveda prej posledica današnjih razmer, kot pa doživctega svetobolja nad dogodki izpred pcdesctih lct.

Ob koneu velja zapisati, da je delo Bojana Godčce dragocen in ne ravno majhen prispevek k odstiranju tancic s preteklosti, ki se po slovenski pomladi kot močvirska meglica plazi čez dežclco in pritiska na komaj vzbrstelo popje slovenske prihodnosti.

Upam si trditi, da bo knjiga delcžna dobronamernih (in "dobronamernih") kritik z obeh bregov, kar jc moje najboljši dokaz za dobro opravljeno zgodovinarjevo delo. Edino zamero je mogočc nasloviti na (tehnično) izvedbo knjige, ki ji manjka "podobic" (nekaj fotografij slovenskih izobražencev s tc in one strani - kakšen Jakac, Balantič, Kocbeck, Lampret ob nosilih, Kajuh, Ehrlich, Žcbot, mogočc stran iz Zbornika zimske pomoči, škofovo pastirsko pismo...), zaradi česar sicer izredno včcčna knjiga (oblikovanjc, znanstveni aparat, viri, oscbno kazalo) brez potrebe izgubi nekaj privlačnosti. (Glcdc podobičarstva s(m)o pa zgodovinarji itak malec sramežljivi in ne znamo/nočcmo "positnariti" niti tedaj, ko naše delo "posvoji" tako ugledna založba kot je CZ.)

Aleksander Žižek

O ČASIH TOVARN ZA OBLIKOVANJE ČLOVEKA IN NJEGOVE DUŠE

Aleš Gabrič, Soeialistična kulturna revolucija, Slovenska kulturna politika 1953-1962, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 369 strani.

Ko si je Partija že ustvarila politični in gospodarski monopol, prvega v Sloveniji kmalu po vojni in drugega po nacionalizacijah, jc bila pglavilni še nrcrcšen problem kultura. Zakonodajno so jo začeli urejati nekaj let za politično in gospodarsko sfero. Jasno razpcljana rdcča nit Gabričevc knjige nas podrobnejc scznajna z odnosom oblasti do umetnosti in znanosti v burnem desctletju slovenske (pol)preteklosti. Ustrezno

časovno zamejitev prikazanega obdobja je avtor dosegel z dvema nadvse pomembnima mejnikoma: ukinitvijo zloglasnega agitpropovskega aparata in sprejetjem ustavnega zakona na začetku petdesetih ter sprejetjem osnutka ustave na začetku šestdesetih let.

Značilnost absolutne oblasti ene stranke in ene ideologije, ki je bila še kako v veljavi v obravnavanem obdobju, je bila izpraznjeno mesto politične opozicije, ki jo je zasedla kritična inteligenca. Tako so se parlamentarne debate lahko dogajale le v obliki časopisnega polemiziranja. Takšna, kot jo označuje avtor, kulturniška opozicija je sicer lahko bila pobudnik sprememb in oblikovalec novih idej, ni pa jih mogla uresničevati. Stanje je bilo celo takšno, da je politični vrh do neke mere potreboval kulturniško opozicijo; ta je porajala nove zamisli, ki jih je nato Partija z ustrežno ideološko delavo vzela za svoje.

Po ukinitvi agitpropa je Partija ostala brez posebne komisije za področje kulture, lastna stališča pa je skušala zagovarjati prek SZDL. V tem kratkem obdobju so imele tudi ideološko drugačne smeri (eksistencializem, abstraktno slikarstvo, jazz) vse večjo možnost, da se pojavijo v javnosti. Takšno stanje ideološke otoplitve je vladalo le do februarja 1956, ko so ustanovili ideološko komisijo CK ZKS, ki je po svojih idejah precej spominjala na stari agitprop. Družbeno upravljanje v kulturnih ustanovah se je začelo kazati v letih 1954-1956, ko so ustanovili številne upravne odbore, v katere so bili delegirani tudi zunanji člani, izbrani po političnih merilih. Ti so praviloma imeli številčno in s tem glasovalno premoč. Tako je prevlada partijskih ideologov v oblastnih organih in upravnih odborih omogočala uveljavljanje kulturnopolitičnih načel vladajoče stranke. Vodstvo ZKS je v petdesetih letih podpiralo izključno Zihlerlov kulturnopolitični koncept, katerega bistvo je bila idejna in politična naravnost kulturnega človeka, ali poenostavljeno: umetnik je moral biti najprej komunist in šele nato umetnik.

Kulturniška opozicija v petdesetih letih še ni napadala temeljev političnega sistema, pač pa je nasprotovala partijskemu monopolu na idejnem in kulturnem področju. Avtor jo razdeli na tri smeri. Katoliška inteligenca po obračunu s Koebekom na javni sceni ni imela velikega vpliva. Stališča Josipa Vidmarja, ki ga je oblast sicer upoštevala kot človeka z velikim (tudi političnim) ugledom, so se precej razlikovala od Zihlerovih načel, a so hkrati bila precej oddaljena od pogledov mlajše generacije, zbrane okoli revije Beseda. Glavni kritik mlajše generacije je bil Miško Kranjec, *"nadvišji, najnapredni pisatelj, ovenčan z namišljeno gloriolo nesmrtnih slave"*, kot so ga posmehljivo označili sodelavci mariborske literarne revije Svit, ki je bila utišana prav

po njegovi zaslugi. Ob literarnih revijah je bil v petdesetih letih tarča ostrih kritik tudi "bulvarski" tisk, predvsem Pavliha in Petkova panorama (PP), kasneje preimenovana v Tedensko tribuno.

Trn v peti kulturne politike je bila tudi celjska Družba sv. Mohorja. Kot protiutež so ustanovili Prešernovo družbo, ki jo je s perfidnimi političnimi pritiski počasi izpodrivala. Tudi v kinematografiji ni šlo brez pritiskov. Dogodki ob filmu Trenutki odločitve (Krvava reka) so zanimivi zato, ker je bil to zgled pravilnega delovanja sistema družbenega upravljanja v kulturnih ustanovah. Organ družbenega upravljanja je namreč dosegel spremembo scenarija, še preden je umetniško delo prišlo v javnost.

Odpor do modnih novosti z Zahoda so ideologi v glasbi usmerili v kritiko jazza. Sinkopirani ritem jim je simbolično pomenil neuravnovešenost, družbeno neskladje in anarhijo. Moteč je bil tudi "divjaški" ples na to glasbo. Med tesnejšim navezovanjem Jugoslavije na Zahod, so začeli jazzovskim glasbenikom priznavati tehnične sposobnosti in zasluge pri sproščanju delovnih ljudi po napornem delavniku, medtem ko so jim kakršnekoli vzgojne in idejne prvine še naprej odrekli.

Partija je v duhu Zihlerovega prepričanja, da so kulturne ustanove *"tovarne človeka, tovarne za oblikovanje človeka in njegove duše"*, vse močneje podpirala t.i. delavsko kulturo, ki se je dogajala v raznih amaterskih kulturnih društvih. Sledile so afere v letih 1956 in 1957. Najprej so zaradi ideoloških napak ukiniteli koprsko revijo Bori, nato pa še Besedo, kar je pomenilo tudi prvi večji sodni poseg v kulturniško delovanje po 2. svetovni vojni. Njen literarni krog so oblastniki ocenili za *"skupino mladih, idejno precej zmedenih malo-moščanskih intelektualcev"*. Zelo odmevna je bila afera ob odstranitvi farse Jožeta Javorška iz repertoarja SNG Ljubljana. Paradoks pri tem je bil, da so isti organi Javorškovo delo najprej nagradili, nato pa ga razglasili za neprimerno. Veliko prahu je dvignila tudi ukinitve treh profesionalnih gledališč: koprskega, ptujskega in kranjskega. Sporna je bila zlasti ukinitve slednjega, saj je sicer izpolnjevalo sprejete pogoje (tako je namreč ocenila tudi strokovna gledališka inšpekcija), ni pa imelo nikakršne podpore lokalnih političnih oblasti.

Sredi petdesetih let so se v vodstvu ZKS uveljavljali novi pogledi na kulturno politiko. Najvidnejša predstavnika le-teh sta bila Boris Kraigher in Stane Kavčič, ki sta podobno kot Boris Zihler nastopala s pozicij vladajoče ideologije, vendar s to razliko, da so bile njune meje širše kot Zihlerove, a še vedno meje. Zagovorniki novih pogledov so bili pripravljene prisluhniti kritikam kulturniške opozicije, toda le dokler ni bil ogrožen os-

novni interes ZK, oblast. Po odmevni polemiki Vidmar-Ziherl je kulturnopolitična moč slednjega začela strmo padati. Pomembnejša posledica "poraza" Ziherlovih idej leta 1957 je ta, da so polemike spodkopale eno osnovnih tez njegovega koncepta, tezo o dvojnosti umetnosti in kulture (delavska in vrhunska). Novi koncept je še bolj uveljavil mlajšo generacijo, ki je smela predstaviti svoje dosežke, saj je imela občasno oporo tudi v višjih političnih krogih.

Po letu 1957 so zato vidni premiki vladajoče ideologije v vrednotenju nekaterih umetniških oblik, ki so jih dotlej zavračali. Poleg omiljenih stališč do eksperimentalnega gledališča, jazza in abstraktne umetnosti, so se istočasno dogajale še nekatere spremembe. Začeli so se pogovori, da se smejo v javnost vrniti Edvard Koebek in kulturniki z zaporniško preteklostjo (npr. Dušan Pirjevec, Igor Torkar in še kdo), pa tudi Mohorjeve družbe niso več šteli za tako politično in ideološko nevarno kot pred leti. Mnenje bolj pragmatičnega dela slovenskega partijskega vrha, da je treba dopuščati vse, kar neposredno ne ogroža monopola ZKS, je čedalje bolj postajala splošna in uradna ocena slovenskih oblastnikov. Tudi zato, ker so se mladi Sloveni množično udeleževali zabav, kjer niso plesali le klasičnih plesov, ker so polnili kinodvorane ob predstavah Tarzanov, Plesa na vodi, kavbojk in kriminalk, ker so svoje radijske sprejemnike radi naravnali na programe, kjer so vrteli jazz. Začetek šestdesetih let pomeni nadaljnje uveljavljanje spremembe. To, da je Borisa Ziherla na mestu predsednika ideološke komisije CK ZKS aprila 1961 zamenjal Janez Vipotnik, je bila le logična posledica dogodkov prejšnjih let.

V istem času je politično vodstvo obračunalo s kritičnim delom "klasične" inteligence, ki naj bi imela največjo oporo na Filozofski fakulteti. Politični pragmatiki so bili predvsem ekonomski reformatorji in so v znanosti podpirali "tehnično" inteligenco, ki je bila po njihovem mnenju veliko bolj povezana z delavstvom. Tako je prišlo do poskusov "paraliziranja škodljivih vplivov", kar je pomenilo zamenjati tedanja z novo "klasično" inteligenco, katere delo bi temeljilo na marksističnih načelih. Ukinitev Revije 57, naslednice Besede, ki je močno vplivala na študentsko mladino na Filozofski fakulteti, je prinesla tudi sodni proces proti Jožetu Pučniku. Zaradi ideološke zasnovanosti del, ki so po mnenju oblastnikov temeljila na napačnem svetovno-nazorskem pogledu, ter pretiranega poudarjanja potrebe po navezovanju kulturnih stikov z Zahodom, je prišlo tudi do prisilne upokojitve univerzitetnega profesorja Antona Slodnjaka. Oblast pa je začela tudi omejevati samostojnost fakultet, kar se je pokazalo z novim zveznim zakonom leta 1954, katerega bistvena novost je bila izvolitev univerzitetnega in fakultetnih svetov, ki

so lahko sprejeli dirigirane statute. Tudi ustanovitev dveh znanstvenih inštitutov (Inštituta za sociologijo in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja) v letu 1959 je logična posledica večletnih prizadevanj ideologov, da bi humanistično in družboslovno raziskovanje usmerili v pravo, marksistično smer. Poleg tega pa je oblast tudi reformirala univerzitetni študij in na vse šole uvedla predmet Temelji družbene vzgoje.

Prehod v šestdeseta leta je prinesel dotlej največjo ideološko sprostitev, ki so jo spodbujali zaostreni mednacionalni spori v Jugoslaviji. Slovenski partijski vrh s Kraigherjem na čelu je najglasneje nasprotoval centralizmu v kulturi ter tako odkrito podprl stališča slovenskih kulturnikov, ki so se prvi uprli poskusom kulturnega poenotenja. Posebno aktiven je bil boj za slovenske filmske podnapise in plakate. Tudi zahtevam zveznih organov po enotnem jugoslovanskem radijskem in televizijskem programu je slovenska oblast odločno nasprotovala. Tako so ta vprašanja postala prizorišče bojev za smer nadaljnjega razvoja Jugoslavije, na katerem se je ena stran borila za centralizacijo, druga pa za federalizacijo in uveljavljanje nacionalnega pogleda v kulturi. Na zunaj se je ta spor odražal v polemiki Pirjevec-Čosić, v katero so se vključili še drugi slovenski in srbski kulturniki, pravzaprav pa je šlo za polemiko med slovenskim in srbskim vodstvom. Slovenski politični vrh je v tem sporu okrepil vlogo republiške vlade nasproti zvezni, izgubil pa je predsednika vladc, ki je bil premeščen v Beograd. Spor pa je tudi pokazal, da nacionalno vprašanje v Jugoslaviji nikakor ni bilo rešeno že leta 1945, kakor je vseskozi zatrjevala ŽKJ.

Od začetkov petdesetih let je tako potekal proces širjenja manevrskega prostora za kulturnike. Vrhunec je dosegel v začetku šestdesetih let, po polemiki Pirjevec-Čosić in Kraigherjevi premostitvi v Beograd pa so kulturne ustvarjalce nekaj let ponovno stiskali.

S prirejujočim delom, ki je nekoliko prirejena avtorjeva doktorska disertacija, smo dobili poglede na razvoj umetniških in znanstvenih ustanov, na revialno in društveno življenje, na kulturo v sklopu nacionalnega vprašanja in na druge raznovrstne probleme tega časa tudi z vidika zgodovinske stroke. Škoda je le, da so zaradi trenutnih političnih razmer ostali nedostopni zvezni arhivi v Beogradu. Kljub temu je avtor izbrskal obilico napol pozabljenega ali celo na novo odkritega gradiva in je tako lahko temeljito analiziral številne konkretne primere. Navkljub množici podatkov in citatov pa zaradi dobre sistematizacije dejstev branje tega odličnega dela ni prav nič oteženo.

Bojan Cvelfar

UDK 347.67 (450.361=863) "16/18"

VERGINELLA Marta, dr., asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

"Živi pomagajo živim, živi mrtvim, mrtvi živim in mrtvi mrtvim." P. Ribeira

Skrb za dušo v kmečkih oporokah s tržaškega podeželja

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 1-17

Z namenom, da bi svojim dušam olajšali bivanje v vicah, so breški oporočitelji in oporočiteljice iz okolice Trsta v 17. in 18. stol. Cerkvi zapuščali del svojega premoženja. Oporoka je bila tuzemsko sredstvo, ki je kmetom in kmeticam dovoljevalo, da so poskrbeli za svojo dušo. Na začetku 19. stol. so oporočitelji in oporočiteljice iz Brega še vedno izrekli poslednjo voljo z vidika krščanske dobre smrti, toda že sredi 19. stol. je vidna postopna laicizacija oporočnega akta. Skrb za krajšanje in lajšanje bivanja pokojnih v vicah, se je umikala v ozadje tako med obubožanimi kmeti kot med vrhno plastjo vaškega prebivalstva, v ospredje pa je stopala potreba po čim smotrnejšem vodenju domačega gospodarstva. Ob koncu 19. stol. so se oporočitelji in oporočiteljice odločili le za tolikšno število zadušnih maš, ki ni bremenilo denarnih zmogljivosti družine. Odmik od tradicionalnih vedenjskih obrazcev je bil v breških vaseh vzporeden s postopnim in nesunkovitim prodiranjem sekularizacije, ki je v prvi fazi potisnila versko čustvovanje iz javnega življenja v sfero intimne vernosti.

UDK 178.1+(=863)

ŠEPETAVC Anton, profesor francoskega in slovenskega jezika, Gimnazija Celje, Kajuhova 2, SLO-63000 Celje

Pijem, torej sem Slovenec

Ali alkoholizem kot fenomen in tabu slovenstva

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 18-36

Znano je, da je alkohol vsako leto ali drugače kriv za smrt kakšnih 2000! Slovencev. Potemtakem gotovo drži, da je alkoholizem ena najresnejših socialnih bolezni naroda, ki je o njem politik Fran Šuklje že davno tega napisal, da mu je "žeja prirojena".

(Pretirano) pitje je dejansko del slovenske folklore, temelj očitno sprevržene narodne identitete, ki v alkoholu vedno znova išče (in najdeva ?!) dokaz slovenstva: pijem, torej sem Slovenec; Slovenec sem, torej pijem.

Skorajda nepregledna množica najrazličnejših "primerov" in na rob spomina odrinjenih "zgodb" ob v čudno pozabo potisnjenih "zapisov prednikov" priča, da gre za komaj doumljiv fenomen, ki bi potreboval celovitejše, vsestranske znanstvene analize.

Vendar je z zadevo ravno narobe: o njej se sorazmerno malo govori. Sram? Otročji beg pred resnico? Zidealizirani avtostereotip, ki ne prenese nobene resnejše kritike? Tabu?

UDK 323.272 (497.12-16 Radovljica) "1848"

GRANDA Stane, dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"Odločno zavračam, da sem bil demokrat!"

Podoba revolucije 1848/49 skozi usodo radovljiškega okrajnega sodnika Ignaca Guzlja

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 37-56

Avtor opisuje potek revolucije 1848/49 v Radovljici, podeželskem mestu na Kranjskem. Dogajanje spremlja skozi dejavnost tamkajšnjih uradnikov, ki so bili nosilci političnih aktivnosti. Vodil jih je okrajni sodnik I. Guzelj. Ta je bil v letih po revoluciji v preiskovalnem postopku ter prikrajšan pri napredovanjih v službi.

UDC 347.67 (450.361=863) "16/18"

VARGINELLA Marta, Ph. D., Assistant Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

"The Living Help the Living, the Living the Dead, the Dead the Living and the Dead the Dead." P. Ribeira

Concern for the Soul Expressed in the Testaments of Peasants from the Countryside around Trieste

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 1-17

In order to alleviate the suffering awaiting their souls in purgatory, it was customary in the 17th and 18th centuries for testators and testatrixes from Breg near Trieste to will part of their property to the Church. The testament was a corporeal instrument which allowed the peasant men and women to provide for their souls. At the beginning of the 19th century the testators and testatrixes from Breg still made out their last will with the aim of dying as good Christians, while in the middle of the 19th century, a gradual laicisation of the testamentary act occurs. The concern to lessen and shorten the suffering of the deceased's soul in Purgatory gave way to the need for better management of the peasant economy among the impoverished peasants as well as the upper strata of the villagers. At the end of the 19th century, the testators and testatrixes decided to pay only for as many requiems as they could afford without putting a strain on their family budgets. Thus, the move away from the traditional patterns of behaviour in the villages of Breg occurs together with the gradual and steady advance of secularisation, which, in its first phase, relegated religious sentiments from public life to the sphere of intimate perception.

UDC 178.1+(=863)

ŠEPETAVC Anton, Teacher of Slovene and French, Celje Grammar School, Kajuhova 2, SLO-63000 Celje

I Drink, Therefore I Am A Slovene

Or: Alcoholism as a Slovene Phenomenon and Taboo

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 18-36

It is a well known fact that each year, alcohol causes the deaths of about 2,000 Slovenes. Therefore it stands to reason that alcoholism is one of the most serious social illnesses of the Slovene nation; a nation of which the politician Fran Šuklje wrote long ago that it has an "inherent thirst".

In fact, an exaggerated tendency to indulge in drink is a part of Slovenian folklore, the foundation of a clearly misguided national identity which persistently attempts to find (and has found ?!) proof of its Sloveneness in alcohol: I drink, therefore I am a Slovene; I am a Slovene, therefore I drink.

An almost uncountable number of different case histories and stories kept safely on the periphery of the collective memory, together with "ancestral records" allowed to slip strangely into oblivion, show that this is a virtually unfathomable phenomenon, which should be subjected to a more thorough and comprehensive scientific analysis.

Yet the actual state of affairs is just the opposite and the issue rarely touched upon.

Could the cause be embarrassment? A childish attempt to escape the truth? Is it an idealised auto-stereotype, which does not bear serious criticism, or a taboo?

UDC 323.272 (497.12-16 Radovljica) "1848"

GRANDA Stane, Ph. D., Milko Kos Historical Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"I Emphatically Deny Ever Having Been a Democrat!"

The Revolution of 1848/49 as Depicted by the Destiny of Ignac Guzelj, the Local Judge in Radovljica

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 37-56

The author describes the course of the Revolution of 1848/49 in the small town in Carniola, Radovljica. The events are described with the help of the activities of the local clerks who were at the heart of the political developments of the time. The clerks were led by the local judge, I. Guzelj, against whom an official inquiry was launched in the years after the Revolution, preventing him permanently from furthering his career.

UDK 323+291.4 (497.12) "186"

DOLENC Ervin, dr., Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Za menoj ne bodo farji pevali ... za menoj bo šla muzika

Politični boji in versko življenje na kranjskem podeželju v začetku stoletja

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 57-67

Politične razmere ob oblikovanju političnih strank na Kranjskem konec prejšnjega stoletja so na podeželju v veliki meri pogojevali lokalni osebni spori. Osebna nesoglasja in antipatije so pri delitvi na katoliško in liberalno stran močno posegala tudi v versko življenje posameznih lokalnih skupnosti. Na drugi strani pa je intenzivnost verskega življenja spet vplivala na politična razmerja znotraj teh skupnosti.

UDK 949.712 Ljubljana "15/17"

MIHELIČ Darja, dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"O stvarih, zaradi katerih ljudi, zlasti vladarje, hvalimo ali grajamo." N. Machiavelli

O tradiciji upravljivosti ljubljanske mestne vlade

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 68-75

Prispevek obravnava Ljubljano in nekdanje Ljubljančane oziroma njihove "mestne očete" v prvih stoletjih novega veka, zlasti (ne)varčnost njihovega finančnega poslovanja.

UDK 711.424:930.8 (430) "199"

WICHERMANN Clemens, Univ. Prof. Dr., Westfälische Wilhelms- Universität, Historisches Seminar, Domplatz 20-22, D-48143 Münster

Zgodovina mesta med okoljem in načinom življenja

Tendence sodobnega raziskovanja urbanizacije v Nemčiji

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 1, str. 76-88

Avtor v razpravi pregledno predstavlja stanje sodobnih zgodovinskih raziskav mest in urbanizacije v Nemčiji. Ugotavlja, da je na tem področju mnogo narejenega, da pa v znanstvenem raziskovanju urbanizacije še dominirajo "stari modeli", še vedno pa manjkajo zadovoljujoči koncepti raziskovanja "psihotopov" (A. Mitscherlich) modernega mesta.

UDC 323+291.4 (497.12) "186"

DOLENC Ervin, Ph. D., Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Priests Shall Not Follow In My Wake ... and Music Shall Follow My Passing

The Political Infighting and Religious Life in the Carniolan Countryside at the Beginning of the Century

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 57-67

The political situation in which political parties in the rural areas of Carniola were formed at the end of the previous century was characterised to a great degree by personal conflicts of a local nature. During the process of division into the Catholic and the Liberal bloc, such personal disputes and antipathies also exerted a strong influence on the religious lives of individual local communities, while the intensive nature of religious life, in its turn, influenced the political situation within these communities.

UDC 949.712 Ljubljana "15/17"

MIHELIČ Darja, Ph. D., Milko Kos Historical Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

"Of the Things for which People, Particularly Rulers, are Praised or Rebuked." N. Machiavelli

On the Ljubljana Municipal Government's Traditional Prodigality

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 68-75

The article deals with Ljubljana and its former inhabitants, i.e. the "city fathers" in the first centuries of the Modern Age, with particular emphasis on the thrift(lessness) of their financial transactions.

UDC 711.424:930.8 (430) "199"

WICHERMANN Clemens, Univ. Prof. Dr., Westfälische Wilhelms- Universität, Historisches Seminar, Domplatz 20-22, D-48143 Münster

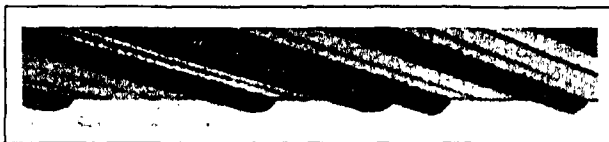
The History of Cities Between Environment and Lifestyle

Trends in Modern Research on Urbanisation in Germany

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 1, pp. 76-88

In his article, the author gives a comprehensive presentation of contemporary historical research on cities and urbanisation in Germany. He states that the field has seen much development, but that the scientific research of urbanisation is still dominated by "old models" and lacks a satisfactory approach to researching the "psycho-topics" (A. Mitscherlich) of modern cities.

INŽENIRING ŠARBEK

LUXALON®

Izdelava in montaža aluminijastih stropov
HUNTER DOUGLAS

Inženiring za zaključna dela v gradbeništvu

Vesna in Milan ŠARBEK

Trg republike3, 61000 Ljubljana, SLOVENIJA
TEL.: 061/176-33-51, 176-33-52, 176-33-53 FAX.: 061/176-33-54

marginalija

TISKARNA, MARKETING IN TRGOVINA d.o.o.

SLO-63301 PETROVČE

TELEFON: (063) 70 81 94

TELEFAX: (063) 70 82 80

RADIO CELJE

V zadnjih petih letih med
tremi najradijskimi postajami
na festivalih Zdrženja
radijskih postaj Slovenije

95,1 95,9 100,3 MHz

Po raziskavah Mediane med radijskimi
postajami, ki so v zadnjem času najbolj
povečale medijski doseg in poslušnost

Jutranjo servisno-informativni program,
aktualno-informativni program, zabavno razvedrilni in športni program

⊕
Gospodarski mozaik

⊕
Stili in trendi - oddaja o kulturi bivanja,
turizmu, kulinariki in vinski kulturi

⊕
Za volanom, oddaja o avtomobilizmu

⊕
Vrtljak polk in valčkov

⊕
Neposredni športni prenosi srečanj celjskih ekip

ČAS ODDAJANJA:

ponedeljek-petek: 5.00 - 22.00

sobota: 5.00 - 24.00

nedelja: 8.00 - 20.00

NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK

Vsi razlogi za Novi tednik

Novi tednik izhaja vsak četrtek, za njegovo ceno pa dobijo bralci 40 strani branja iz naših krajev, in še 16 stranski TV vodič s sporedi skoraj vseh zemeljskih in satelitskih TV postaj, tudi celjske kableske televizije in velenjske VTV.

Ugodnosti naročnikov:

- Mesečno plačevanje naročnine s položnicami.
- Letno izide 52 številčk Novega tednika, naročniki jih plačajo le 46.
- Naročniki brezplačno prejemaajo mesečnik Tednikova petica in vse posebne izdaje Novega tednika.
- Naročniki imajo pravico do petih brezplačnih malih oglasov letno in do ene čestitke po željah na Radiu Celje.

Prihranki:

Če redno plačujate naročnino, vas bo pri trenutni ceni Novi tednik stal 7.800 tolarjev letno, če ga bi kupovali v prosti prodaji pa 8.840 tolarjev letno. Po pošti boste kot naročnik prejeli 12 številčk Tednikove petice, kar je pri trenutni ceni 1.200 tolarjev.

Če boste izkoristili še pravico do brezplačne objave petih malih oglasov in čestitke na Radiu Celje, boste prihranili še 4.000 tolarjev.

Skupni prihranek, ki si ga zagotovite z naročilom na Novi tednik je tako neverjetnih 6.240 tolarjev letno.

NOVI TEDNIK SPOŠTUJE ZVESTOBO IN ZANESLJIVO NUDI NAROČNIKOM KOT DARILO ZA ZVESTOBO NAJVEČ OD VSEH ČASOPISOV V SLOVENJI.

ZA NAROČNIKE VSAK MESEC - TEDNIKOVA PETICA - BREZPLAČNO.

S predstavljanjem znanih Slovencev, reportažami, ki vas popeljejo po svetu in domovini, in še zlasti z bogato svetovalno prilogo, kjer je poudarek na ljubiteljskih dejavnostih Slovencev (male živali, rastline, moda, ribolov, avto) Petica zapolnjuje prazen prostor na tem področju v slovenskih medijih.

TEDNIKOVA PETICA IZHAJA VSAK PRVI PETEK PO 15. V MESECU. NAROČNIKOM NOVEGA TEDNIKA JO DOSTAVLJAMO BREZPLAČNO, V KOLPORTAŽI STANE 100 SIT.

Zbirka Studia humanitatis je za leto 1995 pripravila novo podzbirko Apes, ki bo prinašala najboljše domače monografske študije s področja humanistike in družboslovja. Prizadevamo si pridobiti najboljše in najbolj sveže (po tematiki in pristopu) doktorske disertacije in izjema tudi magistrske naloge. Avtor in urednik s sodelovanjem mentorja priredita delo za objavo tako, da postane zanimivo in inspirativno tako za oblikujočo se mlado raziskovalno in akademsko skupnost kot za širšo strokovno javnost.

Zbirka APES

M. Štuhec, Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren

N. Šabec, Half pa pu (Jezik ameriških Slovencev)

J. Vogrinc, TV gledalec

A. Studen, Stanovati v Ljubljani

K prvi knjigi:

Marko Štuhec, RDEČA POSTELJA, ŠČURKI IN SOLZE VDOVE PREŠEREN

To je knjiga, ki obravnava plemiške zapuščinske inventarje iz 17. stoletja na Kranjskem in s tem posega v zgodovinsko najmanj obdelano obdobje naše preteklosti. Avtor z veliko pronicljivostjo vsebinsko analizira inventarje, tako da se podatki zlijejo v celostno podobo vsakdanjega življenja tedanjega plemstva, v vznemirljiv prikaz njegove materialne in deloma celo duhovne kulture.

STUDIA HUMANITATIS

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elisabeth Seitz

Lektor: Anton Šepetavc

Sliki na naslovni in hrbtni strani hrani Pokrajinski muzej Celje

Fotografija: Viktor Berk

Tisk: Marginalija Petrovče

Naklada: 800 izvodov

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

MARTA VERGINELLA
ANTON ŠEPETAVC
STANE GRANDA
ERVIN DOLENC
DARJA MIHELIČ
CLEMENS WISCHERMANN

NT&RC